

Suttantapiṭake Majjhimanikāye
Mūlapaṇṇāsapāliya saṃvaṇṇanābhūtā
Bhadantamahābuddhaghosatttherena katā

Papañcasūdanī nāma

MŪLAPANṆĀSATṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1957

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 11

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၊ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၊ = u ဣ ၊ = ū ဧ = e ဩ ၊ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ဃ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ဆ ccha	က ṇṇa	ဇ nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	ဇ ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	ဇ ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ဠ ṇṇa	က ttha	ဇ nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ṇha	က tva	ဠ ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ṇca	က tya	ဇ ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ဆ ṇcha	က tra	ဇ nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	ဇ dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	ဇ ddha	ဇ nha	ဠ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဇ ṇka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဇ ṇkha	ဠ ḍḍa	ဇ dva	ဠ pya	ဠ yha	ဠ lha
ဇ ṇga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Mūlapaṇṇāsattakathā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Opammavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā	...	...	9
3. Vammikasuttavaṇṇanā	...	...	26
4. Rathavinītasuttavaṇṇanā	...	...	40
Dhammagarubhāvavaṇṇanā	...	...	41
Appicchatādivaṇṇanā	...	...	44
Dvādasavidhasantosavaṇṇanā	...	...	47
Tividhapavivekavaṇṇanā	...	...	49
Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā	...	...	50
Gāhagāhakādivaṇṇanā	...	...	52
Pañcalābhavaṇṇanā	...	...	54
Cārikādivaṇṇanā	...	...	54
Sattavisuddhipañhavaṇṇanā	...	...	60
Sattarathavinītavaṇṇanā	...	...	63
5. Nivāpasuttavaṇṇanā	...	...	65
6. Pāsārāsīsuttavaṇṇanā	...	...	69
7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā	...	...	98
8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā	...	...	121
9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā	...	...	134
10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā	...	...	135

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā	...	...	138
2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā	...	...	147
3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā	...	...	159
4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā	...	...	167
5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā	...	...	169
6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā	...	...	185
7. Cūḷatanhāsāṅkhasuttavaṇṇanā	...	...	196
8. Mahātanhāsāṅkhasuttavaṇṇanā	...	...	205
9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	212
10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā	...	...	225

5. Cūḷayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā	...	...	227
2. Verañjakasuttavaṇṇanā	...	...	234
3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā	...	...	234
4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā	...	...	255
5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	269
6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā	...	...	273
7. Vīmaṁsakasuttavaṇṇanā	...	...	277
8. Kosambiyasuttavaṇṇanā	...	...	287
9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā	...	...	302
10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā	...	...	312

Mūlapaṇṇāsattakathāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsattakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

3. Opammavagga

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. Evaṃ me sutanti Kakacūpamasuttaṃ. Tattha Moḷiyaphaggunoti moḷīti cūlā vuccati. Yathāha—

“Chetvāna moḷim varagandhavāsitaṃ,
Vehāyasaṃ ukkhipi Sakyapuṅgavo.
Ratanacaṅkoṭavarena vāsavo,
Sahassanetto sirasā paṭiggahī”ti.

Sā tassa gihikāle mahatī ahosi, tenassa Moḷiyaphaggunoti saṅkhā udapādi. Pabbajitampi naṃ teneva nāmena sañjānanti. Ativelanti velaṃ atikkamitvā. Tattha kālavelā, sīmavelā, sīlavelāti tividhā velā. “Tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesī”ti¹ ayaṃ kālavelā nāma. “Ṭhitadhammo velaṃ nātivattatī”ti² ayaṃ sīmavelā nāma. “Velā-anatikkamo setughāto”ti³ ca “velā cesā avitikkamanaṭṭhenā”ti ca ayaṃ sīlavelā nāma. Taṃ tividhampi so atikkamiyeva. Bhikkhuniyo hi ovadituṃ kālo nāma atthi, so atthaṅgatepi

1. Vi 3. 2; Khu 1. 75 piṭṭhe.

2. Vi 4. 419; Khu 1. 140; Am 3. 39 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 76 piṭṭhe.

sūriye oবাদanto taṃ kālavelampi atikkami. Bhikkhunīnaṃ ovāde paṃāṇaṃ nāma atthi sīmā mariyādā, so uttarichappaṇcavācāhi oবাদanto taṃ sīmavelampi atikkami. Kathento pana dāvasahagataṃ katvā duṭṭhullāpattipahonakaṃ katheti, evaṃ sīlavelampi atikkami.

Saṃsaṭṭhoti missībhūto samānasukhadukkho hutvā. **Sammukhāti** purato. **Avāṇṇaṃ bhāsatīti** tā pana pacanakoṭṭanādīni karontiyo disvā natthi imāsaṃ anāpatti nāma, imā bhikkhuniyo anācārā dubbacā¹ pagabbhāti aguṇaṃ katheti. **Adhikaraṇampi karotīti** imesaṃ bhikkhūnaṃ imā bhikkhuniyo diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti, imasmiṃ vihāre pupphapūjā vā āsanadhovanaparibhaṇḍakaraṇādīni vā imāsaṃ vasena vattanti. Kuladhītarō etā lajjiniyo, tumhe imā² idaṇcidaṇca vadatha, ayaṃ nāma tumhākaṃ āpatti hoti, vinayadharānaṃ santikaṃ āgantvā vinicchayaṃ me dethāti adhikaraṇaṃ ākaḍḍhati.

Moḷiyaphaggunassa avāṇṇaṃ bhāsatīti natthi imassa bhikkhuno anāpatti nāma. Niccakālaṃ imassa pariveṇadvāraṃ³ asuññaṃ bhikkhunīhīti aguṇaṃ katheti. **Adhikaraṇampi karontīti** imesaṃ bhikkhūnaṃ Moḷiyaphaggunattherassa diṭṭhakālato paṭṭhāya akkhīni dayhanti. Imasmiṃ vihāre aññesaṃ vasanaṭṭhānaṃ oloketumpi na sakkā. Vihāraṃ āgatabhikkhuniyo ovādaṃ vā paṭisaṇṭhāraṃ vā uddesapadaṃ vā therameva nissāya labhanti, kulaputtako lajjī kukkuccako, evarūpaṃ nāma tumhe idaṇcidaṇca vadatha, etha vinayadharānaṃ santike vinicchayaṃ dethāti adhikaraṇaṃ ākaḍḍhanti.

So bhikkhu Bhagavantaṃ etadavocāti neva piyakamyatāya na bhedādhippāyena, atthakāmatāya avoca. Evaṃ kirassa ahosi “imassa bhikkhussa evaṃ saṃsaṭṭhassa viharato ayaso uppajjissati. So sāsanassāpi avaṇṇoyeva. Aññena pana kathito ayaṃ na oramissati, Bhagavatā dhammaṃ desetvā ovadito oramissatī”ti tassa atthakāmatāya Bhagavantaṃ etaṃ “āyasmā bhante”ti-ādivacanaṃ avoca.

223. **Āmante**hīti jānāpehi. **Āmantetīti** pakkosati.

1. Dubbatā (Sī)

2. Imāsaṃ (Syā)

3. Pariveṇaṭṭhānaṃ (Syā, Ka)

224. **Saddhā**ti saddhāya. **Tasmā**ti yasmā tvaṃ kulaputto ceva saddhāpabbajito ca, yasmā vā te etāhi saddhim saṃsaṭṭhassa viharato ye tā akkosissanti vā, paharissanti vā, tesu domanassaṃ uppajjissati, saṃsagge pahīne nuppajjissati, tasmā. **Tatrā**ti tasmiṃ avaṇṇabhāsane. **Gehasitā**ti pañcakāmaguṇanissitā. **Chandā**ti taṇhāchandāpi paṭighachandāpi. **Vipariṇā**nti rattampi cittaṃ vipariṇātaṃ. Duṭṭhampi, mūḷhampi cittaṃ vipariṇātaṃ. Idha pana taṇhāchandavasena rattampi vaṭṭati, paṭighachandavasena duṭṭhampi vaṭṭati. **Hitānukamp**īti hitena anukampamāno hitena pharamāno. **Na dosantaroti** na dosacitto bhavissāmi.

225. **Atha kho Bhagavā**ti kasmā ārabhi? Phaggunassa kira ettakaṃ ovādaṃ sutvāpi¹ “bhikkhunisaṃsaggato oramissāmi viramissāmī”ti cittampi na uppannaṃ, Bhagavatā pana saddhim paṭāṇī viya paṭiviruddho aṭṭhāsi, athassa Bhagavato yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pāṇīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe dukkhitassa sukhe patthanā uppajjati, evameva imaṃ dubbacaṃ bhikkhuṃ disvā paṭhamabodhiyaṃ subbacā² bhikkhū āpāthaṃ āgamiṃsu. Atha tesaṃ vaṇṇaṃ kathetukāmo hutvā imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **ārādhayim**sūti gaṇhimsu pūrayimsu. **Ekam samaya**nti ekasmiṃ samaye. **Ekāsanabhojan**anti ekam purebhattabhojanaṃ. Sūriyuggamanato hi yāva majjhanhikā sattakkhattuṃ³ bhuttabhojanampi idha ekāsanabhojananteva adhippetam. **Appābādha**nti nirābādhatam. **Appātāṇka**nti niddukkhatam. **Lahuṭṭhā**nti sarīrassa sallahukaṃ uṭṭhānam. **Bala**nti kāyabalam. **Phāsuvihā**nti kāyassa sukhavihāram. Iminā kiṃ kathitam? Divā vikālabhojanaṃ pajahāpitakālo kathito. Bhaddālisutte pana rattim vikālabhojanaṃ pajahāpitakālo kathito. Imāni hi dve bhojanāni Bhagavā na ekappahārena pajahāpesi. Kasmā? Imāneva hi dve bhojanāni vaṭṭe sattānam āciṇṇāni. Santi kulaputtā sukhumālā, te ekato dvepi bhojanāni pajahantā kilamanti. Tasmā ekato apajahāpetvā ekasmiṃ kāle divā vikālabhojanaṃ, ekasmiṃ rattim vikālabhojananti visuṃ pajahāpesi. Tesu idha divā vikālabhojanaṃ pajahāpitakālo

1. Katvāpi (Syā, Ka)

2. Subbacāpi (Sī, Syā)

3. Satakkhattuṃ (Sī), dasakkhattuṃ (Syā)

kathito. Tattha yasmā Buddhā na bhayaṃ dassetvā tajjetvā pajahāpentī, ānisaṃsaṃ pana dassetvā pajahāpentī, evaṃ hi sattā sukhena pajahanti. Tasmā ānisaṃsaṃ dassento ime pañca guṇe dassesi. **Anusāsani karaṇīyāti** punappunaṃ sāsane kattabbaṃ nāhosi. “Idaṃ karotha idaṃ mā karothā”ti satuppādakaraṇīyamattameva ahosi. Tāvattakeneva te kattabbaṃ akaṃsu, pahātabbaṃ pajahiṃsu, paṭhamabodhiyaṃ bhikkhave subbacā bhikkhū ahesuṃ assavā ovādapāṭikarāti.

Idāni nesaṃ subbacabhāvadīpikaṃ upamaṃ āharanto **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **subhūmiyanti** samabhūmiyaṃ. “Subhūmyaṃ sukhette vihatakhāṇuke bījāni patiṭṭhapeyyā”ti¹ ettha pana maṇḍabhūmi subhūmiti ātatā. **Catumahāpatheti** dvinnāṃ mahāmaggānaṃ vinivijjhivā gataṭṭhāne. **Ājaññarathoti** vinīta-assaratho. **Odhasatapadoti** yathā rathaṃ abhiruhitvā ṭhitena sakkā hoti gaṇhituṃ, evaṃ ālambanaṃ nissāya tiriyato ṭhapitapadodo. **Yoggācariyoti** assācariyo. Sveva assadamme sārētīti **assadammasārathi**. **Yenicchakanti** yena yena maggena icchati. **Yadicchakanti** yaṃ yaṃ gatiṃ icchati. **Sāreyyāti** ujukaṃ purato peseyya. **Paccāsāreyyāti** paṭinivatteyya.

Evameva khoti yathā hi so yoggācariyo yena yena maggena gamaṇaṃ icchati, taṃ taṃ assā āruḷhāva honti. Yāya yāya ca gatiyā icchati, sā sā gati gahitāva hoti. Rathaṃ pesetvā assā neva vāretabbā na vijjhatabbā honti. Kevalaṃ tesāṃ same bhūmibhāge khuresu nimittaṃ ṭhapetvā gamanameva passitabbaṃ hoti. Evaṃ mayhampi tesu bhikkhūsu punappunaṃ vattabbaṃ nāhosi. Idaṃ karotha idaṃ mā karothāti satuppādanamattameva kattabbaṃ hoti. Tehipi tāvadeva kattabbaṃ katameva hoti, akattabbaṃ jahitameva. **Tasmāti** yasmā subbacā yuttayānapaṭibhāgā hutvā satuppādanamatteneva pajahiṃsu, tasmā tumhepi pajahathāti attho. **Elaṇḍehīti** elaṇḍā kira sālādūsanā honti, tasmā evamāha. **Visodheyyāti** elaṇḍe ceva aññā ca valliyo chinditvā bahi nīharaṇena sodheyya. **Sujātāti** susaṇṭhitā. **Sammā parihareyyāti** mariyādaṃ bandhitvā udakāsiñcanenapi kālenakālaṃ

1. Dī 2. 280 piṭṭhe.

mūlamūle khaṇanēnapi¹ valligumbādicchedanēnapi kipillapūṭakaharaṇēnapi makkaṭakajālasukkhadaṇḍakaharaṇēnapi sammā vaḍḍhetvā poseyya.

Vuddhi-ādīni vuttatthāneva.

226. Idāni akkhantiyā dosam dassento **bhūtapubbanti-**ādimāha. Tattha **Vedehikā**ti Videharaṭṭhavāsikassa dhītā. Atha vā **vedoti** paññā vuccati, vedena ṭhati iriyatīti **vedehikā**, paṇḍitāti attho. **Gahapatānī**ti gharasāminī. **Kittisaddoti** kittighoso. **Soratā**ti soraccena samannāgatā. **Nivātā**ti nivātavutti. **Upasantā**ti nibbutā. **Dakkhā**ti bhattapacanasayanattharaṇadīpujjalanādikammesu chekā. **Analasā**ti uṭṭhāhikā. **Susamvihitakammantā**ti suṭṭhu samvihitakammantā². Ekā analasā hoti, yaṃ yaṃ pana bhājanam gaṇhāti, taṃ taṃ bhindati vā chiddam vā karoti, ayaṃ na tādisāti dasseti.

Divā uṭṭhāsīti pātova kattabbāni dhenuduhanādikammāni akatvā ussūre uṭṭhitā. **He je kālī**ti are kālī. **Kim je divā uṭṭhāsī**ti kim te kiñci aphāsukam atthi, kim divā uṭṭhāsīti. **No vata re kiñcī**ti are yadi te na kiñci aphāsukam atthi, neva sīsam rujjhati, na piṭṭhi, atha kasmā pāpi dāsi³ divā uṭṭhāsīti kupitā anattamanā bhākuṭim akāsi. **Divātaram uṭṭhāsī**ti punadivase ussūratarām uṭṭhāsī. **Anattamanavācanti** are pāpi dāsi attano pamāṇam na jānāsi, kim aggim sītoti maññasi⁴, idāni taṃ sikkhāpessāmīti-ādīni vadamānā kupitavacanam nicchāresi.

Paṭivisakānanti sāmantagehavāsīnam. **Ujjhāpesī**ti avajānāpesi. **Caṇḍī**ti asoratā kibbisā. Iti yattakā guṇā, tato diguṇā dosā uppajjimsu. Guṇā nāma saṇikam saṇikam āgacchanti, dosā ekadivaseneva patthaṭā honti. **Soratasoratoti** ativiya sorato, sotāpanno nu kho, sakadāgāmī anāgāmī arahā nu khoti vattabbatam āpajjati. **Phusantī**ti phusantā ghaṭṭentā āpātham āgacchanti.

1. Mūlapalikhaṇanēnapi (Sī)

2. Suṭṭhapitakammantā (Sī), suṭṭhu ṭhapitakammantā (Syā)

3. Pāpadāsi (Syā)

4. Sītoti maññati (Sī), atisītoti maññasi (Syā)

Atha bhikkhu soratoti veditabboti atha adhivāsanakkhantiyaṃ ʘhito bhikkhu soratoti veditabbo. **Yo cīvara -pa- parikkhārahetūti** yo etāni cīvarādīni paṇītapapaṇītāni labhanto pādaparikammaṇiṭṭhiparikammādīni ekavacaneneva karoti. **Alabhamānoti** yathā pubbe labhati, evaṃ alabhanto. **Dhammaññeva sakkarontoti** dhammaṇyeva sakkāraṃ sukatakāraṃ karonto. **Garuṃ karontoti** garubhāriyaṃ karonto. **Mānentoti** manena piyaṃ karonto. **Pūjentoti** paccayapūjāya pūjento. **Apacāyamānoti** dhammaṇyeva apacāyamāno apacitiraṃ nīcavuttiraṃ dassento.

227. Evaṃ akkhantiyā dosaṃ dassetvā idāni ye adhivāsentī, te evaṃ adhivāsentīti pañca vacanapathe dassento **pañcime bhikkhavi-**ādimāha. Tattha **kālenāti** yuttapattakālena. **Bhūtenāti** satā vijjamaṇena. **Sanḥhenāti** sammatṭhena¹. **Atthasaññhitenāti** atthanissitena kāraṇanissitena. **Akālenāti-**ādīni tesameva paṭipakkhavasena veditabbāni. **Mettacittāti** uppannamettacittā hutvā. **Dosantarāti** duṭṭhacittā, abbhantare uppannadosa hutvā. **Tatrāti** tesu vacanapathesu. **Pharitvāti** adhimuccitvā. **Tadārammaṇañcāti** kathaṃ tadārammaṇaṃ sabbāvantaraṃ lokaṃ karoti? Pañca vacanapathe gahetvā āgataṃ puggalaṃ mettacittassa ārammaṇaṃ katvā puna tasseeva mettacittassa avasesasatte ārammaṇaṃ karonto sabbāvantaraṃ lokaṃ tadārammaṇaṃ karoti nāma. Tatrāyaṃ vacanattho. **Tadārammaṇañcāti** tasseeva mettacittassa ārammaṇaṃ katvā. **Sabbāvantanti** sabbasattavantaraṃ. **Lokanti** sattalokaṃ. **Vipulenāti** anekasattārammaṇena. **Mahaggatenāti** mahaggatabhūmikenā. **Appamāṇenāti** subhāvitena. **Averenāti** niddosena. **Abyābajjhenāti**² niddukkheṇa. **Pharitvā viharissāmāti** evarūpena mettāsahagatena cetasaṃ taṇca puggalaṃ sabbāṃ ca lokaṃ tassa cittassa ārammaṇaṃ katvā adhimuccitvā viharissāma.

228. Idāni tadatthadīpikaṃ upamaṃ āharanto **seyyathāpīti-**ādimāha. Tattha **apathavinti** nippathaviṃ karissāmīti attho. **Tatra**

1. Matṭhena (Sī, Syā)

2. Abyāpajjhenāti (Sī, Syā)

tatrāti tasmim tasmim ṭhāne. **Vikireyyā**ti pacchiyā paṇsum uddharitvā bījāni viya vikireyya. **Oṭṭhubheyyā**ti kheḷam pāteyya. **Apathaviṃ kareyyā**ti evaṃ kāyena ca vācāya ca payogaṃ katvāpi sakkuṇeyya apathaviṃ kātunti? **Gambhīrā**ti bahalattena dviyojanasatasahassāni cattāri ca nahutāni gambhīrā. **Appameyyā**ti tiriyaṃ pana aparicchinnā. **Evameva khoti** ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ—pathavī viya hi mettacittaṃ daṭṭhabbaṃ. Kudālapīṭakaṃ gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so kudālapīṭakena mahāpathaviṃ apathaviṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo¹ pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

229. Dutiya-upamāyaṃ **haliddinti** yaṃkiñci pītakavaṇṇaṃ. **Nīlanti** kaṃsaṇīlaṃ vā palāsaṇīlaṃ vā. **Arūpī**ti arūpo. Nanu ca dvinnāṃ kaṭṭhānaṃ vā dvinnāṃ rukkhānaṃ vā dvinnāṃ seyyānaṃ vā dvinnāṃ selānaṃ vā antaraṃ paricchinnākāsarūpanti āgataṃ, kasmā idha **arūpī**ti vuttoti. Sanidassanabhāvapaṭikkhepato. Tenevāha “anidassano”ti. Tasmim hi rūpaṃ likhituṃ, rūpapātubhāvaṃ dassetuṃ na sakkā, tasmā “arūpī”ti vutto. **Anidassanoti** dassanassa cakkhuviññāṇassa anāpātho. Upamāsaṃsandane panettha ākāso viya mettacittaṃ, tulikapañcamā cattāro raṅgajātā viya pañca vacanapathā, tulikapañcame raṅge gahetvā āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so tulikapañcamehi raṅgehi ākāse rūpapātubhāvaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ katvā dosuppattiṃ dassetuṃ na sakkhissatīti.

230. Tatiya-upamāyaṃ **ādittanti** pajjalitaṃ. **Gambhīrā appameyyā**ti imissā Gaṅgāya gambhīraṭṭhānaṃ gāvutampi atthi, aḍḍhayaohanampi, yohanampi. Puthulaṃ panassā evarūpaṃyeva, dīghato pana pañcayojanasatāni, sā kathaṃ gambhīrā appameyyāti. Etena payogena parivattetvā uddhane udakaṃ viya tāpetuṃ asakkuṇeyyato. Ṭhitodakaṃ pana kenaci upāyena aṅgulamattaṃ² vā aḍḍhaṅgulamattaṃ³ vā evaṃ tāpetuṃ sakkā bhaveyya, ayaṃ pana

1. Te (Ka)

2. Aṅgulimattaṃ (Ka)

3. Aṭṭhaṅgulamattaṃ (Syā), aḍḍhaṅgulimattaṃ (Ka)

na sakkā, tasmā evaṃ vuttaṃ. Upamāsaṃsandane panettha Gaṅgā viya mettacittaṃ, tiṇukkaṃ ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so ādittāya tiṇukkāya Gaṅgaṃ tāpetuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

231. Catuttha-upamāyaṃ **biḷārabhastā**ti biḷāracammaapasibbakā. **Sumadditā**ti suṭṭhu madditā. **Suparimadditā**ti anto ca bahi ca samantato suparimadditā. **Tūlinī**ti simbalitūlatātūlasamānā. **Chinnasassarā**ti chinnasassarasaddā. **Chinnabhabbharā**ti chinnabhabbharasaddā. Upamāsaṃsandane panettha biḷārabhastā viya mettacittaṃ, kaṭṭhakaṭṭhalam¹ ādāya āgatapuriso viya pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo. Yathā so kaṭṭhena vā kaṭṭhalena vā biḷārabhastāṃ sarasaraṃ bharabharaṃ saddaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ vo pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalo mettacittassa aññathattaṃ katvā dosānugatabhāvaṃ kātuṃ na sakkhissatīti.

232. **Ocarakā**ti avacarakā heṭṭhācarakā, nīcakammakārakāti attho. **Yo mano padūseyyā**ti yo bhikkhu vā bhikkhunī vā mano padūseyya, taṃ kakacena okantaṃ nādhivāseyya. **Na me so tena sāsana**karoti so tena anadhivāsanena mayhaṃ ovādakaro na hoti. Āpatti panettha natthi.

233. **Aṇuṃ vā thūlaṃ vā**ti appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā. **Yaṃ tumhe nādhivāseyyā**thāti yo tumhehi adhivāsetabbo na bhavyeyyāti attho. **No hetāṃ bhanteti** bhante anadhivāsetabbaṃ nāma vacanapathaṃ na passāmāti adhippāyo. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāyā**ti iti Bhagavā arahattena kūṭaṃ gaṇhanto yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kakacūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kaṭṭhakathalam (Syā, Ka)

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. **Evam me sutanti** Alagaddūpamasūtaṃ. Tattha gaddhe bādhayimsūti gaddhabādhino, gaddhabādhino pubbapurisā assāti gaddhabādhipubbo, tassa **gaddhabādhipubbassa**, gijjhaghātakakulappasutassāti attho. Saggamokkhānaṃ antarāyaṃ karontīti **antarāyikā**. Te kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tattha pañcānantariyadhammā kammantarāyikā nāma. Tathā bhikkhunīdūsakakammaṃ, taṃ pana mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa. Niyatamicchādiṭṭhidhammā kilesantarāyikā nāma. Paṇḍakaturacchānagata-ubhatobyañjanakānaṃ paṭisandhidhammā vipākantarāyikā nāma. Ariyūpavādadhammā upavādantarāyikā nāma, te pana yāva ariye na khamāpenti, tāvadeva, na tato paraṃ. Sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā āṇāvītikkamantarāyikā nāma, tepi yāva bhikkhubhāvaṃ vā paṭijānāti na vuṭṭhāti vā na deseti vā, tāvadeva, na tato paraṃ.

Tatrāyaṃ bhikkhu bahussuto dhammakathiko sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi—ime āgārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti¹, bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passantī -pa- kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantīti. Evaṃ rasena rasaṃ saṃsandetvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ upanento² viya, sāsapena saddhiṃ Sineruṃ upasaṃharanto viya, pāpakāni diṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ Bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikāni paññattaṃ, natthi ettha doso”ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñāṇaṃ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto methunadhamme doso natthīti Jinassa āṇacakke pahāraṃ adāsi. Tenāha “tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī”ti-ādi.

1. Sakadāgāminopi honti (Sī)

2. Ghaṭento (Sī, Syā)

Evam byā khoti evaṃ viya kho. **Samanuyuñjantī**ti-ādīsu kiṃladdhiko tvaṃ, laddhiṃ vadehīti pucchamānā samanuyuñjanti nāma. Diṭṭhiṃ paṭiṭṭhāpentā samanuggāhanti nāma. Kena kāraṇena evaṃ vadasīti kāraṇaṃ pucchantā samanubhāsanti nāma. **Aṭṭhikaṅkalūpamā**ti-ādīsu¹ **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādatṭhena. **Māmsapesūpamā** bahusādhāraṇatṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudahanatṭhena. **Aṅgārakāsūpamā** mahābhitāpanatṭhena. **Supinakūpamā** ittarapaccupaṭṭhānatṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikatṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanatṭhena¹. **Asisūnūpamā** adhikuṭṭanatṭhena². **Sattisūlūpamā** vinivijjhanatṭhena. **Sappasirūpamā** sāsāṅkasappaṭibhayaṭṭhena³. **Thāmasāti** diṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** diṭṭhiparāmāsena. **Abhinivissa voharatī**ti adhiṭṭhahitvā voharati dīpeti vā.

235. **Yato kho te bhikkhū**ti yadā te bhikkhū. **Evam byā kho ahaṃ bhante Bhagavatā**ti idaṃ esa attano ajjhāsayena natthīti vattukāmoni Bhagavato ānubhāvena sampaṭicchati, Buddhānaṃ kira sammukhā dve kathā kathetuṃ samattho nāma natthi.

236. **Kassa kho nāma tvaṃ moghapurisā**ti tvaṃ moghapurisa kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessassa vā suddassa vā gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā devassa vā manussassa vā mayā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāsi. **Atha kho Bhagavā bhikkhū āmaṇṇesī**ti ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi “Bhagavā maṃ moghapuriseti vadati, na kho pana moghapurisāti vuttamattakena maggaphalānaṃ upanissayo na hoti. Upasenampi hi Vaṅgantaṭṭhitaṃ ‘atilahuṃ kho tvaṃ moghapurisa bāhullāya āvatto’⁴ti Bhagavā moghapurisaṇa ovadi, therā aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsi. Ahampi tathārūpaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā maggaphalāni nibbattessāmī”ti. Athassa Bhagavā bandhanā pavuttassa paṇḍupalāsassa viya avirūḍḍhihāvaṃ dassento imaṃ desanaṃ ārabhi.

1-1. Ma 2. 27, 30 piṭṭhesu vitthāro.

3. Khu 7. 5, 6 Mahāniddeseṇi.

2. Ma 1. 198 piṭṭhe.

4. Vi 3. 74 piṭṭhe.

Usmīkatopīti bhikkhave tumhe kinti maññatha, ayaṃ Ariṭṭho evaṃladdhiko sabbaññutaññāṇena paṭivirujjhivā vesārajjañāṇaṃ paṭibāhitvā Tathāgatassa āṇācakkhe pahāraṃ dadamāno api nu imasmim dhammavinaye usmīkatopi. Yathā nibbutepi mahante aggikkhandhe khajjupanakamattāpi aggipapaṭikā hotiyeva, yaṃ nissāya puna mahā-aggikkhandho bhaveyya, kiṃ nu kho evaṃ imassa appamattikāpi ñāṇusmā atthi, yaṃ nissāya vāyamanto maggaphalāni nibbatteyyāti. **No hetaṃ bhanteti** bhante evaṃladdhikassa kuto evarūpā ñāṇusmāti maggaphalānaṃ paccayasamatthāya ñāṇusmāya usmīkatabhāvaṃ paṭikkhipantā vadanti. **Maṅkubhūtoti** nittejabhūto. **Pattakkhandhoti** patitakkhandho. **Appaṭibhānoti** kiñci paṭibhānaṃ apassanto bhinnapaṭibhāno¹ evarūpampi nāma niyyānikasāsaṇaṃ labhitvā aviruḥhidhammo kiramhi samugghātitaṃ paccayo jātoti attano abhabbataṃ paccavekkhanto pādaṅguṭṭhakena bhūmim khaṇamāno nisīdi.

Paññāyissasi khoti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ariṭṭho kira cintesi “Bhagavā mayhaṃ maggaphalānaṃ upanissayo pacchinnoti vadati, na kho pana Buddhā sa-upanissayānaṃyeva dhammaṃ desenti, anupanissayānampi desenti, ahaṃ Satthu santikā Sugatovādaṃ labhitvā attano sampattūpagaṃ kusalaṃ karissāmi”ti. Athassa Bhagavā ovādaṃ² paṭipassambhento “paññāyissasi”ti-ādimāha. Tassattho, tvaṃyeva moghapurisa iminā pāpakena diṭṭhigatena nirayādīsu paññāyissasi, mama santikā tuyhaṃ Sugatovādo nāma natthi, na me tayā attho, idhāhaṃ bhikkhū paṭipucchissāmīti.

237. **Atha kho Bhagavāti** ayampi pāṭiyekko anusandhi. Imasmim hi ṭhāne Bhagavā parisāṃ sodheti, Ariṭṭhaṃ gaṇato nissāreti. Sace hi parisagatānaṃ kassaci evaṃ bhaveyya “ayaṃ Ariṭṭho Bhagavatā akathitaṃ kathetuṃ kiṃ sakkhissati, kacci nu kho parisamajjhe Bhagavatā kathāya samāradhāya sahasā kathitaṃ”ti. Evaṃ kathitaṃ pana na Ariṭṭhova suṇāti, aññenapi sutāṃ bhavissati. Athāpissa siyā “yathā Satthā Ariṭṭhaṃ niggaṇhāti, mampi evaṃ niggaṇheyyāti sutvāpi tuṇhībhāvaṃ āpajjeyyā”ti.

1. Chinnapaṭibhāno (Sī, Syā)

2. Satthā ovādaṃ (Sī), Bhagavā etaṃ vādaṃ (Ka)

Taṃ sabbam na karissanti”ti. Mayāpi na kathitam, aññena sutampi natthīti “tumhepime bhikkhave”ti-ādinā parisāya laddhim sodheti. Parisāya pana laddhisodhaneneva Ariṭṭho gaṇato¹ nissārito nāma hoti.

Idāni Ariṭṭhassa laddhim pakāsento **so vata bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **aññatreva kāmehī**ti-ādīsu yo so bhikkhave bhikkhu “te paṭisevato nālam antarāyāyā”ti evamladdhiko, so vata kilesakāmehi ceva kilesakāmasampayuttehi saññāvitakkehi ca aññatra, ete dhamme pahāya, vinā etehi dhammehi, vatthukāme paṭisevissati, methunasamācāram samācarissatīti netam thānam vijjati, idam kāraṇam nāma natthi, aṭṭhānametaṃ anavakāsoti.

238. Evaṃ Bhagavā ayam Ariṭṭho yathā nāma rajako sugandhānipi duggandhānipi jīṇṇānipi navānipi suddhānipi asuddhānipi vatthāni ekato bhaṇḍikam karoti, evameva bhikkhūnam nicchandarāgapañītacīvarādīparibhogaṇca anibaddhasīlānam gahaṭṭhānam antarāyakaram sacchandarāgaparibhogaṇca nibaddhasīlānam bhikkhūnam āvaraṇakaram sacchandarāgaparibhogaṇca sabbam ekasadisam karotīti Ariṭṭhassa laddhim pakāsetvā idāni duggahitāya pariyattiyā dosam dassento **idha bhikkhave ekaceti**-ādimāha. Tattha **pariyāpuṇanti**ti uggaṇhanti. **Suttanti**-ādīsu Ubhatovibhaṇḍaniddesakhandhakaparivārā, Suttanipāte Maṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvattakasuttāni, aññampi ca suttanāmakaṃ Tathāgatavacanam **Suttanti** veditabbam. Sabbampi sagāthakaṃ suttaṃ **Geyyanti** veditabbam, visesena Saṃyuttake sakalopi sagāthāvaggo. Sakalam Abhidhammapiṭakaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ, yaṃ ca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ Buddhavacanam, taṃ **Veyyākaraṇanti** veditabbam. Dhammapadam, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **Gāthā**ti veditabbā. Somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttā dve-asītisuttantā **Udānanti** veditabbā. “Vuttañhetam² Bhagavatā”ti-ādinayappavattā³ Dasuttarasatasuttantā **Itivuttakanti** veditabbā. Apaṇṇakajātakādīni paṇṇāsādhikāni pañcajātakasatāni **Jātakanti** veditabbāni. “Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutaṃ dhammā Ānande”ti-ādinayappavattā⁴ sabbepi

1. Bhagavatā (Ka)

3. Khu 1. 195 piṭṭhe.

2. Vuttamidam (Sī, Syā, Ka)

4. Am 1. 448 piṭṭhe.

acchariya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **Abbhutadhammanti** veditabbā. Cūḷavedalla Mahāvedalla sammādiṭṭhi sakkapañha saṅkhārabhājanīyamahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā **Vedallanti** veditabbā.

Atthaṃ na upaparikkhantīti atthatthaṃ¹ kāraṇatthaṃ na passanti² na pariggaṇhanti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānaṃ. **Na nijjhānaṃ khamantī**ti na upaṭṭhahanti na āpāthaṃ āgacchanti, imasmim̐ thāne sīlaṃ samādhī vissanā maggo phalaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭaṃ kathitanti evaṃ jānituṃ na sakkā hontīti attho. **Te upārambhānisamsā cevā**ti te paresaṃ vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādapamokkhānisamsā cā**ti evaṃ vādapamokkhānisamsā, parehi sakavāde dose āropite taṃ dosaṃ evaṃ³ mocessāmāti imināva kāraṇena pariyāpuṇantīti attho. **Taṃ cassa atthaṃ nānubhontī**ti yassa ca maggassa vā phalassa vā atthāya kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti, tañcassa dhammassa atthaṃ ete duggahitaggāhino nānubhonti. Apica parassa vāde upārambhaṃ āropetuṃ attano vādaṃ mocetuṃ asakkontāpi tañca atthaṃ nānubhontīyeva.

239. **Alagaddatthikoti** āsivisa-atthiko. **Gadoti** hi visassa nāmaṃ, taṃ tassa alaṃ paripuṇṇaṃ atthīti **alagaddo**. **Bhogeti** sarīre. **Idha pana bhikkhave ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇantī**ti nittharaṇapariyattivasena uggaṇhanti. Tisso hi pariyattiyo alagaddapariyatti nittharaṇapariyatti bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yo Buddhavacanaṃ uggaḥetvā evaṃ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṃ jānissantīti lābhasakkārahetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti **alagaddapariyatti** nāma. Evaṃ pariyāpuṇato hi Buddhavacanaṃ apariyāpuṇitvā niddokkamaṇaṃ varataraṃ.

Yo pana Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhissa āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvessāmi

1. Suttatthaṃ (Syā)

2. Na tulayanti (Sī)

3. Evañca evañca (Sī)

phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tassa sā pariyatti **nittharaṇapariyatti** nāma hoti.

Khīṇāsavassa pana pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti** nāma. Tassa hi aparīṇṇātāṃ appahīnaṃ abhāvitāṃ asacchikataṃ vā natthi, so hi pariṇṇātakkhandho pahīnakilesa bhāvitamaggo sacchikataphalo, tasmā Buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhāraḷo pavenīpālako vaṃsānurakkhakoḷa hutvā uggaṇhāti, itissa sā pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma hoti.

Yo pana puthujjano chātabhayādīsū gaṇṭhadhāresu ekasmiṃ ṭhāṇe vasitūṃ asakkontesu sayāṃ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ Buddhavacanaṃ mā nassatu, taṇṭiṃ dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, pavenīṃ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti hoti, na hotīti. Na hoti. Kasmā? Na attano ṭhāṇe ṭhatvā pariyāputattā. Puthujjanaṃ hi pariyatti nāma alaḡaddā vā hoti nittharaṇā vā, sattanaṃ sekkhānaṃ nittharaṇāva, khīṇāsavassa bhaṇḍāgārikapariyattiyeva. Imasmiṃ pana ṭhāṇe nittharaṇapariyatti adhippetā.

Nijjhānaṃ khamantīti sīlādīnaṃ āḡataṭṭhāṇesu idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha vipassanā, idha maggo, idha phalaṃ, idha vaṭṭaṃ, idha vivaṭṭanti āpāthaṃ āḡacchanti. **Taṇcassa atthaṃ anubhontīti** yesaṃ maggaḡphalānaṃ atthāya pariyāpuṇanti. Suggahitapariyattīṃ nissāya maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikarontā taṇcassa dhammassa atthaṃ anubhavanti. Paravāde upārambhaṃ āropetūṃ sakkontāpi¹ sakavāde āropitaṃ dosaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃ ḡahetvā mocetūṃ sakkontāpi¹ anubhontiyeva. **Dīḡharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti** sīlādīnaṃ āḡataṭṭhāṇe sīlādīni pūrentānampi, paresaṃ vāde sahaḡdhammena upārambhaṃ āropentānampi, sakavādato dosaṃ harantānampi, arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadeśanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuṇcantānampi dīḡharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti.

1. Asakkontāpi (Syā)

Evam suggahite Buddhavacane ānisaṃsaṃ dassetvā idāni tattheva niyojento **tasmātiha bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā duggahitapariyatti duggahita-alagaddo viya dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati, suggahitapariyatti suggahita-alagaddo viya dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattati, tasmāti attho. **Tathā naṃ dhāreyyāthā**ti tattheva naṃ dhāreyyātha, teneva atthena gaṇheyyātha. **Ye vā paṇāssu viyattā bhikkhū**ti ye vā pana aññe Sāriputtamoggallānamahākassapamahākaccānādikā byattā paṇḍitā bhikkhū assu, te pucchitabbā. Ariṭṭhena viya pana mama sāsane na kalalaṃ vā kacavaraṃ vā pakkhipitabbaṃ.

240. **Kullūpamanti** kullasadisāṃ. **Nittharaṇatthāyā**ti caturoghanittharaṇatthāya. **Udakaṇṇavanti** yañhi udakaṃ gambhīraṃ, na puthulaṃ. Puthulaṃ vā pana na gambhīraṃ, na taṃ aṇṇavoti vuccati. Yaṃ pana gambhīraṃ ceva puthulaṃ ca, taṃ aṇṇavoti vuccati. Tasmā **mahantaṃ udakaṇṇavanti** mahantaṃ puthulaṃ gambhīraṃ udakanti ayamettha attho. **Sāsaṅkaṃ** nāma yattha corānaṃ nivutthokāso dissati. Ṭhitokāso, nisinnokāso, nipannokāso dissati. **Sappaṭibhayaṃ** nāma yattha corehi manussā hatā dissanti, viluttā dissanti, ākoṭitā dissanti. **Uttarasetū**ti udakaṇṇavassa upari baddho setu. **Kullaṃ bandhitvā**ti **kullo** nāma taraṇatthāya kalāpaṃ katvā baddho. Pattharitvā baddhā pana padaracāṭi-ādayo¹ uḷumpoti vuccanti. **Uccāretvā**ti ṭhapetvā. **Kiccakārī**ti pattakārī² yuttakārī, patirūpakārīti attho. **Dhammāpi vo pahātabbā**ti ettha **dhammā**ti samathavipassanā. Bhagavā hi samathepi chandarāgaṃ pajahāpesi, vipassanāyapi. Samathe chandarāgaṃ kattha pajahāpesi? “Iti kho Udāyi nevasaññānāsaññāyatanassapi pahānaṃ vadāmi, passasi no tvaṃ Udāyi taṃ saṃyojanaṃ aṇuṃ vā thūlaṃ vā, yassāhaṃ no pahānaṃ vadāmi”³ ettha samathe chandarāgaṃ pajahāpesi. “Imaṃ ce tumhe bhikkhave diṭṭhiṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ na allīyetha na kelāyetha na dhanāyethā”⁴ ettha vipassanāya chandarāgaṃ

1. Dārucāṭi-ādayo (Syā)

3. Ma 2. 119 piṭṭhe.

2. Kattabbakārī (Sī)

4. Ma 1. 327 piṭṭhe.

pajahāpesi. Idha pana ubhayattha pajahāpento “dhammāpi vo pahātabbā, pageva adhammā”ti āha.

Tatrāyaṃ adhippāyo—bhikkhave ahaṃ evarūpesu santappaṇītesu dhammesu chandarāgappahānaṃ vadāmi, kiṃ pana imasmiṃ asaddhamme gāmadhamme vasaladhamme duṭṭhulle odakantike, yattha ayaṃ Ariṭṭho moghapuriso niddosasaññī pañcasu kāmagaṇesū chandarāgaṃ nālaṃ antarāyāyāti vadati, Ariṭṭhena viya na tumhehi mayhaṃ sāsane kalalaṃ vā kacavaraṃ vā pakkhipitabbanti evaṃ Bhagavā imināpi ovādena Ariṭṭhaṃyeva niggaṇhāti.

241. Idāni yo pañcasu khandhesu tividhaggāhasena ahaṃ mamanti gaṇhāti, so mayhaṃ sāsane ayaṃ Ariṭṭho viya kalalaṃ kacavaraṃ pakkhipatīti dassento **chayimāni bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **diṭṭhiṭṭhānāni**ti diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā ārammaṇampi diṭṭhiṭṭhānaṃ, diṭṭhiyā paccayopi. **Rūpaṃ etaṃ mamāti**-ādīsu **etaṃ mamāti** taṇhāggāho. **Esohamasmīti** mānaggāho. **Eso me attāti** diṭṭhiggāho. Evaṃ rūpārammaṇa taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā honti. Rūpaṃ pana attāti na vattabbaṃ. Vedanādisupi eseva nayo. **Diṭṭhaṃ** rūpāyatanaṃ, **sutaṃ** saddāyatanaṃ, **mutaṃ** gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ, tañhi patvā gahetabbato **mutanti** vuttaṃ. Avasesāni sattāyatanaṃ **viññātaṃ** nāma. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Anuvicaritam manasāti** cittena anusamcaritam. Lokasmiṃ hi pariyesitvā pattampi atthi, pariyesitvā nopattampi. Apariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā nopattampi. Tattha pariyesitvā pattam pattam nāma. Pariyesitvā nopattam pariyesitam nāma. Apariyesitvā pattañca, apariyesitvā nopattañca manasānuvicaritam nāma.

Atha vā pariyesitvā pattampi apariyesitvā pattampi pattaṭṭhena pattam nāma. Pariyesitvā nopattam pariyesitam nāma. Apariyesitvā nopattam manasānuvicaritam nāma. Sabbaṃ vā etaṃ manasā anuvicaritattā manasānuvicaritam nāma. Iminā viññāṇārammaṇa taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā, desanāvīlāsena heṭṭhā diṭṭhādi-ārammaṇavasena viññāṇaṃ

dassitaṃ. **Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānanti** yampi etaṃ so lokoti-ādinā nayena pavattaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ.

So loko so attāti yā esā¹ “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinā nayena pavattā diṭṭhi loko ca attā cāti gaṇhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ. **So pecca bhavissāmīti** so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmi, dhuvo sassato avipariṇāmadhammo bhavissāmi, Sinerumahāpathavīmahāsamuddādihi sassatihi samaṃ tatheva ṭhassāmi. **Tampi etaṃ mamāti** tampi dassanaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti samanupassati. Iminā diṭṭhārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā. Vipassanāya paṭivipassanākāle viya pacchimadiṭṭhiyā purimadiṭṭhiggahaṇakāle evaṃ hoti.

Sukkapakkhe **rūpaṃ netaṃ mamāti** rūpe taṇhāmānadiṭṭhiggāhā paṭikkhittā. Vedanādīsupi eseva nayo. **Samanupassatīti** imassa pana padassa taṇhāsamanupassanā mānasamanupassanā diṭṭhisamanupassanā ñāṇasamanupassanāti catasso samanupassanāti attho. Tā kaṇhapakkhe tissannaṃ samanupassanānaṃ, sukkapakkhe ñāṇasamanupassanāya vasena veditabbā. **Asati na paritassatīti** avijjamāne bhayaparitassanāya taṇhāparitassanāya vā na paritassati. Iminā Bhagavā ajjhatakkhandhavināse aparitassamānaṃ khīṇāsavaṃ dassento desanaṃ matthakaṃ pāpesi.

242. **Evaṃ vutte aññataro bhikkhūti** evaṃ Bhagavatā vutte aññataro anusandhikusalo bhikkhu “Bhagavatā ajjhatakkhandhavināse aparitassantaṃ khīṇāsavaṃ dassetvā desanā niṭṭhāpitā, ajjhattaṃ aparitassante kho pana sati ajjhattaṃ paritassakena bahiddhā parikkhāraṇāse paritassakena aparitassakena cāpi bhavitabbaṃ, iti imehi catūhi kāraṇehi ayaṃ pañho pucchitabbo”ti cintetvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paggayha Bhagavantaṃ etadavoca. **Bahiddhā asatīti** bahiddhā parikkhāraṇāse. **Ahu vata meti** ahosi vata me bhaddakaṃ yānaṃ vāhanaṃ hiraññaṃ suvaṇṇanti attho. **Taṃ vata me natthīti** taṃ vata idāni mayhaṃ natthi, rājūhi vā corehi vā haṭaṃ², agginā vā daḍḍhaṃ, udakena vā vulhaṃ,

1. Yam eso (Syā)

2. Hataṃ (Syā, Ka)

paribhogena vā jinṇaṃ. **Siyā vata meti** bhaveyya vata mayhaṃ yānaṃ vāhanaṃ hiraṇṇaṃ suvaṇṇaṃ sāli vīhi yavo godhumo. **Taṃ vatāhaṃ na labhāmī**ti tamahaṃ alabhamāno tadanucchavikaṃ kammaṃ akatvā nisinnattā idāni na labhāmīti socati, ayaṃ agāriyasocanā, anagāriyassa pattacīvarādīnaṃ vasena veditabbā.

Aparitassanāvāre **na evaṃ hotī**ti yehi kilesehi evaṃ bhaveyya, tesaṃ pahīnattā na evaṃ hoti.

Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānanti diṭṭhīnaṃ diṭṭhiṭṭhānānaṃ diṭṭhādhiṭṭhānānaṃ diṭṭhipariyuṭṭhānānaṃ abhinivesānusayānaṃ. **Sabbasaṅkhārasamathāyāti** nibbānatthāya. Nibbānaṃ hi āgamma sabbasaṅkhāra-īṇjitāni sabbasaṅkhāracalanāni sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ “sabbasaṅkhārasamatho”ti vuccati. Tadeva ca āgamma khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo paṭinissajjiyanti, taṇhā khīyati virajjati nirujjhati, tasmā taṃ “sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho”ti vuccati.

Nibbānāyāti ayaṃ panassa sarūpaniddeso, iti sabbeheva imehi padehi nibbānassa sacchikiriyatthāya dhammaṃ desentassāti ayamatto dīpito.

Tassevaṃ hotīti tassa diṭṭhigatikassa **ucchijjissāmi nāmassu, vinassissāmi nāmassu, nāssu nāma bhavissāmī**ti evaṃ hoti. Diṭṭhigatikassa hi tilakkhaṇaṃ āropetvā suññatāpaṭisaṃyuttaṃ katvā desiyaṃānaṃ dhammaṃ suṇantassa tāso uppajjati. Vuttaṃ hetam¹ “tāso heso bhikkhave asutavato puthujjanaṃ no cassaṃ, no ca me siyā”ti².

243. Ettāvatā bahiddhāparikkhāraṇāse tassaṇakassa ca notassaṇakassa ca ajjhatakkhandhavināse tassaṇakassa ca notassaṇakassa cāti imesaṃ vasena catukkoṭikā suññatā kathitā. Idāni bahiddhā parikkhāraṃ pariggahaṃ nāma katvā, vīsativatthukaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ attavādupādānaṃ nāma katvā, sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsattī diṭṭhiyo diṭṭhinissayaṃ nāma katvā tikoṭikaṃ suññataṃ dassetuṃ **taṃ bhikkhave pariggahanti**-ādimāha. Tattha **pariggahanti** bahiddhā parikkhāraṃ. **Pariggaṇheyyāthāti** yathā viññū manusso

1. Vuttampi hetam (Sī), vuttampi cetam (Syā)

2. Saṃ 2. 47 piṭṭhe.

pariggaṇheyya. **Ahampi kho taṃ bhikkhavi**ti bhikkhave tumhepi na passatha, ahampi na passāmi, iti evarūpo pariggaho natthīti dasseti. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

244. Evaṃ tikoṭikaṃ suññataṃ dassetvā idāni ajjhatakkhandhe attāti bahiddhā parikkhāre attaniyanti katvā dvikoṭikaṃ dassento **attani vā bhikkhave satīti**-ādimāha. Tattha ayaṃ saṅkhepattho, bhikkhave attani vā sati idaṃ me parikkhārajātaṃ attaniyanti assa, attaniyeva vā parikkhāre sati ayaṃ me attā imassa parikkhārassa sāmīti, evaṃ ahanti. Sati mamāti, mamāti sati ahanti yuttaṃ bhaveyya. **Saccatoti** bhūtato **thetatoti** tathato thirato vā.

Idāni ime pañcakkhandhe aniccaṃ dukkhaṃ anattāti evaṃ tiparivaṭṭavasena aggaṇhanto ayaṃ Ariṭṭho viya mayhaṃ sāsane kalalam kacavaraṃ pakkhipatīti dassento **taṃ kiṃ maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vāti**-ādimāha. Tattha **aniccaṃ bhanteti** bhante yasmā hutvā na hoti, tasmā aniccaṃ, uppādayavattito vipariṇāmatāvakaḷikaniccapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi aniccaṃ. **Dukkhaṃ bhanteti** bhante paṭipīḷanākārena dukkhaṃ, santāpadukkhamaḍakkhavattukasukhapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi dukkhaṃ. **Vipariṇāmadhammanti** bhavaśaṅkanti-upagamanasabhāvaṃ pakatibhāvavijahanasabhāvaṃ. **Kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti** yuttaṃ nu kho taṃ imesaṃ tiṇṇaṃ taṇhāmānadiṭṭhiggāhānaṃ vasena ahaṃ mamāti evaṃ gahetuṃ. **No hetuṃ bhanteti** iminā te bhikkhū avasavattanākārena rūpaṃ bhante anattāti paṭijānanti. Suñña-assāmika-anissara-attapaṭikkhepaṭṭhena vāti catūhi kāraṇehi anattā.

Bhagavā hi katthaci aniccavasena anattataṃ dasseti, katthaci dukkhavasena, katthaci ubhayavasena. “Cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, attā me upapajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā taṃ na upapajjati, cakkhu attāti yo vadeyya, iti cakkhu anattā”¹ imasmim hi **Chachakkasutte** aniccavasena anattataṃ dasseti. “Rūpaṇca idaṃ

1. Ma 3. 329 piṭṭhe.

bhikkhave attā abhavissa, na yidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya, labbhetha ca rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’ti. Yasmā ca kho bhikkhave rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, na ca labbhati rūpe ‘evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣī’ti”¹ imsmiṃ **Anattalakkhaṇasutte** dukkhasena anattataṃ dasseti. “Rūpaṃ bhikkhave aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametam yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabban”ti² imasmim **Arahattasutte** ubhayavasena anattataṃ dasseti. Kasmā? Aniccaṃ dukkhañca pākaṭaṃ. Anattāti na pākaṭaṃ.

Paribhogabhājanādīsu hi bhinnesu aho aniccanti vadanti, aho anattāti vattā nāma natthi. Sarīre gaṇḍapilakādīsu vā uṭṭhitāsu kaṇṭakena vā viddhā aho dukkhanti vadanti, aho anattāti pana vattā nāma natthi. Kasmā? Idaṃ hi anattalakkhaṇaṃ nāma avibhūtaṃ duddasaṃ duppaññāpanaṃ. Tena taṃ Bhagavā aniccavasena vā dukkhasena vā ubhayavasena vā dasseti. Tayidaṃ imasmimpi teparivaṭṭe aniccadukkhaseneva dassitaṃ. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tasmātiha bhikkhavi bhikkhave yasmā etarahi aññadāpi rūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, tasmāti attho. **Yamkiñcirūpanti**-ādīni Visuddhimagge Khandhaniddese vitthāritāneva.

245. **Nibbindatīti** ukkaṇṭhati. Ettha ca **nibbidāti** vuṭṭhānagāminīvipassanā adhippetā. Vuṭṭhānagāminīvipassanāya hi bahūni nāmāni. Esā hi katthaci saññagganti vuttā. Katthaci dhammaṭṭhitiñāṇanti. Katthaci pārisuddhipadhāniyaṇanti. Katthaci paṭipadāññadassanavisuddhīti. Katthaci tammayatāpariyādānanti³. Katthaci tīhi nāmehi. Katthaci dvīhīti.

Tattha **Poṭṭhapādasutte** tāva “saññā kho Poṭṭhapāda paṭhamam uppajjati, pacchā ñāṇan”ti⁴ evaṃ **saññagganti** vuttā. **Susimasutte** “pubbe kho Susima

1. Vi 3. 18; Saṃ 2. 55 piṭṭhesu.

3. Tammayapariyādānanti (Si), tammayaṃ pariyādānanti (Syā)

2. Saṃ 2. 68 piṭṭhe.

4. Dī 1. 172 piṭṭhe.

dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇaṃ”^{ti1} evaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇanti** vuttā. **Dasuttarasutte** “paṭipadāñāṇadassanavisuddhipadhāniyaṅgaṃ”^{ti2} evaṃ **pārisuddhipadāniyaṅgaṃ** vuttā. **Rathavinīte** “kiṃ nu kho āvuso paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”^{ti3} evaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhī** vuttā. **Salāyatanavibhaṅge** “atammayataṃ bhikkhave nissāya atammayataṃ āgamma yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā, taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, taṃ nissāya taṃ āgamma evametissā pahānaṃ hoti, evametissā samatikkamo hoti”^{ti4} evaṃ **tammayatāpariyādānanti** vuttā. **Paṭisambhidāmagge** “yā ca muñcitukamyatā, yā ca paṭisaṅkhānupassanā, yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā byañjanaṃeva nānaṃ”^{ti5} evaṃ tīhi nāmehi vuttā. **Paṭṭhāne** “anulomaṃ gotrabhussa anantarapaccayena paccayo, anulomaṃ vodānassa anantarapaccayena paccayo”^{ti6} evaṃ dvīhi nāmehi vuttā. Imasmiṃ pana Alagaddasutte nibbindatīti nibbidānāmena āgatā.

Nibbidā virajjatīti ettha **virāgoti** maggo. **Virāgā vimuccatīti** ettha virāgena maggena vimuccatīti phalaṃ kathitaṃ. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotīti** idha paccavekkhaṇā kathitā.

Evaṃ vimuttacittaṃ mahākhīṇāsavaṃ dassetvā idāni tassa yathābhūtehi pañcahi kāraṇehi nāmaṃ gaṇhanto **ayaṃ vuccati bhikkhavi-**ādīmāha. **Avijjāti** vaṭṭamūlikā avijjā. Ayaṃ hi durukkipanaṭṭhena **palighoti** vuccati. Tenesa tassa ukkhittattā **ukkhittapalighoti** vutto. **Tālāvatthukatāti** sīsacchinnatālo viya katā, samūlaṃ vā tālaṃ uddharitvā tālassa vatthu viya katā, yathā tasmiṃ vatthusmiṃ puna so tālo na paññāyati, evaṃ puna apaññattibhāvaṃ nītāti attho. **Ponobbhavikoti** punabbhavadāyako. **Jātisamsāroti-**ādīsu jāyanaṇasena ceva saṃsaraṇasena ca evaṃ laddhanāmānaṃ punabbhavaḥkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. So hi punappunaṃ uppattikaraṇasena parikkhipitvā ṭhitattā **parikkhāti** vuccati, tenesa tassā saṃkiṇṇattā vikiṇṇattā **saṃkiṇṇa-**

1. Sam 1. 344 piṭṭhe. 2. Dī 3. 252 piṭṭhe. 3. Ma 1. 201 piṭṭhe.

4. Ma 3. 263 piṭṭhe, thokaṃ visadisāṃ.

5. Khu 9. 58 piṭṭhe, atthato samānaṃ.

6. Abhi 8. 138. 139 piṭṭhādīsu.

parikkhoti vutto. **Taṇhāti** vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayaṃ hi gambhīrānugataṭṭhena **esikā**ti vuccati. Tenesa tassā abbūḷhattā luñcivā chaḍḍitattā **abbūḷhesikoti** vutto. **Orambhāgiyānī**ti oraṃ bhajanakāni kāmabhave upapattipaccayāni. Etāni hi kavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā **aggaḷāti** vuccanti. Tenesa tesāṃ nirākatattā bhinnattā **niraggaḷoti** vutto. **Ariyoti** nikkilesa parisuddho. **Pannaddhajoti** patitamānaddhajo. **Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisāṅkhārabhārapañcakāmaguṇabhāra pannā orohitā assāti **pannabhāro**. Apica idha mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṃyutto. Idha pana mānaṃyogeneva visaṃyuttattā visaṃyuttoti adhippeto. **Asmimānoti** rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmīti māno.

Ettāvatā Bhagavatā maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharato khīṇāsavassa kālo dassito. Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ, ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ bhavyeṃ “yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati, coranagaraṃ anagaraṃ karissāmi”ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpīte esikatthambhe khaggena chinditvā sadvārabāhakaṃ kavāṭaṃ chinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ saṅkiritvā nagarasobhanatthāya ussite dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ abhiruyha nātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeṃ, evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṃ hoti “yāva sakkāyavaṭṭaṃ vattati, tāva dvattiṃ sakammakāraṇa-aṭṭhanavutirogapañcaviṣatimahābhayehi parimuccanaṃ natthi”ti. So mahāyodho viya sannāhaṃ sīlasannāhaṃ katvā, paññākhaṃ gahetvā khaggena esikatthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ luñcivā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasamyojanaggaḷaṃ ugghāṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ viya

kammābhisaṅkhāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikkhaṃ saṃkiritvā, so yodho nagarasobhanatthāya ussāpīte dhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagare uparipāsāde surasabhojanaṃ viya kilesanibbānaṃ nagaraṃ pavisitvā amatanirodhārammaṇaṃ phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti.

246. Idāni evaṃ vimuttacittassa khīṇāsavassa parehi anadhigamanīyaviññāṇataṃ dassento **evaṃ vimuttacittaṃ khoti**-ādimāha. Tattha **anvesanti** anvesantā gavesantā. **Idaṃ nissitanti** idaṃ nāma nissitaṃ. **Tathāgatassāti** ettha sattopi **Tathāgatoti** adhippeto, uttamapuggalo khīṇāsavopi. **Ananuvijjoti** asaṃvijjamāno vā avindeyyo vā. Tathāgatoti hi satte gahite asaṃvijjamānoti attho vaṭṭati, khīṇāsava gahite avindeyyoti attho vaṭṭati.

Tattha purimanaye ayamadhippāyo—bhikkhave ahaṃ diṭṭheva dhamme dharamānakaṃyeva khīṇāsavaṃ Tathāgato satto puggaloti na paññapemi. Appaṭisandhikaṃ pana parinibbutaṃ khīṇāsavaṃ sattoti vā puggaloti vā kiṃ paññapessāmi. Ananuvijjo Tathāgato, na hi paramatthato satto nāma koci atthi, tassa avijjamānassa idaṃ nissitaṃ viññāṇanti anvesantāpi kiṃ adhigacchissanti, kathaṃ paṭilabhissantīti attho. Dutīyanaye ayamadhippāyo—bhikkhave ahaṃ diṭṭheva dhamme dharamānakaṃyeva khīṇāsavaṃ viññāṇavasena indādīhi avindiyāṃ vadāmi, na hi sa-indā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesantāpi khīṇāsavassa vipassanācittaṃ vā maggacittaṃ vā phalacittaṃ vā idaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya vattatīti jānituṃ sakkonti, te appaṭisandhikassa parinibbutassa kiṃ jānissantīti.

Asatāti asantena. **Tucchāti** tucchakena. **Musāti** musāvādena. **Abhūtenāti** yaṃ natthi, tena. **Abbhācikkhantīti** abhi-ācikkhanti, abhibhavitvā vadanti. **Venayikoti** vinayati vināsetīti **vinayo**, so eva **venayiko**, sattavināsakoti adhippāyo. **Yathā cāhaṃ na bhikkhave**¹ bhikkhave yena vākārena² ahaṃ na sattavināsako. **Yathā cāhaṃ na vadāmīti** yena vā kāraṇena ahaṃ sattavināsaṃ na

1. Yathā vāhaṃ bhikkhave nāti (Sī)

2. Yena kāraṇena (Syā, Ka)

paññapemi. Idam vuttam hoti—yathāham na sattavināsako, yathā ca na sattavināsaṃ paññapemi, tathā maṃ te bhonto samaṇabrāhmaṇā “venayiko samaṇo Gotamo”ti vadantā sattavināsako samaṇo Gotamoti ca, “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapetī”ti vadantā sattavināsaṃ paññapetīti ca asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti.

Pubbe cāti pubbe Mahābodhimaṇḍamhiyeva ca. **Etarahi cāti** etarahi dhammadesanāyaṃ ca. **Dukkham ceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhanti** dhammacakkaṃ appavattetvā Bodhimaṇḍe viharantopi dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammaṃ desetopi catusaccameva paññapemīti attho. Ettha hi dukkhaggahaṇena tassa mūlabhūto samudayo, nirodhaggahaṇena taṃsappakāso maggo gahitova hotīti veditabbo. **Tatra ceti** tasmiṃ catusaccappakāsane. **Pareti** saccāni ājānitum paṭivijjhītum asamattapuggalā. **Akkosantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantīti** vācāya paribhāsanti. **Rosenti vihesentīti** rosessāma vihesessāmāti adhippāyena ghaṭṭenti dukkhāpentī. **Tatrāti** tesu akkosādīsu, tesu vā parapuggalesu. **Āghātoti** kopoti. **Appaccayoti** domanassaṃ. **Anabhiraddhīti** atuṭṭhi.

Tatra ceti catusaccappakāsaneyeva. **Pareti** catusaccappakāsaṃ ājānitum paṭivijjhītum samattapuggalā. **Ānandoti** Ānandapīti. **Uppilāvitattanti** uppilāpanapīti¹. **Tatra ceti** catusaccappakāsanamhiyeva. **Tatrāti** sakkārādīsu. **Yaṃ kho idam pubbe pariññātanti** idam khandhapañcakaṃ pubbe Bodhimaṇḍe tīhi pariññāhi pariññātaṃ. **Tatthameti** tasmiṃ khandhapañcake ime. Kiṃ vuttam hoti? Tatrāpi Tathāgatassa ime sakkārā mayi kariyanti vā ahaṃ ete anubhavāmīti vā na hoti. Pubbe pariññātakhandhapanācakaṃyeva ete sakkāre anubhotīti ettakameva hotīti. **Tasmāti** yasmā saccāni paṭivijjhītum asamattā Tathāgatampi akkosanti, tasmā. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ.

1. Ubbilāvitattanti ubbilāpanapīti (Sī, Syā)

247. **Tasmātiha bhikkhave yaṃ na tumhākanti** yasmā attaniyepi chandarāgappahānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattati, tasmā yaṃ na tumhākaṃ, taṃ pajahathāti attho. **Yathāpaccayaṃ vā kareyyāti** yathā yathā iccheyya, tathā tathā kareyya. **Na hi no etaṃ bhante attā vāti** bhante etaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ amhākaṃ neva attā na amhākaṃ rūpaṃ na viññāṇanti vadanti. **Attaniyaṃ vāti** amhākaṃ cīvarādiparikkhāropi na hotīti attho. **Evameva kho bhikkhave yaṃ na tumhākaṃ taṃ pajahathāti** Bhagavā khandhapañcakaṃyeva na tumhākanti dassetvā pajahāpeti, tañca kho na uppāṭetvā luñcivā vā, chandarāgavinayena panetaṃ pajahāpeti.

248. **Evaṃ svākkhātoti** ettha tiparivaṭṭato paṭṭhāya yāva imaṃ ṭhānaṃ āharitumpi vaṭṭati, paṭilomena pemamattakena saggaparāyaṇato paṭṭhāya yāva imaṃ ṭhānaṃ āharitumpi vaṭṭati. **Svākkhātoti** sukathito. Sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito. **Chinnapilotikoti** pilotikā vuccati chinnaṃ bhinnaṃ tattha tattha sibbitaṃ gaṇṭhikataṃ jiṇṇaṃ vatthaṃ, taṃ yassa natthi, aṭṭahatthaṃ vā navahatthaṃ vā ahasāṭakaṃ nivattho, so chinnapilotiko nāma. Ayampi dhammo tādiso, na hettha kohaññādivasena chinnabhinnasibbitagaṇṭhikatabhāvo atthi. Apica kacavaro pilotikoti vuccati. Imasmiṃ ca sāsane samaṇakacavaraṃ nāma paṭiṭṭhātum na labhati. Tenevāha—

“Kāraṇḍavaṃ niddhamatha, kasambuñcāpakassatha.

Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

Niddhamitvāna pāpicche, pāpa-ācāragocare.

Suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā.

Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā”¹.

Iti samaṇakacavarassa chinnattāpi ayaṃ dhammo **chinnapilotiko nāma** hoti. **Vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāyāti** tesaṃ vaṭṭaṃ apaññattibhāvaṃ gataṃ nippaṇṇattikaṃ jātāṃ. Evarūpo mahākhīṇāsavo evaṃ svākkhāte sāsaneveva uppajjati. Yathā ca khīṇāsavo, evaṃ anāgāmi-ādayopi.

1. Khu 1. 322 piṭṭhe.

Tattha **dhammānusārino saddhānusārino** ime dve sotāpattimaggaṭṭhā honti. Yathāha “katamo ca puggalo dhammānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipanno puggalo dhammānusārī, phale t̥hito diṭṭhippatto. Katamo ca puggalo saddhānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyaṃ paṭipanno puggalo saddhānusārī, phale t̥hito saddhāvimutto”¹. **Yesaṃ mayi saddhāmattaṃ pemamattanti** iminā yesaṃ añño ariyadhammo natthi, Tathāgate pana saddhāmattaṃ pemamattameva hoti. Te vipassakapuggalā adhippetā. Vipassakabhikkhūnañhi evaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnānaṃ Dasabale ekā saddhā ekaṃ pemaṃ uppajjati. Tāya saddhāya tena pemena hatthe gahetvā sagge t̥hapitā viya honti, niyatagatikā kira etc. Porāṇakattherā pana evarūpaṃ bhikkhuṃ cūlasotāpannoti vadanti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Alagaddūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. **Evaṃ me sutanti** Vammikasuttaṃ. Tattha **āyasmāti** piyavacanametam. **Kumārakassapoti** tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitattā pana Bhagavatā “Kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādanīyaṃ vā Kassapassa dethā”¹ti vutte katarassa Kassapassāti Kumārakassapassāti evaṃ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi “Kumārakassapo”²veva vuccati. Apica raññā posāvanikaputtattāpi taṃ “Kumārakassapo”³ti sañjānimsu. Ayaṃ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakathā—

1. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

Thero kira Padumuttarassa Bhagavato kāle seṭṭhiputto ahosi. Athekadivasam Bhagavantaṃ citrakathim ekaṃ attano sāvakaṃ ṭhānantare ṭhapentaṃ disvā Bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā “ahampi Bhagavā anāgate ekassa Buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhaveyyan”ti patthanaṃ katvā puñṇāni karonto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi.

Tadā kira parinibbutassa Bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇim bandhitvā pabbataṃ abhiruyha samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṃghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto. Anuthero catutthadivase anāgāmī ahosi. Itare tayo visesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattiṃsu. Tesā ekaṃ Buddhantaraṃ devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhontānaṃ eko Takkasilāyaṃ rājakule nibbattitvā Pukkusāti nāma rājā hutvā Bhagavantaṃ uddissa pabbajitvā Rājagahaṃ gacchanto Kumbhakārasālāyaṃ Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmiṃ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruya bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattiṃ patto “aham arahā”ti cittaṃ uppādetvā “na tvaṃ arahā, gaccha Satthāraṃ pañhaṃ pucchā”ti atthakāmāya devatāya codito¹ tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko Rājagahe ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno. Sā ca paṭthamaṃ mātāpitara yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gatā gabbhasaṇṭhitampi² ajānantī sāmikaṃ ārādhettvā tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā. Tassā gabbhininimittaṃ disvā bhikkhuniyo Devadattaṃ pucchiṃsu, so “assamaṇī”ti āha. Dasabalaṃ pucchiṃsu, Satthā Upālitttheraṃ paṭicchāpesi. Thero Sāvattihinagaravāsīni kulāni Visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento “pure laddho gabbho, pabbajjā arogā”ti āha. Satthā “suvinicchitaṃ adhikaraṇaṃ”ti therassa sādhuḥkāraṃ adāsī. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasaḍisaṃ puttaṃ vijāyi, taṃ gaḥetvā rājā Pasenadi Kosalo posāpesi. “Kassapo”ti cassa nāmaṃ katvā aparabhāge

1. Pesito (Syā)

2. Gabbhapatiṭṭhitampi (Ka)

alaṅkaritvā Satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti rañño posāvanikaputtattāpi taṃ “Kumārakassapo”ti sañjānimsūti.

Andhavaneti evaṃnāmake vane. Taṃ kira vanaṃ dvinnaṃ Buddhānaṃ kāle avijahitanāmaṃ Andhavanaṃteveva paññāyati. Tatrāyaṃ paññattivibhāvanā—appāyukabuddhānaṃ hi sarīradhātu na ekagghanā hoti. Adhiṭṭhānānubhāvena vippakiriyati. Teneva amhākampi Bhagavā “ahaṃ na ciraṭṭhitiko, appakehi sattehi ahaṃ diṭṭho, yehi na diṭṭho, teva bahutarā, te me dhātuyo ādāya tattha tattha pūjentā saggaparāyaṇā bhavissanti”ti parinibbānakāle “attano sarīraṃ vippakiriyatū”ti adhiṭṭhāsi. Dīghāyukabuddhānaṃ pana suvaṇṇakkhandho viya ekagghanam dhātusarīraṃ tiṭṭhati.

Kassapassāpi Bhagavato tatheva aṭṭhāsi. Tato mahājanā sannipatitvā “dhātuyo ekagghanā na sakkā viyojetum, kiṃ karissāma”ti sammantayitvā ekagghanameva cetiyaṃ karissāma, kittakaṃ pana hotu tanti āhaṃsu. Eke sattayojaniyanti āhaṃsu. Etaṃ atimahantaṃ, anāgate jaggitum na sakkā, chayojanaṃ hotu, pañcayojanaṃ, catuyojanaṃ, tiyojanaṃ, dviyojanaṃ, ekayojanaṃ hotūti sanniṭṭhānaṃ katvā iṭṭhakā kīdisā hontūti bāhirante iṭṭhakā rattasuvaṇṇamayā ekagghanā satasahassagghanikā hontu, abbhantarimante paññāsasahassagghanikā. Haritālamanoṣilāhi mattikākiccaṃ kayiratu, telena udakakiccanti niṭṭhaṃ gantvā cattāri mukhāni catudhā vibhajimsu. Rājā ekaṃ mukhaṃ gaṇhi, rājaputto pathavindarakumāro ekaṃ, amaccānaṃ jeṭṭhako hutvā senāpati ekaṃ, janapadānaṃ jeṭṭhako hutvā seṭṭhi ekaṃ.

Tattha dhanasampannatāya rājāpi suvaṇṇaṃ nīharāpetvā attanā gahitamukhe kammaṃ ārabhi, uparājāpi, senāpatipi. Seṭṭhinā gahitamukhe pana kammaṃ oliyati. Tato Yasorato¹ nāma eko upāsako tepiṭako bhāṇako Anāgāmī ariyasāvako, so kammaṃ oliyatīti ñatvā pañca sakaṭasatāni yojāpetvā janapadaṃ gantvā

1. Sorato (Sī), yasodharo (Syā)

“Kassapasammāsambuddho vīsativassasahassāni tḥatvā parinibbuto, tassa yojanikaṃ ratanacetiyaṃ kayirati, yo yaṃ dātuṃ ussahati suvaṇṇaṃ vā hiraṇṇaṃ vā sattaratanāṃ vā haritālaṃ vā manosilaṃ vā, so taṃ detū”ti samādapesi. Manussā attano attano thāmena hiraṇṇasuvaṇṇādīni adamsu. Asakkontā telataṇḍulādīni dentiyeva. Upāsako telataṇḍulādīni kammakārānaṃ¹ bhattavetanatthaṃ paḥiṇati, avasesehi suvaṇṇaṃ cetāpetvā paḥiṇati, evaṃ sakalajambudīpaṃ acari.

Cetiye kammaṃ niṭṭhitanti cetiyaṭṭhānato paṇṇaṃ paḥiṇimsu “niṭṭhitaṃ kammaṃ ācariyo āgantvā cetiyaṃ vandatū”ti. Sopi paṇṇaṃ paḥiṇi “mayā sakalajambudīpo samādapito, yaṃ atthi, taṃ gahetvā kammaṃ niṭṭhāpentū”ti. Dvepi paṇṇāni antarāmagge samāgamimsu. Ācariyassa paṇṇato pana cetiyaṭṭhānato paṇṇaṃ paṭhamataraṃ ācariyassa hatthaṃ agamāsi. So paṇṇaṃ vācetvā cetiyaṃ vandissāmīti ekakova nikkhami. Antarāmagge aṭaviyaṃ pañca corasatāni uṭṭhahimsu. Tatrekacce taṃ disvā iminā sakalajambudīpato hiraṇṇasuvaṇṇaṃ sampiṇḍitaṃ, nidhikumbhī no pavaṭṭamānā² āgatāti avasesānaṃ ārocetvā taṃ aggahesum. Kasmā tātā maṃ gaṇhathāti. Tayā sakalajambudīpato sabbaṃ hiraṇṇasuvaṇṇaṃ sampiṇḍitaṃ, amhākampi thokaṃ thokaṃ dehīti. Kiṃ tumhe na jānātha, Kassapo Bhagavā parinibbuto, tassa yojanikaṃ ratanacetiyaṃ kayirati, tadatthāya mayā samādapitaṃ, no attano atthāya. Taṃ taṃ laddhaladdhaṭṭhānato tattheva pesitaṃ, mayhaṃ pana nivatthasāṭakamattaṃ tḥapetvā aññaṃ vittaṃ³ kākaṇikampi natthīti.

Eke “evametaṃ vissajjetha ācariyaṃ”ti āhaṃsu. Eke “ayaṃ rājapūjito amaccapūjito, amhesu kiñcideva nagaravīthiyaṃ disvā rājarājamahāmattādīnaṃ ārocetvā anayabyasanaṃ pāpuṇāpeyyā”ti āhaṃsu. Upāsako “tātā nāhaṃ evaṃ karissāmī”ti āha, tañca kho tesu kāruṇṇena, na attano jīvitānikantiyā. Atha tesu gahetabbo vissajjetabboti vivadantesu gahetabboti laddhikā eva bahutarā hutvā jīvitā voropayimsu.

1. Kammakarānaṃ (Sī)

2. Pavattamānā (Syā, Ka)

3. Kiñci (Syā)

Tesaṃ balavaguṇe ariyasāvake aparādhena nibbutadīpasikhā viya akkhīni antaradhāyimsu. Te “kaḥaṃ bho cakkhu kaḥaṃ bho cakkhū”ti vippalapantā ekacce nātakehi gehaṃ nītā, ekacce noñatakā anāthāti tattheva aṭaviyaṃ rukkhamaṇe paṇṇasālāya vasiṃsu. Aṭaviṃ āgatamanussā kāruṇṇena tesaṃ taṇḍulaṃ vā puṭabhattaṃ vā paribbayaṃ vā denti. Dārupaṇṇādīnaṃ atthāya gantvā āgatā manussā kuhiṃ gatattthāti vutte Andhavanaṃ gatamhāti vadanti. Evaṃ dvinnampi Buddhānaṃ kāle taṃ vanaṃ Andhavanamīveva paññāyati. Kassapabuddhakāle panetaṃ Chaḍḍitajanapade aṭavi ahoṣi. Amhākaṃ Bhagavato kāle Sāvattthiyā avidūre Jetavanassa piṭṭhibhāge pavivekakāmānaṃ kulaputtānaṃ vasanaṭṭhānaṃ padhānagharaṃ ahoṣi, tattha āyasmā Kumārakassapo tena samayena sekkhapaṭipadaṃ pūrayamāno viharati. Tena vuttaṃ “Andhavane viharatī”ti.

Aññatarā devatāti nāmagottavasena apākaṭā ekā devatāti attho. “Abhijānāti no bhante Bhagavā ahuñātāññatarassa¹ mahesakkhassa saṃkhittena taṇhāsāṃkhayavimuttiṃ bhāsītā”ti² ettha pana abhiññāto Sakkopi devarājā aññataroti vutto. **Devatāti** ca idaṃ devānampi devadhītānampi sādharmaṇavacanaṃ. Imasmiṃ panatthe devo adhippeto. **Abhikkantāya rattiyaṃ** ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbanumodanādīsu dissati. Tattha “abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṃgho, uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ”ti evamādīsu³ khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā”ti⁴ evamādīsu sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasaṃ jalaṃ.

Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti⁵—

Evamādīsu abhirūpe. “Abhikkantaṃ bho Gotamā”ti evamādīsu⁶ abbanumodane. Idha pana khaye. Tena **abhikkantāya rattiyaṃ** parikkhīṇāya rattiyaṃ vuttaṃ hoti. Tatthāyaṃ devaputto majjhimayāmasamanantare

1. Ahunāmyeva aññatarassa (Sī, Syā)

2. Ma 1. 322 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 44 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 414 piṭṭhe.

5. Khu 2. 73 piṭṭhe.

6. Vi 1. 7 piṭṭhe.

āgatoti veditabbo. **Abhikkantavaṇṇā**ti idha abhikkantasaddo abhirūpe. Vaṇṇasaddo pana chavi thuti kulavagga kāraṇa saṇṭhāna pamānarūpāyatanādīsu dissati. Tattha “suvaṇṇavaṇṇosi Bhagavā”ti evamādīsu chaviyā. “Kadā saññūlhā pana te gahapati samaṇassa Gotamassa vaṇṇā”ti¹ evamādīsu thutiyā. “Cattārome bho Gotama vaṇṇā”ti evamādīsu² kulavagge. “Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī”ti evamādīsu³ kāraṇe. “Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti evamādīsu⁴ saṇṭhāne. “Tayo pattassa vaṇṇā”ti evamādīsu⁵ pamāṇe. “Vaṇṇo gandho raso oja”ti evamādīsu⁶ rūpāyatane. So idha chaviyāṃ daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpachavi-iṭṭhavaṇṇā, manāpavaṇṇāti vuttaṃ hoti. Devatā hi manussalokaṃ āgacchamānā pakatīvaṇṇaṃ pakatī-iddhiṃ pajahitvā oḷārikaṃ attabhāvaṃ katvā atirekavaṇṇaṃ atireka-iddhiṃ māpetvā naṭasamajjādīni gacchantā manussā viya abhisankhatena kāyena āgacchanti. Ayampi devaputto tatheva āgato. Tena vuttaṃ “abhikkantavaṇṇā”ti.

Kevalakappanti ettha kevalasaddo anavasesa yebhuyya abyāmissānatirekadalhattha viśaṃyogādi-anekattho. Tathā hissa “kevalapariṇaṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ”ti⁷ evamādīsu anavasesattamattho. “Kevalakappā ca aṅgamagadhā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya upasaṅkamissanti”ti⁸ evamādīsu yebhuyyatā. “Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti⁹ evamādīsu abyāmissatā. “Kevalaṃ saddhāmatṭakaṃ nūna ayamāyasmā”ti¹⁰ evamādīsu anatirekatā. “Āyasmato Anuruddhassa Bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṃ saṃghabhedāya ṭhito”ti¹¹ evamādīsu dalhatthatā. “Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī”ti¹² evamādīsu viśaṃyogo. Idha paṇassa anavasesattamatthoti adhippeto.

Kappasaddo paṇāyaṃ abhisaddahana vohāra kāla paññatti chedanavikkappaśasamantabhāvādi-anekattho. Tathā hissa “okappaniyametaṃ

1. Ma 2. 49 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 105 piṭṭhe.

7. Vi 1. 1 piṭṭhe.

10. Vi 3. 270 piṭṭhe.

2. Dī 3. 67 piṭṭhe.

5. Vi 1. 353 piṭṭhe.

8. Vi 3. 36 piṭṭhe.

11. Am 1. 562 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 206 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 163 piṭṭhe.

9. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

12. Saṃ 2. 50 piṭṭhe.

bhoto Gotamassa, yathā taṃ Arahato Sammāsambuddhassā”¹ evamādīsu abhisaddahanamattho. “Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitun”² evamādīsu vohāro. “Yena sudam niccakappaṃ viharāmī”³ ti evamādīsu⁴ kālo. “Iccāyasmā kappo”⁵ ti⁶ evamādīsu paññatti. “Alaṅkatā kappitakesamassū”⁷ ti⁸ evamādīsu chedanam. “Kappati dvaṅgalakappo”⁹ ti¹⁰ evamādīsu vikappo. “Atthi kappo nipajjitun”¹¹ ti¹² evamādīsu lesa. “Kevalakappaṃ veļuvanaṃ obhāsetvā”¹³ ti¹⁴ evamādīsu samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho adhippeto. Tasmā **kevalakappaṃ Andhavananti** ettha anavasesaṃ samantato Andhavananti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, candimā viya ca sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. **Ekamantaṃ atṭhāsīti** ekasmiṃ ante, ekasmiṃ okāse atṭhāsī. **Etadavocāti** etaṃ “bhikkhu bhikkhū”¹⁵ ti-ādivacanamavoca. Kasmā paṇāyaṃ avanditvā samaṇavohāreṇeva kathetīti. Samaṇasaññāsamudācāreṇeva. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ antara kāmāvacare vasi. Ahaṃ pana asmi”¹⁶ tato kālato paṭṭhāya brahmacārī”¹⁷ ti samaṇasaññāvassa samudācarati, tasmā avanditvā samaṇavohāreṇeva katheti. Pubbasahāyo kireso devaputto therassa. Kuto paṭṭhāyāti. Kassapasammāsambuddhakālato paṭṭhāya. Yo hi pubbayoge āgatesu pañcasu sahāyesu anuthero catutthadivase Anāgāmī ahoṣīti vutto, ayaṃ so. Tadā kira tesu saṅghattherassa arahatteneva saddhiṃ abhiññā āgamiṃsu. So “mayhaṃ kiccaṃ matthakaṃ pattan”¹⁸ ti vehāsaṃ uppatitvā Anotattadahe mukhaṃ dhovitvā Uttarakuruto piṇḍapātaṃ ādāya āgantvā “imaṃ āvuso piṇḍapātaṃ bhuñjitvā appamattā samaṇadhammaṃ karoṭhā”¹⁹ ti āha. Itare āhaṃsu “na āvuso amhākaṃ evaṃ katikā atthi ‘yo paṭhamaṃ visesaṃ nibbattetvā piṇḍapātaṃ āharati, tenābhataṃ bhuñjitvā sesечи samaṇadhammo kātabbo”²⁰ ti. Tumhe

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

2. Vi 4. 244 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 138 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 525 piṭṭhe.

5. Vi 4. 491 piṭṭhe.

6. Aṃ 3. 148 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 50 piṭṭhe.

8. Ahaṃ pana tasmim kāle (Ka)

attano upanissayena kiccaṃ matthakaṃ pāpayittha. Mayampi sace no upanissayo bhavissati, kiccaṃ matthakaṃ pāpessāma. Papañco esa amhākaṃ, gacchatha tumhe”ti. So yathāphāsukaṃ gantvā āyupariyosāne parinibbāyi.

Punadivase anuthero anāgāmiphalaṃ sacchākāsi, tassa abhiññāyo āgamimsu. Sopi tatheva piṇḍapātaraṃ āharitvā tehi paṭikkhitto yathāphāsukaṃ gantvā āyupariyosāne Suddhāvāse nibbatti. So Suddhāvāse ṭhatvā te sahāye olokento, eko tadāva parinibbuto, eko adhunā Bhagavato santike ariyabhūmiṃ patto, eko lābhasakkāraṃ nissāya “ahaṃ arahā”ti cittam uppādetvā suppārakapaṭṭane vasatīti disvā taṃ upasaṅkamitvā “na tvaṃ arahā, na arahattamaggaṃ paṭipanno, gaccha Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇāhi”ti uyyojesi. Sopi antaraghare Bhagavantaṃ ovādaṃ yācitvā “tasmātiha te Bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ hotū”ti¹ Bhagavatā saṅkhittena ovadito ariyabhūmiṃ sampāpuṇi.

Tato añño eko atthi, so kuhinti olokento andhavane sekkhapaṭipadaṃ pūrayamāno viharatīti disvā cintesi “sahāyakassa santike gamissāmīti, gacchantena pana tucchahatthena agantvā kiñci paṇṇākāraṃ gahevā gantuṃ vaṭṭati, sahāyo kho pana me nirāmisso pabbatamatthake vasanto mayā ākāse ṭhatvā dinnam piṇḍapātampi aparibhuñjitvā samaṇadhammaṃ akāsi, idāni āmisapaṇṇākāraṃ kiṃ gaṇhissati, dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā gamissāmī”ti brahmaloke ṭhitova ratanāvaḷiṃ ganthento viya pannarasa pañhe vibhajitvā taṃ dhammapaṇṇākāraṃ ādāya āgantvā sahāyassa avidūre ṭhatvā attano samaṇasaññāsamudācāravasena taṃ anabhivādetvāva “bhikkhu bhikkhū”ti ālapitvā **ayaṃ vammikoti**-ādimāha. Tattha turitālapanavasena bhikkhu bhikkhūti āmeditaṃ veditabbarṃ. Yathā vā ekeneva tilakena nalāṭaraṃ na sobhati, taṃ parivāretvā aññesupi dinnesu phullitamaṇḍitaṃ viya sobhati, evaṃ ekeneva padena vacanaṃ na sobhati, parivārikapadena

1. Khu 1. 85 piṭṭhe.

saddhiṃ phullitamaṇḍitaṃ viya sobhatīti taṃ parivārikapadavasena vacanaṃ phullitamaṇḍitaṃ viya karontopi evamāha.

Ayaṃ vammikoti purato ṭhito vammiko nāma natthi, desanāvasena pana purato ṭhitaṃ dassento viya **ayanti** āha. **Laṅginti** satthaṃ ādāya khaṇanto palighaṃ addasa. **Ukkhipa laṅgiṃ abhikkhaṇa sumedhāti** tāta paṇḍita laṅgī nāma rattim dhūmāyati divā pajjalati. Ukkhipetaṃ paraṃ parato khaṇāti. Evaṃ sabbapadesu attho daṭṭhabbo. **Uddhumāyikanti** maṇḍukaṃ. **Caṅgavāraṇti** khāraparissāvanaṃ. **Kummanti** kacchapaṃ. **Asisūnaṇti** maṃsacchedakaṃ asiñceva adhikuṭṭanañca. **Maṃsapesiṇti** nisadapotappamaṇaṃ allamaṃsapiṇḍaṃ. **Nāgaṇti** sumanapupphakalāpasadisāṃ mahāphaṇaṃ tividhasovatthikaparikkhitaṃ ahināgaṃ addasa. **Mā nāgaṃ ghaṭṭesiṇti** daṇḍakakoṭṭiyā vā vallikoṭṭiyā vā paṃsucunṇaṃ vā pana khipamāno mā nāgaṃ ghaṭṭayi. **Namo karoḥi nāgassāti** uparivātato apagamma suddhavatthaṃ nivāsetvā nāgassa namakkāraṃ karoḥi. Nāgena adhisayitaṃ dhanāṃ nāma yāva sattamā kulaparivaṭṭā khādato na khīyati, nāgo te adhisayitaṃ dhanāṃ dassati, tasmā namo karoḥi nāgassāti. **Iti vā pana sutvāti** yathā dukkhakkhandhe itoti sāsane nissakkaṃ, na tathā idha. Idha pana devaputte nissakkaṃ, tasmā **ito vā panāti** mama vā pana santikā sutvāti ayamettha attho.

251. **Cātumahābhūtikassāti** cātumahābhūtamayassa. **Kāyass’etaṃ adhivacananti** sarīrassa nāmaṃ. Yatheva hi bāhirako vammiko vamatīti vantakoti vantussayoti vantasinehasambaddho ti¹ catūhi kāraṇehi **vammikoti** vuccati. So hi ahimaṅgusa² undūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamtivā mukhatuṇḍakena ukkhittapaṃsucunṇena kaṭippamaṇeṇapi porisappamaṇeṇapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ³ deve vassantepi na vippakiriyaṇi, nidāghepi tato paṃsumuṭṭhiṃ gahetvā tasmiṃ muṭṭhiṇā pīḷiyamāne sineho nikkhamati, evaṃ vantasinehena Sambaddhoti vammiko. Evaṃ ayaṃ kāyo pi

1. Vantasinehasambandhoti (Syā, Ka)

2. Ahinakula (Sī, Syā)

3. Sattāhaṃ (Sī)

“akkhimhā akkhigūthako”ti-ādinā nayena nānappakārakaṃ asucikalimalaṃ vamaṭṭi vammiko. Buddhapaccekaḥbuddhakhīṇāsavā imasmim attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti Ariyehi vantakotipi vammiko. Yehi c’āyaṃ tīhi aṭṭhisatehi ussito nhārusambaddho maṃsāvalepano allacammaḥpariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṃ sabbaṃ Ariyehi vantam evāti vantussayotipi vammiko. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittaṃ assa vidhāvati”ti¹ evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanten’eva taṇhāsinehena Sambaddho ayanti vantasinehena sambaddho tip i vammiko. Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tatth’eva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā patanti. Iti so tesam sūtiḥharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānaṃ ca hoti. Evaṃ khattiyamahāsālādinampi kāyo ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitappasādhito mahānubhāvānaṃ kāyoti acintetvā chavinissitā pāṇā cammanissitā pāṇā maṃsanissitā pāṇā nhārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā pāṇāti evaṃ kulagaṇanāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmim yeva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññena āturitāni sayanti, matāni patanti, iti ayampi tesam pāṇānaṃ sūtiḥharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hotīti “vammiko”tv’eva saṅkhaṃ gato. Ten’āha Bhagavā “vammikoti kho bhikkhu imassa cātumahābhūtikassa kāyass’etaṃ adhivacanan”ti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtaṃ. **Odanakummāsūpacayassāti** odanena c’eva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa.

Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassāti ettha ayaṃ kāyo hutvā abhāvattṭhena **aniccadhammo**. Duggandhavighātattṭhāya tanuvilepanena **ucchādanadhammo**. Aṅgapaccaṅgābhādhavinodanattṭhāya khuddakasambāhanena **parimaddanadhammo**. Daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṇṭhitānaṃ tesam tesam aṅgānaṃ saṇṭhānasampādanattham añchanapīḷanādivasena parimaddanadhammo. Evaṃ pariharitopi ca bhedanaviddhaṃsanadhammo bhijjati c’eva vikirati ca, evaṃsabhāvoti attho.

1. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

Tattha mātāpettikasambhava-odanakummāsūpacaya-
ucchādanaparimaddanapadehi samudayo kathito,
aniccabhedanaviddhamsanapadehi atthaṅgamo. Evaṃ sattahipi padehi
cātumahābhūtikassa kāyassa uccāvacabhāvo vaḍḍhiparihāni
samudayatthaṅgamo kathitoti veditabbo.

Divā kammanteti divā kattabbakammante. **Dhūmāyanā**ti ettha ayaṃ
dhūmasaddo kodhe taṇhāya vitakke pancasu kāmagaṇesu dhammadesanāya
pakatidhūmeti imesu atthesu vattati. “Kodho dhūmo bhasmani
mosavajjan”^{ti}¹ ettha hi kodhe vattati. “Icchādhūmāyitā sattā”^{ti}² ettha
taṇhāya. “Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu Bhagavato avidūre
dhūmāyanto nisinno hoti”^{ti} ettha vitakke.

“Paṅko ca kāmā palipo ca kāmā,
Bhayaṅca metaṃ timūlaṃ pavuttaṃ.
Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsita.
Hitvā tuvaṃ pabbaja brahmadattā”^{ti}³—

Ettha pañcakāmagaṇesu. “Dhūmaṃ kattā hoti”^{ti}⁴ ettha
dhammadesanāya. “Dhajo rathassa paññāṇaṃ, dhūmo paññāṇamaggino”^{ti}⁵
ettha pakatidhūme. Idha pañāyaṃ vitakke adhippeto. Tenāha “ayaṃ rattim
dhūmāyanā”^{ti}.

Tathāgatassetāṃ adhivacananti Tathāgato hi sattannaṃ dhammānaṃ
bāhitattā **brāhmaṇo** nāma. Yathāha “sattannaṃ kho bhikkhu dhammānaṃ
bāhitattā brāhmaṇo. Katamesaṃ sattannaṃ, rāgo bāhito hoti, doso, moho,
māno, sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso bāhito hoti. Imesaṃ
bhikkhu sattannaṃ dhammānaṃ bāhitattā brāhmaṇo”^{ti}⁶. **Sumedhoti**
sundarapaṇṇo. **Sekkhassāti** ettha sikkhatīti sekkho. Yathāha “sikkhatīti kho
bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati. Kiṅca sikkhati, adhisīlampi sikkhati,
adhicittampi sikkhati, adhipañṇampi sikkhati”^{ti}⁷.

1. Saṃ 1. 171 piṭṭhe.

2. Sadāti (Sī) Saṃ 1. 37 piṭṭhe atthato samānaṃ.

3. Khu 5. 138 piṭṭhe.

4. Ma 1. 285 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 39 piṭṭhe.

6. Khu 8. 84 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 232 piṭṭhe.

Paññāya adhivacananti¹ lokiyalokuttarāya paññāya etaṃ adhivacanam, na āvudhasatthassa. **Vīriyārambhassāti** kāyikacetasikavīriyassa. Taṃ paññāgatikameva hoti. Lokiyāya paññāya lokiyaṃ, lokuttarāya paññāya lokuttaram. Ettha paññāyaṃ atthadīpanā—

Eko kira jānapado brāhmaṇo pātova māṇavakehi saddhiṃ gāmato nikkhamma divasaṃ araṇṇe mante vācetvā sāyaṃ gāmaṃ āgacchati. Antarāmagge ca eko vammiko atthi, so rattim dhūmayati, divā pajjalati, brāhmaṇo antevāsīm Sumedhamā māṇavaṃ āha “tāta ayaṃ vammiko rattim dhūmayati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhinditvā naṃ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhī”ti. So sādhiṭi kudālam² gahetvā samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya tathā akāsi. Tatra ācariyabrāhmaṇo viya Bhagavā. Sumedhamāṇavako viya sekkho bhikkhu. Vammiko viya kāyo. “Tāta ayaṃ vammiko rattim dhūmayati, divā pajjalati, vikāramassa passissāma, bhinditvā naṃ cattāro koṭṭhāse katvā khipāhī”ti brāhmaṇena vuttakālo viya “bhikkhu cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ cattāro koṭṭhāse katvā pariggaṇhāhī”ti Bhagavatā vuttakālo. Tassa sādhiṭi kudālam gahetvā tathākaraṇaṃ viya sekkhassa bhikkhuno “yo vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhabhāvo, ayaṃ pathavīdhātu. Yo dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanabhāvo, ayaṃ āpodhātu. Yo catūsu koṭṭhāsesu paripācanabhāvo, ayaṃ tejodhātu. Yo chasu koṭṭhāsesu vitthambhanabhāvo, ayaṃ vāyodhātū”ti evaṃ catudhātuvavatthānavasena kāyapariggaho veditabbo.

Laṅgīti kho bhikkhūti kasmā Bhagavā avijjaṃ laṅgīti katvā dasseti. Yathā hi nagarassa dvāraṃ pidhāya palighe yojite mahājanassa gamanaṃ pacchijjati, ye nagarassa anto, te antoyeva honti. Ye bahi, te bahiyeva. Evameva yassa nāṇamukhe avijjālaṅgī patati, tassa nibbānasampāpakaṃ nāṇagamanaṃ pacchijjati, tasmā avijjaṃ laṅgīti katvā dassesi. **Pajaha avijjanti** ettha kammaṭṭhāna-uggahapariṇipucchāvasena avijjāpahānaṃ kathitaṃ.

1. Paññāyetaṃ (Sī, Syā, Ka)

2. Kuddālam (Sī, Syā)

Uddhumāyikāti kho bhikkhūti ettha **uddhumāyikamaṇḍūko** nāma no mahanto, nakhapiṭṭhippamāṇo hoti, purāṇapaṇṇantare vā gacchantare vā valli-antare vā vasati. So daṇḍakakoṭiyā vā vallikoṭiyā vā paṃsucuṇṇakena vā ghaṭṭito āyāmitvā mahanto parimaṇḍalo beluvapakkappamāṇo hutvā cattāro pāde ākāsagate katvā pacchinnagamano hutvā amittavasam yāti, kākakulalādibhattameva¹ hoti. Evameva ayaṃ kodho paṭhamam uppajjanto cittāvilamattakova hoti. Tasmiṃ khaṇe aniggahito vaḍḍhitvā mukhavikulanam pāpeti. Tadā aniggahito hanusañcopanam pāpeti. Tadā aniggahito pharusavācānicchāraṇam pāpeti. Tadā aniggahito disāvilokanam pāpeti. Tadā aniggahito ākaḍḍhanaparikaḍḍhanam pāpeti. Tadā aniggahito pāṇinā leḍḍudaṇḍasatthaparāmasanam pāpeti. Tadā aniggahito daṇḍasatthābhiniṇipātam pāpeti. Tadā aniggahito paraghātanampi attaghātanampi pāpeti. Vuttampi hetam “yato ayaṃ kodho param ghātetvā attānam ghātetī, ettāvātāyaṃ kodho paramussadagato hoti paramavepullappatto”ti². Tattha yathā uddhumāyikāya catūsu pādesu ākāsagatesu gamanam pacchijjati, uddhumāyikā amittavasam gantvā kākādibhattanam hoti, evameva kodhasamaṅgīpuggalo kammaṭṭhānam gahetvā vaḍḍhetum na sakkoti, amittavasam yāti, sabbesam mārānam yathākāmakaraṇīyo hoti. Tenāha Bhagavā “uddhumāyikāti kho bhikkhu kodhūpāyāsassetam adhivacanan”ti. Tattha balavappatto kodhova kodhūpāyāso. **Pajaha kodhūpāyāsanti** ettha paṭisaṅkhānappahānam kathitam.

Dvidhāpathoti ettha yathā puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggappaṭipanno dvedhāpatham patvā “iminā nu kho gantabban, iminā gantabban”ti niccheturam asakkonto tattheva tiṭṭhati, atha nam corā uṭṭahitvā anayabyasanam pāpenti, evameva kho mūlakammaṭṭhānam gahetvā nisinno bhikkhu Buddhādīsu kaṅkhāya uppannāya kammaṭṭhānam vaḍḍhetum na sakkoti, atha nam kilesamārādayo sabbe mārā anayabyasanam pāpenti, iti vicikicchā dvedhāpathasamā hoti. Tenāha Bhagavā “dvidhāpathoti kho bhikkhu

1. Kākakulalādīnam bhattameva (Sī)

2. Khu 8. 61 Cūḷaniddese.

vicikicchāyetaṃ adhivacanan”ti. **Pajaha vicikicchanti** ettha kammaṭṭhāna-
uggahaparipucchāvasena vicikicchāpahānaṃ kathitaṃ.

Caṅgavāranti ettha yathā rajakehi khāraparissāvanamhi udae pakkhitte
eko udakaghaṭo dvepi dasapi vīsatiṃ ghaṭasatampi paggharatiyeva,
pasaṭamattampi udakaṃ na tiṭṭhati, evameva nīvaraṇasamaṅgino puggalassa
abbhantare kusaladhammo na tiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “caṅgavāranti kho
bhikkhu pañcannetaṃ nīvaraṇānaṃ adhivacanan”ti. **Pajaha pañcanīvaraṇeti**
ettha vikkhambhanatadaṅgavasena nīvaraṇappahānaṃ kathitaṃ.

Kummoti ettha yathā kacchapassa cattāro pādā sīsanti pañceva aṅgāni
honti, evameva sabbepi saṅkhatā dhammā gayhamānā pañceva khandhā
bhavanti. Tenāha Bhagavā “kummoti kho bhikkhu pañcannetaṃ
upādānakkhandhānaṃ adhivacanan”ti. **Pajaha pañcupādānakkhandheti** ettha
pañcasu khandhesu chandarāgappahānaṃ kathitaṃ.

Asisūnāti ettha yathā sūnāya upari maṃsaṃ ṭhapetvā asinā koṭṭenti,
evamime sattā vatthukāmatthāya kilesakāmehi ghātayamānā vatthukāmānaṃ
upari katvā kilesakāmehi kantitā koṭṭitā ca honti. Tenāha Bhagavā “asisūnāti
kho bhikkhu pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanan”ti. **Pajaha pañca
kāmaguṇeti** ettha pañcasu kāmaguṇesu chandarāgappahānaṃ kathitaṃ.

Maṃsapesīti kho bhikkhūti ettha ayaṃ maṃsapesi nāma
bahujanapatthitā khattiyādayo manussāpi naṃ patthenti kākādayo
tiracchānāpi. Ime hi sattā avijjāya sammattā¹ nandirāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ
vaḍḍhenti. Yathā vā maṃsapesi ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne laggati, evamime sattā
nandirāgabaddhā vaṭṭe lagganti, dukkhaṃ patvāpi na ukkaṇṭhanti, iti
nandirāgo maṃsapesisadiso hoti. Tenāha Bhagavā “maṃsapesīti kho
bhikkhu nandirāgassetāṃ adhivacanan”ti. **Pajaha nandirāganti** ettha
catutthamaggena nandirāgappahānaṃ kathitaṃ.

Nāgoti kho bhikkhu khīṇāsavassetāṃ bhikkhuno adhivacananti ettha
yenatthena khīṇāsavo nāgoti vuccati, so Anaṅgaṇasutte² pakāsito eva. **Namo
karohi nāgassāti** khīṇāsavassa Buddhanāgassa

1. Avijjāsammattā (Sī), avijjāsamannāgatā (Syā)

2. Ma-Ṭṭha 1. 157 piṭṭhe.

“Buddho so Bhagavā bodhāya dhammaṃ desseti, danto so Bhagavā damathāya dhammaṃ deseti, santo so Bhagavā samathāya dhammaṃ deseti, tiṇṇo so Bhagavā taraṇāya dhammaṃ deseti, parinibbuto so Bhagavā parinibbānāya dhammaṃ deseti”¹ti evaṃ namakkāraṃ karohīti ayamettha attho. Iti idaṃ suttaṃ therassa kammaṭṭhānaṃ ahosi. Theropi idameva suttaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patto. **Ayametassa atthoti** ayaṃ etassa pañhassa attho. Iti Bhagavā ratanarāsimhi maṇikūṭaṃ gaṇhanto viya yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. **Evaṃ me sutanti** Rathavinītasuttaṃ. Tattha **Rājagaheti** evaṃnāmake nagare, tañhi Mandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā **Rājagahanti** vuccati. Aññepettha pakāre vaṇṇayanti. Kiṃ tehi, nāmametaṃ tassa nagarassa. Taṃ panetaṃ Buddhakāle ca cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ hoti yakkhapariggahitaṃ, tesaṃ vasantavanaṃ² hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane kalandakanivāpeti Veḷuvananti** tassa uyyānassa nāmaṃ, taṃ kira veḷūhi parikkhittaṃ ahosi aṭṭhārasahatthena ca pakārena, gopuraṭṭālakayuttaṃ nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena **Veḷuvananti** vuccati. Kalandakānaṃ cettha nivāpaṃ adamsu, tena **kalandakanivāpoti** vuccati.

Pubbe kira aññataro rājā tattha uyyānakīḷanattamaṃ āgato³ surāmadena matto divāseyyaṃ upagato supi. Parijanopissa “sutto rājā”ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi, atha surāgandhena aññatarasmā susirarukkhaṃ kaṇhasappo nikkhamitvā raññābhimukho āgacchati. Taṃ disvā rukkhadevatā “rañño jīvitaṃ dammī”ti kālakesena āgantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi,

1. Ma 1. 298 piṭṭhe.

2. Vasanavanaṃ (Syā, Ka)

3. Attano (Ka)

kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā “imāya mama jīvitaṃ dinnan”ti kālākānaṃ tattha nivāpaṃ paṭṭhapesi, abhayaghosanañca ghosāpesi. Tasmā taṃ tato pabhuti **kalandakanivāpanti** saṅkhyāṃ gataṃ. **Kalandakāti** kālākānaṃ nāmaṃ.

Jātibhūmakāti jātibhūmivāsino. Tattha **jātibhūmīti** jātaṭṭhānaṃ. Taṃ kho panetaṃ neva Kosalamahārājādīnaṃ na Caṅkībrāhmaṇādīnaṃ na Sakkasuyāmasantusitādīnaṃ na asītimahāsāvakaḍḍhādīnaṃ na aññesaṃ sattānaṃ jātaṭṭhānaṃ “jātibhūmī”ti vuccati. Yassa pana jātaḍḍhase dasasahassilokadhātu ekaddhajamālāvippakiṇṇakusumavāsacūṇṇagandhasugandhā sabbapāliphullamiva¹ Nandanavanaṃ virocamaṇā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādīnaṃ ca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṃsu, tassa sabbaññubhodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajānapado² Kapilavatthahāro, sā³ “jātibhūmī”ti vuccati.

Dhammagarubhāvavaṇṇanā

Vassaṃvuṭṭhāti temāsaṃ vassaṃvuṭṭhā pavāritapavāraṇā hutvā. **Bhagavā etadavocāti** “kacci bhikkhave khamanīyan”ti-ādīhi vacanehi āgantukapaṭṭisanthāraṃ katvā etaṃ “ko nu kho bhikkhave”ti-ādivacanavoca. Te kira bhikkhū “kacci bhikkhave khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kaccittha appakilamathena addhānaṃ āgatā, na ca piṇḍakena kilamittha, kuto ca tumhe bhikkhave āgacchathā”ti paṭṭisanthāravasena pucchitā “Bhagavā Sākiyajānapade Kapilavatthahārato jātibhūmito āgacchāmā”ti āhaṃsu. Atha Bhagavā neva Suddhodanamahārājassa, na Sakkodanassa, na Sukkodanassa, na Dhotodanassa, na Amittodanassa, na Amittāya deviyā, na mahāpajāpatiyā, na sakalassa Sākiyamaṇḍalassa ārogyaṃ pucchi. Atha kho attanā ca dasakathāvatthulābhiṃ parañca tattha samādapetāraṃ paṭipattisampannaṃ bhikkhuṃ pucchanto idaṃ “ko nu kho bhikkhave”ti-ādivacanā avoca.

1. Sabbapāliphullamiva (Syā, Ka)

2. Jātaṭṭhānaṃ Sākiyajānapade (Sī)

3. Kapilavatthākāro (Sī)

Kasmā pana Bhagavā Suddhodanādīnaṃ ārogyaṃ apucchitvā evarūpaṃ bhikkhumeva pucchati? Piyatāya. Buddhānañhi paṭipannakā bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo ca piyā honti manāpā. Kiṃ kāraṇā? Dhammagarutāya. Dhammagaruno hi Tathāgatā, so ca nesaṃ dhammagarubhāvo “dukkhaṃ kho agāraṃ viharati appatisso”¹ti iminā Ajapālanigrodhamūle uppannajiḥāsayena veditabbo. Dhammagarutāyeva hi Bhagavā Mahākassapaṭtherassa abhinikkhamanadivase paccuggamaṇaṃ karonto tigāvutaṃ maggaṃ agamāsi. Atirekatiyojanasataṃ maggaṃ gantvā Gaṅgātīre dhammaṃ desetvā Mahākappinaṃ sapaṇisaṃ arahatte paṭiṭṭhapesi. Ekasmiṃ pacchābhatte pañcacattālīsajojanaṃ maggaṃ gantvā Kumbhakārassa nivesane tiyāmarattiṃ dhammakathaṃ katvā Pukkusātikulaputtaṃ anāgāmiphale paṭiṭṭhapesi. Vīsajojanasataṃ gantvā Vanavāsīsamaṇerassa anuggahaṃ akāsi. Saṭṭhiyojanamaggaṃ gantvā Khadiravaniyattherassa dhammaṃ desesi. Anuruddhatthero pācīnavamsadāye nisinno mahāpurisavitakkaṃ vitakketi ti nātvā tattha ākāseṇa gantvā therassa purato oruyha sādhuḥkāramadāsi. Koṭikaṇṇasoṇattherassa ekagandhakuṭiyaṃ senāsanaṃ pañṇapāpetvā paccūsakāle dhammadesanaṃ ajjhesitvā sarabhañṇapariyosāne sādhuḥkāramadāsi. Tigāvutaṃ maggaṃ gantvā tiṇṇaṃ kulaputtanaṃ vasanaṭṭhāne Gosīṅgasālavane sāmaggirasānisamsaṃ kathesi. Kassapopi Bhagavā “anāgāmiphale paṭiṭṭhito ariyasāvako ayaṇ”ti vissāsaṃ uppādevā Ghaṭikārassa Kumbhakārassa nivesanaṃ gantvā sahatthā āmisāṃ gahetvā paribhuñji.

Amhākaṃyeva Bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya Jetavanato bhikkhusaṃghaparivuto cārikaṃ nikkhami. Kosalamahārāja-anāthapiṇḍikādayo nivattetuṃ nāsakkhimsu. Anāthapiṇḍiko gharaṃ āgantvā domanassapatto nisīdi. Atha naṃ Puṇṇā nāma dāsī domanassapattosi sāmīti āha. Āma je Saṭṭhāraṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃ, atha me imaṃ temāsaṃ dhammaṃ vā sotuṃ, yathādhippāyaṃ vā dānaṃ dātuṃ na labhissāmīti cintā uppannāti. Ahampi sāmī Saṭṭhāraṃ nivattessāmīti. Sace nivattetuṃ sakkosi, bhujissāyeva tvanti. Sā gantvā Dasabalassa pādamūle nipajjitvā “nivattatha Bhagavā”ti āha. Puṇṇe tvaṃ parapaṭibaddhajīvikā kiṃ me karissasīti.

1. Am 1. 328 piṭṭhe.

Bhagavā mayhaṃ deyyadhammo natthīti tumhepi jānātha, tumhākaṃ nivattanapaccayā paṇāhaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu paṭiṭṭhahissāmīti. Bhagavā sādhu sādhu Puṇṇeti sādhuḥkāraṃ katvā nivattetvā Jetavanameva pavīṭṭho. Ayaṃ kathā pākaṭā ahosi. Setṭhi sutvā Puṇṇāya kira Bhagavā nivattitoti taṃ bhujissam katvā dhītuṭṭhāne¹ ṭhapesi. Sā pabbajjaṃ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassā Satthā āraddhavipassakabhāvaṃ ñatvā imaṃ obhāsagāthaṃ vissajjesi—

“Puṇṇe pūresi saddhammaṃ, cando pannaraso yathā.
Paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṃ karissasī”ti².

Gāthāpariyosāne arahattaṃ patvā abhiññātā sāvikaḥ ahoṣīti. Evaṃ dhammagaruno Tathāgatā.

Nandatthere³ upaṭṭhānasālāyaṃ dhammaṃ desentepi Bhagavā anahātova gantvā tiyāmarattiṃ ṭhitakova dhammakathaṃ sutvā desanāpariyosāne sādhuḥkāramadāsi. Thero āgantvā vanditvā “kāya velāya bhante āgatatthā”ti pucchi. Tayā suttante āraddhamatteti. Dukkaraṃ karittha bhante Buddhasukhumālā tumheti. Sace tvaṃ Nanda kappam desetum sakuṇeyyāsi, kappamattampāhaṃ ṭhitakova suṇeyyanti Bhagavā avoca. Evaṃ dhammagaruno Tathāgatā. Tesam dhammagarutāya paṭipannakā piyā honti, tasmā paṭipannake pucchi. Paṭipannako ca nāma attahitāya paṭipanno no parahitāya, parahitāya paṭipanno no attahitāya, no attahitāya ca paṭipanno no parahitāya ca, attahitāya ca paṭipanno parahitāya cāti catubbidho hoti.

Tattha yo sayam dasannaṃ kathāvatthūnaṃ lābhī hoti, param tattha na ovadati na anusāsati āyasmā Bākulo viya, ayaṃ attahitāya paṭipanno nāma no parahitāya paṭipanno, evarūpaṃ bhikkhuṃ Bhagavā na pucchatī. Kasmā? Na mayhaṃ sāsanassa vuḍḍhipakkhe ṭhitoti.

Yo pana dasannaṃ kathāvatthūnaṃ alābhī, param tehi ovadati tena katavattasādiyanatthaṃ Upanando Sakyaputto viya, ayaṃ parahitāya

1. Dhītuṭṭhāne (Sī)

2. Khu 2. 377 piṭṭhe atthato samānaṃ.

3. Nandakatthere (Sī, Syā)

paṭipanno nāma no attahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa taṇhā mahāpacchi viya appahināti.

Yo attanāpi dasannaṃ kathāvatthūnaṃ alābhī, parampi tehi na ovadati¹ Lāḷudāyī viya, ayaṃ neva attahitāya paṭipanno na parahitāya, evarūpampi na pucchati. Kasmā? Assa anto kilesā pharasucchejjā viya mahantāti.

Yo pana sayam dasannaṃ kathāvatthūnaṃ lābhī, parampi tehi ovadati, ayaṃ attahitāya ceva parahitāya ca paṭipanno nāma Sāriputtamoggallānamahākassapādayo asītimahātherā viya, evarūpaṃ bhikkhuṃ pucchati. Kasmā? Mayhaṃ sāsanaassa vuḍḍhipakkhe ṭhitoti. Idhāpi evarūpameva pucchanto “ko nu kho bhikkhave”ti-ādimāha.

Evam Bhagavatā puṭṭhānaṃ pana tesam bhikkhūnaṃ Bhagavā attano jātibhūmiyaṃ ubhayahitāya paṭipannaṃ dasakathāvatthulābhiṃ bhikkhuṃ pucchati, ko nu kho tattha evarūpoti na aññamaññaṃ cintanā vā samantanā vā ahosi. Kasmā? Āyasmā hi Mantāniputto² tasmim janapade ākāsamajjhe ṭhito cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto. Tasmā te bhikkhū meghasaddaṃ sutvā ekajjhaṃ sannipatitamoraghaṭā viya ghanasajjhāyaṃ kātuṃ, āradhabhikkhū viya ca attano ācariyaṃ Puṇṇattheraṃ Bhagavato ārocentā therassa ca guṇaṃ bhāsitaṃ appahontehi mukhehi ekappahāreneva **Puṇṇo nāma bhante āyasmāti**-ādimāhaṃsu. Tattha **Puṇṇoti** tassa therassa nāmaṃ. Mantāniyā pana so putto, tasmā **Mantāniputtoti** vuccati. **Sambhāvitoti** guṇasambhāvanāya sambhāvito.

Appicchatādivaṇṇanā

Appicchoti icchāvirahito ni-iccho nittañho. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Na hi tassa anto aṇumattāpi pāpikā icchā nāma atthi. Khīṇāsavo hesa sabbaso pahīnataṇho. Apicettha atricchataṃ pāpicchatā mahicchatā appicchatāti ayaṃ bhedo veditabbo.

1. Na samādapetā na ovadati (Syā) na samādapeti na ovadati (Ka)

2. Mantāniputto (Syā, Ka)

Tattha sakalābhe atittassa paralābhe patthanā **atricchatā** nāma. Tāya samannāgatassa ekabhājane pakkapūvopi attno patte patito na supakko viya khuddako viya ca khāyati, sveva parassa patte pakkhitto supakko viya mahanto viya ca khāyati. Asantaḡaṇasambhāvanatā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **pāpicchatā** nāma, sā “idhekacco assaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū”ti-ādinā¹ nayena abhidhamme āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo kohaṇṇe patiṭṭhāti. Santaḡaṇasambhāvanā pana paṭiggahaṇe ca amattaññutā **mahicchatā** nāma, sāpi “idhekacco saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti icchati, sīlavā samāno sīlavāti maṃ jano jānātū”ti¹ iminā nayena āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo dussantappayo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetum na sakkoti. Tenetaṃ vuccati—

“Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo.

Sakaṭena paccayaṃ detu, tayopete atappayā”ti².

Santaḡaṇanigūhanatā pana paṭiggahaṇe ca mattaññutā **appicchatā** nāma, tāya samannāgato puggalo attani vijjamānampi ḡaṇaṃ paṭicchādetukāmatāya “saddho samāno saddhoti maṃ jano jānātūti na icchati. Sīlavā, pavivitto, bahussuto, āraddhavīriyo, samādhisampanno, paññavā, khīṇāsavo samāno khīṇāsavoti maṃ jano jānātū”ti na icchati, seyyathāpi Majjhantikatthero.

Thero kira mahākhīṇāsavo ahosi, pattacīvaraṃ panassa pādamattameva agghati, so Asokassa dhammarañño vihāramahadivase saṃghatthero ahosi. Athassa atilūkhabhāvaṃ disvā manussā “bhante thokaṃ bahi hothā”ti āhaṃsu. Thero “mādisse khīṇāsavo rañño saṅgahaṃ akaronte añño ko karissati”ti pathaviyaṃ nimujjitvā saṃghattherassa ukkhittapiṇḍaṃ gaṇhantoyeva ummuji. Evaṃ khīṇāsavo samāno “khīṇāsavoti maṃ jano jānātū”ti na icchati. Evaṃ appiccho pana bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaraṃ karoti,

1. Abhi 2. 364 piṭṭhe.

2. Atappiyā”ti (Sī, Syā)

dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti, yathā yathā hi so attano appicchatāya appaṃ gaṇhāti, tathā tathā tassa vatte pasannā manussā bahū denti.

Aparopi catubbidho appiccho paccaya-appiccho dhutaṅga-appiccho pariyatti-appiccho adhigama-appicchoti. Tattha catūsu paccayesu appiccho **paccaya-appiccho** nāma, so dāyakassa vasaṃ jānāti, deyyadhammassa vasaṃ jānāti, attano thāmaṃ jānāti. Yadi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇeneva gaṇhāti.

Dhutaṅgasamādānassa attani atthibhāvaṃ najānāpetukāmo **dhutaṅga-appiccho** nāma. Tassa vibhāvanatthaṃ imāni vatthūni—
Sosānikamahāsumatthero kira saṭṭhi vassāni susāne vasi, añño ekabhikkhupi na aññāsi¹, tenevāha—

“Susāne saṭṭhi vassāni, abbokiṇṇaṃ vasāmahaṃ.

Dutiyo maṃ na jāneyya, aho sosānikuttamo”ti.

Cetiyaṇabbate dvebhātiyattherā vasiṃsu. Tesu kaniṭṭho upaṭṭhākena pesitā ucchukhaṇḍikā gahetvā jeṭṭhassa santikaṃ agamāsi. Paribhogaṃ bhante karoṭhāti. Therassa ca bhattakiccaṃ katvā mukhaṃ vikkhālanakālo ahosi. So alaṃ āvusoti āha. Kacci bhante ekāsanikatthāti. Āharāvuso ucchukhaṇḍikāti paññāsa vassāni ekāsaniko samānopi dhutaṅgaṃ nigūhamāno paribhogaṃ katvā mukhaṃ vikkhāletvā puna dhutaṅgaṃ adhiṭṭhāya gato.

Yo pana Sāketakatissatthero viya bahussutabhāvaṃ jānāpetum na icchati, ayaṃ **pariyatti-appiccho** nāma. Thero kira khaṇo natthīti uddesaparipucchāsu okāsaṃ akaronto maraṇakkhayaṃ bhante labhissathāti codito gaṇaṃ vissajjetvā kaṇikāravālikasamuddavīhāraṃ gato. Tattha antovassaṃ theranavamajjhimanānaṃ upakāro

1. Na paccaññāsi (Ka)

hutvā mahāpavāraṇāya uposathadivase dhammakathāya janataṃ khobhetvā gato.

Yo pana sotāpaṇṇādīsu aññataro hutvā sotāpaṇṇādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchatī, ayaṃ **adhigama-appiccho** nāma, tayo kulaputtā viya ghaṭikārakumbhakāro viya ca.

Āyasmā pana Puṇṇo atricchataṃ pāpicchataṃ mahicchataṃ ca pahāya sabbaso icchāpaṭipakkhabhūtāya alobhasaṅkhātāya parisuddhāya appicchatāya samannāgatattā appiccho nāma ahosi. Bhikkhūnampi “āvuso atricchatā pāpicchatā mahicchatāti ime dhammā pahātabbā”ti tesu ādīnavāṃ dassetvā evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabbanti appicchakathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ “attanā ca appiccho appicchakathaṃca bhikkhūnaṃ kattā”ti.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Idāni **attanā ca santuṭṭhoti**-ādīsu visesatthameva dīpayissāma. Yojanā pana vuttanayeneva veditabbā. **Santuṭṭhoti** itarītarapaccayasantosena samannāgato. So panesa santoso dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ, cīvare¹ yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārappasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu. Tassāyaṃ pabhedasamvaṇṇanā.

Idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha yo pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhībhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṇītapaccayaalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ² aññataraṃ mahagghacīvaraṃ bahūni vā pana cīvarāni labhitvā idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ idaṃ appalābhānaṃ hotūti datvā tesāṃ purāṇacīvaraṃ

1. Cīvare tāva (Syā, Ka)

2. Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṃ (Ka), pattuṇṇacīvarādīnaṃ (Syā)

vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭim katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ labhati, yenassa paribhuttaṃ aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṃ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so taṃ cīvaram viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṃ datvā tesam vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na paṭighaṃ uppādeti, antamaso tiṇasanthāraṇāpi yathāladdheneva tussati, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuṇṇo leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanaṃ labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsārappasantoso**. Yopi “uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtaṃ puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī”ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamaṇādisu vasantopi santuṭṭhova hoti, ayampissa senāsane **yathāsārappasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva santussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Yo pana telena atthiko

phāṇītaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telam gahetvā aññadeva vā pariyesitvā tehi bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvaram viya cirapabbajitabahussuta-appalābhigilānānaṃ datvā tesam ābhatakena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttahaṛitakaṃ ṭhapetvā ekasmiṃ catumadhuraṃ, “gaṇha bhante yadicchasī”ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttahaṛitakaṃ nāma Buddhādīhi vaṇṇitanti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttahaṛitakeneva bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

Imesaṃ pana paccekaṃ paccayesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ santosaṇaṃ yathāsāruppasantosoyeva aggo. Āysmā Puṇṇo ekekasmiṃ paccaye imehi tīhi santosehi santuṭṭho ahosi. **Santuṭṭhikathañcāti** bhikkhūnampi ca imaṃ santuṭṭhikathaṃ kattāva ahosi.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Pavivittoti kāyapaviveko cittapaviveko upadhipavivekoti imehi tīhi pavivekehi samannāgato. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamamadhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyapaviveko** nāma. Attha samāpattiyo pana **cittapaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhipaviveko** nāma. Vuttampi hetam “kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ¹ nekkhammābhiraṭānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhipaviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti². **Pavivekakathanti** bhikkhūnampi ca imaṃ pavivekakathaṃ kattā.

1. Vūpakaṭṭhakāyānaṃ (Syā)

2. Khu 7. 122 piṭṭhe.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā

Asaṃsaṭṭhoti pañcavidhena saṃsaggena virahito. Savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañcavidho saṃsaggo. Tesu idha bhikkhu suṇāti “asukasmiṃ gāme vā nigame vā itthī vā kumārikā vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā”¹ti. So taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum¹, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattatīti evaṃ parehi vā kathīyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā hasitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma. So anitthigandhapacceka bodhisattassa ca pañcaggaḷaleṇavāsītissadahaṛassa ca vasena vedītabbo—

Daharo kira ākāseṇa gacchanto girigāmaṇvāsikammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṃ padumasaraṃ gantvā nhatvā padumāni ca pilandhitvā madhurassareṇa gāyantiyā saddaṃ sutvā kāmarāgeṇa viddho² viśeṣa pariḥāyitvā anayabyasaṇaṃ pāpuṇi. Idha bhikkhu na heva kho suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumārīṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretum¹, sikkhādubbalyaṃ anāvikatvā hīnāyāvattatīti evaṃ visabhāgarūpaṃ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasaṃsaggo** nāma. So evaṃ vedītabbo—

Eko kira daharo kāladīghavāpidvāravihāraṃ uddesatthāya gato. Ācariyo tassa antarāyaṃ disvā okāsaṃ na karoti. So punappunaṃ anubandhati. Ācariyo sace antogāme na carissasi. Dassāmi te uddesanti āha. So sādhiṃ sampatīcchitvā uddese niṭṭhite ācariyaṃ vanditvā gacchanto ācariyo me imasmiṃ gāme caritum na deti, kiṃ nu kho kāraṇanti cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ pāvīsi, ekā kuladhītā pītaka vatthaṃ nivāsetvā gehe ṭhitā daharaṃ disvā sañjātarāgā uḷḷkenā yāguṃ āharitvā tassa patte pakkhipitvā nivattitvā mañcake nipajji. Atha naṃ

1. Santānetum (Sī, Syā)

2. Giddho (Ka)

mātāpitaro kiṃ ammāti pucchiṃsu, dvārena gataṃ daharaṃ labhamānā jīvissāmi, alabhamānā marissāmīti. Mātāpitaro vegena gantvā gāmadvāre daharaṃ patvā vanditvā “nivattatha bhante bhikkhaṃ gaṇhāhi”ti āhaṃsu. Daharo alaṃ gacchāmīti. Te “idaṃ nāma bhante kāraṇaṃ”ti yācitvā “amhākaṃ bhante gehe ettakaṃ nāma dhanam atthi, ekāyeva no dhītā, tvaṃ no jeṭṭhaputtaṭṭhāne ṭhassasi, sukkena sakkā jīvitun”ti āhaṃsu, daharo “na mayhaṃ iminā palibodhena attho”ti anādiyitvāva pakkanto.

Mātāpitaro gantvā “amma nāsakkhimhā daharaṃ nivattetuṃ, yaṃ aññaṃ sāmikaṃ icchasi, taṃ labhissasi, uṭṭhehi khāda ca piva cā”ti āhaṃsu. Sā anicchantī sattāhaṃ nirāhārā hutvā kālamakāsi, mātāpitaro tassā sarīrakiccaṃ katvā taṃ pītakavatthaṃ dhuravīhāre bhikkhusaṃghassa adaṃsu, bhikkhū vatthaṃ khaṇḍākhāṇḍaṃ katvā bhājayiṃsu. Eko mahallako attano koṭṭhāsaṃ gahetvā kalyāṇīvihāraṃ āgato. Sopi daharo cetiyaṃ vandissāmīti tattheva gantvā divāṭṭhāne nisīdi. Mahallako taṃ vatthakhaṇḍaṃ gahetvā “iminā me parissāvanaṃ¹ vicārethā”ti daharaṃ avoca. Daharo mahāthera “kuhiṃ laddhaṃ”ti āha. So sabbaṃ pavattim kathesi. So taṃ sutvāva “evarūpāya nāma saddhiṃ saṃvāsaṃ nālatthan”ti rāgagginā daḍḍho tattheva kālamakāsi.

Aññaṃaññaṃ ālāpasallāpavasena uppannarāgo pana **samullapanasamsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ, bhikkhuniyā vā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasamsaggo** nāma. So evaṃ veditabbo—maricavaṭṭivīhāramahe² kira bhikkhūnaṃ sataṣaṇṇaṃ bhikkhūnaṃ navutisaṇṇaṃ eva ahesuṃ. Eko sāmāṇero uṇhayāguṃ gahetvā gacchanto sakiṃ cīvarakaṇṇe ṭhapesi, sakiṃ bhūmiyaṃ. Ekā sāmāṇerī disvā ettha pattam ṭhapetvā yāhīti thālakaṃ adāsi. Te aparabhāge ekasmiṃ bhaye uppanne parasamuddaṃ agamaṃsu. Tesu bhikkhunī puretaraṃ agamāsi, sā “eko kira sīhaḷabhikkhu āgato”ti sutvā therassa santikaṃ gantvā paṭisanthāraṃ katvā nisinnā “bhante maricavaṭṭivīhāramahakāle tumhe kativassā”ti pucchi. Tadāhaṃ sattavassikasāmaṇero. Tvaṃ pana kativassāti. Ahaṃ sattavassikasāmaṇerīyeva

1. Me bhante parissāvanaṃ (Sī, Syā)

2. Maricavaṭṭiya... (Syā, Ka)

ekassa sāmaṇerassa uṇhayāguṃ gahetvā gacchantassa pattaṭṭhapanattham thālakamadāsinti. Thero “aham so”ti vatvā thālakaṃ nīharivā dassesi. Te ettakeneva saṃsaggena brahmacariyaṃ sandhāretuṃ asakkontā dvepi saṭṭhivassakāle vibbhamimsu.

Hatthagāhādivasena pana uppannarāgo **kāyasamsaggo** nāma. Tatridam vatthu—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesam piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento ekissā daharabhikkhuniyā kāyaṃ chupi. Sā taṃ hatthaṃ gahetvā attano urasmim ṭhapesi, ettakena saṃsaggena dvepi vibbhamitvā gihibhāvaṃ pattā.

Gāhagāhakaḍḍivaṇṇanā

Imesu pana pañcasu saṃsaggesu bhikkhuno bhikkhūhi saddhiṃ savanadassanasamullapanasambhogakāyaparāmāsā niccaṃpi hontiyeva, bhikkhunīhi saddhiṃ ṭhapetvā kāyasamsaggaṃ sesā kālena kālaṃ honti, tathā upāsaka-upāsikāhi saddhiṃ sabbepi kālena kālaṃ honti. Tesu hi kilesupattito cittaṃ rakkhitabbaṃ. Eko hi bhikkhu gāhagāhako hoti, eko gāhamuttako, eko muttagāhako, eko muttamuttako.

Tattha yaṃ bhikkhuṃ manussāpi āmisena upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamanti, bhikkhupi pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṃ **gāhagāhako** nāma. Yaṃ pana manussā vuttanayena upasaṅkamanti, bhikkhu dakkhiṇeyyavasena upasaṅkamati, ayaṃ **gāhamuttako** nāma. Yassa manussā dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhu pupphaphalādīhi upalāpetvā gahaṇavasena upasaṅkamati, ayaṃ **muttagāhako** nāma. Yassa manussāpi dakkhiṇeyyavasena cattāro paccaye denti, bhikkhupi Cūḷapiṇḍapātiyatissatthero viya dakkhiṇeyyavasena paribhuñjati, ayaṃ **muttamuttako** nāma.

Theraṃ kira ekā upāsikā dvādasa vassāni upaṭṭhahi. Ekadivasaṃ¹ tasmim gāme aggi uṭṭhahitvā gehāni jhāpesi. Aññesaṃ kulūpakabhikkhū

1. Ekadivase (Syā, Ka)

āgantvā “kiṃ upāsike api kiñci bhaṇḍakaṃ arogaṃ kātuṃ asakkhitthā”ti paṭisanthāraṃ akaṃsu. Manussā “amhākaṃ mātu Kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgamissatī”ti āhaṃsu. Theropi punadivase bhikkhācāraṇaṃ sallakkhetvāva āgato. Upāsikā koṭṭhacchāyā¹ nisīdāpetvā bhikkhaṃ sampādetvā adāsi. There bhattakiccaṃ katvā pakkante manussā āhaṃsu “amhākaṃ mātu Kulūpakatthero bhuñjanavelāyameva āgato”ti. Upāsikā “tumahākaṃ kulūpakā tumhākaṃyeva anucchavikā, mayhaṃ thero mayheva anucchaviko”ti āha. Āyasmā pana Mantāṇiputto imehi pañcahi saṃsaggehi catūhipi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho gāhamuttako ceva muttamuttako ca ahosi. Yathā ca sayāṃ asaṃsaṭṭho, evaṃ bhikkhūnampi taṃ asaṃsaggakathaṃ kattā ahosi.

Āraddhavīriyoti paggaḥitavīriyo, paripuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo hi bhikkhu gamane uppannakilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannakilesaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesaṃ sayanaṃ pāpuṇitum na deti, mantena kaṇhasappaṃ uppīletvā gaṇhanto viya, amittaṃ gīvāya akkamanto viya ca vicarati, ayaṃ **āraddhavīriyo** nāma. Thero ca tādiso ahosi. Bhikkhūnampi tatheva vīriyārambhakathaṃ kattā ahosi.

Sīlasampannoti-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhīti** vipassanāpāḍakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññāti** lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Vimuttīti** ariyaphalaṃ. **Vimuttiñāṇadassananti** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ. Thero sayampi sīlādīhi sampanno ahosi bhikkhūnampi sīlādikathaṃ kattā. Svāyaṃ dasahi kathāvatthūhi ovadatīti **ovādako**. Yathā pana eko ovadatiyeva, sukhumaṃ atthaṃ parivattetvā jānāpetum na sakkoti. Na evaṃ thero. Thero pana tāni dasa kathāvatthūni viññāpetīti **viññāpako**. Eko viññāpetum sakkoti, kāraṇaṃ dassetum na sakkoti. Thero kāraṇampi sandassetīti **sandassako**. Eko vijjamānaṃ kāraṇaṃ dasseti, gāhetum pana na sakkoti. Thero gāhetumpi sakkotīti **samādapako**. Evaṃ

1. Kuḍḍacchāyā (Sī)

samādapetvā pana tesu kathāvatthūsu ussāhajanavatsena bhikkhū samuttejetīti **samuttejako**. Ussāhajāte vaṇṇaṃ vatvā sampahaṃsetīti **sampahaṃsako**.

Pañcalābhavaṇṇanā

253. **Suladdhalābhā**ti aññesampi manussattabhāvapabbajjādiguṇalābhā nāma honti. Āyasmato pana Puṇṇassa suladdhalābhā ete, yassa Satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abbhuggatoti attho. Apica apaṇḍitehi vaṇṇakathanāṃ nāma na tathā lābho, paṇḍitehi vaṇṇakathanāṃ pana lābho. Gihīhi vā vaṇṇakathanāṃ na tathā lābho, gihī hi “vaṇṇaṃ kathessāmī”ti “amhākaṃ ayyo saṇho sakhilo sukhasambhāso, vihāraṃ āgatānaṃ yāgubhattaphāṇitādīhi saṅghaṃ karotī”ti kathento avaṇṇameva katheti. “Avaṇṇaṃ kathessāmī”ti “ayaṃ thero mandamando viya abalabalo¹ viya bhākuṭikabhākuṭiko viya natthi iminā saddhiṃ vissāso”ti kathento vaṇṇameva katheti. Sabrahmacārīhi Satthu parammukhā vaṇṇakathanāṃ na tathā lābho, Satthu sammukhā pana atilābhoti imampi atthavasāṃ paṭicca “suladdhalābhā”ti āha. **Anumassa anumassā**ti dasa kathāvatthūni anupavisitvā anupavisitvā. **Taṃ ca Satthā abbhanumodatī**ti tañcassa vaṇṇaṃ evameva appiccho ca so bhikkhu santuṭṭho ca so bhikkhūti anumodati. Iti viññūhi vaṇṇabhāsaṃ eko lābho, sabrahmacārīhi eko, Satthu sammukhā eko, anumassa anumassa eko, Satthārā abbhanumodanaṃ ekoti ime pañca lābhe sandhāya “suladdhalābhā”ti āha. **Kadācī**ti kismiñcīdeva kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṃ. **Appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpoti** api nāma koci kathāsamudācāropi² bhavēyya. Therena kira āyasmā Puṇṇo neva diṭṭhapubbo, nassa dhammakathā sutapubbā. Iti so tassa dassanampi dhammakathampi patthayamāno evamāha.

Cārikādivaṇṇanā

254. **Yathābhīrantanti** yathā-ajjhāsayaṃ viharitvā. Buddhānaṃ hi ekasmiṃ ṭhāne vasantānaṃ chāyūdakādivipattim vā apphāsukasenaśanaṃ vā manussānaṃ

1. Abala-abalo (Sī)

2. Kathāsamudāhāropi (Ka)

assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesaṃ sampattiya “idha phāsu viharāmā”ti abhiraṃitvā ciravihāropi natthi. Yattha pana Tathāgate viharante sattā saraṇesu vā paṭiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti, pabbajanti vā, tato sotāpattimaggādīnaṃ vā pana tesaṃ upanissayo hoti, tattha Buddhā satte tāsu sampattīsu paṭiṭṭhāpana-ajjhāsayena vasanti, tesaṃ abhāve pakkamanti. Tena vuttaṃ “yathā-ajjhāsayā viharitvā”ti. **Cārikāṃ caramānoti** addhānagamaṇaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā Bhagavato duvidhā hoti turitacārikā ca, aturitacārikā ca.

Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamaṇaṃ **turitacārikā** nāma. Sā Mahākassapapaccuggamaṇādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi Mahākassapaṃ paccuggacchanto muhuttana tigāvutaṃ maggaṃ agamāsi, Āḷavakassatthāya tiṃsayaṇaṃ, tathā Aṅgulimālassa. Pukkusātissa pana pañcattālīsayaṇaṃ, Mahākappinassa vīsayaṇasataṃ¹, Khadiravaniyassatthāya satta yojanasatāni agamāsi, Dhammasenāpatino saddhivihārikassa Vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṃ vīsayaṇasataṃ.

Ekadivasā kira thero “Tissasāmaṇerassa santikaṃ bhante gacchāmi”ti āha. Bhagavā “ahampi gamissāmi”ti vatvā āyasmantaṃ Ānandaṃ āmantesi “Ānanda vīsatisahassānaṃ chaḷabhiññānaṃ ārocehi ‘Bhagavā Vanavāsītissasāmaṇerassa santikaṃ gamissatī’ti”. Tato dutiyadivase vīsatisahassakhīṇāsavaparivuto ākāse uppatitvā vīsayaṇasatamatthake tassa gocaragāmadvāre otaritvā cīvaram pārupi. Kammantaṃ gacchamānā manussā disvā “Satthā bho āgato, mā kammantaṃ agamitthā”ti vatvā āsanāni paññapetvā yāguṃ datvā pānavattaṃ² karontā “kuhiṃ bhante Bhagavā gacchatī”ti daharabhikkhū pucchimsu. Upāsakā na Bhagavā aññattha gacchati, idheva Tissasāmaṇerassa dassanatthāya āgatoti. Te “amhākaṃ kira Kulūpakattherassa dassanatthāya Satthā āgato, no vata no thero oramattako”ti somanassajātā ahesuṃ.

1. Vīsayaṇasatāni (Syā, Ka)

2. Pādavattaṃ (Sī), dānavattaṃ (Syā)

Atha Bhagavato bhattakiccapariyosāne sāmaṇero gāmaṃ piṇḍāya caritvā “upāsakā mahā bhikkhusaṃgho”ti pucchi. Athassa te “Satthā bhante āgato”ti ārocesum, so Bhagavantam upasaṅkamitvā piṇḍapātena āpucchi. Satthā tassa pattam hatthena gahetvā “alam Tissa niṭṭhitam bhattakiccan”ti āha. Tato upajjhāyam āpucchitvā attano pattāsane nisīditvā bhattakiccam akāsi. Athassa bhattakiccapariyosāne Satthā maṅgalaṃ vatvā nikkhamitvā gāmadvāre ṭhatvā “kataro te Tissa vasanaṭṭhānaṃ gamanamaggo”ti āha. Ayaṃ Bhagavāti. Maggaṃ desayamāno purato yāhi Tissāti. Bhagavā kira sadevakassa lokassa maggadesako samānopi “sakalatigāvute magge sāmaṇeraṃ daṭṭhum lacchāmī”ti taṃ maggadesakaṃ akāsi.

So attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā Bhagavato vattamakāsi. Atha naṃ Bhagavā “kataro te Tissa caṅkamo”ti pucchitvā tattha gantvā sāmaṇerassa nisīdanapāsāne nisīditvā “Tissa imasmiṃ ṭhāne sukhaṃ vasasi”ti pucchi. So āha “āma bhante imasmiṃ me ṭhāne vasantassa sīhabyagghahatthimigamorādīnaṃ saddaṃ suṇaṭo araṇṇasaṇṇā uppajjati, tāya sukhaṃ vasāmi”ti. Atha naṃ Bhagavā “Tissa bhikkhusaṃghaṃ sannipātehi, Buddhadāyajjaṃ te dassāmi”ti vatvā sannipatite bhikkhusaṃghe upasampādetvā attano vasanaṭṭhānaṃyeva agamāsīti. Ayaṃ **turita-cārikā** nāma.

Yaṃ pana gāmanigamaṇipāṭiyā devasikaṃ yojanaḍḍhayanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamanaṃ, ayaṃ **aturita-cārikā** nāma. Imaṃ pana cārikaṃ caranto Bhagavā mahāmaṇḍalaṃ majjhimaṇḍalaṃ antimamaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇaṃ maṇḍalānaṃ aṇṇatarasmiṃ carati. Tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatikaṃ, majjhimaṇḍalaṃ chayojanasatikaṃ, antimamaṇḍalaṃ tiyojanasatikaṃ. Yadā mahāmaṇḍale cārikaṃ caritukāmo hoti, mahāpavāraṇāya pavāretvā pāṭipadadivase mahābhikkhusaṃghaparivāro nikkhamati, samantā yojanasataṃ ekakolāhalaṃ ahosi, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetum labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍale osarati, tatra Bhagavā tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasanto mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanto dhammadānena cassa

vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhento navahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti.

Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hoti, mahāpavāraṇāya apavāretvā pavāraṇāsaṅgahaṃ datvā kattikapuṇṇamāya pavāretvā migasirassa paṭhamadivase mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamitvā majjhimamaṇḍalaṃ osarati, aññenapi kāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmo catumāsaṃ vasitvāva nikkhamati, vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro majjhimamaṇḍale osarati, Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto aṭṭhahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti.

Sace pana catumāsaṃ vuṭṭhavassassāpi Bhagavato veneyyasattā aparipakkindriyā honti, tesāṃ indriyaparipākaṃ āgamayamāno aparampi ekaṃ māsaṃ vā dviticatumāsaṃ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamati, vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro antomaṇḍale osarati, Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Iti imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṃ caranto na cīvarādihetu carati. Atha kho ye duggatā bālā jiṇṇā byādhitā, te kadā Tathāgataṃ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṃ carante mahājano Tathāgatadassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchādassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṃ tesāṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti evaṃ lokānukampāya cārikaṃ carati.

Apica catūhi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṃ caranti jaṅghāvihāravasena sarīraphāsukatthāya, atthupattikālaṃ abhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṃ caranti Buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena¹ catasso parisā santappessāmīti vāti. Aparehi pañcahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikaṃ

1. Dhammassavanena (Syā, Ka)

caranti, pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādatthānā viramissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikam caranti paṭhamajjhānam paṭilabhissantīti vā, dutiyam -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim paṭilabhissantīti vāti. Aparehi aṭṭhahi kāraṇehi Buddhā Bhagavanto cārikam caranti sotāpattimaggaṃ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṃ -pa- arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti, ayam **aturitacārikā**, sā idha adhippetā. Sā panesā duvidhā hoti nibaddhacārikā anibaddhacārikā ca. Tattha yaṃ ekasseva bodhaneyyasattassa atthāya gacchati, ayam nibaddhacārikā nāma. Yaṃ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭivasena carati, ayam anibaddhacārikā nāma, esā idha adhippetā.

Senāsanam saṃsāmetvāti senāsanam paṭisāmetvā. Tam pana paṭisāmento thero na cūlapattamahāpattacūḷathālakamahāthālakapaṭṭuṇṇacīvaradukūlacīvarādīnam bhaṇḍikam katvā sappitelādīnam vā pana ghaṭe pūrāpetvā gabbhe nidahitvā dvāram pidhāya kuṇḍikamuddikādīni yojāpesi. “Sace na hoti bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā upāsako vā, catūsu pāsāṇesu mañce mañcam āropetvā pīṭhe pīṭham āropetvā cīvaravamse vā cīvararajjuyā vā upari puñjam katvā dvāravātapānam thaketvā pakkamitabban”¹ti vacanato pana nevāsikam bhikkhum āpucchanaṃ mattakeneva paṭisāmesi.

Yena Sāvatti tena cārikam pakkāmīti Satthu dassanakāmo hutvā yena disābhāgena Sāvatti tena pakkāmi, pakkamanto ca² na Suddhodanamahārājassa ārocāpetvā sappitelamadhuḥpāṇitādīni gāhāpetvā pakkanto, yūtham pahāya nikkhanto pana mattahatthī viya asahāyakicco sīho viya pattacīvaramattam ādāya ekakova pakkāmi. Kasmā panesa pañcasatehi attano antevāsikehi saddhim Rājagaham agantvā idāni nikkhantoti. Rājagaham Kapilavatthuto dūram saṭṭhiyojanāni. Sāvatti pana pañcadasa. Satthā Rājagahato pañcacattālīsajojanam āgantvā Sāvattiyam viharati, idāni āsanno jātoti sutvā nikkhamīti akāraṇam etaṃ. Buddhānam santikam gacchanto hi esa yojanasahassampi gaccheyya, tadā

1. Vi 4. 378 piṭṭhe.

2. Pakkamantopi (Sī)

pana kāyaviveko na sakkā laddhunti. Bahūhi saddhim gamanakāle hi ekasmim gacchāmāti vadante eko idheva vasāmāti vadati. Ekasmim vasāmāti vadante eko gacchāmāti vadati. Tasmā icchiticchitakkhaṇe samāpattiṃ appettvā nisīdituṃ vā phāsukasenaśane kāyavivekaṃ laddhuṃ vā na sakkā hoti, ekakassa pana taṃ sabbaṃ sulabhaṃ hotīti tadā agantvā idāni pakkāmi.

Cārikam caramānoti ettha kiñcāpi ayaṃ cārikā nāma mahājanasaṅgahatthaṃ Buddhānaṃyeva labbhati, Buddhhe upādāya pana ruḥṣiddena sāvakānampi vuccati kilañjādīhi kataṃ bījanampi tālavaṇṭaṃ viya. **Yena Bhagavāti** Sāvattiyā avidūre ekasmim gāmake¹ piṇḍāya caritvā katabhattakicco jetavanaṃ pavisitvā Sāriputtattherassa vā Mahāmoggallānattherassa vā vasanaṭṭhānaṃ gantvā pāde dhovitvā makkhetvā pāṇīyaṃ vā pānakaṃ vā pivitvā thokaṃ vissamitvā Satthāraṃ passissāmīti cittampi anuppādetvā ujukaṃ gandhakuṭipariveṇameva agamāsi. Therassa hi Satthāraṃ daṭṭhukāmassa aññaṇa bhikkhunā kiccaṃ natthi. Tasmā Rāhulaṃ vā Ānandaṃ vā gahetvā okāsaṃ karetvā Satthāraṃ passissāmīti evampi cittaṃ na uppādesi.

Thero hi sayameva Buddhasāsane Vallabho rañño saṅgāma vijayamahāyodho viya. Yathā hi tādisassa yodhassa rājānaṃ daṭṭhukāmassa aññaṃ sevitvā² dassanakammaṃ nāma natthi, Vallabhatāya sayameva passati, evaṃ theropi Buddhasāsane Vallabho, tassa aññaṃ sevitvā² Satthudassanakiccaṃ natthīti pāde dhovitvā pādapuñchanamhi puñchitvā yena Bhagavā tenupasaṅkami, Bhagavāpi “paccūsakāleyeva Mantāṇiputto āgamissati”ti addasa. Tasmā Gandhakuṭim pavisitvā sūciḡhaṭikaṃ adatvāva darathaṃ paṭippassambhetvā utṭhāya nisīdi. Thero kavāṭaṃ paṇāmetvā Gandhakuṭim pavisitvā Bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. **Dhammiyā kathāyāti** Bhagavā dhammiṃ kathaṃ kathento Cūḷagosīṅgasutte³ tiṇṇaṃ kulaputtānaṃ sāmaggirasānisamsaṃ kathesi, Sekkhasutte⁴ āvasathānisamsaṃ, Ghaṭikārasutte⁵ satipaṭilābhikaṃ Pubbenivāsappaṭisaṃyuttakathaṃ, Raṭṭhapālasutte⁶

1. Gāme (Syā, Ka)

2. Pesitvā (Ka)

3. Ma 1. 266 piṭṭhe.

4. Ma 2. 16 piṭṭhe.

5. Ma 2. 236 piṭṭhe.

6. Ma 2. 256 piṭṭhe.

cattāro dhammuddese, Selasutte¹ pānakānisaṃsakathaṃ, Upakkilesasutte² Bhaguttherassa dhammakathaṃ kathento ekībhāve ānisaṃsaṃ kathesi, imasmiṃ pana rathavinīte āyasmato Puṇṇassa kathento dasakathāvatthunissayaṃ anantanayaṃ nāma dassesi Puṇṇa ayampi appicchakathāyeva santosakathāyevāti. Paṭisambhidāpattassa sāvakassa velante ṭhatvā mahāsamudde hatthappasāraṇaṃ viya ahosi.

Yena andhavananti tadā kira pacchābhatte Jetavanaṃ ākiṇṇaṃ hoti, bahū khattiyabrāhmaṇādayo Jetavanaṃ osaranti, rañño cakkavattissa khandhāvāraṭṭhānaṃ viya hoti, na sakkā pavivekaṃ labhituṃ. Andhavanaṃ pana padhānagharasadisāṃ pavivittaṃ, tasmā yenandhavanaṃ tenupasaṅkami. Kasmā pana mahāthere na addasa? Evaṃ kirassa ahosi “sāyanhasamaye āgantvā mahāthere disvā puna Dasabalaṃ passissāmi, evaṃ mahātherānaṃ ekaṃ upaṭṭhānaṃ bhavissati, Satthu dve bhavissanti, tato Satthāraṃ vanditvā mama vasanaṭṭhānameva gamissāmi”ti.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. **Abhiṇhaṃ kittayamāno** ahosīti punappunaṃ vaṇṇaṃ kittayamāno vihāsi. Thero kira tato paṭṭhāya divase divase saṃghamajjhe “Puṇṇo kira nāma Mantāṇiputto catūhi parisāhi saddhiṃ asaṃsaṭṭho, so Dasabalassa dassanattāya āgamissati, kacci nu kho maṃ adisvāva gamissatī”ti theranavamajjhimaṇaṃ satikaraṇatthaṃ āyasmato Puṇṇassa guṇaṃ bhāsatī. Evaṃ kirassa ahosi “mahallakabhikkhū nāma na sabbakālaṃ antovihāre honti, guṇakathāya panassa kathitāya yo ca naṃ bhikkhuṃ passissati, so āgantvā³ ārocessatī”ti. Athāyaṃ therasseva saddhivihāriko taṃ āyasmantaṃ Mantāṇiputtaṃ pattacīvaramādāya Gandhakuṭiṃ pavisantaṃ addasa. Kathaṃ pana naṃ esa aññāsīti. Puṇṇa Puṇṇāti vatvā kathentassa Bhagavato dhammakathāya aññāsī “ayaṃ so thero, yassa me upajjhāyo abhiṇhaṃ kittayamāno hotī”ti. Iti so āgantvā therassa ārocesi. **Nisīdanam ādāyāti** **nisīdanam** nāma sadasaṃ vuccati avāyimaṃ. Thero pana cammakhaṇḍaṃ gahetvā agamāsi. **Piṭṭhito**

1. Ma 2. 347 piṭṭhe.

2. Ma 3. 193 piṭṭhe.

3. Sova me āgantvā (Si)

piṭṭhitoti pacchato pacchato. **Sīsānulokī**ti yo unnataṭṭhāne piṭṭhiṃ passanto ninnaṭṭhāne sīsāṃ passanto gacchati, ayampi sīsānulokīti vuccati. Tādiso hutvā anubandhi. Thero hi kiñcāpi saṃyatapadasaddatāya accāsanno hutvā gacchantopi padasaddena na bādhati, “nāyaṃ sammodanakālo”ti ñatvā pana na accāsanno, Andhavanāṃ nāma mahantaṃ, ekasmiṃ ṭhāne nilīnaṃ apassantena āvuso Puṇṇa Puṇṇāti aphāsukasaddo kātabbo hotīti nisinnaṭṭhānajanantatthaṃ nātidūre hutvā sīsānulokī agamāsi. **Divāvihāraṃ nisīdī**ti divāvihāratthāya nisīdi.

Tattha āyasmāpi Puṇṇo udiccabrahmaṇajacco, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi suvaṇṇavaṇṇo, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi arahattaphalasamāpattisamāpanno, Sāriputtattheropi. Puṇṇattheropi kappasatasahassaṃ abhinīhārasampanno, Sāriputtattheropi kappasatasahassādhikaṃ ekamaśaṅkhyeyyaṃ. Puṇṇattheropi paṭisambhidāpatto mahākhīṇāsavo, Sāriputtattheropi. Iti ekaṃ kanakaguhaṃ pavittā dve sīhā viya, ekaṃ vijambhanabhūmiṃ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṃ supupphitasālavanāṃ pavittā dve Chaddantanāgarājāno viya, ekaṃ simbalivanāṃ pavittā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṃ naravāhanayānaṃ abhiruḷhā dve Vessavaṇā viya, ekaṃ Paṇḍukambalasilaṃ abhinisinnā dve Sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve hāritamahābrahmāno viya ca te dvepi brāhmaṇajaccā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino dvepi abhinīhārasmpannā dvepi paṭisambhidāpattā mahākhīṇāsavā ekaṃ vanasaṇḍaṃ anupavittā taṃ vanaṭṭhānaṃ sobhayimsu.

Bhagavati no āvuso brahmacariyaṃ vussatīti āvuso kiṃ amhākaṃ Bhagavato santike āyasmatā brahmacariyaṃ vussatīti idaṃ āyasmā Sāriputto tassa Bhagavati brahmacariyavāsaṃ jānantopi kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi. Purimakathāya hi appatitṭhitāya pacchimakathā na jāyati, tasmā evaṃ pucchi. Thero anujānanto “evamāvuso”ti āha. Athassa pañhavissajjanaṃ sotukāmo āyasmā Sāriputto “kiṃ nu kho āvuso sīlavisuddhatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti paṭipāṭiyā satta visuddhiyo pucchi. Tāsaṃ vitthārakathā Visuddhimagge vuttā. Āyasmā pana

Puṇṇo yasmā catupārisuddhisīlādīsu ʒhitassāpi brahmacariyavāso matthakaṃ na pāpuṇāti, tasmā “no hidaṃ āvuso”ti sabbaṃ paṭikkhipi.

Kimatthaṃ carahā vusoti yadi sīlavisuddhi-ādīnaṃ atthāya brahmacariyaṃ na vussati, atha kimatthaṃ vussatīti pucchi¹. **Anupādāparinibbānatthaṃ kho āvusoti** ettha **anupādāparinibbānaṃ** nāma appaccayaparinibbānaṃ. Dvedhā upādānāni gahaṇupādānaṃca paccayupādānaṃca. **Gahaṇupādānaṃ** nāma kāmupādānādikaṃ catubbidhaṃ, **paccayupādānaṃ** nāma avijjāpaccayā saṅkhārāti evaṃ vuttapaccayā. Tattha gahaṇupādānavādino ācariyā anupādāparinibbānanti catūsu upādānesu aññatarenāpi kañci dhammaṃ aggahetvā pavattaṃ arahattaphalaṃ anupādāparinibbānanti kathenti, taṃ hi na ca upādānasampayuttaṃ hutvā kañci dhammaṃ upādiyati, kilesānaṃca parinibbutante jātattā parinibbānanti vuccati. Paccayupādānavādino pana anupādāparinibbānanti appaccayaparinibbānaṃ. Paccayavasena anuppannaṃ asaṅkhataṃ amatadhātumeva anupādāparinibbānanti kathenti. Ayaṃ anto, ayaṃ koṭi, ayaṃ niṭṭhā. Appaccayaparinibbānaṃ pattassa hi brahmacariyavāso matthakaṃ patto nāma hoti, tasmā thero “anupādāparinibbānatthaṃ”ti āha. Atha naṃ anuyuñjanto āyasmā Sāriputto “kiṃ nu kho āvuso sīlavisuddhi anupādāparinibbānaṃ”ti puna pucchaṃ ārabhi.

258. Theropi sabbaparivattesu tatheva paṭikkhipitvā pariyosāne dosaṃ dassento **sīlavisuddhiṃ ce āvusoti**-ādīmāha. Tattha **paññaapeyyāti** yadi paññaapeyya. **Sa-upādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññaapeyyāti** saṅgahaṇadhammaṃ niggahaṇadhammaṃ sappaccayadhammaṃ appaccayadhammaṃ saṅkhatadhammaṃ asaṅkhatadhammanti paññaapeyyāti attho. Nāṇadassanavisuddhiyaṃ pana sappaccayadhammaṃ appaccayadhammaṃ saṅkhatadhammaṃ asaṅkhatadhammanti paññaapeyyāti ayameva attho gahetabbo. **Puthujjano hi āvusoti** ettha vaṭṭānugato lokiyabālaputhujjano daṭṭhabbo. So hi catupārisuddhisīlamattassāpi abhāvato sabbaso aññatra imehi dhammehi. **Tena hīti** yena kāraṇena ekacce paṇḍitā upamāya atthaṃ jānanti, tena kāraṇena upamaṃ te karissāmīti attho.

Sattarathavinītavaṇṇanā

259. **Satta rathavinītānī**ti vinīta-assājāniyayutte satta rathe. **Yāvadeva cittavisuddhatthā**ti āvuso ayaṃ sīlavisuddhi nāma yāvadeva cittavisuddhatthā. **Cittavisuddhatthā**ti nissakkavacanametam. Ayaṃ panettha attho, yāvadeva cittavisuddhisāṅkhātā atthā, tāva ayaṃ sīlavisuddhi nāma icchitabbā. Yā pana ayaṃ cittavisuddhi, esā sīlavisuddhiyā attho, ayaṃ koṭi, idaṃ pariyosānaṃ, cittavisuddhiyaṃ ʈhitassa hi sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hotīti. Esa nayo sabbapadesu.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ—rājā Pasenadi Kosalo viya hi jarāmarañabhīruko yogāvacarō daṭṭhabbo, Sāvattinagaram viya Sakkāyanagaram, Sāketanagaram viya Nibbānanagaram, rañño Sākete vaḍḍhi-āvahassa sīghaṃ gantvā pāpuṇitabbassa accāyikassa kiccassa uppādakālo viya yogino anabhisametānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayakiccassa uppādakālo, satta rathavinītāni viya satta visuddhiyo, paṭhamam rathavinītaṃ āruḷhakālo viya sīlavisuddhiyaṃ ʈhitakālo, paṭhamarathavinītādīhi dutiyādīni āruḷhakālo viya sīlavisuddhi-ādīhi cittavisuddhi-ādīsu ʈhitakālo, sattamena rathavinītena Sākete antepuradvāre oruyha uparipāsāde ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhogakālo viya yogino ñāṇadassanavisuddhiyā sabbakilese khepetvā dhammavarapāsādaṃ āruyha paropaṇṇāsakusaladhammaparivārasa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā nirodhasayane nisinnassa lokuttarasukhānubhavanakālo daṭṭhabbo.

Iti āyasmantaṃ Puṇṇaṃ dasakathāvatthulābhiṃ Dhammasenāpatīsārīputtatthoro satta visuddhiyo pucchi. Āyasmā Puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesi. Evaṃ pucchanto pana Dhammasenāpati kiṃ jānitvā pucchi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṃ pucchi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayasmiṃ? Puṇṇattheropi ca kiṃ jānitvā vissajjesi, udāhu ajānitvā? Titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṃ vissajjesi, udāhu atitthakusalo hutvā avisayeti? Jānitvā titthakusalo hutvā visaye pucchīti hi vadamāno Dhammasenāpatimyeva vadeyya. Jānitvā titthakusalo hutvā visaye vissajjesīti vadamāno

Puṇṇattheraṃyeva vadeyya. Yaṃ hi visuddhīsu saṃkhittāṃ, taṃ kathāvatthūsu vitthiṇṇāṃ. Yaṃ kathāvatthūsu saṃkhittāṃ, taṃ visuddhīsu vitthiṇṇāṃ. Tadaminā nayena veditabbaṃ.

Visuddhīsu hi ekā sīlavisuddhi cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā appicchakathā santuṭṭhikathā asaṃsaggakathā sīlakathāti, ekā cittavisuddhi tīṇi kathāvatthūni hutvā āgatā pavivekakathā vīriyārambhakathā samādhikathāti, evaṃ tāva yaṃ visuddhīsu saṃkhittāṃ, taṃ kathāvatthūsu vitthiṇṇāṃ. Kathāvatthūsu pana ekā paññākathā pañca visuddhiyo hutvā āgatā diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti, evaṃ yaṃ kathāvatthūsu saṃkhittāṃ, taṃ visuddhīsu vitthiṇṇāṃ, tasmā Sāriputtatthero satta visuddhiyo pucchanto na aññaṃ pucchi, dasa kathāvatthūniyeva pucchi. Puṇṇattheropi satta visuddhiyo vissajjento na aññaṃ vissajjesi, dasa kathāvatthūniyeva vissajjesīti. Iti ubhopete jānitvā titthakusalā hutvā visayeva pañhaṃ pucchimsu ceva vissajjesuṃ cāti veditabbo.

260. **Ko nāmo āyasmāti** na thero tassa nāmaṃ na jānāti. Jānantoyeva pana sammoditum labhissāmīti pucchi. **Kathañca panāyasmantanti** idaṃ pana thero sammodamāno āha. **Mantāṇiputtoti** Mantāṇiyā brāhmaṇiyā putto. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattāṃ, yathā sutavatā sāvakena byākātābbā, evameva byākatāti ayamettha saṅkhepattho. **Anumassa anumassāti** dasa kathāvatthūni ogāhetvā anupavisitvā. **Celaṇḍupakenāti** ettha **celaṃ** vuccati vattham, **aṇḍupakam** cumbaṭakam. Vatthacumbaṭakam sīse katvā āyasmantaṃ tattha nisīdāpetvā pariharantāpi sabrahmacārī dassanāya labheyyum, evaṃ laddhadassanampi tesaṃ lābhāyevāti aṭṭhānaparikappena abhiñhadassanassa upāyaṃ dassesi. Evaṃ apariharantena hi pañhaṃ vā pucchitukāmena dhammaṃ vā sotukāmena “thero kattha ṭhito kattha nisinno”ti pariyesantena caritabbaṃ hoti. Evaṃ pariharantā pana icchiticchitakkhaṇe ya eva sīsato oropetvā mahārahe āsane nisīdāpetvā sakkā honti pañhaṃ vā pucchitum dhammaṃ vā sotum. Iti aṭṭhānaparikappena abhiñhadassanassa upāyaṃ dassesi.

Sāriputtoti ca pana manti Sāriyā brāhmaṇiyā puttoti ca pana evaṃ maṃ sabrahmacārī jānanti. **Satthukappenāti** Satthusadisena. Iti ekapadeneva

āyasmā Puṇṇo Sāriputtattheraṃ candamaṇḍalaṃ āhacca ṭhapento viya ukkhipi. Therassa hi imasmim ṭhāne ekantadhammakathikabhāvo pākaṭo ahosi. Amaccaṃ hi purohitaṃ mahantoti vadamāno rājasadisoti vadeyya, goṇaṃ hatthippamāṇoti, vāpiṃ samuddappamāṇoti, ālokaṃ candimasūriyālokappamāṇoti¹, ito paraṃ etesaṃ mahantabhāvakathā nāma natthi. Sāvakampi mahāti vadanto Satthupaṭibhāgoti vadeyya, ito paraṃ tassa mahantabhāvakathā² nāma natthi. Iccāyasmā Puṇṇo ekapadeneva therāṃ candamaṇḍalaṃ āhacca ṭhapento viya ukkhipi.

Ettakampi no nappaṭibhāseyyāti paṭisambhidāpattassa appaṭibhānaṃ nāma natthi. Yā panāyaṃ upamā āhaṭā, taṃ na āhareyyāma, atthameva katheyyāma. Upamā hi ajānantānaṃ āharīyatīti ayamettha adhippāyo. Aṭṭhakathāyaṃ pana idampi paṭikkhipitvā upamā nāma Buddhānampi santike āharīyati, therāṃ panesa apacāyamāno evamāhāti.

Anumassa anumassa pucchitāti dasa kathāvatthūni ogāhetvā ogāhetvā pucchitā. Kiṃ pana pañhassa pucchanāṃ bhāriyaṃ, udāhu vissajjananti. Uggāhetvā pucchanāṃ no bhāriyaṃ, vissajjanāṃ pana bhāriyaṃ. Sahetukaṃ vā sakāraṇaṃ katvā pucchanampi vissajjanampi bhāriyameva. **Samanumodimsūti** samacittā hutvā anumodimsu. Iti yathānusandhināva desanā niṭṭhitāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rathavinītasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. **Evam me sutanti** Nivāpasuttaṃ. Tattha **nevāpikoti** yo migānaṃ gahaṇatthāya arañhe tiṇabījāni vapati “idaṃ tiṇaṃ khādituṃ āgate mige sukhaṃ gaṇhissāmī”ti. **Nivāpanti** vappaṃ. **Nivuttanti** vapitaṃ³. **Migajātāti** migaghaṭā. **Anupakhajjāti** anupavisitvā. **Mucchitāti** taṇhāmucchanāya mucchitā, taṇhāya hadayaṃ pavisitvā mucchanākāraṃ

1. Candasuriyālokappamāṇoti (Sī)

2. Mahantatā (Sī, Syā)

3. Nivapitaṃ (Sī)

pāpitāti attho. **Madarū āpajjissanti**ti mānamadarū āpajjissanti. **Pamādanti** vissaṭṭhasatibhāvaṃ. **Yathākāmakaraṇīyā bhavissanti**ti yathā icchissāma, tathā kātabbā bhavissanti. **Imasmim nivāpeti** imasmim nivāpaṭṭhāne. Ekaṃ kira nivāpaṭṭhaṃ nāma atthi nidāghabhaddakaṃ, taṃ yathā yathā nidāgho hoti, tathā tathā nīvāravanaṃ viya meghamālā viya ca ekagghanaṃ hoti, taṃ luddakā ekasmim udakaphāsukaṭṭhāne kasitvā vapitvā vatim katvā dvāraṃ yojetvā rakkhanti. Atha yadā mahānidāghe sabbatiṇāni sukkhāni honti, jivhātemanamattampi udakaṃ dullabhaṃ hoti, tadā migajātā sukkhatiṇāni ceva purāṇapaṇṇāni ca khādantā kampamānā viya vicarantā nivāpaṭṭhaṃ gandhaṃ ghāyitvā vadhabandhanādīni agaṇayitvā vatim ajjhottharantā pavissanti. Tesam hi nivāpaṭṭhaṃ ativiya piyaṃ hoti manāpaṃ. Nevāpiko te disvā dve tīṇi divasāni pamatto viya hoti, dvāraṃ vivaritvā tiṭṭhati, antonivāpaṭṭhāne tahiṃ tahiṃ udaka-āvāṭakāpi honti, migā vivaṭadvārena pavisitvā khāditamattakaṃ pivitamattakameva katvā pakkamanti, punadivase kiñci na karontīti kaṇṇe cālayamānā khāditvā pivitvā ataramānā gacchanti, punadivase koci kiñci kattā natthīti yāvadatthaṃ khāditvā pivitvā maṇḍalagumbaṃ pavisitvā nipajjanti. Luddakā tesam pamattabhāvaṃ jānitvā dvāraṃ pidhāya samparivāretvā koṭito paṭṭhāya koṭṭetvā gacchanti, evaṃ te tasmim nivāpe nevāpikassa yathākāmakaraṇīyā bhavanti.

262. **Tatra bhikkhave**ti bhikkhave tesu migajātesu. **Paṭhamā migajātāti** migajātā paṭhamadutiya nāma natthi. Bhagavā pana āgatapaṭipāṭivasena kappetvā paṭhamā dutiya tatiya catutthāti nāmaṃ āropetvā dassesi. **Iddhānubhāvāti** yathākāmaṃ kattabbabhāvato, vasībhāvoyeva hi ettha iddhīti ca ānubhāvoti ca adhippeto.

263. **Bhayabhoga**ti bhayena bhogato. **Balavīriyanti** aparāparaṃ sañcaraṇavāyodhātu, sā parihāyīti attho.

264. **Upanissāya āsayam kappeyyāmāti** anto nipajjitvā khādantānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādantānampi bhayameva, mayaṃ pana amuṃ nivāpaṭṭhaṃ nissāya ekamante āsayam kappeyyāmāti cintayimsu.

Upanissāya āsayam kappayimsūti luddakā nāma na sabbakālam appamattā honti. Mayam tattha tattha maṇḍalagumbesu ceva vatipādesu ca nipajjitvā etesu mukhadhovanattham vā āhāra-kiccakaraṇattham vā pakkantesu nivāpavatthum pavisitvā khāditamattam katvā amhākam vasanaṭṭhānam pavissāmati nivāpavatthum upanissāya gahanesu gumbavatipādādisu āsayam kappayimsu. **Bhuñjimsūti** vuttanayena luddakānam pamādakālam ñatvā sīgham sīgham pavisitvā bhuñjimsu. **Ketabinoti** sikkhitakerāṭikā. **Iddhimantāti** iddhimanto viya. **Parajanāti** yakkhā. Ime na migajātāti. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti** iminā nāma ṭhānena āgacchanti, amutra gacchantīti idaṃ nesam na jānāma. **Daṇḍavākarāhīti**¹ daṇḍavākarajālehi. **Samantā sappadesam anuparivāresunti** atimāyāvino ete, na dūram gamissanti, santikeyeva nipannā bhavissantīti nivāpakkhettassa samantā sappadesam mahantam okāsam anuparivāresum. **Addasamsūti** evam parivāretvā vākarajālam samantato cāletvā oloketā addasamsu. **Yattha teti** yasmiṃ ṭhāne te gāham agamsu, tam ṭhānam addasamsūti attho.

265. **Yaṃnūna mayam yattha agatīti** te kira evam cintayimsu “anto nipajjitvā anto khādanānampi bhayameva, bāhirato āgantvā khādanānampi santike vasitvā khādanānampi bhayameva, tepi hi vākarajālena parikkhipitvā gahitāyevā”ti, tena tesam etadahosi “yaṃnūna mayam yattha nevāpikassa ca nevāpikaparissāya ca agati avisayo, tattha tattha seyyam kappeyyāmā”ti. **Aññe ghaṭṭessantīti** tato tato dūrataravāsino aññe ghaṭṭessanti. **Te ghaṭṭitā aññeti** tepi ghaṭṭitā aññe tato dūrataravāsino ghaṭṭessanti. **Evam imam nivāpam nivuttam sabbaso migajātā parimuccissantīti** evam imam amhehi nivuttam nivāpam sabbe migaghaṭā migasamghā vissajjessanti pariccajissanti. **Ajjhupekkheyyāmāti** tesam gahaṇe abyāvaṭā² bhaveyyāmāti, yathā tathā āgacchantesu hi taruṇapotako vā mahallako vā dubbalo vā yūthaparihīno vā sakkā honti laddhum, anāgacchantesu kiñci natthi. **Ajjhupekkhimsu kho bhikkhaveti** evam cintetvā abyāvaṭāva ahesum.

1. Daṇḍavāgurāhīti (Syā, Ka)

2. Avāvaṭā (Ka)

267. **Amuñ nivāpañ nivuttañ mārassa amūni ca lokāmisāñti** ettha nivāpoti vā lokāmisāñti vā vaṭṭāmisabhūtānañ pañcannañ kāmaguṇānametañ adhivacanañ. Māro na ca bījāni viya kāmaguṇe vapento āhiṇḍati, kāmaguṇagiddhānañ pana upari vasañ vatteti, tasmā kāmaguṇā mārassa nivāpā nāma honti. Tena vuttañ “amuñ nivāpañ nivuttañ mārassā”ti. **Na parimuccimsu mārassa iddhānubhāvāti** mārassa vasañ gatā ahesuñ yathākāmakaraṇīyā. Ayañ saputtabhariyapabbajjāya āgata-upamā.

268. **Cetovimutti pariḥāyīti** ettha **cetovimutti** nāma araññe vasissāmāti uppanna-ajjhāsayo, so pariḥāyīti attho. **Tathūpame ahañ ime dutiyeti** ayañ brāhmaṇadhammikapabbajjāya upamā. Brāhmaṇā hi aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyañ caritvā vaṭṭupacchedabhayena paveṇiñ ghaṭayissāmāti dhanāñ pariyesitvā bhariyañ gahetvā agāramajjhe vasantā ekasmiñ putte jāte “amhākañ putto jāto¹ vaṭṭañ na ucchinnāñ paveṇi ghaṭitā”ti puna nikkhamitvā pabbajanti vā tameva vā sa’kalattavāsañ² vasanti.

269. **Evañ hi te bhikkhave tatiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimuccimsūti** purimā viya tepi mārassa iddhānubhāvā na muccimsu, yathākāmakaraṇīyāva ahesuñ. Kiñ pana te akaṃsūti. Gāmanigamarājadhāniyo osaritvā tesu tesu ārāma-uyyānaṭṭhānesu assamañ māpetvā nivasantā kuladārake hatthi-assarathasippādīni nānappakārāni sippāni sikkhāpesuñ. Iti te vākarajālana tatiyā migajātā viya mārassa pāpimato diṭṭhijālana parikkhipitvā yathākāmakaraṇīyā ahesuñ.

270. **Tathūpame ahañ ime catuttheti** ayañ imassa sāsanassa upamā āhaṭā.

271. **Andhamakāsi māranti** na mārassa akkhīni bhindi, vipassanāpāḍakajjhānañ samāpannassa pana bhikkhuno imañ nāma ārammaṇañ nissāya cittañ vattatīti māro passituñ na sakkoti. Tena vuttañ “andhamakāsi mārañ”ti. **Apadañ vadhivā māraccakkhanti** teneva pariyāyena yathā mārassa cakkhu

1. Amhe sampatvā (Sī), amhākañ puttā (Ka)

2. Sakalañ tañ (Syā), sakalantañ vāsañ (Ka)

apadaṃ hoti nippadaṃ appaṭiṭṭhaṃ nirārammaṇaṃ, evaṃ vadhitvāti attho. **Adassanaṃ gato pāpimatoti** teneva pariyāyena māraṣsa pāpimato adassanaṃ gato. Na hi so attano maṃsacakkhunā tassa vipassanāpāda-kajjhānaṃ samāpannaṣsa bhikkhuno ñāṇasaṃrāmaṃ daṭṭhumaṃ sakkoti. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti** magga-paññāya cattāri ariyasaccāni disvā cattāro āsavā parikkhīṇā honti. **Tiṇṇo loke visattikanti** loke sattavisattabhāvena visattikāti evaṃ saṅkhaṃ gataṃ. Atha vā “visattikāti kenatṭhena visattikā. Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, vipulāti visattikā, visālāti visattikā, visamāti visattikā, visakkatīti visattikā, visaṃ haratīti visattikā, visaṃvādikāti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe”¹ti visattikā. Evaṃ visattikāti saṅkhaṃ gataṃ taṇhaṃ tiṇṇo nittiṇṇo uttiṇṇo. Tena vuccati “tiṇṇo loke visattikan”ti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nivāpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāsārāsisuttavaṇṇanā

272. **Evaṃ me sutanti** Pāsārāsisuttaṃ. Tattha **sādhū mayaṃ āvusoti** āyācantā bhaṇanti. Ete kira pañcasatā bhikkhū janapadavāsino “Dasabalaṃ passissāmā”ti Sāvattimaṃ anuppattā. Satthudassanaṃ pana etehi laddhaṃ, dhammiṃ kathaṃ na tāva suṇanti, te Satthugāravena “amhākaṃ bhante dhammakathaṃ kathethā”ti vattumaṃ na sakkonti, Buddhā hi garū honti, ekacāriko siho migarājā viya, pabhinnakuṇjaro viya, phaṇakata-āsiviso viya, mahā-aggikkhandho viya durāsada. Vuttampi cetam—

“Āsiviso yathā ghorō, migarājāva kesarī.

Nāgova kuṇjaro dantī, evaṃ Buddhā durāsada”ti.

1. Khu 7. 7; Khu 8. 76, 242 piṭṭhesu.

Evam durāsadam Satthāraṃ te bhikkhū sayam yācituṃ asakkontā āyasmantaṃ Ānandaṃ yācamānā “sādhu mayam āvuso”ti āhaṃsu.

Appeva nāmāti api nāma labheyyātha. Kasmā pana thero te bhikkhū “Rammakassa brāhmaṇassa assamaṃ upasaṅkameyyāthā”ti āha? Pākaṭakiriyatāya. Dasabalassa hi kiriyā therassa pākaṭa hoti, jānāti thero “ajja Satthā Jetavane vasitvā Pubbārāme divāvihāraṃ karissati, ajja Pubbārāme vasitvā Jetavane divāvihāraṃ karissati, ajja ekakova piṇḍāya pavissati, ajja bhikkhusaṃghaparivuto imasmiṃ kāle janapadacārikaṃ nikkhamissati”ti. Kiṃ panassa evaṃ jānanatthaṃ cetopariyaññaṃ atthīti. Natthi. Anumānabuddhiyā pana katakiriyāya nayaggāhena jānāti. Yaṃ hi divasaṃ Bhagavā Jetavane vasitvā Pubbārāme divāvihāraṃ kātukāmo hoti, tadā senāsanaparikkhārabhaṇḍānaṃ paṭisāmanākāraṃ dasseti, thero sammajjanisaṅkārachaddanakādīni paṭisāmeti. Pubbārāme vasitvā Jetavanaṃ divāvihārāya āgamanakālepi eseva nayo.

Yadā pana ekako piṇḍāya pavisitukāmo hoti, tadā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā Gandhakuṭiṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya phalasamāpattiṃ appetvā nisīdati. Thero “ajja Bhagavā bodhaneyyabandhavaṃ disvā nisinno”ti tāya saññāya ñātvā “ajja āvuso Bhagavā ekako pavisitukāmo, tumhe bhikkhācārasajjā hothā”ti bhikkhūnaṃ saññaṃ deti. Yadā pana bhikkhusaṃghaparivāro pavisitukāmo hoti, tadā Gandhakuṭīdvāraṃ upaḍḍhapidahitaṃ katvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdati, thero tāya saññāya ñātvā pattacīvaraggahaṇatthāya bhikkhūnaṃ saññaṃ deti. Yadā janapadacārikaṃ nikkhamitukāmo hoti, tadā ekaṃ dve ālope atirekaṃ bhuñjati, sabbakālaṃ caṅkamaṇācārūya aparāparaṃ caṅkamati, thero tāya saññāya ñātvā “Bhagavā āvuso janapadacārikaṃ caritukāmo, tumhākaṃ kattabbaṃ karoṭhā”ti bhikkhūnaṃ saññaṃ deti.

Bhagavā paṭhamabodhiyaṃ vīsati vassāni anibaddhavāso ahosi, pacchā pañcavīsati vassāni abbokiṇṇaṃ Sāvattthimyeva upanissāya vasanto

ekadivase¹ dve ṭhānāni paribhuñjati. Jetavane rattim vasitvā punadivase bhikkhusaṃghaparivuto dakkhiṇadvārena Sāvattim piṇḍāya pavisitvā pācīnadvārena nikkhamitvā Pubbārāme divāvihāraṃ karoti. Pubbārāme rattim vasitvā punadivase pācīnadvārena Sāvattim piṇḍāya pavisitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā Jetavane divāvihāraṃ karoti. Kasmā? Dvinnam kulānam anukampāya. Manussattabhāve ṭhitena hi Anāthapiṇḍikena viya aññena kenaci, mātugāmatṭabhāve ṭhitāya ca Visākhāya viya aññāya itthiyā Tathāgataṃ uddissa dhanapariccāgo kato nāma natthi, tasmā Bhagavā tesam anukampāya ekadivase imāni dve ṭhānāni paribhuñjati. Tasmiṃ pana divase Jetavane vasi, tasmā thero “ajja Bhagavā Sāvattiyam piṇḍāya caritvā sāyanhakāle gattāni parisiṇcanatthāya pubbakotṭhakaṃ gamissati, athāhaṃ gattāni parisiṇcitvā ṭhitam Bhagavantam yācitvā rammakassa brāhmaṇassa assamaṃ gahetvā gamissāmi. Evamime bhikkhū Bhagavato sammukhā labhissanti dhammakatham savanāyā”ti cintetvā te bhikkhū evamāha.

Migāramātupāsādoti Visākhāya pāsādo. Sā hi Migārena seṭṭhinā mātuṭṭhāne ṭhapitattā **Migāramātāti** vuccati. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** tasmiṃ kira pāsāde dvinnam mahāsāvakānam sirigabbhānam majjhe Bhagavato sirigabbho ahosi. Thero dvāraṃ vivaritvā antogabbham sammajjitvā mālākacavaram niharitvā mañcapīṭham paññāpetvā Satthu saññaṃ adāsi. Satthā sirigabbham pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyam upagamma daratham paṭippassambhetvā uṭṭhāya phalasamāpattim appetvā nisīditvā sāyanhasamaye tato vuṭṭhāsi. Tam sandhāya vuttam “paṭisallānā vuṭṭhito”ti.

Parisiṇcitunti yo hi cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṃsanto nhāyati, so **nhāyatīti** vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nhāyati, so **parisiṇcatīti** vuccati. Bhagavatopi sarīre tathā haritabham rajojallam nāma na upalimpati, utuggahaṇattham pana Bhagavā kevalam udakam otarati. Tenāha “gattāni parisiṇcitun”ti. **Pubbakotṭhakoti** pācīnakotṭhako.

Sāvattthiyaṃ kira vihāro kadāci mahā hoti kadāci khuddako. Tathā hi so Vipassissa Bhagavato kāle yojaniko ahosi, Sikhissa tigāvuto, Vessabhussa aḍḍhayaohaniko, Kakusandhassa gāvutappamāṇo, Koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamāṇo, Kassapassa vīsati-usabhappamāṇo, amhākaṃ Bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṃ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimoto, kadāci uttarato. Jetavane Gandhakuṭiyaṃ pana catunnaṃ mañcapādānaṃ patiṭṭhitaṭṭhānaṃ acalameva.

Cattāri hi **acalacetiyaṭṭhānāni** nāma Mahābodhipallāṇaṭṭhānaṃ Isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ Saṅkassanagaradvāre devorohaṇakāle sopānassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ mañcapādāṭṭhānanti. Ayaṃ pana pubbakotṭhako Kassapadasabalassa vīsati-usabhavihārakāle pācīnadvāre koṭṭhako ahosi. So idānipi pubbakotṭhakotveva paññāyati. Kassapadasabalassa kāle Aciravatī nagaraṃ parikkhipitvā sandamānā pubbakotṭhakaṃ patvā udakena bhinditvā mahantaṃ udakarahadaṃ māpesi samatitthaṃ anupubbagambhīraṃ. Tattha ekaṃ rañño nhānatitthaṃ, ekaṃ nāgarānaṃ, ekaṃ bhikkhusaṃghassa, ekaṃ Buddhānanti evaṃ pāṭiyekkāni¹ nhānatitthāni honti ramaṇīyāni vippakiṇṇarajatapaṭṭasadisavālikāni. Iti Bhagavā āyasmatā Ānandena saddhiṃ yena ayaṃ evarūpo pubbakotṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiṅcituṃ. Athāyasmā Ānando udakasāṭhikaṃ upanesi. Bhagavā rattadupaṭṭaṃ apanetvā udakasāṭhikaṃ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṃ mahācīvaraṃ attano hatthagataṃ akāsi. Bhagavā udakaṃ otari. Sahotaraṇenevassa uduke macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ. Yantanālikāhi suvaṇṇarasadhārānisiṅcamānakālo² viya suvaṇṇapaṭapasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha Bhagavato nhānavattaṃ dassetvā nhatvā paccuttiṇṇassa thero rattadupaṭṭaṃ upanesi. Bhagavā taṃ nivāsetvā vijjulatāsadisāṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā mahācīvaraṃ antantena saṃharitvā padumagabbhasadisāṃ katvā upanītaṃ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “pubbakotṭhake gattāni parisiṅcivā paccuttarivā ekacīvaro aṭṭhāsī”ti.

1. Paṭipāṭiyā etāni (Ka)

2. Suvaṇṇarasadhārāvissajjanakālo (Sī, Syā)

Evam ʈhitassa pana Bhagavato sarīraṁ vikasitakamaluppalasaraṁ sabbapāliphullaṁ pāricchattakaṁ tārāmarīcivikasitaṁ ca gaganatalaṁ siriyā avahasamānaṁ viya virocittha. Byāmapabhāparikkhepavilāsiniṁ cassa dvattiṁsavaralakkaṇamālā ganthetvā ʈhapitā dvattiṁsacandamālā viya, dvattiṁsasūriyamālā viya, paṭipāṭiyā ʈhapitā dvattiṁsacakkavatti dvattiṁsadevarājā dvattiṁsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha, vaṇṇabhūmināmesā. Evarūpesu ʈhānesu Buddhānaṁ sarīravaṇṇaṁ vā guṇavaṇṇaṁ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibaleṇa dhammakathikena pūretvā kathetuṁ vaṭṭatīti evarūpesu ʈhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo.

273. **Gattāni pubbāpayamānoti** pakatibhāvaṁ gamayamāno nirudakāni kurumāno, sukkhāpayamānoti attho. Sodakena gattena¹ cīvaraṁ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikā uṭṭhahanti, parikkhārabaṇḍaṁ dussati. Buddhānaṁ pana sarīre rajojallaṁ na upalimpati, padumapatte pakkhitta-udakabindu viya udakaṁ vinivattetvā gacchati, evaṁ santepi sikkhāgāravatāya Bhagavā “pabbajitavattaṁ nāmetan”ti mahācīvaraṁ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato kāyaṁ paṭicchādetvā aṭṭhāsi. Tasmim̐ khaṇe therocintesi “Bhagavā mahācīvaraṁ pārupitvā migāramātupāsādaṁ ārabba gamanābhīhārato² paṭṭhāya dunnivattiyo bhavissati, Buddhānaṁ hi adhippāyakopanaṁ nāma ekacārikasīhassa gahaṇatthaṁ hatthappasāraṇaṁ viya, pabhinnavaravāraṇassa³ soṇḍāya parāmasanaṁ viya, uggatejassa āsīvisassa gīvāya gahaṇaṁ viya ca bhāriyaṁ hoti, idheva rammakassa brāhmaṇassa assamassa vaṇṇaṁ kathetvā tattha gamanattāya Bhagavantaṁ yācissāmi”ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṁ “atha kho āyasmā Ānando -pa-anukampaṁ upādāyā”ti.

Tattha **anukampaṁ upādāyāti** Bhagavato sammukhā dhammiṁ kathaṁ sossāmāti taṁ assamaṁ gatānaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ anumāpaṁ paṭicca, tesu kāruṇṇaṁ katvāti attho. **Dhammiyā kathāyāti** dasasu pāramitāsu

1. Sodake gatte (Sī)

2. Gamanābhīhārato (Sī, Syā, Ka)

3. Pabhinnacaravāraṇassa (Ka)

aññatarāya pāramiyā ceva mahābhinnikkhamanassa ca vaṇṇaṃ kathayamānā sannisinā honti. **Āgamayamānoti** olokayamāno. Ahaṃ Buddhoti sahasā appavisitvā yāva sā kathā niṭṭhāti, tāva aṭṭhāsīti attho. **Aggaḷaṃ ākoṭesi**ti agganakhena kavāṭe saññaṃ adāsi. **Vivarimsūti** sotam odahitvāva nisinnattā taṅkhaṇaṃyeva āgantvā vivarimsu.

Paññatte āsaneti Buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha Buddhāsanam paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā kira¹ attano santike kammaṭṭhānam gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti “asuko mayham santike kammaṭṭhānam gahetvā gato, sakkhissati² nu kho visesaṃ nibbattetuṃ no vā”ti. Atha naṃ passati kammaṭṭhānam vissajjetvā akusalavitakke vitakkayamānaṃ, tato “katham hi nāma mādisassa Satthu santike kammaṭṭhānam gahetvā viharantaṃ imaṃ kulaputtaṃ akusalavitakkā abhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressanti”ti³ tassa anuggahatthaṃ tattheva attānaṃ dassetvā taṃ kulaputtaṃ ovaditvā ākāsaṃ uppatitvā puna attano vasaṇaṭṭhānameva gacchati. Athevaṃ ovadiyamānā te bhikkhū cintayimsu “Satthā amhākaṃ manam jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitameva attānaṃ dasseti, tasmim khaṇe ‘bhante idha nisīdatha, idha nisīdathā’ti āsanapariyesanaṃ nāma bhāro”ti. Te āsanaṃ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṃ atthi, so taṃ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṃ vā phalakaṃ vā kaṭṭhaṃ vā pāsāṇaṃ vā vālikapuñjaṃ vā paññapeti. Taṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṅkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlaṃ pattharitvā ṭhapenti. Idha pana pakatipaññattameva āsanaṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ “paññatte āsane nisīdi”ti.

Kāya nutthāti katamāya nu kathāya sannisinā bhavathāti attho. “Kāya netthā”tipi⁴ pāli, tassā katamāya nu etthāti attho. “Kāya notthā”tipi pāli, tassāpi purimoyeva attho. **Antarā kathāti** kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā. **Vippakatāti** mama āgamanapaccayā apariniṭṭhitā sikkhaṃ appattā. **Atha Bhagavā**

1. Bhagavā hi (Ka)

3. Saṃsādessantīti (Sī), saṃsīdentīti (Syā, Ka)

2. Asakkhi (Sī, Syā, Ka)

4. Kāya nvetthātipi (Sī)

anuppattoti atha etasmim kāle Bhagavā āgato. **Dhammī vā kathāti** dasakathāvatthunissitā vā dhammī kathā. **Ariyo vā tuṇhībhāvoti** ettha pana dutiyajjhānampi ariyo tuṇhībhāvo mūlakammaṭṭhānampi. Tasmā taṁ jhānaṁ appetvā nisinnopi, mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā nisinnopi bhikkhu ariyena tuṇhībhāvena nisinnoti veditabbo.

274. **Dvemā bhikkhave pariyesanāti** ko anusandhi? Te bhikkhū sammukhā dhammiṁ kathaṁ sossāmāti therassa bhāraṁ akaṁsu, thero tesam assamagamanam akāsi. Te tattha nisīditvā atiracchānakathikā hutvā dhammiyā kathāya nisīdiṁsu. Atha Bhagavā “ayaṁ tumhākaṁ pariyesanā ariyapariyesanā nāmā”ti dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **katamā ca bhikkhave anariyapariyesanāti** ettha yathā maggakusalo puriso paṭhamam vajjetabbaṁ apāyamaggaṁ dassento “vāmaṁ muñcitvā dakkhiṇaṁ gaṇhā”ti vadati, evaṁ Bhagavā desanākusalatāya paṭhamam vajjetabbaṁ anariyapariyesanaṁ ācikkhitvā pacchā itaraṁ ācikkhissāmīti uddesānukkamaṁ bhinditvā evamāha. **Jātidhammoti** jāyanasabhāvo. **Jarādhammoti** jīraṇasabhāvo. **Byādhidhammoti** byādhisabhāvo. **Maraṇadhammoti** maraṇasabhāvo. **Sokadhammoti** socanakasabhāvo. **Samkilesadhammoti** samkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. **Jātarūparajatanti** ettha pana **jātarūpanti** suvaṇṇam. **Rajatanti** yaṁkiñci vohārūpagaṁ lohamāsakādi. **Jātidhammā hete bhikkhave upadhayoti** ete pañcakāmaguṇūpadhaya nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti. Byādhidhammavārādīsu jātarūparajataṁ na gahitaṁ, na hetassa sīsarogādayo byādhayo nāma honti, na sattānaṁ viya cutisankhātāṁ maraṇaṁ, na soko uppajjati. Ayādihi¹ pana samkilesehi samkilissatīti samkilesadhammavāre gahitaṁ. Tathā utusamuṭṭhānattā jātidhammavāre. Malaṁ gahetvā jīraṇato jarādhammavāre ca.

1. Jarādihi (Syā, Ka)

275. **Ayaṃ bhikkhave ariyā pariyesanāti** bhikkhave ayaṃ niddosatāyapi ariyehi pariyesitabbatāyapi ariyapariyesanāti veditabbā.

276. **Ahampi sudaṃ bhikkhaveli** kasmā ārabhi? Mūlato paṭṭhāya, mahābhinikkhamanaṃ dassetuṃ. Evaṃ kirassa ahosi “bhikkhave ahampi pubbe anariyapariyesanaṃ pariyesiṃ, svāhaṃ taṃ pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesitvā sabbaññutaṃ patto. Pañcavaggiyāpi anariyapariyesanaṃ pariyesiṃsu, te taṃ pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesitvā khīṇāsavabhūmiṃ pattā. Tumhepi mama ceva pañcavaggiyānañca maggaṃ āruḷhā. Ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”ti mūlato paṭṭhāya attano mahābhinikkhamanaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

277. Tattha **daharova samānoti** taruṇova samāno. **Susukāḷakesoti** suṭṭhu kāḷakeso, añjanaṇṇakesova hutvāti attho. **Bhadrenāti** bhaddakena. **Paṭhamena vayasāti** tiṇṇaṃ vayānaṃ paṭhamavayena. **Akāmākānanti** anicchamānānaṃ, anādaratthe sāmivacanaṃ. Assūni mukhe etesanti assumukhā, tesaṃ **assumukhānaṃ**, assukilinnamukhānanti attho. **Rudantānanti** kandiṭvā rodamaṇānaṃ. **Kim kusalagavesīti**¹ kim kusalanti gavesamāno. **Anuttaraṃ santivarapadanti** uttamaṃ santisaṅkhātaṃ varapadaṃ, nibbānaṃ pariyesamānoti attho. **Yena Āḷāro kālāmoti** ettha **Āḷāro**ti tassa nāmaṃ, dīghapiṅgalo kireso. Tenassa **Āḷāro**ti nāmaṃ ahosi. **Kālāmoti** gottam. **Viharatāyasmāti** viharatu āyasmā. **Yattha viññū purisoti** yasmiṃ dhamme paṇḍito puriso. **Sakaṃ ācariyakanti** attano ācariyasamayaṃ. **Upasampajja vihareyyāti** paṭilabhitvā vihareyya. Ettāvata tena okāso kato hoti. **Taṃ dhammanti** taṃ tesaṃ samayaṃ tantim. **Pariyāpuṇinti** sutvāva uggaṇhim.

Oṭṭhapahatamattenāti tena vuttassa paṭiggahaṇatthaṃ oṭṭhapaharaṇamattena, aparāparaṃ katvā oṭṭhasaṅcaraṇamattakenāti attho. **Lapitalāpanamattenāti** tena lapitassa paṭilāpanamattakena. **Ñāṇavādanti** jānāmīti

1. Kim kusalaṃ gavesīti (Syā, Ka)

vādaṃ. **Theravādanti** thirabhāvavādaṃ, thero ahametthāti¹ etaṃ vacanaṃ.

Ahaṃ ceva aññe cāti na kevalaṃ ahaṃ, aññepi bahū evaṃ vadanti.

Kevalaṃ saddhāmattakenāti paññāya asacchikatvā suddhena saddhāmattakeneva. Bodhisatto kira vācāya dhammaṃ uggaṇhantoyeva “na kālāmassa vācāya pariyattimattameva asmiṃ dhamme, addhā esa sattannaṃ samāpattinaṃ lābhī”ti aññāsi, tenassa etadahosi.

Ākiñcaññāyatanam pavedesīti ākiñcaññāyatanapariyosānā satta samāpattiyo maṃ jānāpesi. **Saddhāti** imāsaṃ sattannaṃ samāpattinaṃ nibbattanatthāya saddhā. **Vīriyādīsupi** eseva nayo. **Padaheyyanti** payogaṃ kareyyaṃ. **Nacirasseva taṃ dhammaṃ sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsinti** bodhisatto kira vīriyaṃ paggaḥetvā katipāhaññeva² satta suvaṇṇanisseṇiyo pasārento³ viya satta samāpattiyo nibbattesi, tasmā evamāha.

Lābhā no āvusoti anusūyako kiresa kālāmo. Tasmā “ayaṃ adhunāgato, kinti katvā imaṃ dhammaṃ nibbattesi”ti usūyaṃ akatvā pasanno pasādaṃ pavedento evamāha. **Ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmāti** “mahā ayaṃ gaṇo, dvepi janā pariharāmā”ti vatvā gaṇassa saññaṃ adāsi, “ahampi sattannaṃ samāpattinaṃ lābhī, mahāpurisopi sattannameva, ettakā janā mahāpurisassa santike parikammaṃ uggaṇhatha, ettakā mayhan”ti majjhe bhinditvā adāsi. **Uḷārāyāti** uttamāya. **Pūjāyāti** kālāmassa kira upaṭṭhākā itthiyopi purisāpi gandhamālādīni gaḥetvā āgacchanti. Kālāmo “gacchatha, mahāpurisaṃ pūjethā”ti vadati. Te taṃ⁴ pūjetvā yaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, tena kālāmaṃ pūjenti. Mahagghāni mañcapīṭhāni āharanti, tānipi mahāpurisassa dāpetvā yadi avasiṭṭhaṃ hoti, attanā gaṇhāti. Gatagataṭṭhāne varasenāsaṇaṃ bodhisattassa jaggāpetvā sesakaṃ attanā gaṇhāti. Evaṃ uḷārāya pūjāya pūjesi. **Nāyaṃ dhammo nibbidāyāti**–ādīsu ayaṃ sattasamāpattidhammo neva vaṭṭe nibbindanatthāya na virajjanatthāya na rāgādinirodhatthāya

1. Ayametthāti (Syā, Ka)

2. Katipāhasseva (Sī, Syā)

3. Saṃghāṭento (Sī), sampādentto (Syā)

4. Te maṃ (Ka)

na upasamatthāya na abhiññeyyadhammaṃ abhijānanatthāya na caturmaggasambodhāya¹ na nibbānasacchikiriyāya samvattatīti attho.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyāti yāva

saṭṭhikappa²sahassāyuparimāṇe ākiñcaññāyatanabhava upapatti, tāvadeva samvattati, na tato uddham. Evamayam punarāvattanadhammoyeva, yam ca thānam pāpeti, tam jātijarāmarañchi aparimuttameva maccupāsaparikkhittamevāti. Tato paṭṭhāya ca pana mahāsatto yathā nāma chātājhattapuriso manuññabhojanam labhitvā sampiyāyamānopi bhuñjitvā pittavasena vā semhavasena vā makkhikāvasena vā³ chaḍḍetvā puna ekam piṇḍampi bhuñjissāmīti manam na uppādeti, evameva imā satta samāpattiyo mahantena ussāhena nibbattetvāpi tāsu imam punarāvattikādibhedam ādīnavam disvā puna imam dhammam āvajjissāmi vā samāpajjissāmi vā adhiṭṭhahissāmi vā vuṭṭhahissāmi vā paccavekkhissāmi vāti cittameva na uppādesi. **Analaṅkaritvāti** alam iminā alam imināti punappunam alaṅkaritvā⁴. **Nibbijjāti** nibbinditvā. **Apakkaminti** agamāsīm.

278. **Na kho rāmo imam dhammanti** idhāpi bodhisatto tam dhammam⁵ uggāṇhantoyeva aññasi “nāyam aṭṭhasamāpattidhammo udakassa vācāya uggahitamattova⁶, addhā panesa aṭṭhasamāpattilābhi”ti. Tenassa etadahosi na kho rāmo -pa- jānam passam vihasi”ti. Sesamettha purimavāre vuttanayeneva veditabbam.

279. **Yena Uruvelā Senānigamoti** ettha **Uruvelāti** mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho. Atha vā **urūti** vālikā vuccati, **velāti** mariyādā, velātikkamanahetu āhaṭṭa uru **Uruvelāti** evamettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne Buddhhe dasasahassā kulaputtā tāpasapabbajjam pabbajitvā tasmim padese viharantā ekadivasam sannipatitvā katikavattam akamsu “kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākāṭāni honti, manokammam pana apākāṭam. Tasmā yo kāmavitakkaṃ vā byāpādavitaṅkaṃ vā vihiṃsāvitakkaṃ vā vitakketi, tassa añño

1. Catusaccasambodhāya (Ka)

2. Saṭṭhikappamatta (Ka)

3. Mucchikāvasena vā (Syā), macchikāvasena vā (Ka)

4. Na alam karitvā (Syā), analaṅkaritvā (Ka)

5. Dhammam (Syā, Ka)

6. Uggahitamattova ṭhapito (Syā, Ka)

codako nāma natthi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālikaṃ āharitvā imasmim̐ thāne ākiratu, idamassa daṇḍakamman”ti. Tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālikaṃ ākirati, evaṃ tattha anukkamena mahāvālikarāsi jāto. Tato taṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi, taṃ sandhāya vuttaṃ “**Uruvelāti** mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho”ti. Tameva sandhāya vuttaṃ “atha vā **urūti** vālikā vuccati, **velāti** mariyādā, velātikkamanahetu āhaṭā uru Uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo”ti.

Senānigamoti senāya nigamo. Paṭhamakappikānaṃ kira tasmim̐ thāne senāniveso ahosi, tasmā so padeso **Senānigamoti** vuccati. “Senānigāmo”tipi pāṭho. **Senāni** nāma Sujātāya pitā, tassa gāmoti attho. **Tadavasariṇi** tattha osariṃ. **Ramaṇīyaṃ bhūmibhāganti** supupphitanānappakārajalajathalajapupphavicittāṃ manorammaṃ bhūmibhāgaṃ. **Pāsādikañca vanasaṇḍanti** morapiñcha kalāpasadisāṃ¹ pasādajananavanasāṇaṃ addasaṃ. **Nadiñca sandantinti** sandamānañca maṇikkhandhasadisāṃ vimalanīlasītalaśalilāṃ Neraṇjaraṃ nadiṃ addasaṃ. **Setakanti** parisuddhaṃ nikkaddamaṃ. **Supatitthanti** anupubbagambhīrehi sundarehi titthehi upetaṃ. **Ramaṇīyanti** rajatapattasadisāṃ vippakiṇṇavālikaṃ pahūtamacchakacchapaṃ abhirāmadassanaṃ. **Samantā**² **ca gocaragāmaṇi** tassa padessa samantā avidūre gamanāgamanasampannaṃ sampattapabbajitānaṃ sulabhapiṇḍaṃ gocaragāmañca addasaṃ. **Alaṃ vatāti** samatthaṃ vata. **Tattheva nisīdinti** Bodhipallaṅke nisajjaṃ sandhāyāha. Uparisuttasmim̐ hi **tatthevāti** dukkarakārikaṭṭhānaṃ adhippetāṃ, idha pana Bodhipallaṅko. Tenāha “tattheva nisīdin”ti. **Alamidaṃ padhānāyāti** idaṃ thānaṃ padhānatthāya samatthanti evaṃ cintetvā nisīdinti attho.

280. **Ajjhagamanti** adhigacchiṃ paṭilabhiṃ. **Ñāṇaṇca pana me dassananti** sabbadhammadassanasamatthañca me sabbaññutaññāṇaṃ udapādi. **Akuppā me vimuttīti** mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppatāya ca akuppārammaṇatāya ca akuppā, sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi akuppā, akuppaṃ nibbānamassārammaṇantipi akuppā. **Ayamantimā jātīti** ayaṃ sabbapacchimā jātīti.

1. Morakalāpasadisāṃ (Syā, Ka)

2. Sāmantā (?)

Natthi dāni punabbhavoti idāni me puna paṭisandhi nāma natthīti evaṃ paccavekkhaṇañāṇampi me uppannanti dasseti.

281. **Adhigatoti** paṭividdho. **Dhammoti** catusaccadhammo. **Gambhīroti** uttānabhāvapaṭikkhepavacanametam. **Duddasoti** gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhum. **Duddasattāva** **duranubodho**, dukkhena avabujjhitaḥ, na sakkā sukhena avabujjhitaḥ. **Santoti** nibbuto. **Paṇītoti** atappako. Idam dvayam lokuttarameva sandhāya vuttam. **Atakkāvacaroti** takkena avacaritaḥ, ogāhitaḥ, na hoti, nāneva avacaritaḥ. **Nipuṇoti** saṇho. **Paṇḍitavedanīyoti** sammāpaṭipadam paṭipannehi paṇḍitehi veditaḥ. **Ālayarāmāti** sattā pañcasu kāmaguṇesu allīyanti. Tasmā te **ālayāti** vuccanti. Aṭṭhasatatanhāvicaritāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitam pupphaphalabharitarukkhādisampannam uyyānam pavittḥo rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito¹ hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamitum na icchati, evamimehipi kāmālayatanhālayehi sattā ramanti, saṃsāraṇaṭṭhe sammuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṃ Bhagavā duvidhampi ālayam uyyānabhūmim viya dassento “ālayarāmā”ti-ādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa tḥānam sandhāya “yam idan”ti, paṭiccasamuppadam sandhāya “yo ayan”ti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti** imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti **idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**. Saṅkhārādipaccayānam etaṃ adhivacanam. **Sabbasaṅkhārasamathoti**-ādi sabbam nibbānameva². Yasmā hi tam āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Yasmā ca tam āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbam dukkham nirujjhati, tasmā **sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodhoti** vuccati. Sā panesā taṇhā bhavena bhavam, phalena vā saddhim kamman vinati

1. Āmoditasammodito (Ka)

2. Nibbānavevacanameva (Syā, Ka)

saṁsibbatīti katvā **vānanti** vuccati, tato nikkhantaṁ vānatoti **nibbānaṁ**. **So mamassa kilamathoti** yā ajānantānaṁ desanā nāma, so mama kilamatho assa¹, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṁ hoti. Citte pana ubhayampetaṁ Buddhānaṁ natthi. **Apissūti** anubrūhanatthe nipāto, so “na kevalaṁ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṁsū”ti dīpeti. **Manti** mama. **Anacchariyāti** anu-acchariyā. **Paṭibhaṁsūti** paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṁ, parivitakkayitabbataṁ pāpuṇimsu.

Kicchēnāti dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānaṁ hi cattāropi maggā sukhappaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṁ yācakānaṁ alaṅkatappaṭiyattaṁ sīsaṁ kantitvā galalohitaṁ nīharitvā su-añjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṁsappadīpaṁ puttaṁ manāpacārininṁ bhariyanti evamādinī dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Halanti** ettha **ha-**kāro nipātamatto, **alanti** attho. **Pakāsītunti** desitum, evaṁ kicchena adhigatassa dhammassa alaṁ desitum, pariyattaṁ desitum, ko attho desitenāti vuttaṁ hoti. **Rāgadosaparetehi**ti rāgadosapariphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṁ paṭisotaṁ aniccaṁ dukkhamanattā asubhanti evaṁ gataṁ catusaccadhammaṁ. **Rāgarattāti** kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantīti** aniccaṁ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṁ gāhāpetum. **Tamokhandhena āvuṭṭāti** avijjārāsinaṁ ajjhotthatā.

282. **Appossukkatāyāti** nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṁ cittaṁ nami, nanu esa mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi.

“Kiṁ me aññāta-vesena, dhammaṁ sacchikatenidha.
Sabbaññutaṁ pāpuṇitvā, tārayissaṁ sadevakan”ti²—

1. So mamassa kilamatho. Yo mama kilamatho assa (Syā)

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

Patthanam katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutam pattoti. Saccametam, tadevaṃ paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittam nami. Tassa hi sabbaññutam patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ, dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā, athassa “ime sattā kaṇḍikapuṇṇā lābu viya, takkabharitā cāṭi viya, vasātelapītapilotikā¹ viya, añjanamakkhitahatto viya ca kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūlḥā, te kiṃ nāma paṭivijjhissanti”ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittam nami.

“Ayañca dhammo pathavīsandhāraka-udakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanam viya duranubodho, nanu mayā hi imaṃ dhammam paṭivijjhitum vāyamantena adinnam dānam nāma natthi, arakkhitam sīlam nāma natthi, aparipūrītā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāham viya mārabalam vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsam anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhum sodhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādam paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhaññaṇena kicchenevāyam dhammo paṭividdho, tam lokiyamahājanā katham paṭivijjhissanti”ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittam namīti veditabbari.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittam nami. Jānāti hi Bhagavā “mama appossukkatāya citte namamāne maṃ mahābrahmā dhammadesanam yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘Satthā kira dhammam na desetukāmo ahosi, atha naṃ mahābrahmā yācivā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ti maññamānā sussūsissanti”ti. Idampissa kāraṇam paṭicca appossukkatāya cittam nami, no dhammadesanāyāti veditabbari.

Sahampatissāti so kira Kassapassa Bhagavato sāsane Sahako nāma thero paṭhamajjhānam nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyam kappāyukabrahmā hutvā nibbatto, tatra naṃ Sahampatibrahmāti paṭisañjānanti, tam

1. Vasātemitapilotikā (Syā)

sandhāyāha “brahmuno Sahampatissā”ti. **Nassati vata bhoti** so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahasilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Yatra hi nāmāti** yasmiṃ nāma loke. **Purato pāturahosīti** tehi dasahi brahmasahashehi saddhiṃ pāturahosi. **Apparajakkhajātikāti** paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃsabhāvāti **apparajakkhajātikā**. **Assavanatāti** assavanatāya. **Bhavissantīti** purimabuddhesu dasapuññakiriyavasena katādhikārā paripākagatapadumāni viya sūriyasmisamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintitoti** samalehi chahi Satthārehi cintito. Te hi puretaraṃ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya, viṣaṃ siṅcamānā viya ca samalaṃ micchādīṭṭhidhammaṃ desayiṃsu. **Apāpuretanti** vivara etaṃ. **Amatassa dvāranti** amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. **Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhanti** ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena Sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suṇantu tāva Bhagavāti yācati.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathā ṭhitova. Na hi tassa ṭhitassa dassanattamaṃ gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpamanti** tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—yathā selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena samantacakkhu Bhagavā dhammamayaṃ pāsādamāruyha sayāṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtaṃ¹ janataṃ avekkhassu² upadhāraya upaparikkha. Ayaṃ panettha adhippāyo—yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapālīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggim jāleyyuraṃ, caturaṅgasamannāgataṃ andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ na kedārapālīyo na kuṭīyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyuraṃ. Kuṭikāsu

1. Jātijarābhibhūtaṃ ca (Syā, Ka)

2. Apekkhassu (Syā)

pana aggi jālā mattakameva paññāyeyya, evaṃ dhammapāsādaṃ āruyha sattanikāyaṃ olokayato Tathāgatassa ye te akatakalāyāṇā sattā, te ekavīhāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi Buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattim khittā sarā viya honti. Ye pana katakalāyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi tithā āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya Himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetam—

“Dūre santo pakāsentī, Himavantova pabbato.
Asantettha na dissanti, rattim khittā yathā sarā”ti¹.

Uṭṭhehīti Bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Vīrāti**-ādīsu Bhagavā vīriyavantatāya **vīro**. Devaputtamaccukilesamārāṇaṃ vijitattā **vijitasāṅgāmo**. Jātikantārādinittharaṇatthāya veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho**. Kāmacchanda-iṇassa abhāvato **aṇaṇoti** veditabbo.

283. **Ajjhesananti** yācanaṃ. **Buddhacakkhunāti** indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesaṃ hi dvannaṃ ñāṇānaṃ Buddhacakkhūti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa samantacakkhūti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ dhammacakkhūti. **Apprajakkheti**-ādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādāni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākāraṃ suṇḍarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetum, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṃ panettha Pāli—“saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo, kusito. Upaṭṭhitassati, muṭṭhassati. Samāhito, asamāhito. Paññavā, duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo -pa- paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī.

1. Khu 1. 56 piṭṭhe.

Lokoti khandhaloko, āyatanaloko, dhātuloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhāttikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo. Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccharitā vajjā, sabbe abhisankhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā. Iti imasmim ca loke imasmim ca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcendriyāni jānāti passati aññāsi paṭivijjhi. Idam Tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇanti¹.

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnīti** yāni anto nimuggāneva posiyanti. **Udakam accuggammaṭṭhitānīti** udakam atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyarasmisamphassam āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakam ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānīpi saroga-uppalādīni² nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti. Tāni Pālīm nārulhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni.

Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭṭitaññū vipaṇcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā. Tattha “Yassa puggalassa saha udāhaṭṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭṭitaññū**. Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitaṃ vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipaṇcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto

1. Khu 9. 117 piṭṭhe.

2. Saroga-uppalāni (Sī), saropaga-uppalādīni (Syā, Ka)

kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**”¹. Tattha Bhagavā uppalavanādisadisam dasasahassilokadhātum olokeno “ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipaṇcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni pupphāni viya padaparamo”ti addasa. Passanto ca “ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū”ti evaṃ sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve Bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti. Padaparamānaṃ anāgate vāsanatthāya² hoti. Atha Bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna sabbepi tisu bhavesu satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ “katame te sattā abhabbā, ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā vipākāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamitum kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame te sattā bhabbā, ye te sattā na kammāvaraṇena -pa- ime te sattā bhabbā”ti³. Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeve nāṇena pariggahetvā “ettakā rāgacaritā ettakā dosamohacaritā vitakkasaddhābuddhacaritā”ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā dhammaṃ desissāmīti cintesi.

Paccabhāsinti pati-abhāsinaṃ. **Apārutāti** vivaṭā. **Amatassa dvārāti** ariyamaggo. So hi amataśaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ, so mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddhanti** sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamatto, ahañhi attano paṇaṃ suppvattitampi imaṃ paṇānaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññi hutvā na

1. Abhi 3. 147 piṭṭhe. 2. Anāgatatthāya vāsanā (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 355; Khu 9. 119 piṭṭhesu.

bhāsim. Idāni pana sabbo jano saddhābhājanam upanetu, pūressāmi nesam saṅkappanti.

284. **Tassa mayham bhikkhave etadahosi**ti etam ahosi. **Kassa nu kho aham paṭhamam dhammam deseyyanti** ayaṃ dhammadesanāpaṭisaṃyutto vitakko udapādīti attho. Kadā panesa udapādīti. Buddhabhūtaṃ aṭṭhame sattāhe.

Tatrāyam anupubbikathā—Bodhisatto kira mahābhinnikkhamanadivase vivaṭam itthāgāram disvā saṃviggahadayo “Kaṇḍakam āharā”ti Channam āmantetvā Channasahāyo assārājapitṭhigato nagarato nikkhamitvā Kaṇḍakanivattanacetiyaṭṭhānam nāma dassetvā tīṇi rajjāni atikkamma Anomānādītire pabbajitvā anupubbena cārikam caramāno Rājagahe piṇḍāya caritvā Paṇḍavapabbate nisinno Magadhissarena rañṇā nāmagottaṃ pucchitvā “imaṃ rajjam sampaṭicchāhi”ti vutto “alam mahārāja, na mayham rajjena attho, aham rajjam pahāya lokahitatthāya padhānam anuyuñjitvā loke vivaṭacchado¹ bhavissāmīti nikkhanto”ti vatvā “tena hi Buddho hutvā paṭhamam mayham vijitam osareyyāsī”ti paṭiñṇam gahito Kālāmaṇca Udakaṇca upasaṅkamitvā tesam dhammadesanāya saram avindanto tato pakkamitvā Uruvelāya chabbassāni dukkarakārikam karontopi amataṃ paṭivijjhitum asakkonto oḷārikāhārapaṭisevanena kāyam santappesi.

Tadā ca Uruvelagāme **Sujātā** nāma kuṭumbiyadhītā² ekasmiṃ nigrodharukkhe patthanam akāsi “sacāham samānajātikam kulagharam gantvā paṭhamagabbhe puttam labhissāmi, balikammaṃ karissāmī”ti. Tassā sā patthanā samijjhi. Sā visākhapuṇṇamadivase pātova balikammaṃ karissāmīti rattiyaṃ paccūsasamaye eva³ pāyasam⁴ paṭiyādesi. Tasmiṃ pāyase paccamāne mahantamahantā pupphulā⁵ utṭhahitvā dakkhiṇāvattā hutvā saṅcaranti. Ekaphusitampi bahi na gacchati. Mahābrahmā chatṭam dhāresi. Cattāro lokapālā khaggahatthā ārakkham gaṇhimso. Sakko alātāni samānento aggim jālesi. Devatā catūsu dīpesu ojam saṃharitvā

1. Vivattacchado (Sī)

2. Kuṭumbassa dhītā (Ka)

3. Evarūpaṃ (Ka)

4. Pāyasam (Sī, Syā, Ka)

5. Bubbulā (Sī, Syā)

tattha pakkhipim̐su. Bodhisatto bhikkhācārakālaṃ āgamayamāno pātova gantvā rukkhāmūle nisīdi. Rukkhāmūle sodhanatthāya¹ gatā dhātī āgantvā Sujātāya ārocesi “devatā rukkhāmūle nisinnā”ti. Sujātā sabbam̐ pasādhanam̐ pasādhetvā satasahassagghanike suvaṇṇathāle pāyasam̐ vaḍḍhetvā aparāya suvaṇṇapātiyā pidahitvā ukkhipitvā gatā mahāpurisam̐ disvā saheva pātiyā hatthe ṭhapetvā vanditvā “yathā mayham̐ manoratho nipphan̐o, evam̐ tumhākampi nipphajjatū”ti vatvā pakkāmi.

Bodhisatto Nerañjarāya tīram̐ gantvā suvaṇṇathālam̐ tīre ṭhapetvā nhatvā paccuttaritvā ekūnapaṇṇāsapiṇḍe karonto pāyasam̐ paribhuñjitvā “sacāham̐ ajja Buddho bhavāmi, thālam̐ paṭisotam̐ gacchatū”ti khipi. Thālam̐ paṭisotam̐ gantvā thokam̐ ṭhatvā Kālanāgarājassa bhavanam̐ pavisitvā tiṇṇam̐ Buddhānam̐ thālāni ukkhipitvā aṭṭhāsi.

Mahāsatto vanasaṇḍe divāvihāram̐ katvā sāyanhasamaye **Sottiyena**² dinnā aṭṭha tiṇamutṭhiyo gahetvā Bodhimaṇḍam̐ āruyha dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi. So padeso paduminipatte udakabindu viya akampittha. Mahāsatto “ayam̐ mama guṇam̐ dhāretum̐ na sakkotī”ti pacchimadisābhāgam̐ agamāsi, sopi tatheva akampittha. Uttaradisābhāgam̐ agamāsi, sopi tatheva akampittha. Puratthimadisābhāgam̐ agamāsi, tattha pallaṅkappamāṇam̐ ṭhānam̐ sunikhāta-indakhilo viya niccalamahosi. Mahāsatto “idaṃ ṭhānam̐ sabbabuddhānam̐ kilesabhañjanavidhamsanaṭṭhānan”ti tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāni cittakārena tūlikaggena paricchinnāni viya ahesum̐. Bodhisatto “bodhim̐ appatvā imam̐ pallaṅkam̐ na bhindissāmī”ti caturaṅgavīriyam̐ adhiṭṭhahitvā pallaṅkam̐ ābhujitvā nisīdi.

Taṅkhaṇaññeva māro bāhusahassam̐ māpetvā diyaḍḍhayojanasatikam̐ Girimekhalam̐ nāma hatthim̐ āruyha navayojanam̐ mārabalam̐ gahetvā addhakkhikena olokayamāno pabbato viya ajjhottharanto upasaṅkami. Mahāsatto “mayham̐ dasa pāramiyo pūrentassa añño samaṇo vā

1. Rukkhāmūlasodhanatthāya (Sī), rukkhāmūlam̐ sodhanatthāya (Syā)

2. Sotthikena (Sī), Sottiyena (Syā, Ka)

brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā sakkhi natthi, Vessantarattabhāve pana mayhaṃ sattasu vāresu mahāpathavī sakkhi ahosi, idānipi me ayameva acetanā kaṭṭhakaliṅgarūpamā mahāpathavī sakkhī”ti hattham pasāreti. Mahāpathavī tāvadeva ayadaṇḍena pahataṃ kaṃsathālaṃ viya ravasataṃ ravasahassaṃ muñcamānā viravitvā parivattamānā mārabalaṃ cakkavālamukhavatṭṭiyaṃ muñcanamakāsi. Mahāsatto sūriye dharamāneyeva mārabalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsaññaṃ, majjhimayāme dibbacakkhūṃ visodhetvā pacchamayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā vaṭṭavivaṭṭaṃ sammāsītva¹ aruṇodaye Buddhō hutvā “mayā anekakappakoṭisatasahassaṃ addhānaṃ imassa pallaṅkassa atthāya vāyāmo kato”ti sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi. Athe kaccānaṃ devatānaṃ “kiṃ nu kho aññepi Buddhattakarā dhammā atthī”ti kaṅkhā udapādi.

Atha Bhagavā atthame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanattāhaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsāṃ kaṅkhaṃ vidhamitvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkañceva Bodhirukkhaṃca animisehi akkhīhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **Animisacetiyaṃ** nāma jātāṃ.

Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimapacchimoto āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **Ratanacaṅkamacetiyaṃ** nāma jātāṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharāṃ māpayiṃsu, tattha pallaṅkena nisīditvā Abhidhammapiṭakaṃ visesato cettha Anantanayasamantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **Ratanagharacetiyaṃ** nāma jātāṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe Bodhirukkhamulā yena Ajapālanigrodho tenupasaṅkami, tatrāpi dhammaṃ vicinantoyeva vimuttisukhaṃca paṭisaṃvedento nisīdi, dhammaṃ vicinanto cettha evaṃ Abhidhamme nayamaggaṃ sammāsi, paṭhamāṃ Dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ nāma, tato Vibhaṅgapakaraṇaṃ, Dhātukathāpakaraṇaṃ, Puggalapaññattipakaraṇaṃ, Kathāvatthu nāma pakaraṇaṃ, Yamakaṃ nāma pakaraṇaṃ, tato mahāpakaraṇaṃ Paṭṭhānaṃ nāmāti.

1. Sammasanto (Sī, Syā, Ka)

Tatthassa saṇhasukhumapaṭṭhānamhi citte otiṇṇe pīti uppajji, pītiyā uppannāya lohitaṃ pasīdi, lohite pasanne chavi pasīdi, chaviyā pasannāya puratthimakāyato kūṭāgārādippamāṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ākāse pakkhandachaddantanāgakulaṃ viya pācīnadisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pacchimakāyato uṭṭhahitvā pacchimadisāya, dakkhiṇaṃsakūṭato uṭṭhahitvā dakkhiṇadisāya, vāmaṃsakūṭato uṭṭhahitvā uttaradisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā, pādālehi pavāḷaṅkuravaṇṇā rasmiyo nikkhamitvā mahāpathaviṃ vinivijjhivā udakaṃ dvidhā bhinditvā vātakkhandaṃ padāletvā ajaṭākāsaṃ pakkhandā, sīsato samparivattiyamānaṃ maṇidāmaṃ viya nīlavaṇṇā rasmivaṭṭi uṭṭhahitvā cha devaloke vinivijjhivā nava brahmaloke vehapphale pañca suddhāvāse ca vinivijjhivā cattāro āruppe atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhandā. Tasmīṃ divase aparimaṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā sabbe suvaṇṇavaṇṇāva ahesuṃ. Taṃ divasaṃ ca pana Bhagavato sarīrā nikkhantā yāvajjajadivasāpi tā rasmiyo anantā lokadhātuyo gacchantiyeva.

Evam Bhagavā Ajapālanigrodhe sattāhaṃ vītināmetvā tato aparaṃ sattāhaṃ Mucalinde nisīdi, nisinnamattasseva¹ cassa sakalaṃ cakkavāḷagabbhaṃ pūrento mahā-akālamegho udapādi. Evarūpo kira mahāmegho dvīsuyeva kālesu vassati cakkavattimhi vā uppanne Buddhē vā. Idha Buddhakāle udapādi. Tasmīṃ pana uppanne Mucalindo nāgarājā cintesi “ayaṃ meggo Satthari mayhaṃ bhavanaṃ pavitṭhamatteva uppanno, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭati”ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi evaṃ kate mayhaṃ mahapphalaṃ na bhavissati, Dasabalassa kāyaveyyāvaccāṃ karissāmīti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā Satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ dhāresi, parikkhepassa anto okāso heṭṭhā lohapāsādappamāṇo ahosi, icchiticchitena iriyāpathena Satthā viharissatīti nāgarājassa ajjhāsayo ahosi, tasmā evaṃ mahantaṃ okāsaṃ parikkhipi, majjhe ratanapallaṅko paññatto hoti, upari suvaṇṇatārakavicittaṃ samosaritagandhadāmakusumadāmacelavitānaṃ ahosi, catūsu koṇesu gandhatelena dīpā jalitā, catūsu disāsu vivaritvā

1. Nisinnamattēyeva (Ka)

candanakaraṇḍakā ṭhapitā. Evaṃ Bhagavā taṃ sattāhaṃ tattha vītināmetvā tato aparaṃ sattāhaṃ Rājāyatane nisīdi.

Aṭṭhame sattāhe Sakkena Devānamindena ābhataṃ dantakaṭṭhañca osadhaharītakañca khāditvā mukhaṃ dhovivā catūhi lokapālehi upanīte paccagghe selamaye patte **Tapussabhallikānaṃ** piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā puna paccagantvā Ajapālanigrodhe nisinnassa sabbabuddhānaṃ āciṇṇo ayaṃvitakko udapādi.

Tattha **paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. **Viyattoti** veyyattiyena samannāgato. **Medhāvīti** ṭhānuppattiyā¹ paññāya samannāgato. **Apparajakkhajātikoti** samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. **Ājānissatīti** sallakkhessati paṭivijjhissati. **Ñāṇaṇca pana meti** mayhampi sabbaññutaññāṇaṃ uppajji. Bhagavā kira devatāya kathiteneva niṭṭhaṃ agantvā sayampi sabbaññutaññāṇena olokento ito sattamadivasamatthake kālaṃ katvā Ākiñcaññāyatane nibbattoti addasa. Taṃ sandhāyāha “ñāṇaṇca pana me dassanaṃ udapādi”ti. **Mahājāniyoti** sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni assāti **mahājāniyo**. Akkhaṇe nibbattattā² gantvā desiyamānaṃ dhammaṃpissa sotum sotappasādo natthi, idha dhammadesanaṭṭhānaṃ āgamanapādāpi natthi, evaṃ mahājāniyo jātoti dasseti. **Abhidosa kālaṅkatoti** aḍḍharatte kālaṅkato. **Ñāṇaṇca pana meti** mayhampi sabbaññutaññāṇaṃ udapādi. Idhāpi kira Bhagavā devatāya vacanena sanniṭṭhānaṃ akatvā sabbaññutaññāṇena olokento “hiyyo aḍḍharatte kālaṅkatvā Udako Rāmaputto Nevasaññānāsaññāyatane nibbatto”ti addasa. Tasmā evamāha. Sesaṃ purimanayasadisameva. **Bahukārāti** bahūpakārā. **Padhānapahitattaṃ upaṭṭhahimsūti** padhānatthāya pesitattabhāvaṃ vasanaṭṭhāne pariveṇasammajjanena pattacīvaraṃ gahetvā anubandhanena mukhodakadantakaṭṭhadānādina ca upaṭṭhahimsu. Ke pana te **pañcavaggiyā** nāma? Yete—

1. Ṭhānuppattikāya (Syā, Ka) Vi-Ṭṭha 3. 245 piṭṭhe.

2. Nibbatto (Sī, Syā, Ka)

Rāmo Dhajo Lakkhaṇo Jotimanti¹,
 Yañño Subhojo Suyāmo Sudatto.
 Ete tadā aṭṭha ahesum brāhmaṇā,
 Chaḷaṅgavā mantam viyākarimsūti.

Bodhisattassa jātakāle supinapaṭiggāhakā ceva lakkhaṇapaṭiggāhakā ca aṭṭha brāhmaṇā. Tesu tayo dvedhā byākarimsu “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāram ajjhāvasamāno rājā hoti cakkavatti², pabbajamāno Buddho”ti. Pañca brāhmaṇā ekaṁsabyākaraṇā ahesum “imehi lakkhaṇehi samannāgato agāre na tiṭṭhati, Buddhova hoti”ti. Tesu purimā tayo yathāmantapadam gatā, ime pana pañca mantapadam atikkantā. Te attanā laddham puṇṇapattam nātakānam vissajjetvā “ayaṁ mahāpuriso agāram na ajjhāvasissati, ekantena Buddho bhavissati”ti nibbitakkā bodhisattam uddissa samaṇapabbajjam pabbajitā. Tesam puttātipi vadanti. Tam Aṭṭhakathāya paṭikkhittam.

Ete kira daharakāleyeva bahū mante jāniṁsu, tasmā te brāhmaṇā ācariyaṭṭhāne ṭhapayimsu. Te pacchā amhehi puttadārajaṭam chaḍḍetvā³ na sakkā bhavissati pabbajitunti daharakāleyeva pabbajitvā ramaṇīyāni senāsanāni paribhuñjantā vicariṁsu. Kālena kālam pana “kim bho mahāpuriso mahābhinikkhamanam nikkhanto”ti pucchanti. Manussā “kuhiṁ tumhe mahāpurisam passissatha, tisu pāsādesu tividhanāṭakamajjhe devo viya sampattim anubhoti”ti vadanti. Te sutvā “na tāva mahāpurisassa nāṇam paripākam gacchatī”ti appossukkā viharimsuyeve. Kasmā panettha Bhagavā “bahukārā kho ime pañcavaggiyā”ti āha. Kim upakārakānamyeve esa dhammam deseti, anupakārakānam na desetīti. No na deseti. Paricayavasena hesa Āḷaraṇceva Kālānam Udakaṇca Rāmaputtam olokesi. Etasmiṁ pana Buddhakkhette ṭhapetvā Aññāsikoṇḍañṇam⁴ paṭhamam dhammam sacchikātuṁ samattho nāma natthi. Kasmā? Tathāvidha-upanissayattā.

1. Lakkhaṇo cāpi mantī (Sī)

2. Cakkavatti (Syā, Ka)

3. Puttadārajaṭam bhinditvā (Sī), puttadārajanam chinditvā (Syā)

4. Aññākoṇḍañṇam (Sī, Syā), Aññātaṭakoṇḍañṇam (Ka)

Pubbe kira puñṇakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassam akamsu. Tattha jeṭṭhakassa “ekasmiṃ sasse navavāre aggasassadānam mayā dātabban”ti ahosi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṃ mantesi “gabbhakāle gabbhaṃ phāletvā dassāmā”ti. Kaniṭṭho “taruṇasassam nāsetukāmosi”ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbhaṃ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappipphāṇitehi yojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ¹ kāretvā adāsi, lāyane lāyanaggaṃ² veṇikaraṇe veṇaggaṃ kalāpādīsu kalāpaggaṃ khalaggaṃ bhaṇḍaggaṃ koṭṭhagganti evaṃ ekasasse navavāre aggadānam adāsi. Kaniṭṭho panassa uddharitvā adāsi, tesu jeṭṭho Aññāsikoṇḍaññatthero jāto, kaniṭṭho Subhaddaparibbājako. Iti ekasmiṃ sasse navannaṃ aggadānānaṃ dinnattā ṭhapetvā theram añño paṭhamam dhammam sacchikātuṃ samattho nāma natthi. “Bahukārā kho ime pañcavaggiyā”ti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakeneva vuttaṃ.

Isipatane Migadāyeti tasmiṃ kira padese anuppanne Buddhē paccekasambuddhā Gandhamādanapabbate sattāham nirodhasamāpattiyā vītināmetvā nirodhā vuṭṭhāya nāgalatādantakaṭṭham khāditvā Anotattadahe mukham dhovitvā pattacīvaramādāya ākāseṇa āgantvā nipatanti. Tattha cīvaram pārupitvā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakiccā gamanakālepi tatoyeva uppatitvā gacchanti. Iti isayo ettha nipatanti uppatanti cāti tam ṭhānam **isipatananti** saṅkham gataṃ. Migānam pana abhayatthāya dinnattā **Migadāyoti** vuccati. Tena vuttaṃ “Isipatane Migadāye”ti.

285. **Antarā ca Gayam antarā ca bodhinti** Gayāya ca bodhissa ca vivare tigāvutantare ṭhāne. Bodhimaṇḍato hi Gayā tīṇi gāvutāni. Bārāṇasī atṭhārassa yojanāni. Upako Bodhimaṇḍassa ca Gayāya ca antare Bhagavantaṃ addasa. Antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadim ca yāti”ti evaṃ ekameva antarāsaddam payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo

1. Puthukā (Sī), puthukaggaṃ (Syā)

2. Dāyane dāyanaggaṃ (Sī)

hoti, ayojiyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti. Idha pana yojetvā eva vuttoti. **Addhānamaggapaṭipannanti** addhānasāṅkhātāṃ maggaṃ paṭipannam, dīghamaggapaṭipannanti attho.

Addhānamaggagamanasamayassa hi Vibhaṅge “addhayojanaṃ gacchissāmīti bhuñjitabban”ti-ādivacanato¹ addhayojanampi addhānamaggo hoti. Bodhimaṇḍato pana Gayā tigāvutaṃ.

Sabbābhībhūti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā ṭhito. **Sabbavidūti** sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ avediṃ aññāsīṃ. **Sabbesu dhammesu anupalittoti** sabbesu tebhūmakadhammesu kilesalepanena² anupalitto. **Sabbaṃ jahoti** sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito. **Taṇhākkhaye vimuttoti** taṇhākkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto. **Sayaṃ abhiññāyāti** sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ attanāva jānitvā. **Kamuḍḍiseyyanti** kaṃ aññaṃ “ayaṃ me ācariyo”ti uddiseyyaṃ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. **Natthi me paṭipuggaloti** mayhaṃ paṭibhāgapuggalo nāma natthi. **Sammāsambuddhoti** sahetunā³ nayena cattāri saccāni sayaṃ Buddho. **Sītībhūto** sabbakilesagginibbāpanena sītībhūto. Kilesānaṃyeva nibbutattā nibbuto. **Kāsinam puranti** Kāsiraṭṭhe nagaraṃ. **Āhañchaṃ amatadundubhinti** dhammacakkapaṭilābhāya⁴ amatabheriṃ paharissāmīti gacchāmi. **Arahasi Anantajinoti** Anantajinoti⁵ bhavituṃ yutto. **Hupeyya pāvusoti** āvuso evampi nāma bhaveyya. **Pakkāmīti** vaṅkahārajanapadaṃ nāma agamāsi.

Tatthekaṃ migaluddakagāmakam nissāya vāsaṃ kappesi. Jeṭṭhakaluddako taṃ upaṭṭhāsi. Tasmim ca janapade caṇḍā makkhikā⁶ honti. Atha naṃ ekāya cāṭiyā vasāpesuṃ, migaluddako dūre migavaṃ gacchanto “amhākaṃ arahante mā pamajjī”ti **Chāvaṃ**⁷ nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīya hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase **Upako** gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbaṃ upacāraṃ katvā

1. Vi 2. 101 piṭṭhe. 2. Kilesakhepanena (Syā)

4. Dhammacakkhupaṭilābhāya (Syā, Ka)

6. Macchikā (Syā, Ka)

3. Sammāhetunā (Sī, Syā)

5. Anantajinopi (Ka)

7. Chavaṃ (Sī), nāvaṃ (Syā)

parivisitum upagataṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamante nikkhipitvā sace Chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, marāmīti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṃ Upakassa pavattiṃ pucchi. Sā “ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo”ti āha. Māgaviko āgataveseneva naṃ upasaṅkamitvā pucchissāmīti taṃkhaṇaṃyeva gantvā “kiṃ bhante apphāsukaṃ”ti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So “vadatha bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, taṃ sabbaṃ karissāmī”ti āha. Upako “sace Chāvaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṃ seyyo”ti āha. Jānāsi pana bhante kiñci sippanti. Na jānāmīti. Na bhante kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātunti.

So āha “nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsaṇca vikkīṇissāmī”ti. Māgaviko “amhākampi etadeva ruccatī”ti uttarasāṭakaṃ datvā gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesāṃ saṃvāsamanvāya putto vijāyi. **Subhaddotissa** nāmaṃ akaṃsu. Chāvā¹ tassa rodanakāle “maṃsahārakassa putta, migaluddakassa putta mā rodī”ti-ādīni vadamānā puttatosanagītena Upakaṃ uppaṇḍesi. Bhadde tvaṃ maṃ anāthoti maññasi. Atthi me **Anantajino** nāma sahāyo. Tassāhaṃ santike gamissāmīti āha. Chāvā evamayāṃ aṭṭiyatīti ṇatvā punappunaṃ katheti. So ekadivasāṃ anārocetvāva Majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena Sāvattiyaṃ viharati Jetavane mahāvihāre. Atha kho Bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi “yo bhikkhave ‘Anantajino’ti pucchamāno āgacchatī, tassa maṃ dasseyyāthā”ti. Upakopi kho “kuhiṃ Anantajino vasaṭī”ti pucchanto anupubbena Sāvattiyaṃ āgantvā vihāramajjhe ṭhatvā kuhiṃ Anantajinoti pucchi. Taṃ bhikkhū Bhagavato santikaṃ nayiṃsu. So Bhagavantaṃ disvā “sañjānātha maṃ Bhagavā”ti āha. Āma Upaka sañjānāmi, kuhiṃ pana tvaṃ vasitthāti. Vaṅkahārajanapade bhanteti. Upaka mahallakosi jāto pabbajitum sakkhissasīti. Pabbajissāmi bhanteti. Bhagavā pabbājetvā tassa kammaṭṭhānaṃ adāsi. So kammaṭṭhāne kammaṃ karonto anāgāmiphale patiṭṭhāya kālaṃ katvā

1. Chavā (Sī), cāpā (Khu 2. 412 Therīgāthāyaṃ)

avihesu nibbastto. Nibbattakkhaṇeṇeva arahattaṃ pāpuṇīti. Avihesu nibbattamattā hi satta janā arahattaṃ pāpuṇimsu, tesam so aññataro.

Vuttañhetam—

“Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo.

Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Upako Palagaṇḍo¹ ca, Pukkusāti ca te tayo.

Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, baturaggi² ca saṅgiyo.

Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upajjhagam”ti³.

286. **Sanṭhapesunti** katikaṃ akaṃsu. **Bāhullikoti** cīvarabāhullādīnaṃ atthāya paṭipanno. **Padhānavibbhantoti** padhānato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. **Āvatto bāhullāyāti** cīvarādīnaṃ bahulabhāvattāya āvatto. **Apica kho āsanaṃ ṭhapetabbanti** apica kho panassa uccakule nibbattassa āsanamattaṃ ṭhapetabbanti vadiṃsu. **Nāsakkhimsūti** Buddhānubhāvena Buddhatejasā abhibhūtā attano katikāya ṭhātum nāsakkhimsu. **Nāmena ca āvusovādena ca samudācarantīti** Gotamāti āvusoti ca vadanti. Āvuso Gotama mayaṃ Uruvelāyaṃ padhānakāle tuyhaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vicarimhā, mukhodakaṃ dantakaṭṭhaṃ adamhā, vutthapariveṇaṃ sammajjimhā, pacchā ko te vattappaṭipattiṃ akāsi, kacci amhesu pakkantesu⁴ na cintayitthāti evarūpiṃ kathaṃ kathentīti attho. **Iriyāyāti** dukkara-iriyāya. **Paṭipadāyāti** dukkarapaṭipattiya. **Dukkarakārikāyāti** pasatapasata⁵ muggayūsādi-āhārakaraṇādīnā dukkarakaraṇena. **Abhiṇānātha me noti** abhiṇānātha nu mama⁶. **Evarūpaṃ pabhāvitametanti** etaṃ evarūpaṃ vākyabhedanti attho. Api nu ahaṃ Uruvelāya padhāne tumhākaṃ saṅgaṇhanatthaṃ anukkaṇṭhanatthaṃ rattiṃ vā divā vā āgantvā “āvuso mā vitakkayittha, mayhaṃ obhāso vā nimittaṃ vā paññāyati”ti evarūpaṃ kañci vacanabhedam akāsinti adhippāyo. Te ekapadeneva satim labhitvā uppannagārava “handā addhā esa Buddhō jāto”ti saddahitvā **no hetam bhanteti** āhaṃsu. **Asakkhim kho ahaṃ bhikkhave pañcavaggiye bhikkhū saññepetunti**

1. Phalagaṇḍo (Sī)

4. Apakkantesu (Sī)

6. Maṃ (Ka)

2. Bāhudatti (Sī, Syā)

5. Pasatampasataṃ (Sī), pasata-addhapasata (Syā)

3. Saṃ 1. 59 piṭṭhe.

aham bhikkhave pañcavaggiye bhikkhū Buddho ahanti jānāpetum asakkhim.
Tadā pana Bhagavā uposathadivaseyeva āgacchi. Attano Buddhabhāvaṃ
jānāpetvā Koṇḍaññattheraṃ kāyasakkhim katvā
Dhammacakkappavattanasuttaṃ kathesi. Suttapariyosāne thero aṭṭhārasahi
brahmakoṭṭhi saddhim sotāpattiṃ patitṭhāsi. Sūriye dharamāneyeva
desanā nitṭhāsi. Bhagavā tattheva vassaṃ upagacchi.

Dvepi sudam bhikkhave bhikkhū ovaḍāmīti-ādi pāṭipadadivasato
paṭṭhāya piṇḍapātattāyapi gāmaṃ appavisanadīpanatthaṃ vuttaṃ. Tesam hi
bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānesu uppannamalavisodhanatthaṃ Bhagavā
antovihāreyeva ahosi. Uppanne uppanne kammaṭṭhānamale tepi bhikkhū
Bhagavato santikaṃ gantvā pucchanti. Bhagavāpi tesam nisinnatṭhānaṃ
gantvā malaṃ vinodeti. Atha nesaṃ Bhagavatā evaṃ nīhaṭabhattena
ovadiyamānaṃ Vappatthero pāṭipadadivase sotāpanno ahosi.
Bhaddiyatthero dutiyāyaṃ, Mahānāmatthero tatiyāyaṃ, Assajitthero
catutthiyaṃ. Pakkhassa pana pañcamiyaṃ sabbeva te ekato sannipātetvā
Anattalakkhaṇasuttaṃ kathesi, suttapariyosāne sabbepi arahattaphale
patitṭhahimsu. Tenāha “atha kho bhikkhave pañcavaggiyā bhikkhū mayā
evaṃ ovadiyamānā -pa- anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃsu
-pa- natthi dāni punabbhavo”ti. Ettakaṃ kathāmaggaṃ Bhagavā yaṃ pubbe
avaca “tumhepi mamaṃ ceva pañcavaggiyānañca maggaṃ āruḷhā,
ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā”ti. Imaṃ ekameva anusandhim
dassento āhari.

287. Idāni yasmā na agāriyānaṃyeva pañcakāmaguṇapariyesanā hoti,
anagāriyānampi cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantānaṃ
pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti, tasmā taṃ dassetum **pañcime
bhikkhave kāmaguṇā**ti-ādimāha. Tattha navarattesu pattacīvarādīsu
cakkhuviññeyyā rūpāti-ādayo cattāro kāmaguṇā labbhanti. Raso panettha
paribhogaraso hoti. Manuññe piṇḍapāte bhesajje ca pañcapi labbhanti.
Senāsanamhi cīvare viya cattāro. Raso pana etthāpi paribhogarasova. **Ye hi
keci bhikkhaveti** kasmā ārabhi? Evaṃ pañca kāmaguṇe dassetvā idāni ye
evaṃ vadeyyuṃ “pabbajitakālato paṭṭhāya anariyapariyesanā nāma kuto
ariyapariyesanāva pabbajitānaṃ”ti, tesam paṭisedhanatthāya “pabbajitānampi
catūsu paccayesu appaccavekkhaṇaparibhogo

anariyapariyesanā evā”ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **gadhitāti** taṇhāgedhena gadhitā. **Mucchitāti** taṇhāmucchāya mucchitā. **Ajjhopannāti** taṇhāya ajjhogālāhā. **Anādīnavadassāvinoti** ādīnavam apassantā. **Anissaraṇapaññāti** nissaraṇam vuccati paccavekkhaṇaññaṇam. Te tena virahitā.

Idāni tassatthassa sādhakaṃ upamaṃ dassento **seyyathāpi bhikkhaveti-** ādimāha. Tatrevaṃ opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ—āraññakamago viya hi samaṇabrāhmaṇā, luddakena araññe ṭhapitapāso viya cattāro paccayā, tassa luddassa pāsarāsīm ajjhottharivā sayanakālo viya tesam cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhogakālo, luddake āgacchante magassa yena kāmam agamanakālo viya samaṇabrāhmaṇānaṃ mārassa yathākāmakaraṇīyakālo, māravasam upagatabhāvoti attho. Magassa pana abaddhassa pāsarāsīm adhisayitakālo viya samaṇabrāhmaṇānaṃ catūsu paccayesu paccavekkhaṇaparibhogo, luddake āgacchante magassa yena kāmam gamanaṃ viya samaṇabrāhmaṇānaṃ māravasam anupagamanaṃ veditabbaṃ. **Vissatthoti** nibbhayo nirāsaṅko. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pāsarāsisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyapariyesanātipi etasseva nāmaṃ.

7. Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. **Evam me sutanti** Cūlahatthipadopamasuttaṃ. Tattha **sabbasetena vaḷavābhirathenāti** “setā sudam assā yuttā honti setālaṅkāra. Seto ratho setālaṅkāro setaparivāro, setā rasmiyo, setā patodalaṭṭhi, setam chattam, setam uṇḥisam, setāni vatthāni, setā upāhanā, setāya sudam vālabījaniyā bījiyati”ti¹ evam vuttena sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena.

1. Sam 3. 4 piṭṭhe.

Ratho ca nāmeso duvidho hoti yodharatho alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṅṭhāno hoti nātimahā, dvinnam tiṇṇam vā janānam gahaṇasamattho. Alaṅkāraratho mahā hoti, dīghato dīgho, puthulato puthulo. Tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti evaṃ aṭṭha vā dasa vā sukhena ṭhātum vā nisīditum vā nipajjitum vā sakkonti, ayampi alaṅkārarathoyeva. So sabbo sacakkapañjarakubbaro rajataparikkhitto ahosi. Vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. Pasādhanampi tādisam rajatamayam ahosi. Rasmiyopi rajatapanāḷi suparikkhittā. Patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā. Brāhmaṇopi setavattham nivāsetvā setamyeva uttarāsaṅgam akāsi, setavilepanam vilimpi, setamalam pilandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā, kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi-alaṅkāropissa¹ rajatamayova ahosi. Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavatthavilepanamālālaṅkāra ahesum. Tena vuttam “sabbasetena vaḷavābhirathenā”ti.

Sāvatthiyā niyyātīti so kira channam channam māsānam ekavāram nagaram padakkhiṇam karoti, ito ettakehi divasehi nagaram padakkhiṇam karissatīti puretameva ghosanā kariyati, tam sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti. Ye pakkantā, tepi “puñṇavato sirisampattim passissāmā”ti āgacchanti. Yam divasam brāhmaṇo nagaram anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikam okiritvā lājapañcamehi pupphehi abhippakiritvā² puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaram dhūpitavāsitaṃ³ karonti. Brāhmaṇo pātova sīsam nhāyitvā purebhattam bhuñjitvā vuttanayeneva setavatthādīhi attānam alaṅkaritvā pāsādā oruyha ratham abhiruhati. Atha nam te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālaṅkāra setacchattāni gahetvā parivārenti, tato mahājanassa sannipātanattham paṭhamamyeva taruṇadārakānam phalāphalāni vikiritvā tadanantaram māsakarūpāni, tadanantaram kahāpaṇe vikiranti, mahājanā sannipatanti, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca pavattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva

1. Evamādīsu... (Syā, Ka) 2. Abhikiritvā (Syā) 3. Dhūpagandhavāsitaṃ (Syā, Ka)

suvatthiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaram anuvicarati. Puññavantā manussā ekabhūmakādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṇāni vivaritvā olokeniti. Brāhmaṇopi attano yasasirisampattiyā nagaram ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Tena vuttam “Sāvatthiyā niyyāti”ti.

Divā divassāti divasassa divā, majjhanhakāleti attho. **Pilotikam paribbājakanti pilotikāti** evam itthilingavohāravasena laddhanāmaṃ paribbājakam. So kira paribbājako daharo paṭhamavaye titho suvaṇṇavaṇṇo Buddhupaṭṭhāko, pātova Tathāgatassa ceva mahātherānaṃ upaṭṭhānam katvā tidaṇḍakuṇḍikādirikkhāram ādāya Jetavanā nikkhamitvā nagarābhimukho pāyāsi. Tam esa dūratova āgacchantam addasa. **Etadavocāti** anukkamena santikam āgataṃ sañjānitvā etam “handa kuto nu bhavam vacchāyano āgacchatī”ti gottam kittento vacanam avoca. **Paṇḍito maññeti** bhavam vacchāyano samaṇam Gotamam paṇḍitoti maññati, udāhu notī ayamettha attho.

Ko cāham bhoti bho samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyam jānane aham ko nāma. **Ko ca samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyam jānissāmīti** kuto cāham samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyam jānissāmi, kena kāraṇena jānissāmīti. Evam sabbathāpi attano ajānanabhāvam dīpeti. **Sopi nūnassa tādisovāti** yo samaṇassa Gotamassa paññāveyyattiyam jāneyya, sopi nūna dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutam patto tādiso Buddhoyeva bhavye. Sinerum vā Himavantam vā pathaviṃ vā ākāsaṃ vā pametukāmena tappamāṇova daṇḍo vā rajju vā laddhum vaṭṭati. Samaṇassa Gotamassa paññam jānantenapi tassa nāṇasadisameva sabbaññutaññānam laddhum vaṭṭatīti dīpeti. Ādaravasena panettha āmeditam kataṃ. **Uḷārāyāti** uttarāya seṭṭhāya. **Ko cāham bhoti** bho aham samaṇassa Gotamassa pasamsane ko nāma. **Ko ca samaṇam Gotamam pasamsissāmīti** kena kāraṇena pasamsissāmi. **Pasatthapasatthoti** sabbaguṇanam uttaritarehi sabbalokapasatthehi attano guṇheva pasattho, na tassa aññehi pasamsanakiccam atthi. Yathā hi campakapuppham vā niluppalam vā padumam vā lohita candanam vā attano

vaṇṇagandhasiriyāva pāsādikañceva sugandhañca, na tassa āgantukehi vaṇṇagandhehi thomanakiccaṃ atthi, yathā ca maṇiratanam vā candamaṇḍalam vā attano ālokeneva obhāsati, na tassa aññena obhāsanakiccaṃ atthi, evaṃ samaṇo Gotamo sabbalokapasatthehi attano guṇheva pasattho thomito sabbalokassa seṭṭhatam pāpito, na tassa aññena pasaṃsanakiccaṃ atthi. Pasatthehi vā pasatthotipi pasatthapasattho.

Ke pasatthā nāma? Rājā pasenadi Kosalo Kāsikosalavāsikhehi pasattho, Bimbisāro Aṅgamaḍadhavāsīhi. Vesālikā Licchavī Vajjiraṭṭhavāsīhi pasatthā. Pāveyyakā Mallā, Kosinārakā Mallā, aññepi te te khattiyā tehi tehi jānapadehi pasatthā. Caṅkī-ādayo brāhmaṇā brāhmaṇagaṇehi, Anāthapiṇḍikādayo upāsakā anekasatehi upāsakagaṇehi, Visākhādayo upāsikā anekasatāhi upāsikāhi, Sakuludāyi-ādayo paribbājakā anekehi paribbājakasatehi, Uppalavaṇṇātheri-ādikā mahāsāvika anekehi bhikkhunisatehi, Sāriputtattherādayo mahāsāvaka anekasatehi bhikkhūhi, Sakkādayo devā anekasahasseehi devehi, mahābrahmādayo brahmāno anekasahasseehi brahmehi pasatthā. Te sabbepi Dasabalam thomenti vaṇṇenti pasaṃsantīti Bhagavā “pasatthapasattho”ti vuccati.

Atthavasanti atthānisamsaṃ. Athassa paribbājako attano pasādakāraṇaṃ ācikkhanto **seyyathāpi bho kusalo nāgavanikoti**-ādimāha. Tattha **nāgavanikoti** nāgavanavāsiko anuggahitasippo puriso. Parato pana uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato. **Cattāri padānīti** cattāri nāṇapadāni nāṇavalaṇḍāni, nāṇena akkantaṭṭhānānīti attho.

289. **Khattiyapaṇḍiteti**-ādīsu **paṇḍiteti** paṇḍiccena samannāgate. **Nipuṇeti** saṇhe sukhumbuddhino, sukhuma-atthantarapaṭivijjhanasamatthe. **Kataparappavādeti** viññātaparappavāde ceva parehi saddhim katavādaparicaye ca. **Vāavedhirūpeti** vāavedhidhanuggahasadise. **Te bhindantā maññe carantīti**

vāavedhi viya vālaṃ sukhumānīpi paresaṃ diṭṭhigatāni attano paññāgatena bhindantā viya carantīti attho. **Pañhaṃ abhisankharontīti** dupadampi tipadampi catuppadampi pañhaṃ karonti. **Vādaṃ āropessāmāti** dosaṃ āropessāma. **Na ceva samaṇaṃ Gotamaṃ pañhaṃ pucchantīti** kasmā na pucchanti? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayaṃ oloketi, tato passati “ime khattiyapaṇḍitā gulhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi apuṭṭhoyeva evarūpe pañhe pucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṃ puccheyya, vissajjento evaṃ vissajjeyyāti iti ovaṭṭikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā viddhaṃseti. Khattiyapaṇḍitā “seyyo vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimhā, sace hi mayaṃ puccheyyāma, appaṭiṭṭheva no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā”ti attamaṇā bhavanti.

Apica Buddhā nāma dhammaṃ desetā parisāṃ mettāya pharanti, mettāpharaṇena Dasabale mahājanassa cittaṃ pasīdati, Buddhā ca nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siñcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesaṃ mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evaṃ hoti “evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena Bhagavatā saddhiṃ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitun”ti attano pasannabhāveneva na pucchanti.

Aññadatthūti ekaṃsena. **Sāvaka sampajjantīti** saraṇagamanavasena sāvaka honti. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ, tadatthāya hi te pabbajanti. **Manam vata bho anassāmāti** bho sace mayaṃ na upasaṅkameyyāma, iminā thokena anupasaṅkamanamattena apayirupāsanamatteneva naṭṭhā bhaveyyāma, upasaṅkamanamattakena panamhā na naṭṭhāti attho. Dutiyapadaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Assamaṇāva samānāti**-ādīsu pāpānaṃ asamitattā **assamaṇāva**. Abāhitattā ca pana **abrāhmaṇāva**. Kilesārīnaṃ ahatattā **anarahantoyeva** samānāti attho.

290. **Udānam udānesīti** udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ avasekoti vuccati,

yañca jalaṃ taḷākam gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ oghoti vuccati, evameva yaṃ pītimayaṃ vacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ **udānanti** vuccati. Evarūpaṃ pītimayaṃ vacanaṃ nicchāresīti attho. **Hatthipadopamoti** hatthipadaṃ upamā assa dhammassāti hatthipadopamo. So na ettāvata vitthārena paripūro hotīti dasseti. **Nāgavanikoti** uggahitahatthisippo hatthivanacāriko. Atha kasmā idha kusaloti na vuttoti. Parato “yo hoti kusalo”ti vibhāgadassanato. Yo hi koci pavisati, yo pana kusalo hoti, so neva tāva niṭṭhaṃ gacchati. Tasmā idha kusaloti avatvā parato vutto.

291. **Vāmanikāti** rassā āyāmatopi na dīghā mahākucchi hatthiniyo. **Uccā ca nisevanti** sattatṭharatanubbedhe vaṭarukkhādīnaṃ khandhappadese ghaṃsitaṭṭhānaṃ. **Uccā kāḷārikāti** uccā ca yaṭṭhisadisapādā hutvā, kāḷārikā ca dantānaṃ kaḷāratāya. Tāsaṃ kira eko danto unnato hoti, eko onato. Ubhopi ca virajā honti, na āsannā. **Uccā ca dantehi ārañjītānīti** sattatṭharatanubbedhe vaṭarukkhādīnaṃ khandhappadese pharasunā pahataṭṭhānaṃ viya dātṭhāhi chinnaṭṭhānaṃ. **Uccā kaṇerukā nāmāti** uccā ca yaṭṭhisadisadīghapādā hutvā, kaṇerukā ca dantānaṃ kaṇerutāya, tā kira makuḷadāṭhā honti. Tasmā kaṇerukāti vuccanti. **So niṭṭhaṃ gacchatīti** so nāgavaniko yassa vatāhaṃ nāgassa anupadaṃ āgato, ayameva so, na añño. Yaṃ hi ahaṃ paṭhamam padaṃ disvā vāmanikānaṃ padaṃ idaṃ bhavissatīti niṭṭhaṃ na gato, yampi tato orabhāge disvā kāḷārikānaṃ bhavissati, kaṇerukānaṃ bhavissatīti niṭṭhaṃ na gato, sabbaṃ taṃ imasseva mahāhatthino padanti mahāhatthim disvāva niṭṭhaṃ gacchati.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ—nāgavanaṃ viya hi ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā veditabbā, kusalo nāgavaniko viya yogāvacarō, mahānāgo viya Sammāsambuddho, mahantaṃ hatthipadaṃ viya jhānābhīññā, nāgavanikassa tattha tattha hatthipadaṃ disvāpi vāmanikānaṃ padaṃ bhavissati, kāḷārikānaṃ kaṇerukānaṃ padaṃ bhavissatīti anīṭṭhaṅgatabhāvo viya yogino, imā jhānābhīññā nāma

bāhirakaparibbājakānampi santīti anīṭṭhaṅgatabhāvo, nāgavanikassa tattha tattha mayā diṭṭhaṃ padaṃ imasseva mahāhatthino, na aññassāti mahāhatthiṃ disvā niṭṭhaṅgamanāṃ viya ariyasāvakassa arahattaṃ patvāva niṭṭhaṅgamanāṃ. Idañca pana opammasaṃsandanaṃ matthake ṭhatvāpi kātuṃ vaṭṭati. Imasmimpi ṭhāne vaṭṭatiyeva, anukkamāgataṃ pana Pāḷipadaṃ gahetvā idheva kataṃ. Tattha **idhāti**. Desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokāṃ upādāya vuccati. Yathāha “idha Tathāgato loka uppajjati”¹. Katthaci sāsanaṃ. Yathāha “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”². Katthaci okāsaṃ. Yathāha—

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato.
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā”³.

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha “idhāhaṃ bhikkhave bhuttāvī assaṃ pavārito”⁴. Idha pana lokāṃ upādāya vuttoti veditabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti “brāhmaṇa imasmim loka Tathāgato uppajjati Arahaṃ -pa-Buddho Bhagavā”⁵.

Tattha **Tathāgatasaddo** mūlapariyāye, Arahanti-ādayo Visuddhimagge vitthāritā. **Loka uppajjati** ettha pana **lokoti** okāsaloko sattaloko saṅkhāralokoti tividho. Idha pana sattaloko adhippeto. Sattaloke uppajjamānopi ca Tathāgato na devaloke, na brahmaloke, manussalokeyeva uppajjati. Manussalokepi na aññasmim cakkavāḷe, imasmimyeva cakkavāḷe. Tatrāpi na sabbaṭṭhānesu, “puratthimāya disāya **Gajaṅgalaṃ**⁵ nāma nigamo, tassāparena mahāsālo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Puratthimadakkhiṇāya disāya **Sallavatī**⁶ nāma nadī, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇāya disāya **Setakappaṇikaṃ** nāma nigamo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe. Pacchimāya disāya Thūṇaṃ⁷ nāma brāhmaṇagāmo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe.

1. Dī 1. 58, 93 piṭṭhādīsu.

2. Aṃ 1. 560 piṭṭhe.

3. Dī 2. 227 piṭṭhe.

4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

5. Kajaṅgalaṃ (Sī, Syā)

6. Salaḷavatī (Sī)

7. Thūṇaṃ (Syā)

Uttarāya disāya **Usiraddhajo** nāma pabbato, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe”ti¹ evaṃ paricchinne āyāmato tiyojanasate vitthārato adḍhateyyayojanasate parikkhepato navayojanasate Majjhimapadese uppajjati. Na kevalañca Tathāgatova, Paccekabuddhā aggasāvakā asīti mahātherā Buddhamātā Buddhapitā cakkavattī rājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā ettheva uppajjanti. Tattha Tathāgato Sujātāya dinnamadhupāyasabhojanato paṭṭhāya yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Mahābhinnikkhamanato vā yāva arahattamaggo. Tusitabhavanato vā yāva arahattamaggo. Dīpaṅkarapādamūlato vā yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma. Arahattaphale uppanno nāma. Idha sabbapaṭhamāṃ uppannabhāvaṃ sandhāya uppajjati vuttam, Tathāgato loka uppanno hotīti ayañhettha attho.

So imaṃ lokanti so Bhagavā imaṃ lokam, idāni vattabbaṃ nidasseti. **Sadevakanti** saha devehi sadevakam. Evaṃ saha mārena **samārakam**. Saha brahmunā **sabrahmakam**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇim**. Pajātattā pajā, taṃ **pajam**. Saha devamanussehi **sadevamanussam**. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇam veditabbaṃ. Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇam. Sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇam samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇam. Sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇam. Evamettha tihi padehi okāsalokena saddhim sattaloko, dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko. Sabrahmakaggahaṇena rūpī brahmaloko. Sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko avasesasabbasattaloko vā.

1. Vi 3. 287 piṭṭhe.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassa lokassa sacchikatabhāvamāha. Tato yesaṃ ahosi “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṃ sopi etena sacchikato”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto **samāarakanti** āha. Yesaṃ pana ahosi “brahmā mahānubhāvo, ekaṅguliya ekasmiṃ cakkavālasahassee ālokaṃ pharati, dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahassee ālokaṃ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ sopi sacchikato”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto **sabrahmakanti** āha. Tato ye cintesuṃ “puṭhū samaṇabrāhmaṇā sāsanaṃ paccatthikā, kiṃ tepi sacchikatā”ti, tesāṃ vimatiṃ vidhamanto **sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajanti** āha. Evaṃ ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṃ sacchikatabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa sacchikatabhāvaṃ pakāseto **sadevamanussanti** āha. Ayamettha bhāvānukkamo¹. Porāṇa panāhu— **sadevakanti** devatāhi saddhiṃ avasesalokaṃ. **Samāarakanti** mārena saddhiṃ avasesalokaṃ. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhiṃ avasesalokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tihākārehi tīsu padesu pakkhipetvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajanti sadevamanussanti”ti āha. Evaṃ pañcahi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedetīti sayanti sāmaṃ aparaneyyo hutvā. **Abhiññāti** abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti attho. **Sacchikatvāti** paccakkhaṃ katvā. Etena anumānādipaṭikkhepo kato hoti. **Pavedetīti** bodheti viññāpeti² pakāseti. **So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ -pa-pariyosānakalyāṇanti** so Bhagavā sattesu kāruṇṇataṃ paṭicca hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ deseti. Tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Ādimhipi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā deseti. Majjhepi. Pariyosānepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti.

1. Bhavānukkamo (Sī)

2. Ñāpeti (Sī, Syā) Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

Tattha atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṃ, atthi sāsanaṃ. **Desanāya** tāva catuppadikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjhaṃ nāma, ante eko pariyoṣānaṃ nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyoṣānaṃ, ubhinnaṃ antarā majjhaṃ. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyoṣānaṃ, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva. **Sāsanaṃ** pana sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetāṃ “ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā”ti¹. “Atthi bhikkhave majjhimā paṭipadā Tathāgatena abhisambuddhā”ti² evaṃ vutto pana ariyamaggo majjhaṃ nāma, phalañceva nibbānaṇca pariyoṣānaṃ nāma. “Etadatthamidam³ brāhmaṇa brahmacariyaṃ, etaṃ sāraṃ, etaṃ pariyoṣānaṃ”ti⁴ hi ettha phalaṃ pariyoṣānanti vuttaṃ. “Nibbānogaḍhaṃ hi āvuso Visākha brahmacariyaṃ vussati nibbānaparāyaṇaṃ nibbānapariyoṣānaṃ”ti⁵ ettha nibbānaṃ pariyoṣānanti vuttaṃ. Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetā. Bhagavā hi dhammaṃ desento ādimhi sīlaṃ dassetvā majjhe maggaṃ pariyoṣāne nibbānaṃ dasseti. Tena vuttaṃ “so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyoṣānakalyāṇaṃ”ti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṃ kathento—

Ādimhi sīlaṃ dasseyya, majjhe maggaṃ vibhāvaye.

Pariyoṣānaṃhi⁶ nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhītīti.

Sāttamaṃ sabyañjanaṃ yassa hi yāgubhatta-itthipurisādivaṇṇanā nissitā desanā hoti, na so sāttamaṃ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti. Tasmā “sāttamaṃ deseti”ti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissaṭṭhasabbanioggahītabyañjanā vā, tassa dāmiḷakirātasavarādimilakkhūnaṃ⁷ bhāsā viya byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana⁸—

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 148 piṭṭhe.

3. Tasmātiha tvaṃ (Sī, Syā, Ka)

4. Ma 1. 265 piṭṭhe.

5. Ma 1. 379 piṭṭhe.

6. Pariyoṣāne ca (Syā)

7. ...yavanādimilakkhūnaṃ (Sī)

8. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya (Syā, Ka)

Sithilaṃ dhanitaṇca dīgharassam,
 Garukaṃ lahukaṇca niggaḥitaṃ.
 Sambandham vavatthitaṃ vimuttaṃ,
 Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti¹—

Evam vuttaṃ dasavidham byañjanam amakkhetvā
 paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti. Tasmā “sabyañjanam
 dhammaṃ deseti”ti vuccati.

Kevalaparipuṇṇanti ettha **kevalanti** sakalādhivacanam. **Paripuṇṇanti**
 anūnādhikavacanam. Idam vuttaṃ hoti “sakalaparipuṇṇameva deseti,
 ekadesanāpi aparipuṇṇā natthi”ti. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. Yo hi idam
 dhammadesanam nissāya lābham vā sakkāram vā labhissāmīti deseti, tassa
 aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena
 mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti.
 Tasmā “parisuddham dhammaṃ deseti”ti vuccati. **Brahmacariyam pakāsetīti**
 ettha **brahmacariyanti** sikkhattayasaṅgaham sakalasāsanam. Tasmā
 brahmacariyam pakāsetīti so dhammaṃ deseti ādikalyāṇam -pa-
 parisuddham, evam desento ca sikkhattayasaṅgahitam sakalasāsanam
 brahmacariyam pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariyanti**
 seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtam cariyam. Brahmabhūtānam vā Buddhādīnam
 cariyanti vuttaṃ hoti.

Tam dhammanti tam vuttappakārasampadam dhammaṃ. **Suṇāti**
gahapati vāti kasmā paṭhamam gahapatim niddisatīti? Nihatamānattā
 ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātīm nissāya mānam
 karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānam karonti.
 Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātītāya paṭiṭṭhātum na sakkonti.
 Gahapatidārakā pana kacchehi sedam muñcantehi piṭṭhiyā loṇam
 pupphamānāya bhūmim kasitvā nihatamānadappā honti, te pabbajitvā
 mānam vā dappam vā akatvā yathābalaṃ Buddhavacanam uggahetvā
 vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte paṭiṭṭhātum. Itarehi ca
 kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā, iti
 nihatamānattā ussannattā ca paṭhamam gahapatim niddisatīti.

Aññatarasmiṃ vāti itaresam vā kulānam aññatarasmiṃ. **Paccājātoti**
 patijāto². **Tathāgate saddham paṭilabhatīti** parisuddham dhammaṃ

1. Dī-Ṭṭha 1. 159 piṭṭhe.

2. Jāto (Sī)

sutvā dhammassāmimhi Tathāgate “Sammāsambuddho vata Bhagavā”ti saddham paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāsoti** sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṃ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopathoti**¹ rāgarajādīnaṃ utṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgāraranapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttaṃ “abbhokāso pabbajjā”ti. Apica sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābbhāvato. Rajopatho asaṃvutasaṅkāraṭṭhānaṃ² viya rajānaṃ kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṃ okāsasabbhāvato.

Nayidaṃ sukaraṃ -pa- pabbajeyyanti ettha ayaṃ saṅkhepakathā— yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparipuṇṇaṃ. Ekadivasampi ca kilesamalena amalīnā katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparissuddhaṃ, saṅkhalikhitaṃ likhitasāṅkhasadisaraṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ, idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ -pa- caritum. Yaṃnūnāhaṃ kese ca massuñca ohāretvā kāsāyarasapītātāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmaṃ nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ **agāriyanti** vuccati, tañca pabbajjāya natthi. Tasmā pabbajjā anagāriyāti nātābbā, taṃ **anagāriyaṃ. Pabbajeyyanti** paṭipajjeyyaṃ. **Appaṃ vāti** sahaṣato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahaṣato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena ñāti eva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo**. So vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

292. **Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpannoti** yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti eka-jīvikā

1. Rajāpathoti (Sī, Syā, Ka)

2. Asaṃvutaṃ saṅkāradhānaṃ (Sī)

sabhāgavuttino honti, taṃ Bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātāṃ
 sājīvaṇca tattha sikkhanabhāvena samāpannoti bhikkhūnaṃ
 sikkhāsājīvasamāpanno. **Samāpannoti** sikkhaṃ paripūrento, sājīvaṇca
 avitikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagatoti attho. **Pāṇātipātāṃ pahāyāti**-
 ādisu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyāti** imaṃ
 pāṇātipātacetanāsaṅkhātāṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato hotīti**
 paṇīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo**
nihiatasatthoti parūpaghātattāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato
 nikkhattadaṇḍo ceva nikkhattasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ
 sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vihiṃsanabhāvato¹ satthanti
 veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhavāsiṃ vā
 pipphalakaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātattāya. Tasmā
 nihitadaṇḍo nihiatasatthotveva saṅkhaṃ gacchati. **Lajjīti**
 pāpajigucchanaḷakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpannoti** dayāṃ
 mettacittatāṃ āpanno. **Sabbapāṇabhūtāhitānukampīti** sabbe pāṇabhūte hitena
 anukampako, tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakoti
 attho. **Viharatīti** iriyati pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti
dinnapāṭikaṅkhī. Thenetīti theno. Na thenena **athenena**. Athenattāyeva
sucibhūtena. **Attanāti** attabhāvena, athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā
 viharatīti vuttaṃ hoti.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti
brahmacārī. **Ārācārīti** abrahmacariyato dūracārī². **Methunāti**
 rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi
 paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammāti**
 gāmaṃvāsīnaṃ dhammā.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti
saccasandho, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā
 vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na

1. Vihesanabhāvato (Sī)

2. Dūracārī (Sī)

ghaṭṭiyati. Tasmā na so saccasandho, ayaṃ pana na tādiso, jīvita hetupi musāvādaṃ avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti **saccasandho**. **Thetoti** thiro, thirakathoti¹ attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhilo viya ca thirakatho hoti, asinā sīse chijjantepi dve kathā na katheti, ayaṃ vuccati theto. **Paccayikoti** pattiyāyitabbako², saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanaṃ saddahathā”ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ³ natthi, evameva idan”ti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassāti** tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito sutvāti vuttānaṃ santike sutāṃ, tesāṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnampi mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā “tumahākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ⁴ idaṃ na yuttan”ti-ādīnaṃ vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātāti** sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā “tumahākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikametan”ti-ādīni vatvā dalhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**. Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi pāli, ayamevettha attho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Nelāti elāṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. “Nelaṅgo setapacchādo”ti⁵ ettha vuttanelaṃ viya⁶.

1. Ṭhitakathoti (Sī, Syā, Ka) 2. Patthiyāyitabbako (Ka), paccayāyitabbako (Syā)

3. Parikkhitabbaṃ (Sī), paṭivekkhitabbaṃ (Ka)

4. Bahussutānaṃ vā (Sī)

5. Khu 1. 373 piṭṭhe.

6. Vuttasīlaṃ viya (Sī)

Kaṇṇasukhāti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanam viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopam ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaṇīyā**. Hodayaṃ gacchati, apaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisaṭīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaddhanārī viya sukumārātīpi porī, purassa esātīpi porī, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti, mātīmattaṃ mātāti, bhātīmattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahunō janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahunō janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā**.

Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātābba¹ yuttavācaṃ bhāsītāti attho. **Kālenā**ti evarūpim bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī”ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana avekkhitvā bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasamhitanti** anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātum asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ, yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena saṃhitattā attasamhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti.

293. **Bījagāmbhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena² vikopanaṃ paṭiviratoti attho. **Ekabhattikoti** pātarāsabhattaṃ sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṃ antomajjhanhikena paricchinnaṃ, itaraṃ majjhanhikato uddhaṃ anto-aruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattum

1. Nidhetabba (Sī, Syā, Ka)

2. Chedanapacanādibhāvena (Sī, Syā)

bhuñjamānopi ekabhattikova hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ “ekabhattiko”ti. Rattiyā bhojanam¹ ratti, tato uparatoti **rattūparato**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam **vikālabhojanam** nāma. Tato viratattā **virato vikālabhojanā**. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇibhūtaṃ dassananti **visūkadassanam**. Attanā naccanaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vādītā ca antamaso mayūranaccanādivasenāpi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetum vā parehi payojāpetum vā payuttāni passitum vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti. **Mālādīsu mālāti** yaṃkiñci pupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci gandhajātāṃ. **Vilepananti** chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhanto **dhāreti** nāma. Ūnaṭṭhānaṃ pūrento **maṇḍeti** nāma. Gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto **vibhūseti** nāma. Ṭhānaṃ vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho.

Uccāsayanam vuccati pamāṇātikantaṃ. **Mahāsayanam** akappiyattharaṇaṃ. Tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpanti** suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassapi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatīti attho. **Āmakadhañṇapaṭiggahaṇāti** sāli vīhi yava godhūma kaṅgu varaka kudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhañṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṇca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇāti** ettha aññatra odissa anuññātā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha itthīti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

Dāsīdāsapaṭiggahaṇāti ettha dāsīdāsavaseneva tesāṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati, “kappiyakāraṇaṃ dammi, ārāmikaṃ dammī”ti evaṃ vutte pana vaṭṭati. **Ajelakādīsu**

1. Rattibhojanam (Sī), rattim bhojanam (Syā, Ka)

khettavatthupariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettam** nāma yasmim pubbaṇṇam ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparaṇṇam ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, tam **khettam**. Tadatthāya akatabhūmibhāgo **vatthu**. Khettavatthusīsenā cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva. **Dūteyyam** vuccati dūtakammam, gihīnam paṇṇam vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahiṇagamanaṃ** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇam, tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṃ anuyogāti evamettha attho veditabbo.

Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. **Tulākūṭādisu kūṭanti** vañcanaṃ. Tattha tulākūṭam tāva rūpakūṭam aṅgakūṭam gahaṇakūṭam paṭicchannakūṭanti catubbidham hoti. Tattha **rūpakūṭam** nāma dve tulā sarūpā¹ katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭam** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭam** nāma gaṇhanto mūle rajjumaṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭam** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇam pakkhipitvā gaṇhanto tam pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge. **Kaṃso** vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭam**. Katham? Ekaṃ suvaṇṇapātim katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karoti, tato janapadam gantvā kiñcīdeva addhakulaṃ pavisitvā “suvaṇṇabhājanāni kiṇathā”ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi “katham imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo”ti vutte “vīmaṃsitvā gaṇhathā”ti suvaṇṇapātim pāsāṇe ghaṃsitvā sabbā pātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭam nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividham hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanaḷe labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena “saṇikaṃ āsiṇcā”ti vatvā antobhājane bahum paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddam pidhāya sīgham pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanaḷe labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikham ussāpevā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikham chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanaḷe labbhati. Lañjam² alabhantā hi khettam amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

1. Samarūpā (Syā)

2. Lañcam (Syā)

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭananti** sāmike assāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcananti** tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto “kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako”ti āha. “Migo dve kahāpaṇe migapotako ekaṃ”ti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto “na me bho migapotakena attho, migaṃ me dehi”ti āha. Tena hi “dve kahāpaṇe dehi”ti. So āha “nanu te bho mayā paṭhamāṃ eko kahāpaṇo dinno”ti. Āma dinnoti. “Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo ayaṃ ca kahāpaṇagghanaṃ migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissanti”ti. So kāraṇaṃ vadatīti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā paṭirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭīlayogo, etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ, tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho datṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ. **Chedanā**dīsu **chedananti** hatthacchedanādi. **Vadhoti** māraṇaṃ. **Bandhoti** rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso**. **Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāroti** sāhasikakiriya, gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedana -pa- sahasākārā paṭivirato hoti.

294. **So santuṭṭho hotīti** svāyaṃ bhikkhu heṭṭhā vuttena catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti tīṇi cīvarāni patto dantakaṭṭhacchedanavāsī ekā sūci kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetam—

“Ticīvaraṇca patto ca, vāsi sūci ca bandhanam.
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti.

Te sabbepi kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṃ?
Ticīvaraṃ tāva nivāsetvā pārūpitvā ca vicaraṇakāle kāyaṃ pariharati
posetīti **kāyaparihārikam** hoti, cīvarakaṇṇena udakaṃ parissāvetvā
pivanakāle khāditabbaphalāphalaggahaṇakāle ca kucchim pariharati posetīti
kucchiparihārikam hoti. Pattopi tena udakaṃ uddharitvā nahānakāle
kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti, āhāraṃ gahetvā
bhuñjanakāle¹ kucchiparihāriko hoti. Vāsi pi tāya dantakaṭṭhacchedanakāle
mañcapīṭhānaṃ aṅgapāda² cīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle³ ca kāyaparihārikā
hoti, ucchucchadanānāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūci pi
cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti, pūvaṃ vā phalaṃ vā vijjhivā
khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanaṃ bandhitvā vicaraṇakāle
kāyaparihārikam, ucchu-ādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikam.
Parissāvanaṃ tena udakaṃ parissāvetvā nahānakāle
senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikam, pāṇīyaparissāvanakāle⁴
teneva tilaṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikam.
Ayaṃ tāva aṭṭhaparikkhārikassa parikkhāramattā.

Navaparikkhārikassa pana seyyaṃ pavisantassa
tatraṭṭhakapaccattharaṇaṃ vā kuñcikaṃ vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa
nisīdanaṃ vā cammakhaṇḍaṃ vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa
kattarayaṭṭhi vā telanāḷikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattaṃ vā
upāhanā vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhaparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā,
mahicchā mahābhārati⁵ na vattabbā. Etepi hi appicchāva santuṭṭhāva
subhārāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana nayimaṃ suttaṃ tesāṃ vasena
kathesi, aṭṭhaparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsiṇca sūcim
ca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattaṃ aṃsakūṭe laggetvā
ticīvaraṃ kāyapaṭibaddhaṃ katvā yenicchakaṃ sukhaṃ pakkamati.
Paṇivattetvā gahetabbaṃ nāmassa na hoti,

1. Vaḷaṇjanakāle (Sī, Ka)

2. Aṭṭanipāda (Sī)

3. Cīvarakuṭidaṇḍakacchedanakāle (Syā)

4. Pāṇīyapānakaparissāvanakāle (Sī)

5. Mahā-ējāti (Sī), mahārāgāti (Syā)

iti imassa bhikkhuno sallahukavuttitaṃ dassento Bhagavā **santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenāti**-ādimāha.

Tattha **kāyaparihārikenāti** kāyapariharaṇamattakena.

Kucchiparihārikenāti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatīti** taṃ aṭṭhaparikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvā kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati, “mama vihāro pariveṇaṃ upaṭṭhāko” tissa saṅgo vā baddho vā na hoti, so jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṃ senāsaṇaṃ vanasaṇḍaṃ rukkhamaṇaṃ vanapabbhāraṃ¹ paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati, sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṃ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti².

Evam vaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇoti** pakkhayutto sakuṇo. **Detīti** uppatati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—sakuṇā nāma “asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo”ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunaṇṭā khādanti, “idaṃ ajjatanāya idaṃ svātanāya bhavissatī”ti nesaṃ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṃ ṭhapenti, na tattha pattam vā nakhaṃ vā tuṇḍaṃ vā ṭhapenti, atha kho tasmim rukkhe anapekkho hutvā yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati, evameva ayaṃ bhikkhu nissaṅgo nirapekkhoyeva pakkamati. Tena vuttaṃ “samādāyeva pakkamatī”ti. **Ariyenāti** niddosena. **Ajjhattanti** sake attabhāve. **Anavajjasukhanti** niddosasukhaṃ.

295. **So cakkhunā rūpaṃ disvāti** so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvāti attho. Sesapadesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge vuttaṃ. **Abyāsekasukhanti**

1. Navam pabbhāraṃ (Sī)

2. Khu 1. 286 piṭṭhe.

kilesehi anavasittasukhaṃ, avikiṇṇasukhantipi vuttaṃ.

Indriyasamvarasukhaṃ hi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṃ hoti. **So abhikkante paṭikkanteti** so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ samvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajāññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ satipaṭṭhāne vuttameva.

296. **So iminā cāti-**ādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattim dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhim vattabbataṃ āpajjati, araññe adhivatthā devatā “kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā”ti bheravasaddaṃ sāventi, hatthehi sīsaṃ paharitvā palāyanākāraṃ karonti, “asuko bhikkhu araññaṃ pavisitvā idaṇcīdaṇca pāpakammaṃ akāsī”ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati, so hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kālakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītim uppādetvā taṃ khayato vayato sammāsanto ariyabhūmiṃ okkamati, araññe adhivatthā devatā attamaṇā vaṇṇaṃ bhāsanti, itissa udaye pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivittanti** suññaṃ appasaddaṃ, appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya Vibhaṅge “vivittanti santike cepi senāsaṇaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivittan”ti¹ vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsaṇaṃ**, mañcapīṭhādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tenāha “senāsananti mañcopi senāsaṇaṃ, pīṭhampi, bhisipi, bimbohanampi², vihāropi, aḍḍhayogopi, pāsādopi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, mālopi, leṇampi, veḷugumbopi, rukkhamūlampi, maṇḍapopi senāsaṇaṃ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsaṇaṃ”ti¹. Apica “vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā”ti idaṃ vihārasenāsaṇaṃ nāma. “Mañco pīṭhaṃ bhisī bimbohanan”ti idaṃ mañcapīṭhasenāsaṇaṃ nāma. “Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro”ti idaṃ santhataśenāsaṇaṃ nāma.

1. Abhi 2. 260 Jhānavibhaṅge.

2. Bibbohanampi (Ka)

“Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī”ti idaṃ okāśasenāsanāṃ nāmāti evaṃ catubbidhaṃ senāsanāṃ hoti, taṃ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva. Imassa pana sakuṇasadisassa cātuddisassa¹ bhikkhuno anucchavikaṃ dassento **araññaṃ rukkhamūlanti**-ādimāha.

Tattha **araññaṃ** “nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araññaṃ”ti idaṃ bhikkhunīnaṃ vasena āgataṃ araññaṃ. “Āraññaṃ nāma senāsanāṃ pañcadhanusatikaṃ pacchiman”ti² idaṃ pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ, tassa lakkhaṇaṃ Visuddhimagge Dhutaṅganiddese vuttaṃ. **Rukkhamūlanti** yaṃkiñci sandacchāyaṃ³ vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbatanti** selam. Tattha hi udakasoṇḍisu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kaṃ vuccati udakaṃ, tena dāritaṃ, udakena bhinnam pabbatappadesaṃ, yaṃ nadītumbantipi nadīkuñjantipi⁴ vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā honti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahaṇaṃ, maṇikkhandhasadisā udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pāṇiyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā⁵ vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguhanti** dvinnam pabbatānaṃ antarā⁶, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisā⁷ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ Visuddhimagge vuttaṃ. **Vanapatthanti** atikkamitvā manussānaṃ upacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanan”ti-ādi⁸. **Abbhokāsanti** acchannaṃ, ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ kavā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsiṃ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkadḍhitvā pabbhāraleṇasādise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Pacchābhattanti bhattassa pacchato. **Piṇḍapātaṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto. **Pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsaṇaṃ. **Ābhujitvāti** bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti** uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ thapetvā

1. Cātuddisakassa (Ka), cātuddisikassa (Syā)

3. Santacchāyaṃ (Syā, Ka)

5. Sītikatvā (Sī, Syā), sītaṃ katvā (Ka)

7. Ummaggasadisāṃ (Sī)

2. Vi 1. 377 piṭṭhe.

4. Nadīkuṭṭantipi (Syā)

6. Antaraṃ (Ka)

8. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

atthārāsa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evaṃ hi nisinnassa cammamamsanahārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyū, tā na uppajjanti, tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva Vibhaṅge vuttaṃ “ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā”¹. Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho, **mukhanti** niyyānattho, **sati**ti upaṭṭhānattho, tena vuccati parimukhaṃ satin”² evaṃ Paṭisambhidāyaṃ vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo “pariggahitaniyyānasatiṃ katvā”ti.

Abhiijhaṃ loketi ettha lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṃ pahāya kāmaccandaṃ vikkhambhetvāti ayamettha attho. **Vigatābhiijhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhiijhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho. **Abhiijhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhiijhāto cittaṃ parimoceti. Yathā naṃ sā muñcati ceva, muñcivā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. **Byāpādapadosaṃ pahāyāti**-ādīsopi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṃ pajahatīti **byāpādo**. Vikārāpattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti **padoso**. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanaṃ. **Thinaṃ cittagelaññaṃ**. **Middhaṃ** cetasikagelaññaṃ. Thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. **Ālokasaññī**ti rattimpi divā diṭṭha-ālokasaññānanasamatthatāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca samannāgato, idaṃ ubhayaṃ ālokasaññāya upakārattā vuttaṃ. Uddhaccañca kukkuccañca **uddhaccakukkuccaṃ**. **Tiṇṇavicikicchoti** vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. “Kathamidaṃ kathamidan”ti evaṃ nappavattatīti **akathaṃkathī**. **Kusalesu dhammesūti** anavajjesu dhammesu. “Ime nu kho kusalā, kathamime kusalā”ti evaṃ na vicikicchati na kaṅkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo, imesu pana

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

2. Khu 9. 174 piṭṭhe.

nīvaraṇesu vacanatthalakkhaṇādibhedato yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge vuttaṃ.

297. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** ime pañcanīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā ucchinditvā¹ pāṇenti, tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. **Tathāgatapadaṃ itipīti** idampi Tathāgatassa ñānapadaṃ ñāṇavaḷaṇjaṃ ñāṇena akkantaṭṭhānanti vuccati. **Tathāgatanisevanti** Tathāgatassa ñāṇaphāsukāya nighamsitaṭṭhānaṃ. **Tathāgatārañjanti** Tathāgatassa ñāṇadāṭhāya ārañjitaṭṭhānaṃ.

299. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** yathāsabhāvaṃ pajānāti. **Natveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gato hotīti** imā jhānābhiññā bāhirakehipi sādharmaṇāti na tāva niṭṭhaṃ gato hoti. Maggakkhaṇepi apariyositakiccatāya na tāva niṭṭhaṃ gato hoti. **Apica kho niṭṭhaṃ gacchatīti** apica kho pana maggakkhaṇe mahāhatthiṃ passanto nāgavaniko viya Sammāsambuddho Bhagavāti iminā ākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gacchati. **Niṭṭhaṃ gato hotīti** evaṃ maggakkhaṇe niṭṭhaṃ gacchanto arahattaphalakkhaṇe pariyositasabbakiccatāya sabbākārena tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gato hoti. Sesam uttānatthamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlahatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. **Evaṃ me sutanti** Mahāhatthipadopamasuttaṃ. Tattha **jaṅgalānanti** pathavītalacārīnaṃ². **Pāṇānanti** sapāḍakapāṇānaṃ. **Padajātānīti** padāni. **Samodhānaṃ gacchantīti** odhānaṃ pakkhepaṃ³ gacchanti. **Aggamakkhāyatīti** seṭṭhaṃ akkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenāti** mahantabhāvena aggaṃ akkhāyati, na guṇavasenaṭṭhi attho. **Ye keci kusalā dhammāti** ye keci

1. Upacchinditvā (Ka)

2. Pathavītalavāsīnaṃ (Syā)

3. Upakkhepaṃ (Ka)

lokiyā vā lokuttarā vā kusalā dhammā. **Saṅgahaṃ gacchantī**ti ettha catubbidho saṅgaho saṅgāsaṅgaho saṅgāsaṅgaho kiriyasaṅgaho gaṇanasaṅgahoti. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu sabbe brāhmaṇā”ti evaṃ samānaṅgāsaṅgahena saṅgaho **saṅgāsaṅgaho** nāma. “Sabbe Kosalakā sabbe Māgadhakā”ti evaṃ saṅgāsaṅgahena saṅgaho **saṅgāsaṅgaho** nāma. “Sabbe rathikā sabbe dhanuggahā”ti evaṃ kiriyasaṅgahena saṅgaho **kiriyasaṅgaho** nāma. “Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti, cakkhāyatanaṃ rūpakkhandaṅgāsaṅgahena gacchati. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandaṅgāsaṅgahena gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandaṅgāsaṅgahena saṅgahitaṃ”ti¹, ayaṃ **gaṇanasaṅgaho** nāma, imasmimpi tṭhāne ayaṃeva adhippeto.

Nanu ca “catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā kati akusalā kati abyākatāti pañhassa viśajjane samudayasaccaṃ akusalaṃ, maggasaccaṃ kusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ, dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ”ti² āgatattā catubhūmakampi kusalaṃ diyaḍḍhameva saccānaṃ bhajati. Atha kasmā mahāthero catūsu ariyasaccesu gaṇanaṃ³ gacchatīti āhāti. Saccānaṃ antogadhattā. Yathā hi “sādhikamidaṃ bhikkhave diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ anvaddhamāsaṃ uddesaṃ āgacchati, yattha attakāmaṃ kulaputtā sikkhanti. Tisso imā bhikkhave sikkhā adhisīlasikkhā adhicitasikkhā adhipaññāsikkhā”ti⁴ ettha sādhikamidaṃ⁵ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ ekā adhisīlasikkhāva hoti, taṃ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatīti dassito, sikkhānaṃ antogadhattā. Yathā ca ekassa hatthipadassa catūsu koṭṭhāsesu ekasmiṃ koṭṭhāse otiṇṇānīpi dvīsu tīsu catūsu koṭṭhāsesu otiṇṇānīpi siṅgālasasamigādīnaṃ pādāni hatthipade samodhānaṃ gatāneva honti. Hatthipadato amuccitvā tasēva antogadhattā. Evameva ekasmiṃ dvīsupi tīsupi catūsopi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammā catūsu saccesu gaṇanaṃ gatāva honti, saccānaṃ antogadhattāti diyaḍḍhasaccagaṇanaṃ gatepi kusalaḍḍhamme “sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantī”ti āha. “Dukkhe ariyasacce”ti-ādīsu uddesapadesu ceva jātipi dukkhāti-ādīsu niddesapadesu ca

1. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 118, 119 piṭṭhe.

3. Gaṇanaṃ (Sī), saṅgahaṃ (Syā)

4. Am 1. 234 piṭṭhe.

5. Sādhikam (Sī)

yam vattabbam, tam Visuddhimagge vuttameva. Kevalam panettha desanānukkamova veditabbo.

301. Yathā hi cheko vilīvakāro sujātaṃ veḷum labhitvā catudhā chetvā tato tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā pañcadhā bhindeyya, tatopi cattāro ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā phārento pañca pesiyo kareyya, tato catasso ṭhapetvā ekaṃ gaṇhitvā kucchibhāgaṃ piṭṭhibhāganti dvidhā phāletvā piṭṭhibhāgaṃ ṭhapetvā kucchibhāgaṃ ādāya tato samuggabījānītālavaṇṭādinānappakāraṃ veḷuvikatiṃ kareyya, so piṭṭhibhāgaṇca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse kammāya na upanessatīti na vattabbo, ekappahārena pana upanetuṃ na sakkā, anupubbena upanessati, evameva ayam mahātheropi vilīvakāro sujātaṃ veḷum labhitvā cattāro koṭṭhāse viya imaṃ mahantaṃ suttantaṃ ārabhitvā catu-ariyasaccavasena mātikaṃ ṭhapesi. Vilīvakārassa tayo koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ gahetvā tassa pañcadhā karaṇaṃ viya therassa tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā ekaṃ dukkhasaccaṃ gahetvā bhājentassa¹ khandhavasena pañcadhā karaṇaṃ. Tato yathā so vilīvakāro cattāro koṭṭhāse ṭhapetvā ekaṃ bhāgaṃ gahetvā pañcadhā phālesi, evaṃ thero cattāro arūpakkhandhe ṭhapetvā rūpakkhandhaṃ vibhajanto **cattāri ca mahābhūtāni catunnaṇca mahābhūtānaṃ upādāya rūpanti** pañcadhā akāsi. Tato yathā so vilīvakāro catasso pesiyo ṭhapetvā ekaṃ gahetvā kucchibhāgaṃ piṭṭhibhāganti dvidhā phālesi, evaṃ thero upādāya rūpaṇca tisso ca dhātuyo ṭhapetvā ekaṃ pathavīdhātuṃ vibhajanto ajjhattikabāhiravasena dvidhā dassesi. Yathā so vilīvakāro piṭṭhibhāgaṃ ṭhapetvā kucchibhāgaṃ ādāya nānappakāraṃ vilīvavikatiṃ akāsi², evaṃ thero bāhiraṃ pathavīdhātuṃ ṭhapetvā ajjhattikaṃ pathavīdhātuṃ vīsatiyā ākārehi vibhajitvā dassetuṃ **katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātūti**-ādimāha.

Yathā pana vilīvakāro piṭṭhibhāgaṇca itarā ca catasso pesiyo itare ca cattāro koṭṭhāse itare ca tayo koṭṭhāse

1. Kathentassa (Ka)

2. Karoti (Syā, Ka)

anupubbena kammāya upanessati, na hi sakkā ekappahārena upanetuṃ, evaṃ theropi bāhiraṇca pathaviḍhātuṃ itarā ca tisso dhātuyo upādārūpaṇca itare ca cattāro arūpino khandhe itarāni ca tīṇi ariyasaccāni anupubbena vibhajitvā dassessati, na hi sakkā ekappahārena dassetuṃ. Apica rājaputtūpamāyapī ayaṃ kamo vibhāvetabbo—

Eko kira mahārājā, tassa parosahassaṃ puttā, so tesāṃ piḷandhanaparikkhāraṃ catūsu peḷāsu ṭhapetvā jeṭṭhaputtassa appesi “idaṃ te tāta bhātikānaṃ piḷandhanabhaṇḍaṃ tathārūpe chaṇe sampatte piḷandhanaṃ no dehīti yācantānaṃ dadeyyāsī”ti. So “sādhū devā”ti sārāgabbhe paṭisāmesi, tathārūpe chaṇadivase rājaputtā rañño santikaṃ gantvā “piḷandhanaṃ no tāta detha, nakkhattaṃ kīḷissāmā”ti āhaṃsu. Tātā jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṃ ṭhapitaṃ, taṃ āharāpetvā piḷandhathāti. Te sādhuṃti paṭissuṇitvā tassa santikaṃ gantvā “tumahākaṃ kira no hatthe piḷandhanabhaṇḍaṃ, taṃ dethā”ti āhaṃsu, so evaṃ karissāmīti gabbhaṃ vivaritvā¹ catasso peḷāyo nīharitvā tisso ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā tato pañca samugge nīharitvā cattāro ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā tato pañcasu karaṇḍesu nīharitesu cattāro ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā pidhānaṃ passe ṭhapetvā tato hatthūpagapādūpagādīni nānappakārāni piḷandhanāni nīharitvā adāsī. So kiñcāpi itarehi catūhi karaṇḍehi itarehi catūhi samuggehi itarāhi tīhi peḷāhi na tāva bhājetvā deti, anupubbena pana dassati, na hi sakkā ekappahārena dātuṃ.

Tattha mahārājā viya Bhagavā daṭṭhabbo, vuttampi cetaṃ “rājāhamasmi selāti Bhagavā Dhammārājā anuttaro”ti². Jeṭṭhaputto viya Sāriputtatthero, vuttampi cetaṃ “yaṃ kho taṃ bhikkhave sammā vadamāno vadeyya ‘Bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajō dhammanimmitto dhammadāyādo, no āmisadāyādo’ti Sāriputtameva taṃ sammā vadamāno vadeyya, Bhagavato putto -pa- no āmisadāyādo”ti³. Parosahassarājaputtā viya bhikkhusaṃgho daṭṭhabbo. Vuttampi cetaṃ—

1. Pavisitvā (Syā)

2. Khu 1. 368 piṭṭhe.

3. Ma 3. 79 piṭṭhe.

“Parosahassaṃ bhikkhūnaṃ, Sugataṃ payirupāsati.
Desentaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ akutobhayaṃ”ti¹.

Raṇṇo tesaṃ puttānaṃ piḷandhanaṃ catūsu peḷāsu pakkhipitvā
jeṭṭhaputtassa hatthe ṭhapitakālo viya Bhagavato Dhammasenāpatissa hatthe
catusaccappakāsanāya ṭhapitakālo, tenevāha “Sāriputto bhikkhave pahoti²
cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhituṃ desetun paññāpetuṃ paṭṭhapetuṃ
vivarituṃ vibhajituṃ uttānikātun”ti³. Tathārūpe chaṇe tesaṃ rājaputtānaṃ
taṃ rājānaṃ upasaṅkamitvā piḷandhanaṃ yācanakālo viya
bhikkhusaṃghassa vassūpanāyikasamaye āgantvā dhammadesanāya
yācitakālo. Upakaṭṭhāya kira vassūpanāyikāya idaṃ suttaṃ desitaṃ. Raṇṇo
“tātā jeṭṭhabhātikassa vo hatthe mayā piḷandhanaṃ ṭhapitaṃ taṃ āharāpetvā
piḷandhathā”ti vuttakālo viya Sambuddhenāpi “sevetha bhikkhave
Sāriputtamoggallāne, bhajatha bhikkhave Sāriputtamoggallāne. Paṇḍitā
bhikkhū anuggāhakā sabrahmacārīnaṃ”ti evaṃ Dhammasenāpatino santike
bhikkhūnaṃ pesitakālo.

Rājaputtehi raṇṇo kathaṃ sutvā jeṭṭhabhātikassa santikaṃ gantvā
piḷandhanaṃ yācitakālo viya bhikkhūhi Satthūkathaṃ sutvā
Dhammasenāpatiṃ upasaṅkamma dhammadesanaṃ āyācitakālo.
Jeṭṭhabhātikassa gabbhaṃ vivaritvā catasso peḷāyo nīharitvā ṭhapanāṃ viya
Dhammasenāpatissa imaṃ suttantaṃ ārabhitvā catunnaṃ ariyasaccānaṃ
vasena mātikāya ṭhapanāṃ. Tisso peḷāyo ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā tato
pañcasamugganīharaṇaṃ viya tīṇi ariyasaccāni ṭhapetvā dukkhaṃ
ariyasaccaṃ vibhajantassa pañcakkhandhadassanaṃ. Cattāro samugge
ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā tato pañcakaraṇḍanīharaṇaṃ viya cattāro
arūpakkhandhe ṭhapetvā ekaṃ rūpakkhandhaṃ vibhajantassa
catumahābhūta-upādārūpavasena pañcakoṭṭhāsadassanaṃ.

302. Cattāro karaṇḍe ṭhapetvā ekaṃ vivaritvā pidhānaṃ passe ṭhapetvā
hatthūpagapādūpagādipiḷandhanadānaṃ viya tīṇi mahābhūtāni upādārūpaṇḍa
ṭhapetvā ekaṃ pathavīdhātuṃ vibhajantassa bāhiraṃ tāva pidhānaṃ viya
ṭhapetvā

1. Saṃ 1. 194 piṭṭhe.

2. Alaṃ hoti (Syā)

3. Ma 3. 291 piṭṭhe.

ajjhattikāya pathavīdhātuyā nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi dassanattam
“katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātu”ti-ādivacanam.

Tassa pana rājaputtassa tehi catūhi karaṇḍehi catūhi samuggehi tīhi ca
peḷāhi pacchā anupubbena nīharitvā piḷandhanadānam viya therassāpi
itaresaṇca tiṇṇam mahābhūtānam upādārūpānaṇca catunnam
arūpakkhandhānaṇca tiṇṇam ariyasaccānaṇca pacchā anupubbena bhājetvā
dassanam veditabbanam. Yam panetaṁ “katamā cāvuso ajjhattikā
pathavīdhātu”ti-ādi vuttam. Tattha **ajjhattam paccattanti** ubhayampetaṁ
niyakādhivacanameva. **Kakkhaḷanti** thaddham. **Kharigatanti** pharusam.
Upādinanti na kammamuṭṭhānameva, avisesena pana sarīraṭṭhakassetam
gahaṇam¹. Sarīraṭṭhakaṇhi upādinnaṁ vā hotu, anupādinnaṁ vā,
ādinnaḡahitaparāmaṭṭhavasena sabbam upādinnaṁ nāma. Seyyathidaṁ,
kesā lomā -pa- udariyaṁ karīsanti idaṁ dhātukammaṭṭhānikassa
kulaputtassa ajjhattikapathavīdhātuvasena tāva kammaṭṭhānam vibhattam.
Ettha pana manasikāram ārabhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ
gahetukāmena yaṁ kātabbam, taṁ sabbam Visuddhimagge vitthāritameva.
Matthalungaṁ pana na idha Pāḷi-āruḷham, tampi āharitvā Visuddhimagge
vuttanayeneva vaṇṇasaṇṭhānādivasena vavatthapetvā “ayampi acetanā
abyākataṁ suññā thaddhā pathavīdhātu evā”ti manasi kātabbam. **Yam vā
panaṇṇāmpīti** idaṁ itaresu tisu koṭṭhāsesu anugatāya pathavīdhātuyā
gahaṇattam vuttam. **Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātūti** yā ca ayaṁ
vuttappakārā ajjhattikā pathavīdhātu. **Yā ca bāhirāti** yā ca Vibhaṅge “ayo
loham tipu sīsan”ti-ādinā² nayena āgatā bāhirā pathavīdhātu.

Ettāvatā therena ajjhattikā pathavīdhātu nānāsabhāvato vīsatiyā ākārehi
vitthārena dassitā, bāhirā saṅkhepena. Kasmā? Yasmiṁ hi ṭhāne sattānam
ālayo nikanti patthanā pariyaṭṭhānam gahaṇam parāmāso balavā hoti. Tattha
tesam ālayādīnam uddharaṇattam Buddhā vā Buddhasāvaka vā
vitthārakathaṁ kathenti. Yattha pana na balavā, tattha kattabbakiccābhāvato
saṅkhepena kathenti. Yathā hi kassako khettaṁ kasamāno yattha
mūlasantānakānam balavatāya naṅgalaṁ laggati, tattha goṇe ṭhapetvā
paṁsum viyūhitvā mūlasantānakāni chetvā

1. Adhivacanam (Syā)

2. Abhi 2. 84 piṭṭhe.

chetvā uddharanto bahuṃ vāyāmaṃ karoti. Yattha tāni natthi, tattha balavaṃ payogaṃ katvā goṇe piṭṭhiyaṃ paharamāno kasatiyeva, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Pathavīdhātūrevesāti duvidhāpesā thaddhaṭṭhena kakkhaḷaṭṭhena pharusatṭhena ekalakkhaṇā pathavīdhātuyeva āvusoti¹ ajjhattikaṃ bāhirāya saddhiṃ yojetvā dasseti. Yasmā bāhirāya pathavīdhātuyā acetanābhāvo pākaṭo, na ajjhattikāya, tasmā sā bāhirāya saddhiṃ ekasadisā acetanāyevāti gaṇhantassa sukhapariggaho hoti. Yathā kiṃ? Yathā dantena goṇena saddhiṃ yojito adanto katipāhameva visūkāyati vipphandati, atha na cirasseva damathaṃ upeti. Evaṃ ajjhattikāpi bāhirāya saddhiṃ ekasadisāti gaṇhantassa katipāhameva acetanābhāvo na upaṭṭhāti, atha na cirenevassā acetanābhāvo pākaṭo hoti. **Taṃ netarṃ mamāti** taṃ ubhayampi na etaṃ mama, na esohamasmi, na eso me attāti evaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvaṃ, tañhi aniccādisabhāvaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattāti evaṃ daṭṭhabbanti attho.

Hoti kho so āvusoti kasmā ārabhi? Bāhira-āpodhātuvasena bāhirāya pathavīdhātuyā vināsaṃ dassetvā tato visesatarena upādinnāya sarīraṭṭhakapathavīdhātuyā vināsadassanattamaṃ. **Pakuppatī**ti āposavattavasena vaḍḍhamānā kuppati. **Antarahitā tasmīṃ samaye bāhirā pathavīdhātu hotīti** tasmīṃ samaye koṭisatasahassacakkavāle khārodakena vilīyamānā udakānugatā hutvā sabbā pabbatādivasena saṇṭhitā pathavīdhātu antarahitā hoti. Vilīyitvā udakameva hoti. **Tāva mahallikāyāti** tāva mahantāya².

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca.

Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharāti—

Evaṃ bahalatteneva mahantāya, vitthārato pana koṭisatasahassacakkavāḷappamāṇāya³. **Aniccatāti** hutvā abhāvatā. **Khayadhammatāti** khayam

1. Pathavīdhātupesā (Syā), pathavīdhātūrevesā (Ka)

2. Mahantiyā (Sī)

3. Cakkavāḷaparimāṇāya (Sī)

gamanasabhāvatā. **Vayadhammatā**ti vyaṃ gamanasabhāvatā.

Vipariṇāmadhammāti pakativijāhanasabhāvatā, iti sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vuttaṃ. Yaṃ pana aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ anattāti tīnapi lakkhaṇāni āgatāneva honti. **Mattaṭṭhakassā**ti parittaṭṭhitikassa, tattha dvīhākārehi imassa kāyassa parittaṭṭhititā veditabbā ṭhitiparittatāya ca sarasaparittatāya ca¹. Ayaṃ hi atīte cittaṭṭhāṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate cittaṭṭhāṇe jīvissati, na jīvati, na jīvittha. Paccuppanne cittaṭṭhāṇe jīvati, na jīvittha, na jīvissatīti vuccati.

“Jīvitam attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahu so vattate khaṇo”ti—

Idaṃ etasseva parittaṭṭhitidassanattam vuttaṃ. Evaṃ **ṭhitiparittatāya** parittaṭṭhititā veditabbā.

Assāsapassāsūpanibaddhādibhāvena panassa **sarasaparittatā** veditabbā. Sattānañhi assāsūpanibaddham jīvitam passāsūpanibaddham jīvitam assāsapassāsūpanibaddham jīvitam mahābhūtūpanibaddham jīvitam kabalīkārahārūpanibaddham jīvitam viññāṇūpanibaddham jīvitanti Visuddhimagge vitthāritam.

Taṇhupādinnassāti taṇhāya ādinnagahitaparāmaṭṭhassa **ahanti vā mamanti vā asmīti vā**. **Atha khvāssa notevettha hotīti** atha kho assa bhikkhuno evaṃ tīni lakkhaṇāni āropetvā passantassa ettha ajjhattikāya pathavīdhātuyā ahanti vāti-ādi tividho taṇhāmānadiṭṭhiggāho noteva hoti, na hotiyevāti attho. Yathā ca āpodhātuvasena, evaṃ tejodhātuvāyodhātuvasenapi bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānam hoti, idha pana ekamēva āgataṃ. Itarānapi atthato veditabbāni.

Tañce āvusoti idha tassa dhātukammaṭṭhānikassa bhikkhuno sotadvāre pariggaham paṭṭhapento balaṃ dasseti. **Akkosantīti** dasahi akkosavatthūhi akkosanti. **Paribhāsantīti** tayā idaṇcīdaṇca kataṃ, evaṇca evaṇca taṃ karissāmāti vācāya paribhāsanti. **Rosentīti** ghaṭṭenti. **Vihesentīti** dukkhāpentī, sabbaṃ vācāya ghaṭṭanameva vuttaṃ. **So evanti** so

1. Ṭhitiparittatā ca sarasaparittatā ca (Ka)

dhātukammaṭṭhāniko evaṃ sampajānāti. **Uppannā kho me ayanti** sampativattamānuppannabhāvena ca samudācāruppannabhāvena ca uppannā. **Sotasamphassajāti** upanissayavasena sotasamphassato jātā sotadvārajavāvedanā, **phasso aniccoti** sotasamphasso hutvā abhāvattṭhena aniccoti passati. Vedanādayopi sotasamphassasampayuttāva veditabbā. **Dhātārammaṇamevāti** dhātusaṅkhātameva ārammaṇaṃ. **Pakkhandatīti** otarati. **Pasīdatīti** tasmim ārammaṇe pasīdati, bhumavacanameva vā etaṃ. Byañjanasandhivasena “dhātārammaṇamevā”ti vuttaṃ, dhātārammaṇeyevāti ayamettha attho. **Adhimuccatīti**¹ dhātuvasena evanti² adhimokkhaṃ labhati, na rajjati, na dussati. Ayaṃ hi sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagate mūlapariññā-āgantukatāvakālikavasena pariggataṃ karoti, tassa vitthārakathā satipaṭṭhāne satisampajāññapabbe vuttā. Sā pana tattha cakkhudvāraavasena vuttā, idha sotadvāraavasena veditabbā.

Evaṃ katapariggahassa hi dhātukammaṭṭhānikassa balavavipassakassa sacepi cakkhudvārādisu ārammaṇe āpāthagate ayoniso āvajjanaṃ uppajjati ()³ voṭṭhabbanam patvā ekaṃ dve vāre āsevanam labhitvā cittaṃ bhavaṅgameva otarati, na rāgādivasena uppajjati, ayaṃ koṭippatto tikkhavipassako. Aparassa rāgādivasena ekaṃ vāram javanaṃ javati, javanapariyosāne pana rāgādivasena evaṃ me javanaṃ javitanti āvajjato ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti, puna vāram tathā na javati. Aparassa ekavāram evaṃ āvajjato puna dutiyavāram rāgādivasena javanaṃ javatiyeva, dutiyavārāvasāne pana evaṃ me javanaṃ javitanti āvajjato ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti, tatiyavāre tathā na uppajjati. Ettha pana paṭhamo atitikkho, tatiyo atimando, dutiyassa pana vasena imasmim sutte, laṭukikopame, indriyabhāvane ca ayamattho veditabbo.

Evaṃ sotadvāre pariggahitavasena dhātukammaṭṭhānikassa balaṃ dassetvā idāni kāyadvāre dīpento **tañce āvusoti**-ādimāha. Aniṭṭhārammaṇaṃ hi patvā dvīsu vāresu kilamati sotadvāre ca kāyadvāre ca. Tasmā yathā nāma khattassāmī puriso kudālaṃ gahetvā

1. Vimuccatīti (Sī, Syā)

2. Etanti (Syā, Ka)

3. (Voṭṭhabbanam āvajjati) (Sī), (voṭṭhabbanam uppajjati) (Syā)

khettaṃ anusañcaranto yattha vā tattha vā mattikapiṇḍaṃ adatvā dubbalaṭṭhānesuyeva kudālena bhūmiṃ bhinditvā satīṇamattikapiṇḍaṃ deti, evameva mahāthero anāgate sikkhākāmā padhānakammikā kulaputtā imesu dvāresu saṃvaram paṭṭhapetvā khippameva jātijarāmarañassa antaṃ karissantīti imesuyeva dvīsu dvāresu gāḷhaṃ katvā saṃvaram desento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **samudācarantīti** upakkamanti. **Pāṇisamphassenāti** pañippahārena, itaresupi eśeva nayo. **Tathābhūtoti** tathāsabhāvo. **Yathābhūtasminti** yathāsabhāve. **Kamantīti** pavattanti. **Evam Buddhāṃ anussaratoti**—ādīsu itipi so Bhagavāti—ādinā nayena anussarantopi Buddhāṃ anussarati, vuttaṃ kho panetaṃ Bhagavatāti anussarantopi anussaratiyeva. Svākkhāto Bhagavatā dhammoti—ādinā nayena anussarantopi dhammaṃ anussarati, kakacūpamovādaṃ anussarantopi anussaratiyeva. Suppaṭipannoti—ādinā nayena anussarantopi saṅghaṃ anussarati, kakacokantanaṃ¹ adhivāsayaṃānassa bhikkhuno guṇaṃ anussaramānopi anussaratiyeva.

Upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātīti idha vipassanupekkhā adhippetā. **Upekkhā kusalanissitā saṇṭhātīti** idha chaḷaṅgupekkhā, sā panaśa kiñcāpi khīṇāsavassa iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu arajjanādivasena pavattati, ayaṃ pana bhikkhu vīriyabalena bhāvanāsiddhiyā attano vipassanaṃ khīṇāsavassa chaḷaṅgupekkhāthāne ṭhapetīti vipassanāva chaḷaṅgupekkhā nāma jātā.

303. Āpodhātuniddese **āpogatanti** sabba-āpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇaṃ. **Pittaṃ semhanti**—ādīsu pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttaṃ. **Pakuppatīti** oghavasena vaḍḍhati, samuddato vā udakaṃ uttarati, ayamassa pākatiḥ pakopo, āposamvaṭṭakāle pana koṭīsatasaḥsacakkavāḷaṃ udakapūrameva hoti. **Ogacchantīti** heṭṭhā gacchanti, uddhane āropita-udakaṃ viya khayaṃ vināsaṃ pāpuṇanti. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

1. Kakacokkantaṃ (Ka)

304. Tejodhātuniddese **tejogatanti** sabbatejesu gataṃ uṇhattalakkhaṇaṃ. Tejo eva vā tejobhāvaṃ gatanti **tejogataṃ**. Purime āpogatepi pacchime vāyogatepi eseva nayo. **Yena cāti** yena tejogatenā. Tasmim kuppite ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatīti** yena ayaṃ kāyo jīrati, indriyavekallattaṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvaṇca¹ pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kuppitena ayaṃ kāyo dayhati, so ca puggalo dayhāmi dayhāmīti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepaṇca tālavaṇṭavātāṇca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** yena taṃ asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi² sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ saddhim bhāvanānayaena Visuddhimagge vuttaṃ.

Haritantanti haritameva allatīṇādim āgamma nibbāyatīti attho. **Panthantanti** mahāmaggameva. **Selantanti** pabbataṃ. **Udakantanti** udakaṃ. **Ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāganti** tiṇagumbādirahitaṃ, vivittaṃ abbhokāsaṃ bhūmibhāgaṃ. **Anāhārāti** nirāhārā³ nirupādānā, ayampi pakatīyāva tejovikāro vutto, tejoṣaṃvaṭṭakāle pana koṭisatasahassacakkavālaṃ jhāpetvā chārikāmattampi na tiṭṭhati. **Nhārudaddulenāti** cammanillekhanena. **Aggiṃ gavesantīti** evarūpaṃ sukhumaṃ upādānaṃ gahetvā aggiṃ pariyesanti, yaṃ appamattakampi usumaṃ labhitvā pajjalati, sesamidhāpi purimanayeneva veditabbaṃ.

305. Vāyodhātuniddese **uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkārādipavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā⁴. **Koṭṭhāsayā vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārinoti** dhamanījālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭa samīṇjanapasāraṇādinibbattakavātā. **Assāsoti** anto-

1. Valitapalitādibhāvaṇca (Sī)

3. Appaccayā (Sī)

2. Apakkamadhuphāṇitādi (Sī)

4. Bahinikkhamanavātā (Syā)

pavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanānayaena Visuddhimagge vuttaṃ.

Gāmampi vahatīti sakalagāmampi cuṇṇavicuṇṇaṃ¹ kurumānā ādāya gacchati, nigamādīsupi eseva nayo. Idha vāyosaṃvattakāle koṭisatasahassacakkavāḷavidhamaṃsanavasena vāyodhātuvikāro dassito. **Vidhūpanenāti** aggibījanakena. **Ossavaneti** chadanagge, tena hi udakaṃ savati, tasmā taṃ “ossavanan”ti vuccati. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

306. **Seyyathāpi āvusoti** idha kiṃ dasseti, heṭṭhā kathitānaṃ mahābhūtānaṃ nissattaḥvāraṃ. **Kaṭṭhanti** dabbasambhāraṃ. **Vallinti** ābandhanavallim. **Tiṇanti** chadanatiṇaṃ. **Mattikanti** anulepamattikaṃ. **Ākāso parivāritoti** etāni kaṭṭhādīni anto ca bahi ca parivāretvā ākāso ṭhitoti attho. **Agāraṃtveva saṅkhaṃ gacchatīti** agāraṃti paṇṇattimattaṃ hoti. Kaṭṭhādīsu pana visuṃ visuṃ rāsikatesu kaṭṭharāsivallirāsītveva vuccati. **Evameva khoti** evameva aṭṭhi-ādīni anto ca bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso, tāneva aṭṭhi-ādīni paṭicca rūpaṃtveva saṅkhaṃ gacchati, sarīraṃti vohāraṃ gacchati. Yathā kaṭṭhādīni paṭicca gehanti saṅkhaṃ gataṃ agāraṃ khattiyagehaṃ brāhmaṇagehanti vuccati, evamidampi khattiyasarīraṃ brāhmaṇasarīraṃti vuccati, na hettha koci satto vā jīvo vā vijjati.

Ajjhattikañceva āvuso cakkhūti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Heṭṭhā upādārūpaṃ cattāro ca arūpino khandhā tīṇi ca ariyasaccāni na kathitāni, idāni tāni kathetuṃ ayaṃ desanā āraddhāti. Tattha **cakkhuṃ aparibhinnanti** cakkhupasāde niruddhepi upahatepi pittasemhalohitehi palibuddhepi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, paribhinnameva hoti, cakkhuviññāṇassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ aparibhinnaṃ nāma. **Bāhirā ca rūpāti** bāhirā catusamuṭṭhānikarūpā. **Tajjo samannāhāroti** taṃ cakkhuṃ ca rūpe ca paṭicca bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā uppajjanamanasikāro, bhavaṅgāvaṭṭanasamatthaṃ

1. Cuṇṇacuṇṇaṃ (Ka)

cakkhudvāre kiriyaṃanodhātucittanti attho. Taṃ rūpānaṃ anāpāthagatattāpi aññāvihitassapi na hoti, **tajjassāti** tadanurūpassa. **Viññāṇabhāgassāti** viññāṇakoṭṭhāsassa.

Yaṃ tathābhūtaṃ ādīsu dvāraṃasena cattāri saccāri dasseti. Tattha **tathābhūtaṃ** cakkhuviññāṇena saha bhūtaṃ, cakkhuviññāṇasamaṅginoti attho. **Rūpaṃ** cakkhuviññāṇassa na rūpajanakattā cakkhuviññāṇakkhaṇe tisamuṭṭhānarūpaṃ, tadanantaracittakkhaṇe catusamuṭṭhānampi labbhati. **Saṅghaṃ** gacchatīti gaṇaṃ gacchati. Vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva. Viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Ettha ca saṅkhārāti cetanāva vuttā. **Saṅgho**ti ekato saṅgho. **Sannipāto**ti samāgamo. **Samavāyo**ti rāsi. **Yo paṭiccasamuppādaṃ** passatīti yo paccaye passati. **So dhammaṃ** passatīti so paṭiccasamuppānnaḍḍhamme passati, **chanda**ti-ādi sabbaṃ taṇhāvevacanaṃ, taṇhā hi chanda karaṇaṃ asena **chando**. Ālaya karaṇaṃ asena **ālayo**. Anuṇaya karaṇaṃ asena **anuṇayo**. Ajjhogāhitvā gilitvā gahaṇaṃ asena **ajjhosaṇa**ti vuccati. **Chanda rāgavinayo** **chanda rāgappahāna**ti nibbānaṃ seva vevacanaṃ, iti tīṇi saccāni Pāliyaṃ āgatāneva maggasaccaṃ āharitvā gahetaḍḍhaṃ, yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhī bhāvaṇāpaṭivedho, ayaṃ maggoti. **Bahukataṃ** hotīti ettāvataṃ bahuṃ Bhagavato sāsanaṃ kataṃ hoti, **ajjhattikaṇṇeva āvuso sotanti**-ādivāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana ajjhattiko mano nāma bhavaṇacittaṃ, taṃ niruddhampi āvajjana cittaṃ sassa paccayo bhavituṃ asaṃatthaṃ mandathāmagataṃ¹ pavattamānampi **paribhinnaṃ** nāma hoti. Āvajjanaṃ pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ **aparibhinnaṃ** nāma. **Bāhirā ca dhammā**ti dhammāraṃaṇaṃ. **Neva tāva tajjassāti** idaṃ bhavaṇasaṃayeneva kathitaṃ. Dutiyavāro paṇa ajjhānapaccavekkhaṇena vā paṇa akammaṭṭhānaṃ aṃasikārena vā paṇa abuddhavaṇasaṃajjhāyakaṇaṇādinā vā aññāvihitakaṃ sandhāya vutto. Imasmiṃ vāre **rūpaṃ**ti catusamuṭṭhānampi labbhati. Manoviññāṇaṃ hi rūpaṃ samuṭṭhāpeti, vedanādayo manoviññāṇasampayuttā, viññāṇaṃ manoviññāṇameva. Saṅkhārā panettha

1. Mandatamagataṃ (Sī, Syā)

phassacetanāvaseneva gahitā. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ. Iti mahāthero heṭṭhā ekadesameva sammasanto āgantvā imasmim̐ ṭhāne ṭhatvā heṭṭhā parihīnadesanaṃ sabbam̐ taṃtaṃdvārasena bhājetvā dassento yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. **Evam me sutanti** Mahāsāropamasuttaṃ. Tattha **acirapakkanteti** saṃghaṃ bhinditvā ruhiruppādakammaṃ katvā nacirapakkante salīṅgeneva pāṭi-ekke jāte.

Idha bhikkhave ekacco kulaputtoti kiñcāpi asukakulaputtoti na niyāmito, Devadattaṃyeva pana sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. So hi asambhinnāya mahāsammatapeṇiyā Okkākavaṃse jātattā jātikulaputto. **Otiṇṇoti** yassa jāti anto anupaviṭṭhā, so jātiyā otiṇṇo nāma. Jarādīsupi eseva nayo. **Lābhasakkārādīsupi lābhoti** cattāro paccayā. **Sakkāroti** tesam̐yeva sukatabhāvo. **Silokoti** vaṇṇabhaṇaṇaṃ. **Abhinibbattetīti** uppādeti. **Apaññātāti** dvinnam̐ janānaṃ ṭhitaṭṭhāne na paññāyanti, ghāsacchādanamattampi na labhanti. **Appesakkhāti** appaparivārā, purato vā pacchato vā gacchantaṃ na labhanti.

Sārena sarakaraṇīyanti rukkhāsārena kattabbaṃ akkhacakkayuganaṅgalādikaṃ yaṃkiñci. **Sākhāpalāsaṃ aggahesi brahmacariyassāti** maggaphalasārassa¹ sāsanabrahmacariyassa cattāro paccayā sākhāpalāsaṃ nāma, taṃ aggahesi. **Tena ca vosānaṃ āpādīti** teneva ca alamettāvataṃ sāro me pattoti vosānaṃ āpanno.

310. **Ñānadassanaṃ ārādheti** Devadatto pañcābhiñño, dibbacakkhu ca pañcannaṃ abhiññānaṃ matthake ṭhitaṃ, taṃ imasmim̐ sutte “ñānadassanaṃ”ti

1. Aggaphalasārassa (Ka)

vuttaṃ. **Ajānaṃ apassaṃ viharanti** kiñci sukhumaṃ rūpaṃ ajānantā antamaso paṃsupisācakampi apassantā viharanti.

311. **Asamayavimokkhaṃ ārādheti** “katamo asamayavimokkho, cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni nibbānaṃ, ayaṃ asamayavimokkho”¹ evaṃ vutte navalokuttaradhamme ārādheti sampādeti paṭilabhati. Lokiyasamāpattiyo hi appitappitakkhaṇe ya eva paccanīkadhammehi vimuccanti, tasmā “katamo samayavimokkho, cattāri ca jhānāni² catasso ca arūpāvacarasamāpattiyo, ayaṃ samayavimokkho”¹ evaṃ samayavimokkhoti vuttā. Lokuttaradhammā pana kālena kālaṃ vimuccanti, sakiṃ vimuttāni hi maggaphalāni vimuttāneva honti. Nibbānaṃ sabbakilesehi accantaṃ vimuttamevāti ime nava dhammā asamayavimokkhoti vuttā.

Akuppā cetovimutti arahattaphalavimutti. Ayamatto etassāti **etadattham**, arahattaphalattham idaṃ brahmacariyaṃ, ayaṃ etassa atthoti vuttaṃ hoti. **Etaṃ sāranti** etaṃ arahattaphalaṃ brahmacariyassa sāraṃ. **Etaṃ pariyosānanti** etaṃ arahattaphalaṃ brahmacariyassa pariyosānaṃ, esa koṭi, na ito paraṃ pattabbaṃ atthāti yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlasāropamasuttavaṇṇanā

312. **Evaṃ me sutanti** Cūlasāropamasuttaṃ. Tattha **Piṅgalakoccho** so brāhmaṇo piṅgaladhātuko. **Koccho** panassa nāmaṃ, tasmā “Piṅgalakoccho”¹ ti vuccati. **Samghinoti** ādisu pabbajitasamūhasaṅkhāto samgho etesaṃ attāti **saṃghino**. Sveva gaṇo etesaṃ atthāti **gaṇino**. Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyāti **gaṇācariyā**. **Ñātāti** paññātā pākaṭā. “Appicchā santuṭṭhā,

1. Khu 9. 236 Paṭisambhidāmagge.

2. Catasso ca rūpāvacarasamāpattiyo (Syā, Ka)

appicchatāya vatthampi na nivāseṇti”ti-ādinā nayena samuggato yaso etesaṃ atthīti **yasassino**. **Titthakarā**ti laddhikarā. **Sādhussammata**ti ime sādhu sundarā sappurisāti evaṃ sammata. **Bahujanassā**ti assutavato andhabālaputhujjanassa. Idāni te dassento **seyyathidaṃ Pūraṇoti**-ādimāha. Tattha **Pūraṇoti** tassa Satthupaṭiñṇassa nāmaṃ. **Kassapoti** gottam. So kira aññatarassa kulassa ekūnadāsasataṃ pūrayamāno jāto, tenassa “Puraṇo”ti nāmaṃ akaṃsu. Maṅgaladāsattā cassa “dukkaṭaṇ”ti¹ vattā natthi, akataṃ vā na katanti. “So kimahaṃ ettha vasāmi”ti² palāyi. Athassa corā vatthāni acchindimsu. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi³ ajānanto jātārūpeneva⁴ ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā “ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso”ti pūvabhaddhādīni gahetvā upasaṅkamanti. So “mayhaṃ sātakaṃ anivattabhaṇṇena idaṃ uppannaṃ”ti tato paṭṭhāya sātakaṃ labhivāpi na nivāsesi, tadeva pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi pañcasatā manussā pabbajimsu, taṃ sandhāyāha “Pūraṇo Kassapo”ti.

Makkhalīti tassa nāmaṃ. Gosālāya jātattā **Gosālō**ti dutiyaṃ nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantam “tāta mā khalī”ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyitum āraddho. Sāmiko upadhāvitvā sātakakaṇṇe⁵ aggahesi. Sopi sātakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi, sesaṃ pūraṇasadisameva.

Ajītoti tassa nāmaṃ. Kesakambalaṃ dhāretīti **kesakambalo**. Iti nāmadvayaṃ saṃsanditvā “Ajito kesakambalo”ti vuccati. Tattha **kesakambalo** nāma manussakesehi katakambalo, tato paṭikiṭṭhataraṃ vatthaṃ nāma natthi. Yathāha “seyyathāpi bhikkhave yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ⁶, kesakambalo tesam paṭikiṭṭho akkhāyati, kesakambalo bhikkhave sīte sīto uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso”ti⁷.

1. Kataṃ dukkatanti (Sī, Syā), sukataṃ dukkaṭanti (Ka)

2. Vasissāmīti (Syā, Ka)

3. Paṭicchādanam (Syā, Ka)

4. Naggārūpeneva (Syā)

5. Dasakaṇṇe (Sī)

6. Tantāvutāni vatthāni (Syā, Ka)

7. Am 1. 290 piṭṭhe.

“**Pakudhoti** tassa nāmaṃ. **Kaccāyanoti** gottam. Iti nāmagottam saṃsanditvā “Pakudho Kaccāyano”ti vuccati. Sītudakapaṭikkhattako esa, vaccaṃ katvāpi udakakiccaṃ na karoti, uṇhodakaṃ vā kañjiyaṃ vā labhitvā karoti, nadiṃ vā maggodakaṃ vā atikkamma “sīlaṃ me bhinnan”ti vālikathūpaṃ katvā sīlaṃ adhiṭṭhāya gacchati, evarūpo nissirikaladdhiko esa.

Sañjayoti tassa nāmaṃ. Belatṭhassa puttoti **Belatṭhaputto**. Amhākaṃ gaṇṭhanakilesa palibujjhanakilesa natthi, kilesagaṇṭtharahitā¹ mayanti evaṃ vāditāya laddhanāmasena **Nigaṇṭho**. Nāṭassa puttoti **Nāṭaputto**. **Abbhaññaṃsūti** yathā tesam paṭiññā, tatheva jānimsu². Idam vuttam hoti—sace nesaṃ sā paṭiññā niyyānikā sabbe abbhaññaṃsu. No ce, na abbhaññaṃsu. Tasmā kiṃ tesam paṭiññā niyyānikā na niyyānikāti, ayametassa pañhassa attho. Atha Bhagavā nesaṃ anīyyānikabhāvakathanena atthābhāvato alanti paṭikkhipitvā upamāya attham pavedento³ dhammameva desetuṃ **dhammaṃ te brāhmaṇa desessāmīti** āha.

320. Tattha **sacchikiriyāyāti** sacchikaraṇattham. **Na chandaṃ janetīti** kattukamyatāchandaṃ na janayati. **Na vāyamatīti** vāyāmaṃ parakkamaṃ na karoti. **Olīnavuttiko ca hotīti** līnājjhāsayo hoti. **Sāthalikoti** sithilaggāhī, sāsanam sithilaṃ katvā gaṇhāti, daḷham na gaṇhāti.

323. **Idha brāhmaṇa bhikkhu vivicceva kamehīti** katham ime paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanena uttaritarā jātāti? Nirodhapāḍakattā. Hetṭhā paṭhamajjhānādidhammā hi vipassanāpāḍakā, idha nirodhapāḍakā, tasmā uttaritarā jātāti veditabbā. Iti Bhagavā idampi suttaṃ yathānusandhināva niṭṭhapesi. Desanāvasāne brāhmaṇo saraṇesu patitṭhitoti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasāropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kilesagaṇṭhirahitā (Sī)

2. Jānimsu na jānimsu (Sī, Syā)

3. Attham parivārento (Sī), atthapadam vedento (Syā)

4. Mahāyamakavagga

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā

325. **Evam me sutanti** Cūḷagosiṅgasuttam. Tattha **Nātike**¹ **viharatīti** **Nātikā** nāma ekaṃ taḷākam nissāya dvinnam cūḷapitimahāpitiputtānam dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāme. **Giṇṇjakāvasatheti** iṭṭhakāmaye āvasathe. Ekasmiṃ kira samaye Bhagavā mahājanasaṅgaham karonto Vajjiraṭṭhe cārikam caramāno Nātikam anuppatto. Nātikavāsino manussā Bhagavato mahādānam datvā dhammakatham sutvā pasannahadaya “Satthu vasanaṭṭhānam karissāmā”ti mantetvā iṭṭhakāheva bhittisopānatthambhe vālarūpādini dassento pāsadam katvā sudhāya limpitvā mālākammalatākammādini niṭṭhāpetvā bhummattharaṇamañcapīṭhādini pañṇāpetvā Satthu niyyātesum. Aparāparam panettha manussā bhikkhusaṅghassa rattiṭṭhānadivāṭṭhānamaṇḍapacaṅkamādini kārayimsu. Iti so vihāro mahā ahosi. Tam sandhāya vuttam “giṇṇjakāvasathe”ti.

Gosiṅgasālavanadāyeti tattha ekassa jeṭṭhakarukkhassa khandhato gosiṅgasaṅṭhānam hutvā viṭapam uṭṭhahi, tam rukkham upādāya sabbampi tam vanam **Gosiṅgasālavananti** saṅkham gataṃ. **Dāyoti** avisesena araṇṇassetam nāmam. Tasmā **Gosiṅgasālavanadāyeti** Gosiṅgasālavana-araṇṇeti attho. **Viharantīti** sāmaggirasam anubhavamānā viharanti. Imesam hi kulaputtānam uparipaṇṇāsake² puthujjanakālo kathito, idha khīṇāsavakālo. Tadā hi te laddhassādā laddhapatīṭṭhā adhigatapaṭisambhidā khīṇāsavā hutvā sāmaggirasam anubhavamānā tattha viharimsu. Tam sandhāyetam vuttam.

Yena Gosiṅgasālavanadāyo tenupasaṅkamīti

Dhammasenāpatimahāmogallānattheresu vā asītimahāsāvakesu vā antamaso Dhammabhaṇḍāgārika-ānandattherampi kañci anāmantetvā sayameva pattacīvaram ādāya anikā nissaṭo hatthī viya, yūthā nissaṭo kāḷasīho³

1. Nādike (Sī, Syā) Ṭikā pana oloketabbā.

2. Ma 3. 193 piṭṭhe.

3. Kesarasīho (Syā)

viya, vātacchinno valāhako viya ekakova upasaṅkami. Kasmā panettha Bhagavā sayam agamāsīti? Tayo kulaputtā sāmaggirasam anubhavantā viharanti, tesam paggaṇhanato pacchimajanataṃ anukampanato dhammagarubhāvato ca. Evaṃ kirassa ahosi “aham ime kulaputte paggaṇhitvā ukkaṃsitvā paṭisanthāraṃ katvā dhammaṃ nesaṃ desessāmī”ti. Evaṃ tāva paggaṇhanato agamāsi. Aparampissa ahosi “anāgate kulaputtā Sammāsambuddho samaggavāsaṃ vasantānaṃ santikaṃ sayam gantvā paṭisanthāraṃ katvā dhammaṃ kathetvā tayo kulaputte paggaṇhi, ko nāma samaggavāsaṃ na vaseyyāti samaggavāsaṃ vasitabbaṃ maññaṃ mānā khippameva dukkhassantaṃ karissantī”ti, evaṃ pacchimajanataṃ anukampanatopi agamāsi. Buddhā ca nāma dhammagaruno honti, so ca nesaṃ dhammagarubhāvo rathavinīte āvikatova¹. Iti imasmā dhammagarubhāvatoṇi dhammaṃ paggaṇhissāmīti agamāsi.

Dāyapāloti araṇṇapālo. So taṃ araṇṇaṃ yathā icchiticchitappadesena manussā pavisitvā tattha pupphaṃ vā phalaṃ vā niyyāsaṃ vā dabbasambhāraṃ vā na haranti, evaṃ vatiyā parikkhittassa tassa araṇṇassa yojite dvāre nisīditvā taṃ araṇṇaṃ rakkhati pāleti. Tasmā “dāyapālo”ti vutto. **Attakāmarūpā**ti attano hitaṃ kāmayamaṇasabhāvā hutvā viharanti. Yo hi imasmiṃ sāsane pabbajitvāpi vejjakammadūtakammapahiṇagamanādīnaṃ vasena ekavīsati-anesanāhi jīvikaṃ² kappeti, ayaṃ na attakāmarūpo nāma. Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā ekavīsati-anesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhāya Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sappāyadhutaṅgaṃ adhiṭṭhāya aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmaṇaṃ pahāya araṇṇaṃ pavisitvā samāpattiyo nibbattetvā vipassanāya kammaṃ kurumāno viharati³, ayaṃ attakāmo nāma. Tepi tayo kulaputtā evarūpā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “attakāmarūpā viharantī”ti.

Mā tesam aphāsukamakāsīti tesam mā aphāsukaṃ akāsīti Bhagavantaṃ vāresi. Evaṃ kirassa ahosi “ime kulaputtā samaggā viharanti, ekaccassa ca gataṭṭhāne bhaṇḍanakalahavivādā vattanti, tikhīṇasiṅgo caṇḍagoṇo viya ovijjhanto vicarati, athekamaggena dvinnaṃ gamanaṃ

1. Āgatova (Syā, Ka)

2. Jīvitaṃ (Syā, Ka)

3. Vicarati (Syā, Ka)

na hoti, kadāci ayampi evaṃ karonto imesaṃ kulaputtānaṃ samaggavāsaṃ bhindeyya, pāsādikō ca panesa suvaṇṇavaṇṇo surasagiddho maññe, gatakālato paṭṭhāya paṇītaḍāyakānaṃ attano upaṭṭhākānañca vaṇṇakathanādīhi imesaṃ kulaputtānaṃ appamāḍavihāraṃ bhindeyya, vasanaṭṭhānāni cāpi etesaṃ kulaputtānaṃ nibaddhāni paricchinnāni tisso ca paṇṇasālā tayo caṅkamā tīṇi divāṭṭhānāni tīṇi mañcapīṭhāni, ayaṃ pana samaṇo mahākāyo vuḍḍhataro maññe bhavissati, so akāle ime kulaputte senāsanā vuṭṭhāpessati, evaṃ sabbathāpi etesaṃ aphāsu bhavissati”ti. Taṃ anicchanto “mā tesāṃ aphāsukamakāsi”ti Bhagavantāṃ vāresi.

Kim panesa jānanto vāresi, ajānantoti? Ajānanto. Kiñcāpi hi Tathāgatassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni pavattiṃsu, araññavāsino pana dubbalamanussā sakammappasutā tāni sallakkhetuṃ na sakkonti, Sammāsambuddho ca nāma yadā anekabhikkhusahassaparivāro byāmappabhāya asīti-anubyañjanehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasiriyā ca Buddhānubhāvaṃ dassento vicarati, tadā ko esoti apucchitvāva jānitabbo hoti, tadā pana Bhagavā sabbampi taṃ Buddhānubhāvaṃ cīvaragabbhena paṭicchādetvā valāhakagabbhena paṭicchanno puṇṇacando viya sayameva pattacīvaramādāya aññātakavesena agamāsi. Iti naṃ ajānantova dāyapālo nivāresi.

Etadavocāti thero kira mā samaṇāti dāyapālassa kathaṃ sutvāva cintesi “mayāṃ tayo janā idha viharāma, aññe pabbajitā nāma natthi, ayañca dāyapālo pabbajitena viya saddhiṃ katheti, ko nu kho bhavissati”ti divāṭṭhānato vuṭṭhāya dvāre ṭhatvā maggaṃ olokento Bhagavantāṃ addasa. Bhagavāpi therassa saha dassaneneva sarīrobhāsaṃ muñci, asīti-anubyañjanavirājita byāmappabhā pasāritasuvaṇṇapaṭo viya virocittha. Thero “ayaṃ dāyapālo phaṇakataṃ āsivisaṃ gīvāya gahetuṃ hatthaṃ pasārento viya loke aggapuggalena saddhiṃ kathentova na jānāti, aññatarabhikkhunā viya saddhiṃ katheti”ti nivārento etaṃ “mā āvuso dāyapālā”ti-ādivacanaṃ avoca.

Tenupasaṅkamīti kasmā Bhagavato paccuggamanam akatvā upasaṅkami? Evaṃ kirassa ahosi “mayam tayo janā samaggavāsam vasāma, sacāham ekakova paccuggamanam karissāmi, samaggavāso nāma na bhavissatī”ti piyamitte gahetvāva paccuggamanam karissāmi. Yathā ca Bhagavā mayham piyo, evam sahāyānampi me piyoti, tehi saddhiṃ paccuggamanam kātukāmo sayam akatvāva upasaṅkami. Keci pana tesam therānam paṇṇasāladvāre caṅkamanakoṭiyā Bhagavato āgamanamaggo hoti, tasmā thero tesam saññam dadamānova gatoti. **Abhikkamathā**ti ito āgacchatha. **Pāde pakkhālesī**ti vikasitapadumasannibhehi jālahatthehi maṇivaṇṇam udakam gahetvā suvaṇṇavaṇṇesu piṭṭhipādesu udakamabhisiñcitvā pādena pādam ghaṃsanto pakkhālesi. Buddhānam kāye rajojallam nāma na upalimpati, kasmā pakkhālesī? Sarīrassa utuggahaṇattham, tesaṃ cittaśampahamsanattam. Amhehi abhihaṭṭena udakena Bhagavā pāde pakkhālesi, paribhogam akāsīti tesam bhikkhūnam balavasomanassavasena cittam piṇitam hoti, tasmā pakkhālesi. **Āyasmantaṃ Anuruddham Bhagavā etadavocā**ti so kira tesam vuḍḍhataro.

326. Tassa saṅgahe kate sesānam katova hotīti therāññeva etaṃ **kacci vo Anuruddhā**ti-ādivacanam avoca. Tattha **kaccī**ti pucchanatthe nipāto. **Voti** sāmivacanam. Idaṃ vuttam hoti—kacci Anuruddhā tumhākam khamanīyam, iriyāpatho vo khamati, kacci yāpanīyam, kacci vo jīvitam yāpeti ghaṭṭiyati, kacci piṇḍakena na kilamatha, kacci tumhākam sulabhapiṇḍam, sampatte vo disvā manussā uḷuṅkayāgum vā kaṭacchubhikkham vā dātabbam maññantīti bhikkhācāravattam pucchatī. Kasmā? Paccayena akilamantena hi sakkā samaṇadhammo kātum, vattameva vā etaṃ pabbajitānam. Atha tena paṭivacane dinne “Anuruddhā tumhe rājapabbajitā mahāpuññā, manussā tumhākam araññe vasantānam adatvā kassa aññassa dātabbam maññissanti, tumhe pana etaṃ bhuñjitvā kim nu kho migapotakā viya aññamaññam saṃghaṭṭentā viharatha, udāhu sāmaggibhāvo vo atthī”ti sāmaggirasam pucchanto **kacci pana vo Anuruddhā samaggā**ti-ādimāha.

Tattha **khīrodakībhūtā**ti yathā khīraṇca udakaṇca aññamaññam saṃsandati, visum na hoti, ekattam viya upeti, kacci evam sāmaggivasena

ekattūpagatacittuppādā viharathāti pucchati. **Piyacakkhūhī** mettacittam paccupaṭṭhapetvā olokanacakkhūni piyacakkhūni nāma, kacci tathārūpehi cakkhūhi aññamaññaṃ sampassantā viharathāti pucchati. **Tagghāti** ekaṃsatthe nipāto, ekaṃsena mayaṃ bhanteti vuttam hoti. **Yathā katham panāti** ettha **yathāti** nipātamattam. **Kathanti** kāraṇapucchā. Katham pana tumhe evaṃ viharatha, kena kāraṇena viharatha, tam me kāraṇam brūthāti vuttam hoti. **Mettam kāyakammanti** mettacittavasena pavattam kāyakammaṃ. **Āvi ceva raho cāti** sammukhā ceva parammukhā ca. Itaresupi eseva nayo.

Tattha sammukhā kāyavacīkammāni saḥavāse labbhanti, itarāni vipavāse, manokammaṃ sabbattha labbhati. Yaṃ hi saḥavasantesu ekena mañcapīṭham vā dārubhaṇḍam vā mattikābhaṇḍam vā bahi dunnikkhittam hoti, tam disvā kenidam vaḷañjanti avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittam viya gahetvā paṭisaṃmentassa paṭijaggitabbayuttam vā pana ṭhānam paṭijaggantassa sammukhā mettam kāyakammaṃ nāma hoti. Ekasmim pakkante tena dunnikkhittam senāsanaparikkhāram tatheva nikkhipantassa paṭijaggitabbayuttaṭṭhānam vā pana paṭijaggantassa parammukhā mettam kāyakammaṃ nāma hoti. Saḥavasantassa pana tehi saddhim madhuraṃ sammodanīyam katham paṭisanthārakatham saraṇīyakatham dhammīkatham sarabhaññaṃ sākacchaṃ pañhapucchanaṃ pañhavissajjananti evamādikaraṇe sammukhā mettam vacīkammaṃ nāma hoti. Theresu pana pakkantesu mayham piyasahāyo Nandiyatthero Kimilatthero¹ evaṃ sīlasampanno evaṃ ācārasampannoti-ādiguṇakathanam parammukhā mettam vacīkammaṃ nāma hoti. Mayham piyamitto Nandiyatthero Kimilatthero¹ avero² hotu, abyāpajjo sukhī hotūti evaṃ samannāharato pana sammukhāpi parammukhāpi mettam manokammaṃ nāma hotiyeva.

Nānā hi kho no bhante kāyāti kāyam hi piṭṭham viya mattikā viya ca omadditvā ekato kātuṃ na sakkā. **Ekañca pana maññe cittanti** cittam pana no hitaṭṭhena niranantaraṭṭhena aviggahaṭṭhena samaggaṭṭhena ekamevāti dasseti. Katham panetaṃ sakaṃ cittam nikkhipitvā itaresaṃ cittavasena vattiṃsūti? Ekassa patte malaṃ uṭṭhahati, ekassa cīvaraṃ kiliṭṭham hoti, ekassa paribhaṇḍakammaṃ hoti. Tattha yassa patte malaṃ uṭṭhitam, tena mamāvuso patte malaṃ uṭṭhitam pacituṃ vaṭṭatīti vutte itare mayham cīvaraṃ

1. Kimbilatthero (Sī)

2. Arogo (Ka)

kiliṭṭhaṃ dhovitaḥḥaṃ, mayhaṃ paribhaṇḍaṃ kātābanti avatvā araṇṇaṃ pavisitvā dārūni āharitvā chinditvā pattakaṭṭhe paribhaṇḍaṃ katvā tato paraṃ cīvaraṃ vā dhovanti, paribhaṇḍaṃ vā karonti. Mamāvuso cīvaraṃ kiliṭṭhaṃ dhovituṃ vaṭṭati, mama paṇṇasālā uklāpā paribhaṇḍaṃ kātuṃ vaṭṭatīti paṭhamataraṃ ārocitepi eseva nayo.

327. **Sādhū sādhū Anuruddhāti** Bhagavā heṭṭhā na ca mayaṃ bhante piṇḍakena kilamimhāti vutte na sādhuḥkaramadāsi. Kasmā? Ayaṃ hi kabaḷikāro āhāro nāma imesaṃ sattānaṃ apāyalokepi devamanussalokepi āciṇṇasamāciṇṇova. Ayaṃ pana lokasannivāso yebhuyyena vivādapakkhanda, apāyaloke devamanussalokepi ime sattā paṭiviruddhā eva, etesaṃ sāmaggikālo dullabho, kadācideva hotīti samaggavāsassa dullabhata idha Bhagavā sādhuḥkaramadāsi. Idāni tesāṃ appamādalakkhaṇaṃ pucchanto **kacci pana vo Anuruddhāti**-ādimāha. Tattha **voti** nipātamattaṃ, paccattavacanaṃ vā, kacci tumheti attho. **Amhākaṃti** amhesu tīsu janesu. **Piṇḍāya paṭikkamatīti** gāme piṇḍāya caritvā paccāgacchati. **Avakkārapātīti** atirekapiṇḍapātaṃ apānetvā ṭhapanatthāya ekaṃ samuggapātīti dhovitvā ṭhāpeti.

Yo pacchāti te kira therā na ekatova bhikkhācāraṃ pavisanti, phalasamāpattirātā hete. Pātova sarīrappaṭijagganaṃ katvā vattappaṭipattīti pūretvā senāsaṇaṃ pavisitvā kālaparicchedaṃ katvā phalasamāpattīti appētvā nisīdanti. Tesu yo paṭhamataraṃ nisinno attano kālaparicchedavasena paṭhamataraṃ uṭṭhāti, so piṇḍāya caritvā paṭinivatto bhattakiccaṭṭhānaṃ āgantvā jānāti “dve bhikkhū pacchā, ahaṃ paṭhamataraṃ āgato”ti. Atha pattaṃ pidahitvā¹ āsanapaṇṇāpanādīni katvā yadi patte paṭivisaṃmattameva² hoti, nisīditvā bhuñjati. Yadi atirekaṃ hoti, avakkārapātiyaṃ pakkhipitvā pātīti pidhāya bhuñjati. Katabhattakicco pattaṃ dhovitvā vōdakaṃ³ katvā thavikāya osāpetvā pattacīvaraṃ gahetvā attano vasaṇatṭhānaṃ pavisati. Dutiyopi āgantvā jānāti “eko paṭhamā āgato, eko pacchato”ti. So sace patte bhattaṃ paṃṇameva hoti, bhuñjati. Sace maṇḍaṃ, avakkārapātito gahetvā bhuñjati. Sace

1. Saṃvidahitvā (Syā, Ka)

2. Paṭivimsamattameva (Sī)

3. Nirodakaṃ (Syā)

atirekaṃ hoti, avakkārapātiyaṃ pakkhipitvā pamāṇameva bhuñjitvā purimatthero viya vasanaṭṭhānaṃ pavisati. Tatiyopi āgantvāva jānāti “dve paṭhamāṃ āgastā, ahaṃ pacchato”ti. Sopi dutiyatthero viya bhuñjitvā katabhattakicco pattam dhovitvā vodakaṃ katvā thavikāya osāpetvā āsanāni ukkhipitvā paṭisāmeti, pāṇiyaghaṭe vā paribhojanīyaghaṭe vā avasesaṃ udakaṃ chaḍḍetvā ghaṭe nikujjitvā avakkārapātiyaṃ sace avasesabhaddam hoti, taṃ vuttanayena jahitvā¹ pātim dhovitvā paṭisāmeti, bhaddaggaṃ sammajjati, tato kacavaraṃ chaḍḍetvā sammajjanaṃ ukkhipitvā upacikāhi muttaṭṭhāne ṭhapetvā pattacīvaramādāya vasanaṭṭhānaṃ pavisati. Idam therānaṃ bahivihāre araṇṇe bhaddakiccakaraṇaṭṭhāne bhojanasālāyaṃ vattam. Idam sandhāya “yo pacchā”ti-ādi vuttam.

Yo passatīti-ādi pana nesaṃ antovihāre vattanti vedittabbaṃ. Tattha **vaccaghaṭanti** ācamaṇakumbhiṃ. **Rittanti** rittakaṃ. **Tucchanti** tasseeva vevacanaṃ. **Avisayhanti** ukkhipitum asakkuṇeyyaṃ. Atibhāriyaṃ. **Hatthavikārenāti** hatthasaṇṇāya. Te kira pāṇiyaghaṭādisu yaṃkiñci tucchakaṃ gahetvā pokkharaṇiṃ gantvā anto ca bahi ca dhovitvā udakaṃ parissāvetvā tīre ṭhapetvā aññaṃ bhikkhuṃ hatthavikārena āmantenti, odissa vā anodissa vā saddaṃ na karonti. Kasmā odissa saddaṃ na karonti? Taṃ bhikkhuṃ saddo bādheyyāti. Kasmā anodissa saddaṃ na karonti? Anodissa sadde dinne “ahaṃ pure ahaṃ pure”ti dvepi nikkhameyyum, tato dvīhi kattabbakamme tatiyassa kammachedo bhaveyya. Saṃyatapadasaddo pana hutvā aparassa bhikkhuno divāṭṭhānasantikaṃ gantvā tena diṭṭhabhāvaṃ ñatvā hatthasaṇṇaṃ karoti, tāya saṇṇāya itaro āgacchati, tato dve janā hatthena hatthaṃ saṃsibbantā dvīsu hatthesu ṭhapetvā upaṭṭhapenti. Taṃ sandhāyāha “hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhapemā”ti.

Pañcāhikaṃ kho panāti cātuddase pannarase aṭṭhamiyanti idaṃ tāva pakatidhammassavanameva, taṃ akhaṇḍaṃ katvā pañcame pañcame divase dve therā nātivikāle nhāyitvā Anuruddhattherassa vasanaṭṭhānaṃ gacchanti. Tattha tayopi nisīditvā tiṇṇaṃ piṭakānaṃ aññatarasmim aññamaññaṃ pañhaṃ

1. Haritvā (Sī, Syā)

pucchanti, aññaṃaññaṃ viṣṣajjenti, tesāṃ evaṃ karontānaṃyeva aruṇaṃ uggacchati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Ettāvataṃ therena Bhagavatā appamādalakkhaṇaṃ pucchitena pamādaṭṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṃ viṣṣajjitaṃ hoti. Aññaṃañhi bhikkhūnaṃ bhikkhācāraṃ pavisaṇakālo nikkhamanākālo nivāsanaparivattanaṃ cīvarapārūpanaṃ antogāme piṇḍāya caraṇaṃ dhammakathanāṃ anumodanaṃ gāmato nikkhamitvā bhattakiccakaraṇaṃ pattadhovanaṃ patta-osāpanaṃ pattacīvarapaṭisaṃmanati papañcakaraṇaṭṭhānāni etāni, tasmā thero amhākaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ muñcitvā pamādakālo nāma natthīti dassento pamādaṭṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṃ viṣṣajjesi.

328. Athassa Bhagavā sādhuṇāraṃ datvā paṭhamajjhānaṃ pucchanto puna **atthi pana voti**-ādimāha. Tattha **uttari manussadhammā**ti manussadhammato uttari. **Alamariyaññāḍassanavisesoti** ariyabhāvakaraṇasamattho¹ ññaviseso. **Kim hi no siyā bhanteti** kasmā bhante nādhigato bhavissati, adhigatoyevāti. **Yāva devāti** yāva eva².

329. Evaṃ paṭhamajjhānādhigame byākate dutiyajjhānādīni pucchanto **etassa pana voti**-ādimāha. Tattha **samatikkamāyāti** samatikkamatthāya. **Paṭippassaddhiyāti** paṭippassaddhatthāya. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Pacchimapañhe pana lokuttaraññāḍassanavasena adhigataṃ nirodhasamāpattiṃ pucchanto **alamariyaññāḍassanavisesoti** āha. Theropi pucchānurūpeneva byākāsi. Tattha yasmā vedayitasukhato avedayitasukhaṃ santataraṃ paṇītataṃ hoti, tasmā **aññaṃ phāsuvihāraṃ uttaritaraṃ vā paṇītataṃ vā na samanupassāmāti** āha.

330. **Dhammiyā kathāyāti** sāmaggirasānisamsappaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya. Sabbepi te catūsu saccesu pariniṭṭhitakiccā, tena tesāṃ paṭivedhatthāya kiñci kathetabbaṃ natthi. Sāmaggirasena³ pana ayañca ayañca ānisamsoti sāmaggirasānisamsameva nesaṃ Bhagavā kathesi. **Bhagavantaṃ anusaṃyāyitvāti** anugantvā. Te kira Bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā

1. Samatthako (Syā, Ka)

2. Yāvade eva (Sī)

3. Sāmaggivāsena (Sī), sāmaggirase (Ka)

thokaṃ agamaṃsu, atha Bhagavā vihārassa pariveṇapariyantam gatakāle “āharatha me pattacīvaram, tumhe idheva tiṭṭhathā”ti pakkāmi. **Tato paṭinivattitvā**ti tato ṭhitaṭṭhānato nivattitvā. **Kim nu kho mayam āyasmatoti** Bhagavantam nissāya pabbajjādīni adhigantvāpi attano guṇakathāya aṭṭiyamānā adhigamappicchatāya āhaṃsu. **Imāsañca imāsañcāti** paṭhamajjhānādīnam lokiyalokuttarānam. **Cetasā ceto paricca viditoti** ajja me āyasmanto lokiyasamāpattiyā vītināmesum, ajja lokuttarāyāti evaṃ cittena cittam paricchinditvā viditam. **Devatāpi** meti bhante Anuruddha ajja ayyo Nandiyatthero, ajja ayyo Kimilatthero imāya ca imāya ca samāpattiyā vītināmesīti evamārocesunti attho. **Pañhābhipuṭṭhenā**ti tampi mayā sayam viditanti vā devatāhi ārocitanti vā ettakeneva mukham me sajjanti katham samuṭṭhāpetvā apuṭṭheneva me na kathitam. Bhagavatā pana pañhābhipuṭṭhena pañham abhipucchitena satā byākatam, tatra me kim na rocathāti āha.

331. **Dīghoti** “maṇi māṇivaro dīgho, atho serīsako sahā”ti¹ evaṃ āgato aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpatīnam abbhantaro eko devarājā. **Parajanoti** tasseva yakkhassa nāmaṃ. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti** so kira Vessavaṇena pesito etaṃ ṭhānam gacchanto Bhagavantam sayam pattacīvaram gahetvā giṇṇakāvasathato Gosīṅgasālavanassa antare disvā Bhagavā attanā pattacīvaram gahetvā gosīṅgasālavane tiṇṇam kulaputtānam santikaṃ gacchati. Ajja mahatī dhammadesanā bhavissati. Mayāpi tassā desanāya bhāginā bhavitabbanti adissamānena² kāyena Satthu padānupadiko gantvā avidūre ṭhatvā dhammam sutvā Satthari gacchantepi na gato, “ime therā kim karissanti”ti dassanattham pana tattheva ṭhito. Atha te dve there Anuruddhattheram paliveṭhente³ disvā “ime therā Bhagavantam nissāya pabbajjādayo sabbaguṇe adhigantvāpi Bhagavatova maccharāyanti⁴, na sahanti, ativiya niliyanti paṭicchādentī, na dāni tesam paṭicchādetum dassāmi, pathavito

1. Dī 3. 173 piṭṭhe.

3. Palibodhante (Syā), palivedhente (Ka)

2. Dissamānena (Sī, Syā)

4. Maccharāyanti (Syā)

yāva brahmalokā etesaṃ guṇe pakāsessāmī”ti cintetvā yena Bhagavā tenupasaṅkami.

Lābhā vata bhanteti ye bhante Vajjiraṭṭhavāsino Bhagavantañca ime ca tayo kulaputte passitum labhanti, vanditum labhanti, deyyadhammaṃ dātum labhanti, dhammaṃ sotum labhanti, tesam lābhā bhante Vajjīnanti attho. **Saddaṃ sutvā**ti so kira attano yakkhānubhāvena mahantaṃ saddaṃ katvā sakalaṃ Vajjiraṭṭhaṃ ajjhottharanto taṃ vācaṃ nicchāresi. Tena cassa tesu rukkhapabbatādīsu adhivatthā bhumma devatā saddaṃ assosum. Taṃ sandhāya vuttaṃ “saddaṃ sutvā”ti. **Anussāvesunti** mahantaṃ saddaṃ sutvā sāvesum. Esa nayo sabbattha. **Yāva brahmalokā**ti yāva Akaniṭṭhabrahmalokā. **Taṅcepi kulanti** “amhākaṃ kulato nikkhamitvā ime kulaputtā pabbajitvā evaṃ sīlavanto guṇavanto ācārasampannā kalyāṇadhammā”ti evaṃ taṅcepi kulaṃ ete tayo kulaputte pasannacittaṃ anussareyyāti evaṃ sabbattha attho daṭṭhabbo. Iti Bhagavā yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlagosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. **Evaṃ me sutanti** Mahāgosiṅgasuttaṃ. Tattha **Gosiṅgasālavanadāyeti** idaṃ vasanaṭṭhānadassanattaraṃ vuttaṃ. Aññesu hi suttesu “Sāvatthiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti evaṃ paṭhamam gocaragāmaṃ dassetvā pacchā vasanaṭṭhānaṃ dasseti. Imasmim pana Mahāgosiṅgasutte Bhagavato gocaragāmo anibaddho, kocideva gocaragāmo bhavissati. Tasmā vasanaṭṭhānameva paridīpitaṃ. Araññanidānakaṃ nāmetaṃ suttanti. **Sambahulehī**ti bahukeyhi. **Abhiññātehi abhiññātehi**ti sabbattha vissutehi pākāṭehi. **Therehi sāvakehi saddhinti** pātimokkhasaṃvarādīhi thirakārakeheva dhammehi samannāgatattā therehi, savanante jātattā sāvakehi saddhiṃ ekato. Idāni te

there sarūpato dassento **āyasmata ca Sāriputtenā**ti-ādimāha. Tatthāyasmā Sāriputto attano sīlādīhi guṇehi Buddhasāsane abhiññāto. Cakkhumantānaṃ gaganamajjhe ʒhito sūriyo viya, cando viya, samuddatīre ʒhitānaṃ sāgaro viya ca pākaṇo paññato. Na kevalañcassa imasmiṃ sutte āgataguṇavaseneva mahantatā veditabbā, ito aññesaṃ Dhammadāyādasuttaṃ Anaṅgaṇasuttaṃ Sammādiṭṭhisuttaṃ Sihanādasuttaṃ rathavinītaṃ mahāhatthipadopamaṃ mahāvedallaṃ Cātumasuttaṃ¹ Dīghanakhaṃ Anupadasuttaṃ Sevitaḃbāsevitabbasuttaṃ Saccavibhaṅgasuttaṃ piṇḍapātapārisuddhi sampasādanīyaṃ Saṅgītisuttaṃ Dasuttarasuttaṃ Pavāraṇāsuttaṃ² Susimasuttaṃ Therapaṇhasuttaṃ³ Mahāniddeso Paṭisambhidāmaggo Therasīhanādasuttaṃ abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi suttānaṃ vasena therassa mahantatā veditabbā. Etadaggasmiṃ hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti⁴ vuttaṃ.

Mahāmoggallānopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṇo mahā. Apicassa Anumānasuttaṃ Cūḷataṇḥasaṅkhasuttaṃ Māratajjaniyasuttaṃ pāsādakampanaṃ sakalaṃ iddhipādasamyuttaṃ Nandopanandadamaṇaṃ yamakapāṭihāriyakāle devalokagamaṇaṃ Vimānavatthu Petavatthu therassa abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṃ hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ Mahāmoggallāno”ti⁴ vuttaṃ.

Mahākassapopi sīlādiguṇehi ceva imasmiṃ sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṇo mahā. Apicassa Cīvaraparivattanasuttaṃ⁵ Jiṇṇacīvarasuttaṃ⁶ candopamaṃ sakalaṃ Kassapasamyuttaṃ Mahā-ariyavaṃsasuttaṃ therassa abhinikkhamanaṃ etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmiṃ hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhutavādānaṃ yadidaṃ Mahākassapo”ti⁴ vuttaṃ.

1. Vatthupamasuttaṃ (Syā), tuvaṇaṃ (Ka)

3. Khu 1. 426 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 399 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 192 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 23 piṭṭhe.

6. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

Anuruddhattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmim sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Cūlagosiṅgasuttam Naḷakapānasuttam Anuttariyasuttam Upakkilesasuttam Anuruddhasamyuttam Mahāpurisavitakkasuttam therassa abhinikkhamanam etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmim hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam bhikkhūnam dibbacakkhukānam yadidaṃ Anuruddho”¹ti¹ vuttam.

Āyasmatā ca Revatenāti ettha pana dve Revatā Khadiravaniyarevato ca Kaṅkhārevato ca. Tattha Khadiravaniyarevato Dhammasenāpatittherassa kaniṭṭhabhātiko, na so idha adhippeto. “Akappiyo guḷo, akappiyā muggā”²ti² evaṃ kaṅkhābahulo pana thero idha revatoti adhippeto. Sopi sīlādiguṇehi ceva imasmim sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa abhinikkhamanenapi etadaggenapi mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmim hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam bhikkhūnam jhāyīnam yadidaṃ Kaṅkhārevato”³ti³ vuttam.

Ānandattheropi sīlādiguṇehi ceva imasmim sutte āgataguṇehi ca thero viya abhiññāto pākaṭo mahā. Apicassa Sekkhasuttam Bāhitikasuttam āneñjasappāyam gopakamoggallānam bahudhātukam cūlasuññatam mahāsuññatam Acchariyabbhutasuttam bhaddekarattam mahānidānam mahāparinibbānam Subhasuttam Cūḷaniyalokadhātusuttam abhinikkhamanam etadagganti imesampi vasena mahantabhāvo veditabbo. Etadaggasmim hi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānam bhikkhūnam bahussutānam yadidaṃ Ānando”⁴ti⁴ vuttam.

Aññehi ca abhiññātehi abhiññātehīti na kevalañca etheva, aññehi ca mahāguṇatāya pākaṭehi abhiññātehi bahūhi therehi sāvakehi saddhim Bhagavā Gosiṅgasālvanaḍāye viharatīti attho. Āyasmā hi Sāriputto sayam mahāpañño aññepi bahū mahāpaññe bhikkhū gahetvā tadā Dasabalam parivāretvā vihāsi.

1. Am 1. 23 piṭṭhe.

3. Am 1. 24 piṭṭhe.

2. Vi 3. 303 piṭṭhe.

4. Am 1. 25 piṭṭhe.

Āyasmā Mahāmoggallāno sayam iddhimā, āyasmā Mahākassapo sayam dhutavādo, āyasmā Anuruddho sayam dibbacakkhuko, āyasmā Revato sayam jhānābhirato, āyasmā Ānando sayam bahussuto aññepi bahū bahussute bhikkhū gahetvā tadā Dasabalaṃ parivāretvā vihāsi, evaṃ tadā ete ca aññe ca abhiññātā mahātherā tiṃsasahassamattā bhikkhū Dasabalaṃ parivāretvā viharimsūti veditabbā.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti phalasamāpattivivekato vuṭṭhito. Yenāyasmā Mahākassapo tenupasaṅkamīti thero kira paṭisallānā vuṭṭhito pacchimalokadhātum olokeno vanante kīḷantassa mattakhattiyassa kaṇṇato patamānaṃ kuṇḍalaṃ viya, saṃharitvā samugge pakkhipamānaṃ rattakambalaṃ viya, maṇināgadantato patamānaṃ satasahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ viya ca atthaṃ gacchamānaṃ paripuṇṇapaṇṇāsayojanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ addasa. Tadanantaraṃ pācīnalokadhātum olokeno nemiyaṃ gahetvā parivattayamānaṃ rajatacakkam viya, rajatakūṭato nikkhamantaṃ khīradhārāmaṇḍaṃ¹ viya, sapakkhe papphoṭetvā gaganatale pakkhandamānaṃ setahaṃsaṃ viya ca meghavaṇṇāya samuddakucchito uggantvā pācīnacakkavāḷapabbatamatthake sasalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ ekūnapaṇṇāsayojanaṃ candamaṇḍalaṃ addasa. Tato Sālavanaṃ olokesi. Tasmīṃ hi samaye sālarukkhā mūlato paṭṭhāya yāva aggā sabbapāliphullā dukūlapārutā viya, muttakalāpavinaddhā viya ca virocimsu. Bhūmitalaṃ pupphasantharapūjāya paṭimaṇḍitaṃ viya, tattha tattha nipatantena pupphareṇunā lākhārasena siṅcamānaṃ viya ca ahosi. Bhamaramadhukaragaṇā kusumareṇumadamattā upagāyamānā viya vanantaresu vicaranti. Tadā ca uposathadivasova hoti. Atha thero “kāya nu kho ajja ratiyā vītināmessāmī”ti cintesi, ariyasāvakā ca nāma piyadhammassavanā honti. Athassa etadahosi “ajja mayhaṃ jeṭṭhabhātikassa Dhammasenāpatittherassa santikaṃ gantvā dhammaratiyā vītināmessāmī”ti. Gacchanto pana ekakova agantvā “mayhaṃ piyasahāyaṃ Mahākassapattheraṃ gahetvā gamissāmī”ti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā yenāyasmā Mahākassapo tenupasaṅkami.

1. Khīradhārāmaṇḍalaṃ (Sī, Syā)

Evamāvusoti kho āyasmā Mahākassapoti theropi yasmā piyadhammassavanova ariyasāvako, tasmā tassa vacanaṃ sutvā gacchāvuso tvaṃ, mayhaṃ sīsaṃ vā rujjati piṭṭhi vāti kiñci lesāpadesaṃ akatvā tuṭṭhahadayova “evamāvuso”ti-ādimāha. Paṭissutvā ca nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā Mahāmoggallānaṃ anubandhi. Tasmim̐ samaye dve mahātherā paṭipāṭiyā ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, tasmim̐ samaye dve mahātherā paṭipāṭiyā ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya, dve Chaddantanāgarājāno viya, dve sīhā viya, dve byagghā viya ca virocimsu. Anuruddhattheropi tasmim̐ samaye divāṭṭhāne nisinno dve mahāthere Sāriputtattherassa santikaṃ gacchante disvā pacchimalokadhātuṃ olokento sūriyaṃ vanantaṃ pavisantaṃ viya, pācīnalokadhātuṃ olokento candāni vanantato uggacchantaṃ viya, Sālavanaṃ olokento sabbapāliphullameva Sālavanañca disvā ajja uposathadivaso, ime ca me jeṭṭhabhātikā Dhammasenāpatissa santikaṃ gacchanti, mahantena dhammassavanena bhavitabbaṃ, ahampi dhammassavanassa bhāgī bhavissāmīti nisinnaṭṭhānato vuṭṭhāya cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā mahātherānaṃ padānupadiko hutvā nikkhami. Tena vuttaṃ “atha kho āyasmā ca Mahāmoggallāno āyasmā ca Mahākassapo āyasmā ca Anuruddho yenāyasmā Sāriputto tenupasaṅkamimsū”ti. **Upasaṅkamimsūti** paṭipāṭiyā ṭhitā tayo candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocamaṇā upasaṅkamimsu.

333. Evaṃ upasaṅkamante pana te mahāthere āyasmā Ānando attano divāṭṭhāne nisinnoyeva disvā “ajja mahantaṃ dhammassavanaṃ bhavissati, mayāpi tassa bhāginā bhavitabbaṃ, na kho pana ekakova gamissāmi, mayhaṃ piyasahāyampi Revatattheraṃ gahetvā gamissāmi”ti sabbāni Mahāmoggallānassa Mahākassapassa Anuruddhassa upasaṅkamane vuttanayeneva vitthārato veditabbaṃ. Iti te dve janā paṭipāṭiyā ṭhitā dve candā viya, sūriyā viya, sīhā viya ca virocamaṇā upasaṅkamimsu. Tena vuttaṃ “addasā kho āyasmā Sāriputto”ti-ādi. **Disvāna āyasmantaṃ Ānandaṃ etadavocāti** dūratova disvā anukkamena kathā-upacāraṃ sampattaṃ etaṃ “etu kho āyasmā”ti-ādivacanaṃ avoca. **Ramaṇiyaṃ āvusoti** ettha duvidhaṃ rāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ puggalarāmaṇeyyakaṃ. Tattha vanaṃ nāma

nāgasalaḷasālacampakādīhi sañchannam hoti bahalacchāyam
pupphaphalūpagaṃ vividharukkham udakasampannam gāmato nissaṭam,
idaṃ vanarāmaṇeyyakam nāma. Yam sandhāya vuttam—

“Ramaṇīyāni araṇṇāni, yattha na ramatī jano.
Vitarāgā ramissanti, na te kāmagavesino”^{ti}¹.

Vanam pana sacepi ujjāṅgale² hoti nirudakam viralacchāyam
kaṇṭakasamākiṇṇam, Buddhādayopettha ariyā viharanti, idaṃ
puggalarāmaṇeyyakam nāma. Yam sandhāya vuttam—

“Gāme vā yadi vāraṇṇe, ninne vā yadi vā thale.
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakan”^{ti}³.

Idha pana taṃ duvidhampi labbhati. Tadā hi Gosīṅgasālavanam
sabbapāliphullam hoti kusumagandhasugandham, sadevake cettha loke
aggapuggalo Sammāsambuddho tiṃsasahassamattehi abhiññātabhikkhūhi
saddhim viharati. Taṃ sandhāya vuttam “ramaṇīyam āvuso Ānanda
Gosīṅgasālavanam”^{ti}.

Dosināti dosāpagatā, abbham mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi pañcahi
upakkilesehi virahitāti vuttam hoti. **Sabbapāliphullā**ti sabbattha pāliphullā,
mūlato paṭṭhāya yāva aggā apupphitaṭṭhānam nāma natthi. **Dibbā maññe
gandhā sampavantī**ti dibbā
mandārapupphakoviḷārapāricchattakacandanacuṇṇagandhā viya samantā
pavāyanti, Sakkasuyāmasantusitanimmānaratiparanimmitamahābrahmānam
otiṇṇaṭṭhānam viya vāyantīti vuttam hoti.

Kathamrūpena āvuso Ānandāti Ānandatthero tesam pañcannam
therānam saṃghanavakova. Kasmā therō tamyeva paṭhamam pucchatīti?
Mamāyitattā. Te hi dve therā aññamaññaṃ mamāyimsu, Sāriputtatthero
“mayā kattabham Satthu upaṭṭhānam karotī”^{ti} Ānandattheram mamāyi.
Ānandatthero Bhagavato sāvakanam aggoti Sāriputtattheram mamāyi,
kuladārake pabbājetvā Sāriputtattherassa santike upajjam gaṇhāpesi.
Sāriputtattheropi tatheva akāsi. Evaṃ ekamekena attano

1. Khu 1. 28 piṭṭhe.

2. Ujjaṅgalam (Sī, Syā)

3. Khu 1. 27 piṭṭhe.

pattacīvaram datvā pabbājetvā upajjham gaṇhāpitāni pañca bhikkhusatāni ahesum. Āyasmā Ānando paṇitāni cīvarādīnipi labhitvā therasseva deti.

Eko kira brāhmaṇo cintesi “Buddharatanassa ca saṃgharatanassa ca pūjā paññāyati, katham nu kho dhammaratanam pūjitam nāma hotī”ti, so Bhagavantam upasaṅkamitvā etamattham pucchi. Bhagavā āha “sacesi brāhmaṇa dhammaratanam pūjitukāmo, ekam bahussutam pūjehī”ti, bahussutam bhante ācikkhathāti. Bhikkhusaṃgham pucchāti. So bhikkhusaṃgham upasaṅkamitvā bahussutam bhante ācikkhathāti āha. Ānandatthero brāhmaṇāti. Brāhmaṇo theram saḥassagghanikena cīvarena pūjesi. Thero tam gahetvā Bhagavato santikam agamāsi. Bhagavā “kuto Ānanda laddhan”ti āha. Ekena bhante brāhmaṇena dinnam, idam panāham āyasmato Sāriputtassa dātukāmoti. Dehi Ānandāti. Cārikam pakkanto bhanteti. Āgatakāle dehīti. Sikkhāpadam bhante paññattanti. Kadā pana Sāriputto āgamissatīti. Dasāhamattena bhanteti. “Anujānāmi Ānanda dasāhaparamam atirekacīvaram nikkhipitun”ti¹ sikkhāpadam paññapesi. Sāriputtattheropi tatheva yaṃkiñci manāpam labhati², tam Ānandattherassa deti. Evaṃ te therā aññamaññam mamāyimsu, iti mamāyitattā paṭhamam pucchi.

Apica anumati-pucchā nāmesā khuddakato paṭṭhāya pucchitabbā hoti. Tasmā thero cintesi “aham paṭhamam Ānadam pucchissāmi, Ānando attano paṭibhānam byākarissati, tato Revatam, Anuruddham, Mahākassapam, Mahāmoggallānam pucchissāmi, Mahāmoggallāno attano paṭibhānam byākarissati, tato pañcapi therā mam pucchissanti, ahampi attano paṭibhānam byākarissāmi”ti. Ettāvatāpi ayaṃ dhammadesanā sikhāpattā vepullappattā na bhavissati, atha mayaṃ sabbepi Dasabalam upasaṅkamitvā pucchissāma, Satthā sabbaññutaññāṇena byākarissati. Ettāvatā ayaṃ dhammadesanā sikhāpattā vepullappattā bhavissati. Yathā hi janapadamhi uppanno aṭṭo³ gāma-bhojakam pāpuṇāti, tasmim nicchitum asakkonte janapada-bhojakam pāpuṇāti, tasmim asakkonte mahāvinicchaya-amaccam, tasmim

1. Vi 1. 295; Vi 3. 403 piṭṭhesu.

2. Labhitvā (Syā, Ka)

3. Aṭṭe uppanne (Syā, Ka)

asakkonte senāpatim, tasmim asakkonte uparājam, tasmim vinicchitum asakkonte rājānam pāpuṇāti, raññā vinicchitakālato paṭṭhāya aṭṭo aparāparam na sañcarati, rājavacaneneva chijjati. Evamevaṃ ahaṃ hi paṭhamam Ānandam pucchissāmi -pa- atha mayam sabbepi Dasabalam upasaṅkamitvā pucchissāma, Satthā sabbaññutaññāṇena byākarissati. Ettāvataṃ ayaṃ dhammadesanā sikhāppattā vepullappattā bhavissati, evaṃ anumati-puccham pucchanto thero paṭhamam Ānandattheram pucchi.

Bahussuto hotīti bahu assa sutam hoti, navaṅgam Satthusāsanam Pāli-anusandhipubbāparavasena uggahitam hotīti attho. **Sutadharoti** sutassa ādhārabhūto. Yassa hi ito gahitam ito palāyati, chiddaghaṭe udakam viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekaṃ sutam vā jātakam vā kathetum vā vācetum vā na sakkoti, ayaṃ **na sutadharo** nāma. Yassa pana uggahitam Buddhavacanam uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsati-pi vassāni sajjhāyam akarontassa na nassati, ayaṃ **sutadharo** nāma. **Sutasannicayoti** sutassa sannicayabhūto. Yathā hi sutam hadayamañjūsāya sannicitam¹ silāyam lekhā viya, suvaṇṇaghaṭe pakkhittasīhavasā viya ca ajjhosāya tiṭṭhati², ayaṃ **sutasannicayo** nāma. **Dhātāti**³ ṭhitā paṇṇā⁴. Ekaccassa hi uggahitam Buddhavacanam dhātam paṇṇam niccalitam⁵ na hoti, asukasuttam va jātakam vā kathēhīti vutte sajjhāyitvā saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmīti vadati. Ekaccassa dhātam paṇṇam bhavaṅgasotasadisam hoti, asukasuttam vā jātakam vā kathēhīti vutte uddharitvā tameva katheti. Tam sandhāya vuttam “dhātā”ti.

Vacasā paricitāti suddhasakavaggadasakapaṇṇāsadasakānam vasena vācāya sajjhāyitā. **Manāsānupekkhitāti** cittaena anupekkhitā, yassa vācāya sajjhāyitam Buddhavacanam manasā cintentassa tattha tattha pākaṭam hoti. Mahādīpaṃ jāletvā ṭhitassa rūpagatam viya paññāyati. Tam sandhāya vuttam “vacasā paricitā manasānupekkhitā”ti. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** atthato ca kāraṇato ca paññāya suppaṭividdhā.

1. Sannicitam viya (Syā, Ka)

3. Dhātāti (Sī, Syā)

5. Niccalikam (Sī)

2. Pakkhittasīhavasā viya ca tiṭṭhati (Sī, Syā)

4. Dhātā paṇṇā (Sī), ṭhitā dhātā paṇṇā (Syā)

Parimaṇḍalehi padabyañjanehīti ettha padameva atthassa byañjanato padabyañjanam, taṃ akkharapāripūrim katvā dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā vuttaṃ parimaṇḍalam nāma hoti, evarūpehi padabyañjanehīti attho. Apica yo bhikkhu parisati¹ dhammaṃ desento suttam vā jātakam vā nikkhipitvā aññaṃ upārambhakaram suttam āharati, tassa upamaṃ katheti, tadattham ohāreti, evaṃ idam gahetvā ettha khipanto² ekapasseneva pariharanto kālam ñatvā vuṭṭhahati. Nikkhittasuttam pana nikkhattamattameva hoti, tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti. Yo pana suttam vā jātakam vā nikkhipitvā bahi ekapadampi agantvā Pāliya anusandhiṇca pubbāparaṇca amakkhento ācariyehi dinnanaye ṭhatvā tulikāya paricchindanto viya, gambhīramātikāya udakam pesento viya, padam koṭṭento sindhavājāniyo viya gacchati, tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti. Evarūpim³ katham sandhāya “parimaṇḍalehi padabyañjanehī”ti vuttam.

Anuppabandhehī⁴ ettha yo bhikkhu dhammaṃ kathento suttam vā jātakam vā ārabhitvā āraddhakālato paṭṭhāya turitaturito araṇim manthento viya, uṇhakhādanīyaṃ khādanto viya, Pāliya anusandhipubbāparesu gahitam gahitameva aggahitam aggahitameva ca katvā purāṇapaṇṇantaresu caramānaṃ godhaṃ uṭṭhapento viya tattha tattha paharanto osāpento⁵ ohāya gacchati. Yopi dhammaṃ kathento kālena sīgham kālena dandham⁶ kālena mahāsaddam kālena khuddakasaddam karoti. Yathā petaggi kālena jalati, kālena nibbāyati, evameva idha **petaggidhammakathiko**⁷ nāma hoti, parisāya uṭṭhātukāmāya punappunam ārabhati. Yopi kathento tattha tattha vitthāyati, nitthunanto kandanto viya katheti, imesaṃ sabbesampi kathā appabandhā⁸ nāma hoti. Yo pana suttam ārabhitvā ācariyehi dinnanaye ṭhito acchinnadhāraṃ katvā nadīsotaṃ⁹ viya pavatteti, ākāsagaṅgato bhassamānaṃ udakam viya nirantaram katham pavatteti, tassa kathā anuppabandhā¹⁰ hoti. Taṃ sandhāya

-
1. Parisatim (Sī)	2. Nikkhipento (Syā, Ka)	3. Evarūpaṃ (Syā, Ka)
4. Appabaddhehīti (Sī)	5. Osāpetvā (Sī)	6. Mandam (Sī)
7. Petadhammakathiko (Sī)	8. Pabaddhā (Sī)	9. Nadīsoto (Syā, Ka)
10. Appabaddhā (Sī)		

vuttam “anuppabandhehi”ti. **Anusayasamugghātāyā**ti sattannaṃ anusayānaṃ samugghātattāya. **Evarūpenā**ti evarūpena bahussutena bhikkhuna tathārūpeneva bhikkhusatena bhikkhusahassena vā saṃghāṭikaṇṇena vā saṃghāṭikaṇṇam, pallaṅkena vā pallaṅkam āhacca nisinnena Gosiṅgasālavanaṃ sobheyya. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

334. Paṭisallānaṃ assa ārāmoti **paṭisallānārāmo**. Paṭisallāne ratoti **paṭisallānarato**.

335. **Sahassam lokānanti** sahaṣsaṃ lokadhātūnaṃ. Ettakaṃ hi therassa dhuvasevanaṃ¹ āvajjanapaṭibaddhaṃ, ākaṅkhamāno pana thero anekānipi cakkavālasahassāni voloketiyeva. **Uparipāsādavaragatoti** sattabhūmakassa vā navabhūmakassa vā pāsādavarassa upari gato. **Sahassam nemimaṇḍalānaṃ volokeyyā**ti pāsādapariveṇe nābhīyā paṭiṭṭhitānaṃ nemivaṭṭiyā nemivaṭṭim āhacca ṭhitānaṃ nemimaṇḍalānaṃ sahaṣsaṃ vātapānaṃ vivaritvā olokeyya, tassa nābhīyopi pākaṭā honti, arāpi arantarānipi nemiopī. **Evameva kho āvusoti** āvuso evaṃ ayampi dibbacakkhuko bhikkhu dibbena cakkhunā atikkantamānusakena sahaṣsaṃ lokānaṃ voloketi. Tassa pāsāde ṭhitapurisassa cakkanābhiyo viya cakkavālasahassee Sinerusahaṣsaṃ pākaṭaṃ hoti. Arā viya dīpā pākaṭā honti. Arantarāni viya dīpaṭṭhitamanussā pākaṭā honti. Nemiyo viya cakkavālapabbatā pākaṭā honti.

336. **Āraññikoti** samādiṇṇa-araññadhutaṅgo. Sesapadesupi eseṇa nayo.

337. **No ca saṃsādentī**ti na osādentī². Sahetukañhi sakāraṇaṃ katvā pañhaṃ pucchitum vissajjitumpi asakkonto saṃsādeti³ nāma, evaṃ na karontīti attho. **Pavattinī hotī**ti nadīsotodakaṃ viya pavattati.

1. Dhuvāsevanaṃ (Sī), dhurasevanaṃ (Syā)

2. No ca saṃsārentīti na osārenti (Ka)

3. Saṃsāreti (Ka)

338. **Yāya vihārasamāpattiyā**ti yāya lokiyāya vihārasamāpattiyā, yāya lokuttarāya vihārasamāpattiyā.

339. **Sādhū sādhū Sāriputtā**ti ayaṃ sādhu-kāro Ānandattherassa dinno. Sāriputtattherena pana saddhiṃ Bhagavā ālapati. Esa nayo sabbattha. **Yathā taṃ Ānandovā**ti yathā Ānandova sammā byākaraṇamāno byākareyya, evaṃ byākataṃ Ānandena attano anucchavikameva ajjhāsayanurūpameva byākatanti attho. Ānandatthero hi attanāpi bahussuto, ajjhāsayopissa evaṃ hoti “aho vata sāsane sabrahmacārī bahussutā bhaveyyun”ti. Kasmā? Bahussutassa hi kappiyākappiyaṃ sāvajjānavajjaṃ garukalahukaṃ satekicchātekkicchaṃ pākaṭaṃ hoti. Bahussuto uggahitabuddhavacanāṃ āvajjitvā imasmim̐ tṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmim̐ samādhi, imasmim̐ vipassanā, imasmim̐ maggaphalanibbānānīti sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṃ pūretvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpetvā maggaṃ bhāvetvā phalaṃ sacchikaroti. Tasmā therassa evaṃ ajjhāsayo hoti “aho vata sabrahmacārī ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye uggahetvā āvajjantā sīlādīnaṃ āgataṭṭhānesu sīlādīni paripūretvā anukkamena maggaphalanibbānāni sacchikareyyun”ti. Sesavāresupi eseva nayo.

340. Āyasmā hi Revato jhānajjhāsayo jhānābhirato, tasmāssa¹ evaṃ hoti “aho vata sabrahmacārī ekikā nisīditvā kaṣiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyun”ti. Tasmā evaṃ byākāsi.

341. Āyasmā Anuruddho dibbacakkhuko, tassa² evaṃ hoti “aho vata sabrahmacārī ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā anekesu cakkavāḷasahassesu cavamāne ca upapajjamāne ca satte disvā vaṭṭabhayena cittaṃ samvejetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyun”ti. Tasmā evaṃ byākāsi.

1. Tassa (Sī), tasmā tassa (Syā), tasmā sā (Ka)

2. Tasmāssa (?)

342. Āyasmā Mahākassapo dhutavādo, tassa evaṃ hoti “aho vata sabrahmacārī dhutavādā hutvā dhutaṅgānubhāvena paccayataṇhaṃ¹ milāpetvā aparepi nānappakāre kilese dhunitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyun”ti. Tasmā evaṃ byākāsi.

343. Āyasmā Mahāmoggallāno samādhipāramiyā matthakaṃ patto, sukhumaṃ pana cittantaraṃ khandhantaraṃ dhātvantaraṃ āyatanantaraṃ jhānokkantikaṃ ārammaṇokkantikaṃ aṅgavavatthānaṃ ārammaṇavavatthānaṃ aṅgasaṅkanti āramaṇasaṅkanti² ekatovaḍḍhanaṃ ubhatovaḍḍhananti ābhidhammikadhammakathikasseva pākaṭaṃ. Anābhidhammiko hi dhammaṃ kathento “ayaṃ sakavādo ayaṃ paravādo”ti na jānāti. Sakavādaṃ dīpessāmīti paravādaṃ dīpeti paravādaṃ dīpessāmīti sakavādaṃ dīpeti, dhammantaraṃ visaṃvādeti. Ābhidhammiko sakavādaṃ sakavādaniyāmeneva paravādaṃ paravādaniyāmeneva dīpeti, dhammantaraṃ na visaṃvādeti, tasmā therassa evaṃ hoti “aho vata sabrahmacārī ābhidhammikā hutvā sukhumesu ṭhānesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyun”ti. Tasmā evaṃ byākāsi.

344. Āyasmā Sāriputto paññāpāramiyā matthakaṃ patto, paññāvāyeva ca cittaṃ attano vase vattetuṃ sakkoti, na duppañño. Duppañño hi uppannassa cittassa vase vattetvā ito cito ca vipphanditvāpi katipāheneva gihibhāvaṃ patvā anayabyasanaṃ pāpuṇāti, tasmā therassa evaṃ hoti “aho vata sabrahmacārī acittavasikā hutvā cittaṃ attano vase vattetvā³ sabbānassa visevitavipphanditāni bhañjitvā īsakampi bahi nikkhamituṃ adentā vipassanaṃ vaḍḍhetvā lokuttaradhammaṃ sacchikareyyun”ti. Tasmā evaṃ byākāsi.

345. **Sabbesaṃ vo Sāriputta subhāsitaṃ pariyāyenāti** Sāriputta yasmā Saṃghārāmaṣṣa nāma bahussutabhikkhūhipi sobhanakāraṇaṃ atthi, jhānābhiratehipi, dibbacakkhukehipi, dhutavādehipi, ābhidhammikehipi, acittavasikehipi sobhanakāraṇaṃ atthi. Tasmā

1. Sappaccayataṇhaṃ (Syā, Ka)

2. Aṅgasaṅkantaṃ āramaṇasaṅkantaṃ (Sī, Syā)

3. Ṭhapetvā (Ka)

sabbesaṃ vo subhāsitaṃ pariyāyena, tena tena kāraṇena subhāsitaṃeva, no dubbhāsitaṃ. **Apica mamapi suṇāthāti** apica mamapi vacanaṃ suṇātha. **Na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmī**ti na tāva ahaṃ imaṃ caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya ābhujitaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, na mocessāmīti attho. Idaṃ kira Bhagavā paripākagate ñāṇe¹ rajjasiriṃ pahāya katābhiniikkhamano anupubbena Bodhimaṇḍaṃ āruya caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya Aparājitapallaṅkaṃ ābhujitvā daḥhasamādāno hutvā nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ bhinditvā paccūsasamaye dasasahassilokadhātum unnādentō sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, taṃ attano Mahābodhipallaṅkaṃ sandhāya evamāha. Apica pacchimaṃ janataṃ anukampamānopi paṭipattisāraṃ puthujjanakalyāṇakaṃ dassento evamāha. Passati hi Bhagavā “anāgate evaṃ ajjhāsaya kulaputtā iti paṭisañcikkhissanti ‘Bhagavā Mahāgosiṅgasuttaṃ kathento idha Sāriputta bhikkhu pacchābhattaṃ -pa- evarūpena kho Sāriputta bhikkhunā Gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti āha, mayaṃ Bhagavato ajjhāsayaṃ gaṇhissāmā’ti pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhikantā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya daḥhasamādānā hutvā ‘arahattaṃ appatvā imaṃ pallaṅkaṃ na bhindissāmā’ti samaṇadhammaṃ kātappaṃ maññissanti, te evaṃ paṭipannā katipāheneva jātijarāmarāṇassa antaṃ karissanti”ti, imaṃ pacchimaṃ janataṃ anukampamānō paṭipattisāraṃ puthujjanakalyāṇakaṃ dassento evamāha. **Evarūpena kho Sāriputta bhikkhunā Gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti** Sāriputta evarūpena bhikkhunā nipariyāyeneva Gosiṅgasālavanaṃ sobheyyāti yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. **Evaṃ me sutanti** Mahāgopālakasuttaṃ. Tattha tisso kathā ekanālikā, caturassā, nisinnavattikāti. Tattha Pāḷiṃ vatvā ekekapadassa atthakathanāṃ **ekanālikā** nāma. Apaṇḍitaṃ gopālakaṃ dassetvā,

1. Paripākakatena ñāṇena (Syā, Ka)

apaṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvā, paṇḍitaṃ gopālakam dassetvā, paṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvāti catukkam bandhitvā kathanam **caturassā** nāma. Apaṇḍitaṃ gopālakam dassetvā pariyoṣānagamanam, apaṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvā pariyoṣānagamanam, paṇḍitaṃ gopālakam dassetvā pariyoṣānagamanam, paṇḍitaṃ bhikkhuṃ dassetvā pariyoṣānagamananti ayaṃ **nisinnavattikā** nāma. Ayaṃ idha sabbācariyānam āciṇṇā.

Ekādasahi bhikkhave aṅgehīti ekādasahi aguṇakoṭṭhāsehi. **Gogaṇanti** gomaṇḍalam. **Pariharitunti** pariggahetvā vicaritum. **Phātīm kātunti** vaḍḍhiṃ āpādetum. **Idhāti** imasmiṃ loke. **Na rūpaññū hotīti** gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṃ na jānāti. **Gaṇanato** na jānāti nāma attano gunnaṃ sataṃ vā sahaṣsaṃ vāti saṅkhyam na jānāti. So gāvīsu haṭṭasu vā palātāsu vā gogaṇam gaṇetvā ajja ettikā na dissantīti dve tiṇi gāmantarāni vā aṭavim vā vicaranto na pariyesati, aññesaṃ gāvīsu attano gogaṇam paviṭṭhāsupi gogaṇam gaṇetvā “imā ettikā gāvo na amhākaṃ”ti yaṭṭhiyā pothetvā na nīharati, tassa naṭṭhā gāvīyo naṭṭhāva honti, paraḡāvīyo gaṇetvā vicarantaṃ¹ gosāmikā disvā “ayaṃ ettakaṃ kalam amhākaṃ dhenum gaṇhāti”ti² tajjetvā attano gāvīyo gaṇetvā gacchanti. Tassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti. **Vaṇṇato** na jānāti nāma “ettikā gāvo setā, ettikā rattā, ettikā kālā, ettikā kabārā, ettikā nīlā”ti³ na jānāti, so gāvīsu haṭṭasu vā -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti gāvīnam sarīre kataṃ dhanusattisulādibhedam lakkhaṇam na jānāti, so gāvīsu haṭṭasu vā palātāsu vā ajja asukalakkhaṇā ca asukalakkhaṇā ca gāvo na dissanti -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikam hāretāti gunnaṃ khāṇukaṇṭakādīhi pahaṭaṭṭhānesu vaṇo hoti. Tattha nīlamakkhikā aṇḍakāni pātentī, tesam āsāṭikāti nāma. Tāni daṇḍena apanetvā bhesajjam dātabbam hoti.

1. Carati (Sī, Syā)

2. Duhīti (Sī), duhatīti (Syā)

3. Kālā ettikā pāḷāṭīti (Sī)

Bālo gopālako tathā na karoti, tena vuttaṃ “na āsāṭikam hāretā hoti”ti. Tassa gunnaṃ vaṇā vaḍḍhanti, gambhīrā honti, pāṇakā kucchiṃ pavisanti, gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadattham tiṇāni khāditum, na pāṇīyaṃ pātum sakkonti. Tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati, goṇānaṃ javo hāyati, ubhayesaṃ jīvitantarāyo hoti. Evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na vaṇaṃ paṭicchādetā hotiti gunnaṃ vuttanayeneva sañjāto vaṇo bhesajjaṃ datvā vākena vā cīrakena vā bandhitvā paṭicchādetabbo hoti. Bālo gopālako tathā na karoti, athassa¹ gunnaṃ vaṇehi yūsā paggharanti, tā aññamaññaṃ nighamsenti, tena aññesampi vaṇā jāyanti. Evaṃ gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadattham tiṇāni khāditum -pa- paribāhiro hoti.

Na dhūmaṃ kattā hotiti antovasse ḍaṃsamakasādīnaṃ ussannakāle gogaṇe vajaṃ pavitthe tattha tattha dhūmo katabbo hoti, apaṇḍito gopālako taṃ na karoti. Gogaṇo sabbarattim ḍaṃsādīhi upadduto niddaṃ alabhitvā punadivase araṇṇe tattha tattha rukkhamaṇḍāsu nipajjitvā niddāyati, neva yāvadattham tiṇāni khāditum -pa- pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na titthaṃ jānātiti titthaṃ samanti vā visamanti vā sagāhanti vā niggāhanti vā na jānāti, so atitthena gāviyo otāreti, tasmaṃ visamatitthe pāsāṇādīni akkamantīnaṃ pādā bhijjanti, sagāhaṃ gambhīraṃ titthaṃ otiṇṇā kumbhīlādayo gāhā gaṇhanti, ajja ettikā gāvo naṭṭhā ajja ettikāti vattabbaṃ āpajjati, evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na pītaṃ jānātiti pītampi apītampi na jānāti. Gopālakena hi “imāya gāviyā pītaṃ, imāya na pītaṃ, imāya pāṇiyatitthe okāso laddho, imāya na laddho”ti evaṃ pītāpītaṃ jānitabbaṃ hoti. Ayaṃ pana divasabhāgaṃ araṇṇe gogaṇaṃ rakkhitvā pāṇīyaṃ pāyessāmīti nadim

vā taḷākam vā gahetvā gacchati. Tattha mahā-usabhā ca anu-usabhā ca balavagāviyo¹ ca dubbalāni ceva mahallakāni ca gorūpāni siṅgehi vā phāsukāhi vā paharitvā attano okāsam katvā ūruppamāṇam udakam pavisitvā yathākāmaṃ pivanti, avasesā okāsam alabhamānā tīre ṭhatvā kalalamissakam udakam pivanti, apītā eva vā honti. Atha ne² gopālako piṭṭhiyaṃ paharitvā puna araṇṇaṃ paveseti, tattha apītagāviyo pipāsāya sukkhamānā yāvadattamaṃ tiṇāni khāditaṃ na sakkonti, tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati, goṇānaṃ javo hāyati -pa- paribāhiro hoti.

Na vīthim jānāti “ayaṃ maggo samo khemo, ayaṃ visamo sāsaṅko sappāṭibhaya”ti na jānāti. So samaṃ khemaṃ maggaṃ vajjetvā gogaṇaṃ itaraṃ maggaṃ paṭipādeti, tattha gāvo sīhabyagghādīnaṃ gandhena coraparissayena vā abhibhūtā bhantamigasappaṭibhāgā gīvaṃ ukkhipitvā tiṭṭhanti, neva yāvadattamaṃ tiṇāni khādanti, na pāṇīyaṃ pivanti, tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati -pa- paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti gopālakena hi gocarakusalena bhavitabbaṃ, pañcāhikavāro vā sattāhikavāro vā jānitabbo, ekadisāya gogaṇaṃ cāretvā punadivase tattha na cāretabbo. Mahatā hi gogaṇena ciṇṇaṭṭhānaṃ bheritalaṃ viya suddhaṃ hoti nittiṇaṃ, udakampi āluṇīyati. Tasmā pañcame vā sattame vā divase puna tattha cāretuṃ vaṭṭati, ettakena hi tiṇampi paṭiviruhati, udakampi pasīdati. Ayaṃ pana imaṃ pañcāhikavāraṃ vā sattāhikavāraṃ vā na jānāti, divase divase rakkhitaṭṭhāneyeva rakkhati, athassa gogaṇo harititiṇaṃ na labhati, sukkhataṇaṃ khādanto kalalamissakam udakam pivati, tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati -pa- paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṇḍitagopālakena yāva vacchakassa maṃsalohitaṃ saṇṭhāti, tāva ekaṃ dve thane ṭhapetvā sāvasesadohinā bhavitabbaṃ. Ayaṃ vacchakassa kiñci anavasesetvā duhati, khīrapako³ vaccho khīrapipāsāya sukkhati, saṇṭhātuṃ asakkonto

1. Mahā-usabhā ca balavagāviyo (Sī)

2. So (Sī)

3. Khīrūpago (Ka)

kampamāno mātu purato patitvā kālaṅkaroti. Mātā puttakaṃ disvā “mayhaṃ puttako attano mātukhīraṃ pātumpi na labhati”ti puttasokena na yāvadatthaṃ tiṇāni khādītum, na pāṇīyaṃ pātum sakkoti, thanesu khīraṃ chijjati, evamassa gogaṇopi parihāyati, pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Gunnaṃ pituṭṭhānaṃ karontīti **gopitaro**. Gāvo pariṇayanti yathārucim gahetvā gacchantīti **gopariṇāyakā**. Na atirekapūjāyāti paṇḍito hi gopālako evarūpe usabhe atirekapūjāya pūjeti, paṇītaṃ gobhattaṃ deti, gandhapañcaṅgulikehi maṇḍeti, mālaṃ pilandheti, siṅge suvaṇṇarajatakosake ca dhāreti, rattim dīpaṃ jāletvā celavitānassa hetṭhā sayāpeti. Ayaṃ pana tato ekasakkārampi na karoti, usabhā atirekapūjaṃ alabhamānā gogaṇaṃ na rakkhanti, parissayaṃ na vārenti, evamassa gogaṇo parihāyati, pañcagorasato paribāhiro hoti.

347. **Idhāti** imasmim sāsane. Na rūpaññū hotīti “cattāri mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpan”ti evaṃ vuttarūpaṃ dvīhākārehi na jānāti gaṇanato vā samuṭṭhānato vā. **Gaṇanato** na jānāti nāma “cakkhāyatanaṃ sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ, rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāśadhātu, āpodhātu, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa aniccatā, kabalīkāro āhāro”ti evaṃ Pāliyaṃ āgatā pañcavīsati rūpakotṭhāsāti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako gaṇanato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So gaṇanato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ vavatthapetvā rūpārūpaṃ pariggahetvā paccayaṃ sallakkhetvā lakkhaṇaṃ āropetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetum na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmim sāsane sīlasamādhivipassanāmaggaphalanibbānehi na vaḍḍhati, yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṃ asekkhena sīlakkhandhena, asekkhena samādhī, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakkhandhenāti pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Samuṭṭhānato na jānāti nāma “ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ dvisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ tisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ catusamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ na kutocisamuṭṭhātī”ti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako vaṇṇato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So samuṭṭhānato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ vavatthapetvā -pa- paribāhiro hoti.

Na lakkaṇakusalo hotīti kammalakkaṇo bālo, kammalakkaṇo paṇḍitoti evaṃ vuttaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ paṇḍitabālalakkaṇanti na jānāti. So evaṃ ajānanto bāle vajjetvā paṇḍite na sevati, bāle vajjetvā paṇḍite asevanto kappiyākappiyaṃ kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ garukalahukaṃ satekicca-atekiccaṃ kāraṇākāraṇaṃ na jānāti, taṃ ajānanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmiṃ sāsane yathāvuttehi sīlādīhi na vaḍḍhati, gopālako viya ca pañcahi gorasehi pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikaṃ hāretā hotīti uppannaṃ kāmavitakkanti evaṃ vutte kāmavitakkādike na vinodeti, so imaṃ akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā¹ vitakkavasiko hutvā vicaranto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti, so yathā tassa gopālakassa -pa- paribāhiro hoti.

Na vaṇaṃ paṭicchādetā hotīti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotīti-ādinā nayena sabbārammaṇesu nimittaṃ gaṇhanto yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaram na sampādeti, so vivaṭadvāro vicaranto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na dhūmaṃ kattā hotīti so gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karoti, dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā upanisinnakathaṃ vā anumodanaṃ vā na karoti, tato naṃ manussā bahussuto guṇavāti na jānanti, te guṇaguṇaṃ ajānantā catūhi paccayehi saṅgahaṃ na karonti, so

1. Asāṭetvā (Si), asāretvā (Syā, Ka)

paccayehi kilamamāno Buddhavacanaṃ sajjhāyaṃ kātuṃ vattapaṭipattiṃ pūretuṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na titthaṃ jānātiti titthabhūte bahussutabhikkhū na upasaṅkamati, upasaṅkamanto “idaṃ bhante byañjanaṃ kathaṃ ropetabbaṃ, imassa bhāsitaṃ ko attho, imasmim̐ ṭhāne Pāli kiṃ vadeti, imasmim̐ ṭhāne attho kiṃ dīpeti”ti evaṃ na paripucchati na paripaṇhāti, na jānāpeti attho. Tassa te evaṃ aparipucchato¹ avivaṭaṇṇeva na vivaranti, bhājetvā na dassenti, anuttānikataṇṇa na uttānikaronti, apākaṭaṃ na pākaṭaṃ karonti.

Anekavihitesu ca kaṅkhāṭṭhānīyesu dhammesūti anekavidhāsu kaṅkhāsu ekaṃ kaṅkhampi na paṭivinodenti. Kaṅkhā eva hi kaṅkhāṭṭhānīyā dhammā nāma. Tattha ekaṃ kaṅkhampi na nīharanti attho. So evaṃ bahussutatitthaṃ anupasaṅkamitvā sakaṅkho kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti. Yathā ca so gopālako titthaṃ na jānāti, evaṃ ayampi bhikkhu dhammatitthaṃ na jānāti, ajānanto avisaye paṇhaṃ pucchati, ābhidhammikaṃ upasaṅkamitvā kappiyākappiyaṃ pucchati, vinayadharaṃ upasaṅkamitvā rūpārūpaparicchedaṃ pucchati, te avisaye puṭṭhā kathetuṃ na sakkonti, so attanā sakaṅkho kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na pītaṃ jānātiti yathā so gopālako pītāpītaṃ na jānāti, evaṃ dhammūpasaṅhitaṃ pāmojjaṃ na jānāti na labhati, savanamayaṃ puñṇakiriyavatthuṃ nissāya ānisaṃsaṃ na vindati, dhammassavanaggaṃ gantvā sakkaccaṃ na suṇāti, nisinno niddāyati, kathaṃ katheti, añṇavihitako hoti, so sakkaccaṃ dhammaṃ asuṇanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na vīthiṃ jānātiti so gopālako maggāmaggaṃ viya “ayaṃ lokiyo ayaṃ lokuttaro”ti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ yathābhūtaṃ na pajānāti, ajānanto lokiyamagge abhinivisitvā lokuttaraṃ nibbattetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotiti so gopālako pañcāhikavāre sattāhikavāre viya cattāro satipaṭṭhāne “ime lokiya ime lokuttarā”ti yathābhūtaṃ na pajānāti, ajānanto sukhumaṭṭhānesu

1. Aparipucchitā (Syā, Ka)

attano ñāṇaṃ carāpetvā lokiyasatipaṭṭhāne abhinivisitvā lokuttaraṃ nibbattetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto anavasesaṃ duhati. Niddesavāre panassa **abhihaṭṭhuṃ pavārentīti** abhiharitvā pavārenti. Ettha dve abhihārā vācābhihāro ca paccayābhihāro ca. **Vācābhihāro** nāma manussā bhikkhussa santikaṃ gantvā “vadeyyātha bhante yenattho”ti pavārenti. **Paccayābhihāro** nāma vatthādīni vā¹ telaphāṇitādīni vā gahetvā bhikkhussa santikaṃ gantvā “gaṇhatha bhante yāvatakena attho”ti vadanti. **Tatra bhikkhu mattaṃ na jānātīti** bhikkhu tesu paccayesu pamāṇaṃ na jānāti, “dāyakassa vaso veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo veditabbo”ti rathavinīte vuttanayena pamāṇayuttaṃ aggahetvā yaṃ āharanti, taṃ sabbaṃ gaṇhātīti attho. Manussā vipphaṇisārino na puna abhiharitvā pavārenti, so paccayehi kilamanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti -pa- paribāhiro hoti.

Te na atirekapūjāya pūjetā hotīti so gopālako mahā-usabhe viya te there bhikkhū imāya āvi ceva raho ca mettāya kāyakammādikāya atirekapūjāya na pūjeti. Tato therā “ime amhesu garucittikāraṃ na karontī”ti navake bhikkhū dvīhi saṅgahehi na saṅgaṇhanti, na āmisasaṅgahena cīvarena vā pattena vā pattapariyāpannena vā vasanaṭṭhānena vā. Kilamante milāyantepi nappaṭijagganti. Pāliṃ vā Aṭṭhakathaṃ vā dhammakathābandhaṃ vā guyhaganthaṃ vā na sikkhāpentī. Navakā therānaṃ santikā sabbaso ime dve saṅgahe alabhamānā imasmim̐ sāsane paṭiṭṭhātuṃ na sakkonti. Yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ sīlādīni na vaḍḍhanti. Yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evaṃ pañcahi dhammakkhandahehi paribāhirā honti. Sukkapakkho kaṇhapakkhe vuttavipallāsavasena yojetvā veditabboti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāgopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vatthāni vā (Syā, Ka)

4. Cūlagopālakasuttavaṇṇanā

350. **Evam me sutanti** Cūlagopālakasuttaṃ. Tattha **Ukkacelāyanti** evaṃnāmake nagare. Tasmim kira māpiyamāne rattiṃ Gaṅgāsotato maccho thalaṃ patto, manussā celāni telapāṭiyam¹ temetvā ukkā katvā macchaṃ gaṇhiṃsu, nagare niṭṭhite tassa nāmaṃ karonte amhehi nagaraṭṭhānassa² gahitadivase celukkāhi maccho gahitoti **Ukkacelā**tevassa nāmaṃ akaṃsu. **Bhikkhū āmantesīti** yasmim ṭhāne nisinnassa sabbā Gaṅgā pākaṭā hutvā paññāyati, tādise vālikussade Gaṅgātitthe sāyanhasamaye mahābhikkhusaṃghaparivuto nisīditvā Mahāgaṅgaṃ paripuṇṇaṃ sandamānaṃ olovento “atthi nu kho imaṃ Gaṅgaṃ nissāya koci pubbe vaḍḍhiparihāniṃ patto”ti āvajjitvā pubbe ekaṃ bālagopālakaṃ nissāya anekasatasahassā gogaṇā imissā Gaṅgāya āvaṭṭe patitvā samuddameva pavittṭhā, aparaṃ pana paṇḍitaḥ gopālakaṃ nissāya anekasatasahassagogaṇassa sotthi jātā vaḍḍhi jātā ārogyaṃ jātanti addasa, disvā imaṃ kāraṇaṃ nissāya bhikkhūnaṃ dhammaṃ desessāmīti cintetvā bhikkhū āmantesi.

Māgadhakoti Magadharaṭṭhavāsī. **Duppaññaajātikoti** nippaññasabhāvo dandho mahājaḷo³. **Asamavekkhitvāti**⁴ asallakkhetvā anupadhāretvā. **Patāresīti** tāretuṃ ārabhi. **Uttaraṃ tīraṃ suvidehānanti** Gaṅgāya orime tīre Magadharaṭṭhaṃ, pārime tīre Videharaṭṭhaṃ, gāvo Magadharaṭṭhato Videharaṭṭhaṃ netvā rakkhissāmīti uttaraṃ tīraṃ patāresi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ”ti. **Āmaṇḍalikaṃ karitvāti** maṇḍalikaṃ katvā. **Anayabyasanaṃ āpajjimsūti** avaḍḍhiṃ vināsaṃ pāpuṇiṃsu, mahāsamuddameva pavisiṃsu. Tena hi gopālakena gāvo otārentena Gaṅgāya orimatīre samatittṭhaṃca visamatittṭhaṃca oloketabbaṃ assa, majjhe Gaṅgāya gunnaṃ vissamaṭṭhānatthaṃ dve tīṇi vālikatthalāni sallakkhetabbāni assu. Tathā pārimatīre tīṇi cattāri titthāni, imasmā titthā bhaṭṭhā imaṃ titthaṃ gaṇhissanti, imasmā bhaṭṭhā imanti. Ayaṃ pana bālagopālako orimatīre gunnaṃ otaraṇatittṭhaṃ samaṃ vā visamaṃ vā anoloketvā

1. Telacāṭiyam (Sī)

2. Nagarassa (Syā, Ka)

3. Andho mahājano (Syā, Ka)

4. Asamapekkhitvāti (Sī, Syā)

majjhe Gaṅgāya gunnaṃ vissamaṭṭhānatthaṃ dve tīṇi vālikatthalānipi asallakkhetvāva paratīre cattāri pañca uttaraṇatitthāni asamavekkhitvāva atittheneva gāvo otāresi. Athassa mahā-usabho javanasampannatāya ceva thāmasampannatāya ca tiriyaṃ Gaṅgāya sotaraṃ chetvā pārimaṃ tīraṃ patvā chinnatatañceva kaṇṭakagumbagahanañca disvā “dubbinivijjhaṃ¹ etan”ti ñatvā dhuraggapatiṭṭhānokāsampi alabhitvā paṭinivatti. Gāvo mahā-usabho nivatto mayampi nivattissāmāti nivattā. Mahato² gogaṇassa nivattaṭṭhāne udakaṃ chijjivā majjhe Gaṅgāya āvaṭṭaṃ uṭṭhapesi. Gogaṇo āvaṭṭaṃ pavisitvā samuddameva patto. Ekopi goṇo arogo nāma³ nāhosi. Tenāha “tattheva anayabyasanaṃ āpajjimsū”ti.

Akusalā imassa lokassāti idha loke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā, paralokepi eseva nayo. **Māradheyyaṃ** vuccati tebhūmakadhammā. **Amāradheyyaṃ** nava lokuttaradhammā. **Maccudheyyampi** tebhūmakadhammāva. **Amaccudheyyaṃ** nava lokuttaradhammā. Tattha **akusalā** achekā. Vacanatthato pana mārassa dheyyaṃ **māradheyyaṃ**. **Dheyyanti** ṭhānaṃ vatthu nivāso gocaro. **Maccudheyyapi** eseva nayo. **Tesanti** tesaraṃ evarūpānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, iminā cha satthāro dassitāti veditabbā.

351. Evaraṃ kaṇhapakkhaṃ niṭṭhapetvā sukkapakkhaṃ dassento **bhūtapubbaṃ bhikkhavi**te-ādimāha. Tattha **balavagāvoti** dantagoṇe ceva dhenuyo ca. **Dammagāvoti** dametabbagoṇe ceva avijātagāvo ca. **Vacchatareti** vacchabhāvaṃ taritvā ṭhite balavavacche. **Vacchaketi** dhenupake⁴ taruṇavacchake. **Kisābalaketi**⁵ appamaṃsalohite mandathāme. **Tāvadeva jātakoti** taṃdivase jātako⁶. **Mātugoravakena vuyhamānoti** mātā purato purato huṃhanti goravaṃ katvā saññaṃ dadamānā urena udakaṃ chindamānā gacchati, vacchako tāya goravasaññāya dhenuyā vā urena chinnodakena gacchamāno “mātugoravakena vuyhamāno”ti vuccati.

1. Dubbinivijjhaṃ (Syā, Ka)

2. Tato (Ka)

3. Ekampi golomaṃ arogaṃ nāma (Sī), ekampi goṇaṃ ārogyaṃ (Ka)

4. Dhenupage (Syā, Ka)

5. Kisabalaketi (Sī), kisabaliketi (Syā)

6. Taṃdivasaṃ jātako (Sī), taṃdivasajātako (Syā)

352. **Mārassa sotaṃ chetvā**ti arahattamaggena mārassa taṇhāsotaṃ chetvā. **Pāraṃ gatā**ti mahā-usabhā nadīpāraṃ viya saṃsārapāraṃ nibbānaṃ gatā. **Pāraṃ agamaṃsūti** mahā-usabhānaṃ pāraṅgatakkhaṇe Gaṅgāya sotassa tayo koṭṭhāse atikkamma ṭhitā mahā-usabhe pāraṃ patte disvā tesāṃ gatamaggaṃ paṭipajjitvā pāraṃ agamaṃsu. **Pāraṃ gamissantīti** catumaggavajjhānaṃ kilesānaṃ tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitā idāni arahattamaggena avasesaṃ taṇhāsotaṃ chetvā balavagāvo viya nadīpāraṃ saṃsārapāraṃ nibbānaṃ gamissantīti iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Dhammānusārino saddhānusārino**ti ime dve paṭhamamaggasamaṅgino.

Jānatāti sabbadhamme jānantena Buddhena. **Suppakāsitoti** sukathito. **Vivaṇṇanti** vivaritaṃ. **Amataadvāranti** ariyamaggo. **Nibbānapattiyā**ti tadatthāya vivaṇṇaṃ¹. **Vinaḷikanti** vigatamānanaṃ kataṃ. **Khemaṃ patthethā**ti kattukamyatāchandena arahattaṃ patthetha, kattukāmā nibbattetukāmā hothāti attho. “Patta’tthā”ti pāṭho, evarūpaṃ Satthāraṃ labhivā tumhe pattāyeva nāmāti attho. Sesāṃ sabbattha uttānameva. Bhagavā pana yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesīti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Evaṃ me sutanti** Cūḷasaccakasuttaṃ. Tattha **Mahāvane** **Kūṭāgārasālāyanti** Mahāvanaṃ nāma sayamjātaṃ aropimaṃ sapaṇicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanaṃ Himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti. Sapaṇicchedaṃ mahantaṃ vanaṃti **Mahāvanaṃ**. **Kūṭāgārasālā** pana Mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ antokatvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato gandhakuṭi veditabbā.

1. Nibbānapatti-atthāya (Sī)

Saccako Nigaṇṭhaputtoti pubbe kira eko Nigaṇṭho ca Nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vādaṃ āropessāmāti Jambudīpe vicarantā Vesāliyaṃ samāgatā, Licchavirājāno disvā “tvaṃ ko, tvaṃ kā”ti pucchimsu. Nigaṇṭho “ahaṃ vādaṃ āropessāmāti Jambudīpe vicarāmī”ti āha. Nigaṇṭhīpi tathā āha. Licchavino “idheva aññaṃaññaṃ vādaṃ āropethā”ti āhaṃsu. Nigaṇṭhī attanā uggahitāni pañcavādasatāni pucchi, Nigaṇṭho kathesi. Nigaṇṭhena pucchitepi Nigaṇṭhī kathesiyeva. Ekassapi na jayo, na parājayo, ubho samasamāva ahesuṃ. Licchavino “tumhe¹ ubhopi samasamā āhiṇḍitvā kiṃ karissatha, idheva vasathā”ti gehaṃ datvā balim paṭṭhapesuṃ. Tesam saṃvāsamanvāya catasso dhītaro jātā ekā Saccā nāma, ekā Lolā nāma, ekā Paṭācārā nāma, ekā Ācāravati² nāma, tāpi paṇḍitāva ahesuṃ, mātāpitūhi uggahitāni pañca pañca vādasatāni uggahesuṃ. Tā vayapattā mātāpitaro avocuṃ “amhākaṃ amma kule dārikā nāma hiraññasuvaṇṇādīni datvā kulagharaṃ pesitapubbā nāma natthi. Yo pana agāriko tāsāṃ vādaṃ maddituṃ sakkoti, tassa pādapariacārikā honti. Yo pabbajito tāsāṃ vādaṃ maddituṃ sakkoti, tassa santike pabbajanti, tumhe kiṃ karissathā”ti. Mayampi evameva karissāmāti, catassopi paribbājikavesaṃ gahetvā “ayaṃ Jambudīpo nāma jambuyā paññāyati”ti jambusākhāṃ gahetvā cārikaṃ pakkamiṃsu. Yaṃ gāmaṃ pāpuṇanti, tassa dvāre paṃsupuṇje vā vālikapuṇje vā jambudhajaṃ³ ṭhapetvā “yo vādaṃ āropetuṃ sakkoti, so imaṃ maddatū”ti vatvā gāmaṃ pavisanti. Evaṃ gāmena gāmaṃ vicarantiyo Sāvattim pāpuṇitvā tatheva gāmadvāre jambudhajaṃ ṭhapetvā sampattamanussānaṃ ārocetvā antonagaraṃ pavittā.

Tenā samayena Bhagavā Sāvattim nissāya Jetavane viharati. Athāyasmā Sāriputto gilāne pucchanto ajaggitaṭṭhānaṃ jagganto attano kiccamahantatāya aññehi bhikkhūhi divātaraṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisanto gāmadvāre jambudhajaṃ disvā “kiṃ idan”ti dārake pucchi. Te tamatthaṃ ārocesuṃ. Tena hi maddathāti. Na sakkoma bhante bhāyāmāti.

1. Licchavino āhaṃsu tumhe (Syā, Ka)

2. Sivāvatikā (Sī), silāvatakā (Syā)

3. Jambusākhāṃ (Sī) imasmiṃyeva ṭhāne, na aññesu.

“Kumārā mā bhāyatha, ‘kena amhākaṃ jambudhajo maddāpito’ti vutte Buddhasāvakena Sāriputtattherena maddāpito, vādaṃ āropetukāmā Jetavane therassa santikaṃ gacchathāti vadeyyāthā”ti āha. Te therassa vacanaṃ sutvā jambudhajaṃ madditvā chaḍḍesuṃ. Thero piṇḍāya caritvā vihāraṃ gato. Paribbājikāpi gāmato nikkhamitvā “amhākaṃ dhajo kena maddāpito”ti pucchiṃsu. Dārakā tamatthaṃ ārocesuṃ. Paribbājikā puna gāmaṃ pavisitvā ekekaṃ vīthiṃ gahetvā “Buddhasāvako kira Sāriputto nāma amhehi saddhiṃ vādaṃ karissati, sotukāmā nikkhamathā”ti ārocesuṃ. Mahājano nikkhami, tena saddhiṃ paribbājikā Jetavanaṃ agamiṃsu.

Thero “amhākaṃ vasanaṭṭhāne mātugāmassa āgamaṇaṃ nāma aphāsukaṃ”ti vihāramajjhe nisīdi. Paribbājikāyo gantvā therāṃ pucchiṃsu “tumhehi amhākaṃ dhajo maddāpito”ti. Āma mayā maddāpitoti. Mayaṃ tumhehi saddhiṃ vādaṃ karissāmāti. Sādhu karotha kassa pucchā kassa vissajjanaṃ hotūti. Pucchā nāma amhākaṃ pattā, tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamāṃ pucchathāti āha. Tā catassopi catūsu disāsu ṭhatvā mātāpitūnaṃ santike uggahitaṃ vādasahassaṃ pucchiṃsu. Thero khaggena kumudanālaṃ chindanto viya pucchitaṃ pucchitaṃ nijjaṭaṃ niggaṇṭhiṃ katvā kathesi, kathetvā puna pucchathāti āha. Ettakameva bhante mayaṃ jānāmāti. Thero āha “tumhehi vādasahassaṃ pucchitaṃ mayā kathitaṃ, ahaṃ pana ekaṃyeva pañhaṃ pucchissāmi, taṃ tumhe kathetā”ti. Tā therassa visayaṃ disvā “pucchatha bhante byākarissāmā”ti vattum nāsakkhiṃsu. “Vada bhante jānamānā byākarissāmā”ti puna āhaṃsu.

Thero ayaṃ pana kulaputte pabbājetvā paṭhamāṃ sikkhāpetabbapañhoti vatvā “ekaṃ nāma kin”ti pucchi, tā neva antaṃ, na koṭiṃ addasaṃsu. Thero kathethāti āha. Na passāma bhanteti. Tumhehi vādasahassaṃ pucchitaṃ mayā kathitaṃ, mayhaṃ tumhe ekaṃ pañhampi kathetuṃ na sakkotha, evaṃ sante kassa jayo kassa parājayoti. Tumhākaṃ bhante jayo, amhākaṃ parājayoti. Idāni kiṃ karissathāti. Tā mātāpitūhi vuttavacanaṃ ārocetvā “tumhākaṃ santike pabbajissāmā”ti āhaṃsu. Tumhe mātugāmā nāma amhākaṃ santike pabbajituṃ na vaṭṭati, amhākaṃ pana sāsaṇaṃ

gahetvā bhikkhuni-upassayaṃ gantvā pabbajathāti. Tā sādhuṭi therassa sāsanam gahetvā bhikkhunisaṃghassa santikam gantvā pabbajimsu, pabbajitā ca pana appamattā ātāpiniyo hutvā nacirasseva arahattam pāpuṇimsu.

Ayam Saccako tasmaṃ catunnampi kaniṭṭhabhātiko, tāhi catūhipi uttaritarapañño, mātāpitūnampi santikā vādasahassam, tato bahutarañca bāhirasamayaṃ uggahetvā katthaci agantvā rājadārake sippam sikkhāpento tattheva Vesāliyam vasati, paññāya atipūritattā kucchi me bhijjeyyāti bhīto ayapaṭṭena kucchim parikkhipitvā carati, imam sandhāya vuttam “Saccako Nigaṇṭhaputto”ti.

Bhassappavādakoti bhassam vuccati kathāmaggo, tam pavadati kathetīti bhassappavādako. **Paṇḍitavādoti** aham paṇḍitoti evam vādo. **Sādhusammato bahujanassāti** yam yam nakkhattacārena ādisati, tam tam yebhuyyena tattheva hoti, tasmā ayam sādhuḷaddhiko bhaddakoti evam sammato mahājanassa. **Vādena vadam samāraddhoti** kathāmaggena dosam āropito. **Āyasmā Assajīti** Sāriputtattherassa ācariyo Assajitthero. **Jaṅghāvihāram anucaṅkamamānoti** tato tato licchavirājagehato tam tam geham gamanattāya anucaṅkamamāno. **Yenāyasmā Assaji tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Samayaajānanattham.

Evam kirassa ahosi “aham ‘samaṇassa Gotamassa vadam āropessāmī’ti āhiṇḍāmi, ‘samayaṃ panassa na jānāmī’ti na āropesiṃ. Parassa hi samayaṃ ñatvā āropito vādo svāropito nāma hoti. Ayam pana samaṇassa Gotamassa sāvako paññāyati Assajitthero, so attano Satthu samaye kovido, etāham pucchitvā katham patiṭṭhāpetvā samaṇassa Gotamassa vadam āropessāmī”ti. Tasmā upasaṅkami. **Vinetīti** katham vineti, katham sikkhāpetīti pucchati. Thero pana yasmā dukkhanti vutte upārambhassa okāso hoti, maggaphalānipi pariyāyena dukkhanti āgatāni, ayañca dukkhanti vutte theram puccheyya “bho Assaji kimattham tumhe pabbajitā”ti. Tato “maggaphalatthāyā”ti vutte “nayidam bho Assaji tumhākam sāsanam nāma, mahā-āghātanam nāmetam, nirayussado nāmesa, natthi tumhākam sukhāsā, uṭṭhāyuṭṭhāya dukkhameva jirāpentā āhiṇḍathā”ti dosam āropeyya,

tasmā paravādissa pariyāyakatham kātum na vaṭṭati. Yathā esa appaṭiṭṭho hoti, evamassa nippariyāyakatham kathessāmīti cintetvā “rūpaṃ bhikkhave aniccan”ti imaṃ aniccānattavaseneva katham katheti. **Dussutanti** sotum ayuttam.

354. **Santhāgāreti**¹ rājakulānaṃ atthānusāsanasanthāgāra²sālāyaṃ. **Yena te Licchavī tenupasaṅkamīti** evaṃ kirassa ahosi “ahaṃ pubbe samayaṃ ajānanabhāvena samaṇassa Gotamassa vādaṃ na āropesiṃ, idāni paṇassa mahāsāvakena kathitaṃ samayaṃ jānāmi, ime ca mama antevāsikā pañcasatā Licchavī sannipatitā, etehi saddhiṃ gantvā samaṇassa Gotamassa vādaṃ āropessāmī”ti. Tasmā upasaṅkami. **Ñātaññatarenāti** ñātesu abhiññātesu pañcavaggiyattheresu aññatarena. **Paṭiṭṭhanti** yathā tena paṭiṭṭhitaṃ. Sace evaṃ paṭiṭṭhissati, atha pana aññadeva vakkhati, tatra mayā kiṃ sakkā kātunti idāneva piṭṭhiṃ parivattento āha. **Ākaḍḍheyyāti** attano abhimukhaṃ kaḍḍheyya. **Parikaḍḍheyyāti** purato paṭipaṇāmeyya. **Samparikaḍḍheyyāti** kālena ākaḍḍheyya, kālena parikaḍḍheyya. **Soṇḍikākilañjanti** surāghare piṭṭhakilañjaṃ. **Soṇḍikādhutto**ti surādhutto. **Vālaṃ**³ kaṇṇe gahetvāti surāparissāvanatthavikaṃ dhovitukāmo kasaṭanidhunanatthaṃ ubhosu kaṇṇesu gahetvā. **Odhuneyyāti** adhomukhaṃ katvā dhuneyya. **Niddhuneyyāti** uddhaṃmukhaṃ katvā dhuneyya. **Nipphoṭeyyāti** punappunaṃ papphoṭeyya. **Sāṇadhovikaṃ nāmāti** ettha manussā sāṇasāṭakakaraṇatthaṃ sāṇavāke gahetvā muṭṭhiṃ muṭṭhiṃ bandhitvā uduke pakkhipanti. Te tatiyadivase suṭṭhu kilinnā honti. Atha manussā ambilayāgusurādīni ādāya tattha gantvā sāṇamuṭṭhiṃ gahetvā dakkhiṇato vāmato sammukhā cāti⁴ tisu phalakesu sakiṃ dakkhiṇaphalake, sakiṃ vāmaphalake, sakiṃ sammukhaphalake paharantā ambilayāgusurādīni bhuñjantā pivantā khādantā dhovanti. Mahantā kīlā hoti. Rañño nāgo taṃ kīlaṃ disvā gambhīraṃ udakaṃ anupavisitvā soṇḍāya udakaṃ gahetvā sakiṃ kumbhe sakiṃ piṭṭhiyaṃ sakiṃ ubhosu passesu sakiṃ antarasatthiyaṃ pakkhipanto kīlitta, tadupādāya taṃ kīlitaṭātaṃ sāṇadhovikaṃ⁵ nāma

1. Sandhāgāreti (Ka)

2. ...sandhāgāra (Ka)

3. Thālaṃ (Syā, Ka)

4. Vāti (Syā, Ka)

5. Sāṇadhovanaṃ (Syā, Ka)

vuccati, taṃ sandhāya vuttaṃ “sāṇadhovikaṃ nāma kīḷitajātaṃ kīḷatī”ti.

Kiṃ so bhavamāno Saccako Nigaṇṭhaputto, yo Bhagavato vādaṃ āropessatīti yo Saccako Nigaṇṭhaputto Bhagavato vādaṃ āropessati, so kiṃ bhavamāno kiṃ yakkho bhavamāno udāhu Indo, udāhu brahmā bhavamāno Bhagavato vādaṃ āropessati. Na hi sakkā pakatimanussena Bhagavato vādaṃ āropetunti ayamettha adhippāyo.

355. **Tena kho pana samayenāti** yasmim̐ samaye Saccako ārāmaṃ pāvisi, tasmiṃ. Kismiṃ pana samaye pāvisīti? Mahāmajjhanhikasamaye. Kasmā pana tasmiṃ samaye caṅkamantīti? Paṇṭabhojanapaccayassa thinamiddhassa vinodanatthaṃ. Divāpadhānikā vā te. Tādisānañhi pacchābhattaṃ caṅkamitvā nhatvā sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā nisajja samaṇadhammaṃ karontānaṃ cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Yena te bhikkhūti** so kira kuhiṃ samaṇo Gotamoti pariveṇato pariveṇaṃ gantvā pucchitvā pavississāmīti vilokento araṇṇhe hatthī viya caṅkame caṅkamamāne paṃsukūlikabhikkhū disvā tesāṃ santikaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya “yena te bhikkhū”ti-ādi vuttaṃ. **Kahaṃ nu kho bhoti** katarasmiṃ āvāse vā maṇḍape vāti attho. **Esa Aggivessana Bhagavāti** tadā kira Bhagavā paccūsakāle mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā dasasahassacakkavāle sabbaññūtaññāṇajālaṃ pattharitvā bodhaneyyasattaṃ olokento addasa “sve Saccako Nigaṇṭhaputto mahatiṃ licchavipariśaṃ gahe tvā mama vādaṃ āropetukāmo āgamissatī”ti. Tasmā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṃghaparivāro Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapātapaṭikkanto mahāparisāya nisīdituṃ sukhaṭṭhāne nisīdissāmīti Gandhakuṭiṃ apavisitvā Mahāvane aññatarasmiṃ rukkhamaḷe divāvihāraṃ nisīdi, te bhikkhū Bhagavato vattaṃ dassetvā āgatā, Saccakena puṭṭhā dūre nisinnaṃ Bhagavantaṃ dassentā “esa Aggivessana Bhagavā”ti āhaṃsu.

Mahatiyā licchavipariśāya saddhinti heṭṭhā pañcamattehi licchavisatehi parivutoti vuttaṃ. Te etassa antevāsikāyeva, antovesāliyaṃ pana Saccako pañcamattāni licchavirājasatāni gahe tvā “vādatthiko Bhagavantaṃ upasaṅkamanto”ti sutvā dvinnaṃ paṇḍitānaṃ kathāsallāpaṃ

soṣṣāmāti yebhuyyena manussā nikkhantā, evaṃ sā parisā mahatī aparicchinnaṇaṇā ahoṣi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Añjaliṃ paṇāmetvāti** ete ubhatopakkhikā, te evaṃ cintesuṃ “sace no micchādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā tumhe samaṇaṃ Gotamaṃ vanditthā’ti, tesāṃ ‘kiṃ añjalimattakaraṇenapi vanditaṃ hoti’ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā Bhagavantaṃ na vanditthā’ti, ‘kiṃ sīsena bhūmiṃ paharanteneva vanditaṃ hoti, nanu añjalikammampi vandanā evā’ti vakkhāma”ti. **Nāma gottanti** bho Gotama ahaṃ asukassa putto Datto nāma Mitto nāma idha āgatoti vadantā nāmaṃ sāventi nāma. Bho Gotama ahaṃ Vāsiṭṭho nāma Kaccāno nāma idha āgatoti vadantā gottaṃ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇakulaputtā parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmāti evaṃ akaṃsu. Ye pana tuṇḥibhūtā nisīdimsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā “ekaṃ dve kathāsallāpe karonto vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yuttan”ti tato attānaṃ mocentā tuṇḥi nisīdanti. Andhabālā aññānatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇḥibhūtā nisīdanti.

356. **Kiñcideva desanti** kañci okāsaṃ kiñci kāraṇaṃ, athassa Bhagavā pañhapucchane ussāhaṃ janento āha **puccha Aggivessana yadākaṅkhasīti**. Tassattho—“puccha yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi”. Atha vā “puccha yaṃ ākaṅkhasi, sabbaṃ te vissajjessāmi”ti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi asādhāraṇaṃ Paccekabuddha-aggasāvakamahāsāvakehi. Te hi yadākaṅkhasīti na vadanti, sutvā vedissāmāti vadanti. Buddhā pana “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti¹ vā, “puccha mahārāja, yadākaṅkhasī”ti² vā,

“Puccha Vāsava maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi.

Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te” iti³ vā,

“tena hi tvaṃ bhikkhu sake āsane nisīditvā puccha yadākaṅkhasī”ti⁴ vā,

1. Saṃ 1. 209 piṭṭhe.

3. Dī 2. 220 piṭṭhe.

2. Dī 1. 48 piṭṭhe.

4. Ma 3. 66 piṭṭhe.

“Bāvarissa ca tuyhaṃ vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayaṃ.
 Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā”¹ vā,
 “Puccha maṃ sabhiya pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi.
 Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te” ²iti vā,

Tesaṃ tesaṃ yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ
 sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ Bhagavā
 Buddhabhūmiṃ patvā etaṃ pavāraṇaṃ pavāreyya. Yo bodhisattabhūmiyaṃ
 padesaññepi ʒhito

“Koṇḍañña pañhāni viyākarohi,
 Yācanti taṃ isayo sādthurūpā.
 Koṇḍañña eso manujesu dhammo,
 Yaṃ vuddhamāgacchati esa bhāro”³—

Evam sakkādīnaṃ atthāya isihi yācito

“Katāvakāsā pucchantu bhonto,
 Yaṃ kiñci pañhaṃ manasābhipatthitaṃ.
 Ahaṃ hi taṃ taṃ vo viyākarissaṃ,
 Ñatvā sayam lokamimaṃ parañcā”³—

Evam sarabhaṅgakāle, sambhavajātake ca sakalajambudīpaṃ
 tikkhattuṃ vicaritvā pañhānaṃ antakaraṃ adisvā suciratenā⁴ brāhmaṇena
 pañhaṃ puṭṭho okāse kārite jātiyā sattavasso rathikāyaṃ paṃsum kilānto
 pallaṅkaṃ ābhujitvā antaravīthiyaṃ nisinnova—

“Taggha te ahamakkhissaṃ, yathāpi kusalo tathā.
 Rājā ca kho taṃ jānāti, yadi kāhati vā na vā”⁵—

Sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi.

Evam Bhagavatā sabbaññupavāraṇāya pavāritāya attamano pañhaṃ
 pucchanto “kathaṃ pana bho Gotamā”^{ti}—ādīmāha.

1. Khu 1. 433 piṭṭhe.

2. Khu 1. 357 piṭṭhe.

3. Khu 6. 7 piṭṭhe.

4. Sucirakena (Syā, Ka)

5. Khu 5. 380 piṭṭhe.

Athassa Bhagavā “passatha bho aññaṃ sāvakena kathitaṃ, aññaṃ Satthā katheti, nanu mayā paṭikacceva vuttaṃ ‘sace tathā paṭiṭṭhissati, yathāssa sāvakena paṭiṭṭhitaṃ, evāhaṃ vādaṃ āropessāmi’¹ti. Ayaṃ pana aññaṃeva katheti, tattha kiṃ mayā sakkā kātun”²ti evaṃ Nigaṇṭhassa vacanokāso mā hotūti heṭṭhā Assajittherena kathitaniyāmeneva kathento **evaṃ kho ahaṃ Aggivessanāti**-ādimāha. **Upamā maṃ bho Gotama paṭibhātūti** bho Gotama mayhaṃ ekā upamā upaṭṭhāti, āharāmi taṃ upamanti vadati. **Paṭibhātu taṃ Aggivessanāti** upaṭṭhātu te Aggivessana, āhara taṃ upamaṃ visatthoti Bhagavā avoca. **Balakaraṇīyāti** bāhubalena kattabbā kasivāṇijjādikā kammantā. **Rūpattāyaṃ purisapuggaloti** rūpaṃ attā assāti **rūpattā**, rūpaṃ attāti gahetvā ṭhitapuggalaṃ dīpeti. **Rūpe paṭiṭṭhāyāti** tasmīṃ attāti gahitarūpe paṭiṭṭhahitvā. **Puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavatīti** kusalaṃ vā akusalaṃ vā paṭilabhati. **Vedanattādisupi** eseva nayo. Iminā kiṃ dīpeti? Ime pañcakkhandhā imesaṃ sattānaṃ pathavī viya paṭiṭṭhā¹, te imesu pañcasu khandhesu paṭiṭṭhāya kusalākusalakammaṃ nāma āyūhanti. Tumhe evarūpaṃ vijjamānameva attānaṃ paṭisedhento pañcakkhandhā anattāti dipethāti ativiya sakāraṇaṃ katvā upamaṃ āhari. Iminā ca Nigaṇṭhena āḥaṭa-opammaṃ niyatameva, Sabbaññubuddhato añño tassa kathaṃ chinditvā vāde dosaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Duvidhā hi puggalā Buddhaveneyyā ca sāvakaveneyyā ca. Sāvakaveneyye sāvakāpi vinenti Buddhāpi. Buddhaveneyye pana sāvakā vinetuṃ na sakkonti, Buddhāva vinenti. Ayampi Nigaṇṭho Buddhaveneyyo, tasmā etassa vādaṃ chinditvā añño dosaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Tenassa Bhagavā sayameva vāde dosadassanatthaṃ **nanu tvaṃ Aggivessanāti**-ādimāha.

Atha Nigaṇṭho cintesi “ativiya samaṇo Gotamo mama vādaṃ paṭiṭṭhapeti, sace upari koci doso bhavissati, mamaṃ ekakaṃyeva niggaṇhissati, handāhaṃ imaṃ vādaṃ mahājanassāpi matthake pakkipāmī”²ti, tasmā evamāha **ahampi bho Gotama evaṃ vadāmi rūpaṃ me attā -pa- viññāṇaṃ me attāti, ayaṃca mahatī janatāti**. Bhagavā pana Nigaṇṭhato

1. Paṭiyattā (Ka)

sataguṇenapi saḥassaguṇenapi sataṣaḥassaguṇenapi vādīvarataro, tasmā cintesi “ayaṃ Nigaṇṭho attānaṃ mocetvā mahājanassa matthake vādaṃ pakkhipati, nāssa attānaṃ mocetuṃ dassāmi, mahājanato nivattetvā ekakamyeva naṃ niggaṇhissāmi”ti. Atha naṃ **kiṃ hi te Aggivessanāti-**ādimāha. Tassattho—nāyaṃ janatā mama vādaṃ āropetuṃ āgatā, tvaṃyeva sakalaṃ Vesāliṃ saṃvaṭṭitvā¹ mama vādaṃ āropetuṃ āgato, tasmā tvaṃ sakameva vādaṃ niveṭṭhehi, mā mahājanassa matthake pakkhipasīti. So paṭijānanto **ahañhi bho Gotamāti-**ādimāha.

357. Iti Bhagavā Nigaṇṭhassa vādaṃ patitṭhapetvā **tena hi Aggivessanāti** pucchaṃ ārabhi. Tattha **tena hīti** kāraṇatthe nipāto. Yasmā tvaṃ pañcakkhandhe attato paṭijānāsi, tasmāti attho. **Sakasmim vijiteti** attano raṭṭhe. **Ghātetāyaṃ vā ghātetunti** ghātārahaṃ ghātetabbayuttakaṃ ghātetuṃ. **Jāpetāyaṃ vā jāpetunti** dhanajānirahaṃ jāpetabbayuttaṃ jāpetuṃ jīṇṇadhanaṃ² kātuṃ. **Pabbājetāyaṃ vā pabbājetunti** sakaraṭṭhato pabbājanārahaṃ pabbājetuṃ nīharituṃ. **Vattituñca arahatīti** vattati ceva vattituñca arahati, vattituṃ yuttoti dīpeti. Iti Nigaṇṭho attano vādabhedanattaraṃ āhaṭakāraṇameva attano māraṇatthāya āvudhaṃ tikhiṇaṃ karonto viya visesetvā dīpeti, yathā taṃ bālo. **Evaṃ me rūpaṃ hotūti** mama rūpaṃ evaṃvidhaṃ hotu, pāsādikāṃ abhirūpaṃ alaṅkatappaṭiyattaṃ suvaṇṇatorāṇaṃ viya susajjitacittapaṭo viya ca manāpadassananti. **Evaṃ me rūpaṃ mā ahoṣīti** mama rūpaṃ evaṃvidhaṃ mā hotu, dubbaṇṇaṃ dussaṇṭhitaṃ valitapalitaṃ tilakasamākiṇṇanti.

Tuṇhī ahoṣīti Nigaṇṭho imasmim ṭhāne³ viraddhabhāvaṃ⁴ ñatvā “samaṇo Gotamo mama vādaṃ bhindananthāya kāraṇaṃ āhari, ahaṃ bālātāya tameva visesetvā dīpesim, idāni naṭṭhomhi, sace vattatīti vakkhāmi, ime rājāno uṭṭahitvā ‘Aggivessana tvaṃ mama rūpe vaso vattatīti vadasi, yadi te rūpe vaso vattati, kasmā tvaṃ yathā ime

1. Vesāliṃ saṃvijjetvā (Sī), vesālipariṣaṃ gahetvā (?)

3. Vāde (Syā), vāre (Ka)

2. Niddhanaṃ (Sī)

4. Viruddhabhāvaṃ (Syā, Ka)

Licchavirājāno Tāvatisadevasadisehi attabhāvehi virocanti abhirūpā pāsādikā, evaṃ na virocasi¹ti. Sace na vattatīti vakkhāmi, samaṇo Gotamo uṭṭhahitvā ‘Aggivessana tvaṃ pubbe vattati me rūpasmim vasoti vatvā idāni paṭikkhipasi²ti vādaṃ āropessati. Iti vattatīti vuttepi eko doso, na vattatīti vuttepi eko doso³ti tuṇhī ahosi. Dutiyampi Bhagavā pucchi, dutiyampi tuṇhī ahosi. Yasmā pana yāvatatiyaṃ Bhagavatā pucchite abyākarontassa sattadhā muddhā phalati, Buddhā ca nāma sattānaṃyeva atthāya kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramīnaṃ pūritattā sattesu balava-anuddayā honti. Tasmā yāvatatiyaṃ apucchitvā atha kho Bhagavā Saccakaṃ Nigaṇṭhaputtaṃ etadavoca, etaṃ “byākarohi dāni⁴”ti-ādivacanāṃ avoca.

Tattha **sahadhammikaṃ** sahetukaṃ sakāraṇaṃ. Vajiraṃ paṇimhi assāti **vajirapāṇi**. **Yakkhoti** na yo vā so vā yakkho, Sakko devarājāti veditabbo. **Ādittanti** aggivaṇṇaṃ. **Sampajjalitanti** suṭṭhu pajjalitaṃ. **Sajotibhūtaṃ**¹ samantato jotibhūtaṃ, ekaggi jālabhūtaṃ attho. **Ṭhito hotīti** mahantaṃ sīsaṃ, kandalamakulasadisā² dāṭhā, bhayānakāni akkhiṇāsādīnīti evaṃ virūparūpaṃ māpetvā ṭhito. Kasmā panesa āgatoti? Diṭṭhivissajjāpanatthaṃ. Apica “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyūṃ”ti evaṃ dhammadeśanāya appossukabhāvaṃ āpanne Bhagavati Sakko mahābrahmunā saddhiṃ āgantvā “Bhagavā dhammaṃ desetha, tumhākaṃ āṇāya avattamāne mayaṃ vattāpessāma, tumhākaṃ dhammacakkaṃ hotu, amhākaṃ āṇācakkāṃ”ti paṭiññaṃ akāsi. Tasmā “ajja Saccakaṃ tāsetvā paṇhaṃ vissajjāpessāmi³”ti āgato.

Bhagavā ceva passati, Saccako ca Nigaṇṭhaputtoti yadi hi taṃ aññepi passeyyuṃ. ³Taṃ kāraṇaṃ agaru assa³, “samaṇo Gotamo Saccakaṃ attano vāde anotarantaṃ ñatvā yakkhaṃ āvāhetvā⁴ dassesi, tato Saccako bhayena kathesi³”ti vadeyyuṃ. Tasmā Bhagavā ceva passati Saccako ca. Tassa taṃ disvāva sakalasārīrato sedā muccimāsu, antokucchi viparivattamānā mahāravaṃ ravi. So “aññepi nu kho passanti³”ti

1. Sañjotibhūtaṃ (Syā)

3-3. Taṃ kāraṇaṃ (Ka)

2. Kadalimakulasadisā (Syā, Ka)

4. Avhetvā (Sī)

olokento kassaci lomahaṃsamattampi na addasa. Tato “idaṃ bhayaṃ mameva uppannaṃ. Sacāhaṃ yakkhoti vakkhāmi, ‘kiṃ tuyhameva akkhīni atthi, tvameva yakkhaṃ passasi, paṭhamāṃ yakkhaṃ adisvā samaṇena Gotamena vādasamghāṭe khittova yakkhaṃ passasi’ti vadeyyūn”ti cintetvā “na dāni me idha aññaṃ paṭisaraṇaṃ atthi, aññaṭṭa samaṇā Gotamā”ti maññaṃaṇo atha kho Saccako Nigaṇṭhaputto -pa- Bhagavantaṃ etadavoca. **Tāṇaṃ gavesīti** tāṇanti gavesamaṇo. **Leṇaṃ gavesīti** leṇanti gavesamaṇo. **Saraṇaṃ gavesīti** saraṇanti gavesamaṇo. Ettha ca tāyati rakkhatīti **tāṇaṃ**. Nilīyanti etthāti **leṇaṃ**. Saratīti **saraṇaṃ**, bhayaṃ himsati viddhaṃsetīti attho.

358. **Manasi karitvāti** manamhi katvā paccavekkhitvā upadhāretvā. **Evam me vedanā hotūti** kusalāva hotu, sukhāva hotu. **Evam me saññā hotūti** kusalāva hotu, sukhāva hotu, somanassasampayuttāva hotūti. **Saṅkharaviññāṇesupi** eseṇa nayo. **Mā ahoṣīti** ettha pana vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Kallaṃ nūti** yuttaṃ nu. **Samanupassituntī** “etaṃ mama esoḥamasmi eso me attā”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena passitum. **No hidaṃ bho Gotamāti** na yuttametaṃ bho Gotama. Iti Bhagavā yathā nāma cheko ahituṇḍiko sappadaṭṭhavisarā teneva sappena puna ḍaṃsāpetvā ubbāheyya¹, evaṃ tassameyya parisati Saccakaṃ Nigaṇṭhaputtaṃ teneva mukhena pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattāti vadāpesi. **Dukkhaṃ allīnoti** imaṃ pañcakkhandhadukkhaṃ taṇhādiṭṭhīhi allīno. **Upagato ajjhositotipi** taṇhādiṭṭhivaseneva veditabbo. **Dukkhaṃ etaṃ mamāti**-ādīsu pañcakkhandhadukkhaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena samanupassatīti attho. **Parijāneyyāti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tīraṇapariññāya parito jāneyya. **Parikkhepetvāti** khayaṃ vayaṃ anuppādaṃ upanetvā.

359. **Navanti** taruṇaṃ. **Akukkukajātanti** pupphaggahaṇakāle anto aṅguṭṭhappamaṇo eko ghanadaṇḍako nibbattati, tena virahitanti attho. **Rittoti** suñño antosāravirahito. Rittattāva **tuccho**. **Aparaddhoti** parājito. **Bhāsītā kho pana teti** idaṃ Bhagavā tassa

1. Ubbāmeyya (Sī), ubbāteyya (Syā)

mukharabhāvaṃ pakāsetvā niggaṇhanto āha. So kira pubbe Pūraṇādayo cha satthāro upasaṅkamtivā pañhaṃ pucchati. Te vissajjetuṃ na sakkonti. Atha nesaṃ parisamajjhe mahantaṃ vippakāraṃ āropetvā utṭhāya jayaṃ pavedento gacchati. So Sammāsambuddhampi tatheva viheṭhessāmīti saññāya upasaṅkamtivā—

“Ambho ko nāma yaṃ rukkho, sinnapatto sakaṇṭako.

Yattha ekappahārena, uttamaṅgaṃ vibhijjitaṃ”ti¹.

Ayaṃ khadiraṃ āhacca asārakarukkhaparicito mudutuṇḍasakuṇo viya sabbaññutaññāṇasāraṃ āhacca ñāṇatuṇḍabhedanṃ patto sabbaññutaññāṇassa thaddhabhāvaṃ aññāsi. Tadassa parisamajjhe pakāseto **bhāsitaṃ kho pana teti-ādimāha**. **Natthi etarahīti** upādinnaḥkasaṇṇe sedo nāma natthīti na vattabbaṃ, etarahi pana natthīti vadati. **Suvaṇṇavaṇṇaṃ kāyaṃ vivarīti** na sabbaṃ kāyaṃ vivari. Buddhā nāma gaṇṭhikaṃ paṭimuṇcitvā paṭicchannasārīrā parisati dhammaṃ desenti, atha Bhagavā galavāṭakasammukhaṭṭhāne cīvaraṃ gahetvā caturaṅgulamattaṃ otāresi. Otāritamatte pana tasmim suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo puñjapuñjā hutvā suvaṇṇaghaṭato rattasuvaṇṇarasadhārā viya, rattavaṇṇavalāhakato vijjulatā viya ca nikkhamitvā suvaṇṇamurajasadisāṃ mahākhandhaṃ uttamasiraṃ² padakkhiṇaṃ kurumānā ākāse pakkhandimsu. Kasmā pana Bhagavā evamakāsīti? Mahājanassa kaṅkhāvinodanattaṃ. Mahājano hi samaṇo Gotamo mayhaṃ sedo natthīti vadati, Saccakassa tāva Nigaṇṭhaputtassa yantāruḷhassa viya sedā paggharanti. Samaṇo pana Gotamo ghanadupaṭṭacīvaraṃ pārūpitvā nisinno, anto sedassa atthitā vā natthitā vā kathaṃ sakkā ñātunti kaṅkhaṃ kareyya, tassa kaṅkhāvinodanattaṃ evamakāsi. **Maṅkubhūtoti** nittejabhūto. **Pattakkhandhoti** patitakkhandho. **Appaṭibhānoti** uttari appassanto. **Nisīdīti** pādaṅguṭṭhakena bhūmim kasamāno nisīdi.

360. **Dummukhoti** na virūpamukho, abhirūpo hi so pāsādiko. Nāmaṃ panassa etaṃ³. **Abhabbo taṃ pokkharāṇim puna otaritunti** sabbesaṃ

1. Visāritaṃ (Sī), vipḥāritaṃ (Syā, Ka) Khu 5. 56 piṭṭhe.

2. Uttamasiravaraṇa (Ka), uttaracīvaraṃ (Syā)

3. Evanti (Syā), etanti (Ka)

aḷānaṃ bhaggattā pacchinnagamano otarituṃ abhabbo, tattheva kākakulalādīnaṃ bhattaṃ hotīti dasseti. **Visūkāyikānīti** diṭṭhivisūkānī¹. **Visevitānīti** diṭṭhisañcaritāni. **Vipphanditānīti** diṭṭhivipphanditāni. **Yadidaṃ vādādhippāyoti** ettha **yadidanti** nipātamattaṃ, vādādhippāyo hutvā vādaṃ āropessāmīti ajjhāsayena upasaṅkamituṃ abhabbo, dhammassavanāya pana upasaṅkameyyāti dasseti. **Dummukhaṃ licchaviputtaṃ etadavocāti** kasmā avoca? Dummukhassa kirassa upamāharaṇakāle sesalicchavikumārāpi cintesuṃ “iminā Nigaṇṭhena amhākaṃ sippuggahaṇaṭṭhāne ciraṃ avamāno kato, ayaṃ dāni amittassa piṭṭhiṃ passituṃ kālo. Mayampi ekekaṃ upamaṃ āharitvā pāṇippahārena patitaṃ muggarena pothento viya tathā naṃ karissāma, yathā na puna parisamajjhe sīsaṃ ukkhipituṃ sakkhissatī”ti, te opammāni karitvā dummukhassa kathāpariyosānaṃ āgamayamānā nisīdimsu. Saccako tesaṃ adhippāyaṃ ñatvā ime sabbeva gīvaṃ ukkhipitvā oṭṭhehi calamānehi ṭhitā, sace paccekā upamā harituṃ labhissanti, puna mayā parisamajjhe sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkā bhavissati, handāhaṃ dummukhaṃ apasādetvā yathā aññassa okāso na hoti, evaṃ kathāvāraṃ pacchinditvā samaṇaṃ Gotamaṃ pañhaṃ pucchissāmīti tasmā etadavoca. Tattha **āgamehīti** tiṭṭha, mā puna bhaṇāhīti attho.

361. **Tiṭṭhatesā bho Gotamāti** bho Gotama esā amhākaṃ ceva aññesañca puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vācā tiṭṭhatu. **Vilāpaṃ vilapitaṃ maññeti** etaṃ hi vacanaṃ vilapitaṃ viya hoti, vippalapitamattaṃ hotīti attho. Atha vā **tiṭṭhatesāti** ettha kathāti āharitvā vattabbā. **Vācāvilāpaṃ vilapitaṃ maññeti** ettha pana idaṃ vācānicchāraṇaṃ vilapitamattaṃ maññe hotīti attho.

Idāni pañhaṃ pucchanto **kittāvatāti**-ādimāha. Tattha **vesārajapattoti** ñāṇapatto. **Aparappaccayoti** aparappattiyo. Athassa Bhagavā pañhaṃ vissajjento **idha Aggivessanāti**-ādimāha, taṃ uttānatthameva. Yasmā panettha passatīti vuttattā sekkhabhūmi dassitā. Tasmā uttari asekkhabhūmiṃ pucchanto dutiyaṃ pañhaṃ pucchi, tampissa Bhagavā byākāsi.

1. Diṭṭhivisūkāyitāni (Sī)

Tattha **dassanānuttariyenā**ti-ādīsu **dassanānuttariyanti** lokiya lokuttarā paññā. **Paṭipadānuttariyanti** lokiya lokuttarā paṭipadā. **Vimuttānuttariyanti** lokiya lokuttarā vimutti. Suddhalokuttarameva vā gahetvā **dassanānuttariyanti** arahattamaggasammādiṭṭhi. **Paṭipadānuttariyanti** sesāni maggaṅgāni. **Vimuttānuttariyanti** aggaphalavimutti¹. Khīṇāsavassa vā nibbānadassanaṃ **dassanānuttariyaṃ** nāma. Maggaṅgāni² **paṭipadānuttariyaṃ**. Aggaphalaṃ **vimuttānuttariyanti** veditabbaṃ. **Buddho so Bhagavā**ti so Bhagavā sayampi cattāri saccāni Buddho. **Bodhāyā**ti paresampi catusaccabodhāya dhammaṃ deseti. **Dantoti**-ādīsu **dantoti** nibbisevano. **Damathāyā**ti nibbisevanatthāya. **Santoti** sabbakilesavūpasamena santo. **Samathāyā**ti kilesavūpasamāya. **Tiṇṇoti** caturoghatiṇṇo. **Taraṇāyā**ti caturoghataraṇāya. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Parinibbānāyā**ti kilesaparinibbānatthāya.

362. **Dhamsī**ti guṇadhamsakā. **Pagabbā**ti vācāpāgabbhiyena³ samannāgatā. **Āsādetabbanti** ghaṭṭetabbaṃ. **Āsajjā**ti ghaṭṭetvā. **Natveva bhavantarī** Gotamanti bhavantaṃ Gotamaṃ āsajja kassaci attano vādaṃ anupahataṃ sakalaṃ ādāya pakkamituṃ thāmo natthīti dasseti, na hi Bhagavā hatthi-ādayo viya kassaci jīvitantarāyaṃ karoti. Ayaṃ pana Nigaṇṭho imā tisso upamā na Bhagavato ukkaṃsanatthaṃ āhari, attukkaṃsanatthameva āhari. Yathā hi rājā kañci paccatthikaṃ ghātetvā evaṃ nāma sūro evaṃ thāmasampanno puriso bhavissatīti paccatthikaṃ thomentopi attānameva thometi, evameva sopi **siyā hi bho Gotama hatthim pabhinnanti**-ādīhi Bhagavantaṃ ukkaṃsentopi mayameva sūrā mayaṃ paṇḍitā mayaṃ bahussutāyeva evaṃ pabhinnahatthim viya, jalita-aggikkhandhaṃ viya, phaṇakata-āsīvisaṃ viya ca vādatthikā Sammāsambuddhaṃ upasaṅkamimhāti attānaṃmyeva ukkaṃseti, evaṃ attānaṃ ukkaṃsetvā Bhagavantaṃ nimantayamāno **adhivāsetu meti**-ādimāha. Tattha **adhivāsetū**ti sampaticchatu. **Svātanāyā**ti yaṃ me tumhesu kāraṃ⁴ karoto sve bhavissati puññaṇca pītipāmojjaṇca, tadatthāya. **Adhivāsesi Bhagavā tuṇhībhāvenā**ti

1. Maggaphalavimutti (Sī, Syā) 2. Aṭṭha maggaṅgāni (Sī, Syā, Ka) 3. Pagabbhāti vācāpāgabbhiyena (Sī, Syā) 4. Sakkāraṃ (Syā, Ka)

Bhagavā kāyaṅgaṃ vā vācaṅgaṃ vā acopetvā abbhantareyeveva khantiṃ dhārento tuṇhībhāvena adhivāsesi, Saccakassa anuggahakaraṇatthaṃ manasāva sampaṭicchīti vuttaṃ hoti.

363. **Yamassa patirūpaṃ maññeeyāthā**ti te kira Licchavī tassa pañcathālīpākasatāni niccabhattaṃ āharanti. Tadeva sandhāya esa sve tumhe yaṃ assa samaṇassa Gotamassa patirūpaṃ kappiyanti maññeeyātha, taṃ āhareyyātha, samaṇassa hi Gotamassa tumhe paricārakā kappiyākappiyaṃ yuttāyuttaṃ jānāthāti vadati. **Bhattābhihāraṃ abhiharimsūti** abhiharitabbaṃ bhattaṃ abhiharimsu. **Paṇītenā**ti uttamera. **Sahatthā**ti sahatthena. **Santappetvā**ti tappetvā, paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvā. **Smavāretvā**ti suṭṭhu pavāretvā, alaṃ alanti hattasaññāya paṭikkhipāpetvā. **Bhuttāvinti** bhuttavantaṃ. **Onītapattapāṇinti** pattato onītapāṇiṃ, apanītahatthanti vuttaṃ hoti. “Onītapattapāṇiṃ”¹tipi¹ pāṭho, tassattho, onittaṃ nānābhūtaṃ pattaṃ pāṇito assāti onītapattapāṇī. Taṃ onītapattapāṇiṃ, hatthe ca pattaṇca dhovivā ekamante pattaṃ nikkhipivā nisinnanti attho. **Ekamantaṃ nisīdīti** Bhagavantaṃ evambhūtaṃ ñatvā ekasmiṃ okāse nisīdīti attho. **Puññañcā**ti yaṃ imasmiṃ dāne puññaṃ, āyatīṃ vipākakkhandhāti attho. **Puññaamahīti** vipākakkhandhānaṃyeva parivāro. **Taṃ dāyakānaṃ sukhāya hotūti** taṃ imesaṃ Licchavīnaṃ sukhathāya hotu. Idaṃ kira so ahaṃ pabbajito nāma, pabbajitena ca na yuttaṃ attano dānaṃ niyyātetunti tesaṃ niyyātento evamāha. Atha Bhagavā yasmā Licchavīhi Saccakassa dinnam, na Bhagavato. Saccakena pana Bhagavato dinnam, tasmā tamatthaṃ dīpento **yaṃ kho Aggivessanā**ti-ādimāha. Iti Bhagavā Nigaṇṭhassa matena² vināyeva attano dinnam dakkhiṇaṃ nigaṇṭhassa niyyātesi, sā cassa anāgate vāsana bhavissatīti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūlasaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ohitapattapāṇintipi (Sī)

2. Manam (Sī, Syā)

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. **Evam me sutanti** Mahāsaccakasuttam. Tattha **ekam samayanti** ca **tena kho pana samayenāti** ca **pubbaṇhasamayanti** ca tīhi padehi ekova samayo vutto. Bhikkhūnaṃ hi vattapaṭipattim¹ katvā mukhaṃ dhovitvā pattacīvaramādāya cetiyaṃ vanditvā kataraṃ gāmaṃ pavisissāmāti vitakkamālake ṭhitakālo nāma hoti, Bhagavā evarūpe samaye rattadupaṭṭam nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā paṃsukūlacīvaraṃ ekaṃsaṃ pārupitvā Gandhakuṭito nikkhamma bhikkhusaṃghaparivuto Gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi, taṃ sandhāya “ekam samayanti ca tena kho pana samayenāti ca pubbaṇhasamayan”ti ca vuttam. **Pavisitukāmoti** piṇḍāya pavisissāmāti evam katasanniṭṭhāno. **Tenupasaṅkamāti** kasmā upasaṅkamāti? Vādāropanajjhāsayena. Evam kirassa ahosi “pubbepāhaṃ apaṇḍitatāya sakalam vesālīparisaṃ gahetvā samaṇassa Gotamassa santikaṃ gantvā parisamajjhe maṅku jāto, idāni tathā akatvā ekakova gantvā vādaṃ āropessāmi, yadi samaṇaṃ Gotamaṃ parājetuṃ sakkhissāmi, attano laddhiṃ dīpetvā jayaṃ karissāmi, yadi samaṇassa Gotamassa jayo bhavissati, andhakāre naccaṃ viya na koci jānissati”ti, niddāpaṇhaṃ nāma² gahetvā iminā vādajjhāsayena upasaṅkami.

Anukampaṃ upādāyāti Saccakassa Nigaṇṭhaputtassa anukampaṃ paṭicca. Therassa kirassa evam ahosi “Bhagavati muhuttaṃ nisinne Buddhadassanaṃ dhammassavanaṃ ca labhissati, tadassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattissati”ti, tasmā Bhagavantaṃ yācitvā paṃsukūlacīvaraṃ catugguṇaṃ pañṇāpetvā **nisīdatu Bhagavāti** āha. “Kāraṇaṃ Ānando vadatī”ti sallakkhetvā nisīdi Bhagavā pañṇatte āsane. **Bhagavantaṃ etadavocāti** yaṃ pana pañhaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā ādāya āgato taṃ ṭhapetvā passena tāva pariharanto etaṃ **santi bho Gotamāti**-ādivacanaṃ avoca.

365. **Phusanti hi te bho Gotamāti** te samaṇabrāhmaṇā sarīre uppannaṃ sarīrikaṃ dukkhaṃ vedanaṃ phusanti labhanti, anubhavantīti attho. **Ūrukkhambhoti** khambhakata-ūrubhāvo, ūruthaddhatāti attho. Vimhayatthavasena panettha **bhavissatīti** anāgatavacanaṃ kataṃ. **Kāyanvayaṃ hotīti**

1. Vattapaṭivattam (Sī), attapaṭipattim (Syā)

2. Naggipaṇhaṃ nāma (Ka)

kāyānugataṃ hoti kāyassa vasavatti. **Kāyabhāvanā**ti pana vipassanā vuccati, tāya cittavikkhepaṃ pāpuṇanto nāma natthi, iti Nigaṇṭho asantaṃ abhūtaṃ yaṃ natthi, tadevāha. **Cittabhāvanā**tipi samatho vuccati, samādhiyuttassa ca puggalassa ūrukkhambhādayo nāma natthi, iti Nigaṇṭho idaṃ abhūtameva āha. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ “yatheva ‘bhūtapubban’ti vatvā ‘ūrukkhambhōpi nāma bhavissati’ti-ādīni vadato anāgatarūpaṃ na sameti, tathā atthopi na sameti, asantaṃ abhūtaṃ yaṃ natthi, taṃ katheti”ti.

No kāyabhāvananti pañcātapatappanādiṃ¹ attakilamathānuyogaṃ sandhāyāha. Ayaṃ hi tesaṃ kāyabhāvanā nāma. Kiṃ pana so disvā evamāha? So kira divādivassa² vihāraṃ āgacchati, tasmīṃ kho pana samaye bhikkhū pattacīvaraṃ paṭisāmetvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu paṭisallānaṃ upagacchanti. So te paṭisallīne disvā cittabhāvanāmatthaṃ ete anuyuñjanti, kāyabhāvanā panetesāṃ natthīti maññamāno evamāha.

366. Atha naṃ Bhagavā anuyuñjanto **kinti pana te Aggivessana kāyabhāvanā sutā**ti āha. So taṃ vitthārento **seyyathidaṃ, Nando vacchoti-**ādimāha. Tattha **Nandoti** tassa nāmaṃ. **Vacchoti** gottaṃ. **Kisoti** nāmaṃ. **Sarikkicoti** gottaṃ. **Makkhaligosālo** heṭṭhā āgatova. **Eteti** ete tayo janā, te kira kiliṭṭhatapānaṃ matthakapattā ahesuṃ. **Uḷārāṇi uḷārāṇi**ti paṇītāni paṇītāni. **Gāhenti nāmā**ti balaṃ gaṇhāpenti nāma. **Brūhenti**ti vaḍḍhenti. **Medenti**ti jātamedaraṃ karonti. **Purimaṃ pahāyā**ti purimaṃ dukkarakāraṃ pahāya. **Pacchā upacinantī**ti pacchā uḷārakhādanīyādīhi santappenti vaḍḍhenti. **Ācayāpacayo hotī**ti vaḍḍhi ca avaḍḍhi ca hoti, iti imassa kāyassa kālena vaḍḍhi, kālena parihānīti vaḍḍhiparihānimattameva paññāyati, kāyabhāvanā pana na paññāyatīti dīpetvā cittabhāvanaṃ pucchanto “kinti pana te Aggivessana cittabhāvanā sutā”ti āha. **Na sampāyāsī**ti sampādetvā kathetuṃ nāsakkhi, yathā taṃ bālaputhujjano.

1. Pañcātapakaraṇādi (Syā, Ka)

2. Divādivasaṃ (Syā, Ka)

367. **Kuto pana tvanti** yo tvaṃ evaṃ oḷārikaṃ dubbalaṃ kāyabhāvanāṃ na jānāsi, so tvaṃ kuto saṇhaṃ sukhamaṃ cittabhāvanāṃ jānissasīti. Imasmiṃ pana ṭhāne Codanālayatthero¹ “abuddhavacanaṃ nāmetaṃ padan”ti bījanaṃ ṭhapetvā pakkamituṃ ārabhi². Atha naṃ Mahāsīvattthero āha “dissati bhikkhave imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi ādānampi nikkhepanampi”ti³. Taṃ sutvā sallakkhesi “oḷārikaṃ kāyaṃ pariggaṇhantassa uppannavipassanā oḷārikāti vattuṃ vaṭṭati”ti.

368. **Sukhasārāgīti** sukhasāsrāgena samannāgato. **Sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanāti** na anantarāva uppajjati, sukhadukkhānaṃ hi anantarapaccayatā paṭṭhāne⁴ paṭisiddhā. Yasmā pana sukhe aniruddhe dukkhaṃ nuppajjati, tasmā idha evaṃ vuttaṃ. **Pariyādāya tiṭṭhati**ti khepetvā gaṇhitvā tiṭṭhati. **Ubhatopakkhanti** sukhaṃ ekaṃ pakkhaṃ dukkhaṃ ekaṃ pakkhanti evaṃ ubhatopakkhaṃ hutvā.

369. **Uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassāti** ettha kāyabhāvanā vipassanā, cittabhāvanā samādhī. Vipassanā ca sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā. Samādhī dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno. Kathaṃ? Vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa hi addhāne gacchante gacchante tattha tattha aggi-utṭhānaṃ viya hoti, kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavaṭṭi-utṭhānaṃ viya hotīti cittaṃ haññati vihaññati vipphandati. Evaṃ tāva vipassanā sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā. Uppanne pana kāyike vā cetasike vā dukkhe taṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā samāpattiṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe dukkhaṃ dūrāpagataṃ hoti, anappakaṃ sukhaṃ okkamati, evaṃ samādhī dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno. Yathā vipassanā sukhassa paccanīkā, dukkhassa āsannā, na tathā samādhī. Yathā samādhī dukkhassa paccanīko, sukhassa āsanno, na ca tathā vipassanāti. Tena vuttaṃ “uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na

1. Goṇaraviyatthero (Sī)

3. Saṃ 1. 320 piṭṭhe.

2. Ṭhapetvā pakkāmi (Sī, Syā)

4. Abhi 8. 312 piṭṭhe.

pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassa. Uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā”ti.

370. **Āsajja upanīyāti** guṇe ghaṭṭetvā ceva upanetvā ca. **Taṃ vata meti** taṃ vata mama cittaṃ.

371. **Kiṃ hi no siyā Aggivessanāti** Aggivessana kiṃ na bhavissati, bhavissateva, mā evaṃ saññī hohi, uppajjiyeva¹ me sukhāpi dukkhāpi vedanā, uppannāya panassā ahaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ na demi. Idānissa tamatthaṃ pakāsetuṃ upari pasādāvahaṃ dhammadesanaṃ desetukāmo mūlato paṭṭhāya mahābhinikkhamanaṃ ārabhi. Tattha **idha me Aggivessana pubbeva sambodhā -pa- tattheva nisīdim, alamidaṃ padhānāyāti** idaṃ sabbaṃ heṭṭhā Pāsārāsisutte vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, tattha Bodhipallaṅke nisajjā, idha dukkarakārikā.

374. **Allakaṭṭhanti** allāṃ udumbarakaṭṭhaṃ. **Sasnehanti** sakhīraṃ. **Kāmehi**ti vatthukāmehi. **Avūpakaṭṭhāti** anapagatā. **Kāmacchandoti**-ādīsu kilesakāmoḥ chandakaraṇavasena **chando**. Sinehakaraṇavasena **sneho**. Mucchākaraṇavasena **mucchā**. Pipāsākaraṇavasena **pipāsā**. Anudahanavasena **pariḷāhoti** veditabbo. **Opakkamikāti** upakkamanibbattā. **Ñāṇāya dāssanāya**² **anuttarāya sambodhāyāti** sabbaṃ lokuttaramaggavevacanameva.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ—allāṃ sakhīraṃ udumbarakaṭṭhaṃ viya hi kilesakāmena vatthukāmato anissaṭapuggalā, uduke pakkhittabhāvo viya kilesakāmena tintatā, manthanenāpi aggino anabhinibbattanaṃ viya kilesakāmena vatthukāmato anissaṭānaṃ opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo, amanthanenāpi aggino anabhinibbattanaṃ viya tesāṃ puggalānaṃ vināpi opakkamikāhi vedanāhi lokuttaramaggassa anadhigamo. Duttiya-upamāpi imināva nayena veditabbā. Ayaṃ pana viseso, purimā saputtabhariyapabbajjāya upamā, pacchimā brāhmaṇadhammikapabbajjāya.

1. Uppajjatiyeva (Syā, Ka)

2. Ñāṇadassanāya (Ma-Ṭṭha 1. 328 piṭṭhe)

376. Tatiya-upamāya **koḷāpanti** chinnaśinehaṃ nirāpaṃ. **Thale nikkhittanti** pabbatathale vā bhūmithale vā nikkhittaṃ. Etthāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ—sukkhakoḷāpakaṭṭhaṃ viya hi kilesakāmena vatthukāmato nissaṭapuggalā, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo viya kilesakāmena atintatā. Manthanenāpi aggino abhinibbattanaṃ viya kilesakāmena vatthukāmato nissaṭānaṃ abbhokāsikanesajjikādivasena opakkamikāhipi vedanāhi lokuttaramaggassa adhigamo, aññassa rukkhassa sukkhasākhāya saddhiṃ ghaṃsanamatteneva aggino abhinibbattanaṃ viya vināpi opakkamikāhi vedanāhi sukhāyeva paṭipadāya lokuttaramaggassa adhigamoti. Ayaṃ upamā Bhagavatā attano atthāya āhaṭā.

377. Idāni attano dukkarakārikaṃ dassento **tassa mayhanti**-ādimāha. Kiṃ pana Bhagavā dukkaraṃ akatvā Buddho bhavituṃ na samatthoti. Katvāpi akatvāpi samatthova. Atha kasmā akāsīti? Sadevakassa lokassa attano parakkamaṃ dassessāmi. So ca maṃ vīriyanimmathanaguṇo hāsessatīti. Pāsāde nisinnoyeva hi paveṇi-āgataṃ rajjaṃ labhitvāpi khattiyo na tathāpamudito hoti, yathā balakāyaṃ gahetvā saṅgāme dve tayo sampahāre datvā amittamathanāṃ katvā pattarajjo, evaṃ pattarajjassa hi rajjasiriṃ anubhavantassa pariśaṃ oloketvā attano parakkamaṃ anussaritvā “asukaṭṭhāne asukakammaṃ katvā asukañca asukañca amittaṃ evaṃ vijjhivā evaṃ paharivā imaṃ rajjasiriṃ pattosmī”ti cintayato balavasomanassaṃ uppajjati, evamevaṃ Bhagavāpi sadevakassa lokassa parakkamaṃ dassessāmi, so hi maṃ parakkamo ativiya hāsessati, somanassaṃ uppādessatīti dukkaraṃ akāsi.

Apica pacchimaṃ janataṃ anukampamānopi akāsiyeva, pacchimā hi janatā Sammāsambuddho kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvāpi padhānaṃ padahitvāva sabbaññutāññāṇaṃ patto, kimaṅgaṃ pana mayanti padhānavīriyaṃ kattabbaṃ maññissati, evaṃ sante khippameva jātijaṃmaraṇassa antaṃ karissatīti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno akāsiyeva.

Dantebhidantamādhāyāti heṭṭhādante uparidantaṃ ṭhapetvā. **Cetasā cittanti** kusala-cittena akusala-cittaṃ. **Abhiniggaṇheyyanti** niggaṇheyyaṃ.

Abhinippīleyyanti nippīleyyaṃ. **Abhisantāpeyyanti** tāpetvā vīriyanimmathanāṃ kareyyaṃ. **Sāraddhoti** sadaratho. **Padhānābhitunnassāti** padhānena abhitunnassa, viddhassa satoti attho.

378. **Appāṇakanti** nirassāsakaṃ. **Kammāragaggariyāti** kammārassa gaggaranāliyā. **Sīsavedanā hontīti** kutoci nikkhamitum alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti. **Sīsaveṭṭhaṃ dadeyyāti** sīsaveṭṭhanāṃ dadeyya. **Devatāti** bodhisattassa caṅkamanakoṭiyaṃ, paṇṇasālapariveṇasāmantā ca adhivatthā devatā.

Tadā kira bodhisattassa adhimatte kāyadāhe uppanne mucchā udapādi. So caṅkameva nisinno hutvā papati. Taṃ disvā devatā evamāhaṃsu “vihārotveva so arahato”ti, “arahanto nāma evarūpā honti matakasadisā”ti laddhiyā vadanti. Tattha yā devatā “kālaṅkato”ti āhaṃsu, tā gantvā Suddhodanamahārājassa ārocesuṃ “tumhākaṃ putto kālaṅkato”ti. Mama putto Buddho hutvā kālaṅkato, no ahutvāti. Buddho bhavitum nāsakkhi, padhānabhūmiyaṃyeva patitvā kālaṅkatoti. Nāhaṃ saddahāmi, mama puttassa bodhiṃ apatvā kālaṅkiriyaṃ nāma natthīti.

Aparabhāge Sammāsambuddhassa dhammacakkaṃ pavattetvā anupubbenā Rājagahaṃ gantvā Kapilavatthum anuppattassa Suddhodanamahārājā pattaṃ gahetvā pāsādaṃ āropetvā yāgukhajjakaṃ datvā antarābhattasamaye etamatthaṃ ārocesi, tumhākaṃ Bhagavā padhānakaraṇakāle devatā āgantvā “putto te mahārāja kālaṅkato”ti āhaṃsūti. Kiṃ saddahasi mahārājāti. Na Bhagavā saddahinti. Idāni mahārāja supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāya acchariyāni passanto kiṃ saddahissasi, ahampi Buddho jāto, tvampi Buddhapitā jāto, pubbe pana mayhaṃ aparipakke ñaṇe bodhicariyaṃ carantassa Dhammapālakumārakālepi sippaṃ uggahetuṃ gatassa “tumhākaṃ putto Dhammapālakumāro kālaṅkato, idamassa aṭṭhī”ti eḷakatṭhiṃ āharitvā dassesuṃ, tadāpi tumhe “mama puttassa antarāmaraṇaṃ nāma natthi, nāhaṃ saddahāmi”ti avocuttha mahārājāti imissā aṭṭhuppattiyā Bhagavā Mahādharmapālajātakaṃ kathesi.

379. **Mā kho tvaṃ mārisāti** sampiyāyamānā āhaṃsu. Devatānaṃ kirāyaṃ piyamanāpavohāro, yadidaṃ mārisāti. **Ajajjitantī**¹ abhojanam. **Halanti vadāmīti** alanti vadāmi, alaṃ iminā evaṃ mā karittha, yāpessāmahanti evaṃ paṭisedhemīti attho.

380-1. **Maṅguracchavīti** maṅguramacchacchavi. **Etāva paramanti** tāsampi vedanānaṃ etaṃyeva paramaṃ uttamaṃ pamāṇaṃ. **Pitu sakkassa kammante -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitāti** rañño kira vappamaṅgaladivaso nāma hoti, tadā anekappakāraṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādentī, nagaravīthiyo sodhāpetvā puṇṇaghaṭe ṭhapāpetvā dhajapaṭākādayo ussāpetvā sakalanagaraṃ devavimānaṃ viya alaṅkaronti, sabbe dāsakammakarādayo ahatavatthanivatthā gandhamālādīpaṭimaṇḍitā rājakule sannipatanti. Rañño kammante naṅgalasatasahassaṃ yojjyati, tasmim̐ pana divase ekena ūnaṃ aṭṭhasataṃ yojenti, sabbanaṅgalāni saddhim̐ balibaddarasmiyottehi jāṇussoṇissa ratho viya rajataparikkhittāni honti, rañño ālambananaṅgalaṃ rattasuvaṇṇaparikkhittaṃ hoti, balibaddānaṃ siṅgānipi rasmipatodāpi suvaṇṇaparikkhittā honti, rājā mahāparivārena nikkhamanto puttaṃ gahetvā agamāsi.

Kamantaṭṭhāne eko jamburukkho bahalapattapalāso sandacchāyo² ahosi, tassa heṭṭhā kumārassa sayanaṃ pañṇāpetvā upari suvaṇṇatārakakhacitaṃ vitānaṃ bandhāpetvā sāṇipākārena parikkhipāpetvā ārakkhaṃ ṭhapetvā rājā sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā amaccagaṇaparivuto naṅgalakaraṇaṭṭhānaṃ agamāsi, tattha rājā suvaṇṇanaṅgalaṃ gaṇhāti. Amaccā ekenūna-aṭṭhasatarajatanaṅgalāni gahetvā ito cito ca kasanti, rājā pana orato pāraṃ gacchati, pārato vā oraṃ gacchati, etasmim̐ ṭhāne mahāsampatti hoti, bodhisattaṃ parivāretvā nisinnā dhātiyo rañño sampattim̐ passissāmāti antosāṇito bahi nikkhantā. Bodhisatto ito cito ca olokento kañci adisvā vegena utṭhāya pallaṅkaṃ ābhujitvā ānāpāne pariggahetvā paṭhamajjhānaṃ nibbattesi. Dhātiyo khajjabhojjantare vicaramānā thokaṃ cirāyimsu,

1. Ajaddhukanti (Sī)

2. Ghanacchāyo (Ka)

sesarukkhānaṃ chāyā nivattā, tassa pana rukkhassa parimaṇḍalā hutvā aṭṭhāsi. Dhātiyo ayyaputto ekakoti vegena sāṇiṃ ukkhipitvā anto pavisaṃānā bodhisattaṃ sayane pallaṅkena nisinnaṃ taṅca pāṭihāriyaṃ disvā gantvā raṅṅo ārocayimsu “kumāro deva evaṃ nisinno aññesaṃ rukkhānaṃ chāyā nivattā, jamburukkhassa parimaṇḍalā ṭhitā”ti. Rājā vegenāgantvā pāṭihāriyaṃ disvā “idaṃ te tāta dutiyaṃ vandanaṃ”ti puttāṃ vandi. Idametaṃ sandhāya vuttaṃ “pitu sakkassa kammante -pa- paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharitā”ti. **Siyā nu kho eso maggo bodhāyāti** bhaveyya nu kho etaṃ ānāpānassatipaṭhamajjhānaṃ bujjhanatthāya maggoti. **Satānusāriviññāṇanti** nayidaṃ bodhāya maggo bhavissati, ānāpānassatipaṭhamajjhānaṃ pana bhavissatīti evaṃ ekaṃ dve vāre uppannasatiyā anantaraṃ uppannaviññāṇaṃ satānusāriviññāṇaṃ nāma. **Yaṃ taṃ sukhanti** yaṃ taṃ ānāpānassatipaṭhamajjhānasukhaṃ.

382. **Paccupaṭṭhitā hontīti** paṇṇasālapariveṇasammajjanādivattakaraṇena upaṭṭhitā honti. **Bāhullikoti** paccayabāhulliko. **Āvatto bāhullāyāti** rasagiddho hutvā paṇītapīṇḍapātādīnaṃ atthāya āvatto. **Nibbijja pakkamimsūti** ukkaṇṭhitvā dhammaniyāmeneva pakkantā bodhisattassa sambodhiṃ pattakāle¹ kāyavivekassa okāsadānatthaṃ dhammatāya gatā, gacchantā ca aññatṭhānaṃ agantvā Bārāṇasimeva agamaṃsu. Bodhisatto tesu gatesu addhamāsaṃ kāyavivekaṃ labhitvā Bodhimaṇḍe Aparājitapallaṅke² nisīditvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi.

383. **Viviceva kāmehi**ti-ādi bhayaabherave vuttanayeneva veditabbaṃ.

387. **Abhijānāmi kho panāhanti** ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Nigaṇṭho kira cintesi “ahaṃ samaṇaṃ Gotamaṃ ekaṃ paṇhaṃ pucchim, samaṇo Gotamo ‘aparāpi maṃ Aggivessana aparāpi maṃ Aggivessanā’ti pariyoṣānaṃ adassento kathetiyeva, kupito nu kho”ti. Atha Bhagavā Aggivessana Tathāgate anekasatāya parisāya dhammaṃ desente

1. Sambodhisattakāle (Ka)

2. Aparājitapallaṅkena (Sī, Syā)

kupito samaṇo Gotamoti ekopi vattā natthi, paresaṃ bodhanatthāya paṭivijjhanatthāya eva Tathāgato dhammaṃ desetīti dassento imaṃ dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha **ārabbhāti** sandhāya. **Yāvadevāti** payojanavidhi¹ paricchedaniyamaṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—paresaṃ viññāpanameva Tathāgatassa dhammadesanāya payojanaṃ, tasmā na ekasseva deseti, yattakā viññātāro atthi, sabbesaṃ desetīti. **Tasmiṃyeva purimasminti** iminā kiṃ dassetīti? Saccako kira cintesi “samaṇo Gotamo abhirūpo pāsādiko suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ, jivhā mudukā, madhuraṃ vākkaraṇaṃ, parisāṃ rañjento² maññe vicarati, anto panassa cittekaggatā natthi”ti. Atha Bhagavā Aggivessana na Tathāgato parisāṃ rañjento vicarati, cakkavāḷapariyantāyapi parisāya Tathāgato dhammaṃ deseti, asallīno anupalitto ettakaṃ ekavīhārī suññataphalasamāpattiṃ anuyuttoti dassetuṃ evamāha.

Ajjhattamevāti gocarajjhattameva. **Sannisādemīti** sannisīdāpemi, Tathāgato hi yasmiṃ khaṇe parisā sādhuḥkāraṃ deti, tasmiṃ khaṇe pubbābhogena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, sādhuḥkārasaddassa nigghose avicchinneyeva³ samāpattito vuṭṭhāya tṭhitatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti, Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuko hotīti assāsavāre passāsavāre samāpattiṃ samāpajjanti. **Yena sudaṃ niccakappanti** yena suññena phalasamādhinā niccakālaṃ viharāmi, tasmiṃ samādhinimitte cittaṃ saṇṭhapemi samādahāmīti dasseti.

Okappaniyametanti saddahaniyametaṃ. Evaṃ Bhagavato ekaggacittataṃ sampaṭicchitvā idāni attano ovaṭṭikasāraṃ katvā ānītapañhaṃ pucchanto **abhijānāti kho pana bhavaṃ Gotamo divā supitāti** āha. Yathā hi sunakho nāma asambhinnakhīrapakkapāyasaṃ sappinā yojetvā udarapūraṃ bhojitopi gūthaṃ disvā akhāditvā gantuṃna sakkā, akhādamāno ghāyitvāpi gacchati, aghāyitvāva gatassa kirassa sīsaṃ rujjati, evamevaṃ imassapi Satthā asambhinnakhīrapakkapāyasaśadisaṃ abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva āsavakkhayā pasādanīyaṃ dhammadesanaṃ deseti. Etassa pana evarūpaṃ

1. Payojanāvadhi (Sī)

2. Rajjanto (Syā)

3. Anupacchinneyeva (Sī), aparicchinneyeva (Syā)

dhammadesanaṃ sutvā Satthari pasādamattampi na uppannaṃ, tasmā ovaṭṭikasāraṃ katvā ānītapañhaṃ apucchitvā gantum asakkonto evamāha. Tattha yasmā thinamiddhaṃ sabbakhīṇāsavānaṃ arahattamaggeneva pahīyati, kāyadaratho pana upādinnakepi hoti anupādinnakepi. Tathā hi kamaluppalādīni ekasmiṃ kāle vikasanti, ekasmiṃ makulāni honti, sāyaṃ kesañci rukkhānampi pattāni patilīyanti, pāto vipphārikāni honti. Evaṃ upādinnakassa kāyassa darathoyeva darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippetam, taṃ khīṇāsavānampi hoti. Taṃ sandhāya “abhi jānāmaṃhan”ti-ādimāha. **Sammohavīhārasmiṃ vadantīti** sammohavīhāroti vadanti.

389. **Āsajja āsajjāti** ghaṭṭetvā ghaṭṭetvā. **Upanītehi**ti upanetvā kathitehi. **Vacanappathehi**ti vacanehi. **Abhinanditvā anumoditvā**ti alanti cittena sampañcchanto abhinanditvā vācāyapi pasamsanto anumoditvā. Bhagavatā imassa Nigaṇṭhassa dve suttāni kathitāni. Purimasuttaṃ eko bhāṇavāro, idaṃ diyaḍḍho, iti aḍḍhatiye bhāṇavāre sutvāpi ayaṃ Nigaṇṭho neva abhisamayam patto, na pabbajito, na saraṇesu paṭiṭṭhito. Kasmā etassa Bhagavā dhammaṃ desesīti? Anāgate vāsanatthāya. Passati hi Bhagavā “imassa idāni upanissayo natthi, mayhaṃ pana parinibbānato samadhikānaṃ dvinnam vassasatānaṃ accayena Tambapaṇṇidīpe sāsanaṃ paṭiṭṭhahissati, tatrāyaṃ kulaghare nibbattitvā sampatte kāle pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā vipassanaṃ vadḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā Kālābuddharakkhito nāma mahākhīṇāsavo bhavissatī”ti. Idaṃ disvā anāgate vāsanatthāya dhammaṃ desesi.

Sopi tattheva Tambapaṇṇidīpamhi sāsane paṭiṭṭhite devalokato cavitvā Dakkhinagiri vihārassa bhikkhācāragāme ekasmiṃ amaccakule nibbatto pabbajjāsamatthayobbane¹ pabbajitvā tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ uggahetvā gaṇaṃ pariharanto mahābhikkhusaṃghaparivuto upajjhāyaṃ passitum agamāsi, athassa upajjhāyo saddhivīhārikaṃ codessāmīti Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ uggahetvā āgatena tena saddhiṃ mukhaṃ datvā kathāmatampi na akāsi. So paccūsasamaye vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā “tumhe bhante mayi ganthakammaṃ katvā tumhākaṃ santike āgate mukhaṃ² datvā kathāmatampi

1. Pabbajjāsamatthe vaye (Sī)

2. Āgate kasmā mukhaṃ (Syā, Ka)

na karittha, ko mayhaṃ doso”ti pucchi. Thero āha “tvaṃ āvuso Buddharakkhita ettakeneva ‘pabbajjākiccaṃ me matthakaṃ pattan’ti saññaṃ karosi”ti. Kiṃ karomi bhanteti. Gaṇaṃ vinodetvā tvaṃ papañcaṃ chinditvā Cetiya-pabbatavihāraṃ¹ gantvā samaṇadhammaṃ karohīti. So upajjhāyassa ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā puññaṃ rājapūjito hutvā mahābhikkhusaṃghapari-vāro Cetiya-pabbatavihāre vasi.

Tasmim hi kāle Tissamahārāja uposathakammaṃ karonto Cetiya-pabbate rājaleṇe vasati. So therassa upaṭṭhākabhikkhuno saññaṃ adāsi “yadā mayhaṃ ayyo pañhaṃ vissajjeti, dhammaṃ vā katheti, tadā me saññaṃ dadeyyātha”ti. Theropi ekasmiṃ dhammassavanadivase bhikkhusaṃghapari-vāro² kaṇṭakacetiyaṅgaṇaṃ āruyha cetiyaṃ vanditvā kāḷatimbarurukkhamūle³ aṭṭhāsi. Atha naṃ eko Piṇḍapātikatthero Kāḷakārāmasuttante⁴ pañhaṃ pucchi. Thero nanu āvuso ajja dhammassavanadivasoti āha. Āma bhante dhammassavanadivasoti. Tena hi pīṭhakaṃ ānetha, idheva nisinnā dhammassavanaṃ karissāmāti. Athassa rukkhamūle āsanaṃ pañṇapetvā adamsu. Thero pubbagāthā vatvā Kāḷakārāmasuttaṃ ārabhi. Sopissa upaṭṭhākadaharo rañño saññaṃ dāpesi⁵. Rājā pubbagāthāsu anīṭṭhitāsuyeva pāpuṇi, patvā ca aññatakaveseneva parisante ṭhatvā tiyāmarattim ṭhitakova dhammaṃ sutvā therassa idamavoca Bhagavāti vacanakāle sādhu-kāraṃ adāsi. Thero ñatvā kadā āgatosi mahārājāti pucchi. Pubbagāthā osāraṇakāleyeva bhanteti. Dukkaraṃ te mahārāja katanti. Nayidaṃ bhante dukkaraṃ, yadi pana me ayyassa dhammakathaṃ āraddhakāḷato paṭṭhāya ekapadepi aññavihitabhāvo ahosi, tambapaṇṇidīpassa patodayaṭṭhinitudanamattepi ṭhāne sāmibhāvo nāma me mā hotūti sapathaṃ akāsi.

Tasmim pana sutte Buddhaguṇā paridīpitā, tasmā rājā pucchi “ettakāva bhante Buddhaguṇā, udāhu aññepi atthi”ti. Mayā kathitato mahārāja akathitameva bahu appamaṇanti. Upamaṃ bhante karoṭhāti. Yathā

1. Vātakasitapabbatavihāraṃ (Sī)

2. Bhikkhusaṃghapari-vuto (Syā)

3. Kāḷambarirukkhamūle (Ka), kāḷadumbarirukkhamūle (Syā)

4. Kālāmasuttante (Syā)

5. Adāsi (Syā, Ka)

mahārāja karīśasahassamatte sālikkhette ekasālisīsato avasesasālīyeva bahū, evaṃ mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi bhante upamaṃ karoṭhāti. Yathā mahārāja Mahāgaṅgāya oghapuṇṇāya sūcipāsaṃ sammukhaṃ kareyya, sūcipāseṇa gata-udakaṃ appaṃ, sesaṃ bahu, evameva mayā kathitaguṇā appā, avasesā bahūti. Aparampi bhante upamaṃ karoṭhāti. Idha mahārāja cātakasakuṇā¹ nāma ākāse kīlantā vicaranti, khuddakā sā sakujāti, kiṃ nu kho tassa sakujassa ākāse pakkhapasāraṇaṭṭhānaṃ bahu, avaseso ākāso appoti. Kiṃ bhante vadatha, appo tassa pakkhapasāraṇokāso, avasesova bahūti. Evameva mahārāja appakā mayā Buddhaguṇā kathitā, avasesā bahū anantā appameyyāti. Sukathitaṃ bhante anantā Buddhaguṇā ananteneva ākāseṇa upamitā, pasannā mayaṃ ayyassa, anucchavikaṃ pana kātuṃ na sakkoma, ayaṃ me duggatapaṇṇākāro, imasmiṃ Tambapaṇṇidīpe imaṃ tiyojanasatikaṃ² rajjaṃ ayyassa demāti. Tumhehi mahārāja attano pasannākāro kato, mayaṃ pana amhākaṃ dinnāṃ rajjaṃ tumhākaṃyeva dema, dhammena samena rajjaṃ kārehi mahārājāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaccakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cūḷataṇhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

390. **Evaṃ me sutanti** Cūḷataṇhāsāṅkhayasuttaṃ. Tattha **Pubbārāme Migāramātupāsādeti** Pubbārāmasaṅkhāte vihāre Migāramātuyā pāsāde. Tatrāyaṃ anupubbīkathā—atīte sataśahassakappamatthake ekā upāsikā Padumuttaraṃ Bhagavantaṃ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa sataśahassaṃ dānaṃ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā “anāgate tumhādisassa Buddhassa aggupaṭṭhāyikā homī”ti patthanaṃ akāsi. Sā kappasataśahassaṃ devesu ceva manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ

1. Vātakasakuṇā (Sī, Syā)

2. Yojanasatikaṃ (Sī, Syā, Ka)

Bhagavato kāle Bhaddiyanagare Meṇḍakaseṭṭhiputtassa Dhanañjayassa seṭṭhino gehe Sumanadeviyā kucchimhi paṭisandhim gaṇhi, jātakāle cassā **Visākhā**ti nāmaṃ akamsu. Sā yadā Bhagavā Bhaddiyanagaram agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhim Bhagavato paccuggamanam katvā paṭhamadassanamhiyeva sotāpannā ahosi. Aparabhāge Sāvatthiyam Migāraseṭṭhiputtassa Puñṇavaḍḍhanakumārassa geham gatā, tattha nam Migāraseṭṭhi mātutṭhāne ṭhapesi, tasmā **Migāramātā**ti vuccati.

Patikulam gacchantiyā cassā pitā **Mahālatāpīlandhanam** nāma kārāpesi, tasmim piḷandhane catasso vajiranāliyo upayogam agamamsu, muttānam ekādasa nāliyo, pavāḷānam dvāvīsati nāliyo, maṇīnam tettiṃsa nāliyo, iti etehi ca aññehi ca sattavaṇṇehi ratanehi niṭṭhānam agamāsi, tam sīse paṭimukkam yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannam hatthīnam balaṃ dhārayamānāva nam itthi dhāretum sakkoti. Sā aparabhāge Dasabalassa aggupatṭhāyikā hutvā tam pasādhanam vissajjetvā navahi koṭihi Bhagavato vihāram kārayamānā karīsamatte bhūmibhāge pāsādam¹ kāresi, tassa uparibhūmiyam pañca gabbhasatāni honti, heṭṭhābhūmiyam pañcāti gabbhasahassappaṭimaṇḍito ahosi, sā “suddhapāsādova na sobhatī”ti tam parivāretvā pañca dvikūṭagehasatāni pañca cūlapāsādasatāni pañca dīghasālasatāni ca kārāpesi, vihāramaho catūhi māsehi niṭṭhānam agamāsi.

Mātugāmattabhāve ṭhitāya Visākhāya viya aññissā Buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi, purisattabhāve ṭhitassa ca Anāthapiṇḍikassa viya aññassa Buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi. So hi catupaññāsakoṭiyo vissajjetvā Sāvatthiyā dakkhiṇabhāge Anurādhapurassa mahāvihārasadise ṭhāne Jetavanamahāvihāram nāma kāresi. Visākhā Sāvatthiyā pācīnabhāge Uttamadevīvihārasadise ṭhāne **Pubbārāmaṃ** nāma kāresi. Bhagavā imesaṃ dvinnam kulānam anukampāya Sāvattthim nissāya viharanto imesu dvīsu vihāresu nibaddhavāsaṃ vasi, ekaṃ antovassaṃ Jetavane vasati, ekaṃ Pubbārāme, etasmim pana samaye Bhagavā Pubbārāme viharati. Tena vuttam “Pubbārāme Migāramātupāsāde”ti.

1. Vihāram (Sī)

Kittāvatā nu kho bhanteti kittakena nu kho bhante. **Samkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hotīti** taṇhāsaṅkhaye nibbāne taṃ ārammaṇaṃ katvā vimuttacittatāya taṇhāsaṅkhayavimutto nāma samkhittena kittāvatā hoti. Yāya paṭipattiyaṃ taṇhāsaṅkhayavimutto hoti, taṃ me khīṇāsavassa bhikkhuno pubbabhāgappaṭipadaṃ samkhittena desethāti pucchati. **Accantaniṭṭho**ti khayavayasāṅkhātāṃ antaṃ atītāti accantā. Accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭho**, ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho. Accantaṃ yogakkhemīti **accantayogakkhemī**, niccayogakkhemīti attho. Accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**, niccabrahmacārīti attho, accantaṃ pariyosānamassāti purimanayeneva **accantapariyosāno**. **Seṭṭho devamanussānanti** devānaṃca manussānaṃca seṭṭho uttamo. Evarūpo bhikkhu kittāvatā hoti, khippametassa saṅkhepeneva paṭipattiṃ kathethāti Bhagavantaṃ yācati. Kasmā panesa evaṃ vegāyatīti? Kīlaṃ anubhavitukāmatāya.

Ayaṃ kira uyyānakīlaṃ āṇāpetvā catūhi mahārājūhi catūsu disāsu ārakkhaṃ gāhāpetvā dvīsu devalokesu devasaṃghena parivuto aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭīhi saddhiṃ Erāvaṇaṃ āruyha uyyānadvāre ṭhito imaṃ pañhaṃ sallakkhesi “kittakena nu kho taṇhāsaṅkhayavimuttassa khīṇāsavassa saṅkhepato āgamanīyapubbabhāgappaṭipadā hotī”ti. Athassa etadahosi “ayaṃ pañho ativiya sassiriko, sacāhaṃ imaṃ pañhaṃ anuggaṇhitvāva uyyānaṃ pavisissāmi, chadvārikehi ārammaṇehi nimmathito na puna imaṃ pañhaṃ sallakkhessāmi, tiṭṭhatu tāva uyyānakīlā, Satthu santikaṃ gantvā imaṃ pañhaṃ pucchitvā uggahitapañho uyyāne kīlissāmi”ti hatthikkhandhe antarahito Bhagavato santike pāturahosi. Tepi cattāro mahārājāno ārakkhaṃ gahetvā ṭhitatṭhāneyeva ṭhitā, paricārikadevasaṃghāpi nāṭakānipi Erāvaṇopi nāgarājā tattheva uyyānadvāre atṭhāsi, evamesa kīlaṃ anubhavitukāmatāya vegāyanto evamāha.

Sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyāti ettha sabbe dhammā nāma pañcakkhandhā dvādasāyatanāni atṭhārassa dhātuyo, te sabbepi taṇhādiṭṭhivasena

abhinivesāya nālaṃ na pariyattā na samatthā na yuttā, kasmā? Gahitākārena atiṭṭhanato. Te hi niccāti gahitāpi aniccāva sampajjanti, sukhāti gahitāpi dukkhāva sampajjanti, attāti gahitāpi anattāva sampajjanti, tasmā nālaṃ abhinivesāya. **Abhijānātī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānāti. **Parijānātī**ti tatheva tīraṇapariññāya parijānāti. **Yaṃkiñci vedananti** antamaso pañcaviññāṇasampayuttampi yaṃkiñci appamattakampi vedanaṃ anubhavati. Iminā Bhagavā Sakkassa Devānamindassa vedanāvasena nibbattetvā arūpapariggahaṃ dasseti. Sace pana vedanākammaṭṭhānaṃ heṭṭhā na kathitaṃ bhaveyya, imasmim̐ ṭhāne kathetabbaṃ siyā. Heṭṭhā pana kathitaṃ, tasmā satipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbaṃ. **Aniccānupassī**ti ettha aniccaṃ veditabbaṃ, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā, te hi uppādavayaṭṭhena aniccā. **Aniccānupassanāti** pañcakkhandhānaṃ khayato vayato dassanañāṇaṃ. **Aniccānupassī**ti tena ñāṇena samannāgato puggalo, tasmā “aniccānupassī viharatī”ti aniccato anupassanto viharatīti ayamettha attho.

Virāgānupassīti ettha dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha saṅkhārānaṃ khayavayato anupassanāpi, accantavirāgaṃ nibbānaṃ virāgato dassanamaggañāṇampi **virāgānupassanā**. Tadubhayasamaṅgīpuggalo virāgānupassī nāma, taṃ sandhāya vuttaṃ “virāgānupassī”ti, virāgato anupassantoti attho. **Nirodhānupassimhipi** eseva nayo, nirodhopi hi khayanirodho ca accantanirodho cāti duvidhoyeva. **Paṭinissaggānupassī**ti ettha **paṭinissaggo** vuccati vossaggo, so ca pariccāgavossaggo pakkhandanavossaggoti duvidho hoti. Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanā, sā hi tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca vossajjati. **Pakkhandanavossaggoti** maggo, so hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ ārammaṇato pakkhandati. Dvīhipi vā kāraṇehi vossaggoyeva, samucchedavasena khandhānaṃ kilesānaṃ vossajjanato nibbānaṃ pakkhandanato. Tasmā kilese ca khandhe ca pariccajatīti pariccāgavossaggo, nirodhe nibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti pakkhandanavossaggoti ubhayampetaṃ magge sameti. Tadubhayasamaṅgīpuggalo imāya paṭinissaggānupassanāya samannāgatattā paṭinissaggānupassī nāma hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ “paṭinissaggānupassī”ti. **Na kiñci loke**

upādiyatīti kiñci ekampi saṅkhāragataṃ taṇhāvasena na upādiyati na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṃ na paritassatī**ti aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Paccattaññeva parinibbāyatī**ti sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. **Khīṇā jātī**ti-ādinā panassa paccavekkhaṇāva dassitā. Iti Bhagavā Sakkassa Devānamindassa saṅkhittena khīṇāsavassa pubbabhāgappaṭipadaṃ pucchito sallahukaṃ katvā saṅkhitteneva khippaṃ kathesi.

391. **Avidūre nisinno hotī**ti anantare Kūṭāgāre nisinno hoti.

Abhisameccāti ñāṇena abhisamāgantvā, jānitvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—kiṃ nu kho esa jānitvā anumodi, udāhu ajānitvā vāti. Kasmā panassa evamahosīti? Thero kira na Bhagavato pañhavissajjanasaddaṃ assosi, Sakkassa pana devarañño “evametaṃ Bhagavā evametaṃ Sugatā”ti anumodanasaddaṃ assosi. Sakko kira devarājā mahatā saddena anumodi. Atha kasmā na Bhagavato saddaṃ assosīti? Yathāparisaviññāpakattā. Buddhānaṃ hi dhammaṃ kathentānaṃ ekābaddhāya cakkavālapariyantāyapi parisāya saddo suyyati, pariyaṇtaṃ pana muñcitvā aṅgulimattampi bahiddhā na niccharati. Kasmā? Evarūpā madhurakathā mā niratthakā agamāsīti. Tadā Bhagavā Migāramātupāsāde sattaratanamaye Kūṭāgāre sirigabbhamhi nisinno hoti, tassa dakkhiṇapasse Sāriputtattherassa vasanakūṭāgāraṃ, vāmapasse Mahāmoggallānassa, antare chiddavivarokāso natthi, tasmā thero na Bhagavato saddaṃ assosi, sakkasseva assosīti.

Pañcahi tūriyasatehīti pañcaṅgikānaṃ tūriyānaṃ pañcahi satehi. Pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ nāma ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcahi aṅgehi samannāgataṃ. Tattha **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bheri-ādīsu ekatalatūriyaṃ, **vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma tantibaddhapaṇavādi. **Susiraṃ** vaṃsādi. **Ghanaṃ** sammādi. **Samappitoti** upagato. **Samaṅgībhūtoti** tasseva vevacanaṃ. **Paricāretī**ti taṃ sampattiṃ anubhavanto tato tato indriyāni cāreti. Idaṃ vuttaṃ hoti—parivāretvā¹ vajjamānehi pañcahi tūriyasatehi samannāgato hutvā

1. Paricāretvā (Syā, Ka)

dibbasampattiṃ anubhavatīti. **Paṭipañāmetvā**ti apanetvā, nissaddāni kārāpetvāti attho. Yatheva hi idāni saddhā rājāno garubhāvaniyaṃ bhikkhuṃ disvā “asuko nāma ayyo āgacchati, mā tātā gāyatha, mā vādettha, mā naccathā”ti nāṭakāni paṭivinenti, Sakkopi therāṃ disvā evamakāsi. **Cirassaṃ kho mārisa Moggallāna imaṃ pariyāyamakāsīti** evarūpaṃ loke pakatiyā piyasamudāhāravacanāṃ hoti, lokiyā hi cirassaṃ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātiyaṃ āgataṃ disvā “kuto bhavaṃ āgato, cirassaṃ bhavaṃ āgato, kathaṃ te idhāgamanamaggo ñāto maggamūlhoṣī”ti-ādīni vadanti. Ayaṃ pana āgatapubbattāyeva evamāha. Thero hi kālena kālaṃ devacārikaṃ gacchatieva. Tattha **pariyāyamakāsīti** vāraṃ akāsi. **Yadidaṃ idhāgamanāyāti** yo ayaṃ idhāgamanāya vāro, taṃ bhante cirassamakāsīti vuttaṃ hoti. **Idamāsanaṃ paññattanti** yojanikaṃ maṇipallaṅkaṃ paññāpāpetvā evamāha.

392. **Bahukiccā bahukaraṇīyāti** ettha yesaṃ bahūni kiccāni, te bahukiccā. **Bahukaraṇīyāti** tasseva vevacanāṃ. **Appeva sakena karaṇīyenāti** sakaraṇīyameva appaṃ mandāṃ, na bahu, devānaṃ karaṇīyaṃ pana bahu, pathavito paṭṭhāya hi kapparukkhamaṭugāmādīnaṃ atthāya aṭṭā Sakkassa santike chijjanti, tasmā niyamento āha **apica devānaṃyeva Tāvatiṃsānaṃ karaṇīyenāti**. Devānaṃ hi dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādapariacārikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsāṃ maṇḍanapasādhanakārikā devadhītā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṃ atthāya aṭṭakaraṇaṃ natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te “mama santakā tava santakā”ti nicchetuṃ asakkontā aṭṭaṃ karonti, Sakkāṃ devarājānaṃ pucchanti, so yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakoti vadati. Sace dvepi samaṭṭhāne honti, yassa vimānaṃ olovento¹ ṭhito, tassa santakoti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṃ ubhinnaṃ kalahupacchedanattaraṃ attano santakaṃ karoti. Taṃ sandhāya “devānaṃyeva Tāvatiṃsānaṃ karaṇīyenā”ti āha. Apicassa evarūpaṃ kīlākiccampi karaṇīyameva.

1. Ullovento (Syā, Ka)

Yaṃ no khippameva antaradhāyatīti yaṃ amhākaṃ sīghameva andhakāre rūpagataṃ viya na dissati, iminā “ahaṃ bhante taṃ pañhavissajjanaṃ na sallakkhemī”ti dīpeti. Thero “kasmā nu kho ayaṃ yakkho asallakkhaṇabhāvaṃ dīpeti, passena pariharatī”ti āvajjanto “devā nāma mahāmūḷhā honti. Chadvārikehi ārammaṇehi nimmathīyamānā attano bhuttābhuttabhāvampi pītāpītabhāvampi na jānanti, idha kataṃ ettha pamussanti”ti aññasi. Keci panāhu “thero etassa garu bhāvaniyo, tasmā ‘idāneva loke aggapuggalassa santike pañhaṃ uggahetvā āgato, idāneva nāṭakānaṃ antaraṃ paviṭṭhoti evaṃ maṃ thero tajjeyyā’ti bhayena evamāhā”ti. Etaṃ pana kohaññaṃ nāma hoti, na ariyasāvakassa evarūpaṃ kohaññaṃ nāma hoti, tasmā mūḷhabhāveneva na sallakkhesīti veditabbaṃ. Upari kasmā sallakkhesīti? Thero tassa somanassasaṃvegaṃ janayitvā tamaṃ nīhari, tasmā sallakkhesīti.

Idāni Sakko pubbe attano evaṃ bhūtakāraṇaṃ therassa ārocetum **bhūtapubbanti**-ādimāha. Tattha **samupabyūḷhoti** sannipatito rāsibhūto. **Asurā parājiniṃsūti** asurā parājayaṃ pāpuṇṇisu. Kadā panete parājitāti? Sakkassa nibbattakāle. Sakko kira anantare attabhāve Magadharaṭṭhe Macalagāme **Magho**¹ nāma māṇavo ahosi paṇḍito byatto, bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi. So tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇamakāsi, ekadivasaṃ attanova paññāya upaparikkhitvā gāmamajjhe mahājanassa sannipatitaṭṭhāne kacavaraṃ ubhayato apabbahitvā² taṃ ṭhānaṃ atiramaṇīyaṃ akāsi, puna tattheva maṇḍapaṃ kāresi, puna gacchante kāle sālaṃ kāresi, gāmato ca nikkhamitvā gāvutampi aḍḍhajojanampi tigāvutampi yojanampi vicaritvā tehi sahāyehi saddhiṃ visamaṃ samaṃ akāsi, te sabbepi ekacchandā tattha tattha setuyuttaṭṭhānesu setum, maṇḍapasālāpokkharaṇīmālāgaccharopanādīnaṃ yuttaṭṭhānesu maṇḍapādīni karontā bahuṃ puññaṃ makāmsu. Magho satta vatapadāni³ pūretvā kāyassa bhedaṃ saddhiṃ sahāyehi Tāvatiṃsabhavane nibbatti.

1. Māgho (Syā, Ka)

2. Pabyūhetvā (Syā), pabyūhitvā (Ka)

3. Vattapadāni (Syā, Ka)

Tasmiṃ kāle asuragaṇā Tāvatiṃsadevaloke paṭivasanti, sabbe te devānaṃ samānāyukā samānavaṇṇā ca¹ honti, te Sakkaṃ sapariśaṃ disvā adhunā nibbattā navakadevaputtā āgatāti mahāpānaṃ sajjayimsu. Sakko devaputtānaṃ saññaṃ adāsi “amhehi kusalaṃ karontehi na parehi saddhiṃ sādharmaṇaṃ kataṃ, tumhe gaṇḍapānaṃ mā pivittha, pītamattameva karoṭhā”ti. Te tathā akaṃsu. Bāla-asurā gaṇḍapānaṃ pivitvā mattā niddaṃ okkamimsu. Sakko devānaṃ saññaṃ datvā te pādesu gāhāpetvā Sinerupāde khipāpesi, Sinerussa heṭṭhimatale **Asurabhavanaṃ** nāma atthi, Tāvatiṃsadevalokappamāṇameva, tattha asurā vasanti, tesampi **Cittapāṭali** nāma rukkho atthi, te tassa pupphanakāle jānanti “nāyaṃ Tāvatiṃsā, Sakkena vañcitā mayā”ti. Te gaṇhatha nanti vatvā Sineruṃ pariharamānā deve vuṭṭhe vammikapādato vammikamakkhikā viya abhiruhimsu. Tattha kālena devā jinanti, kālena asurā. Yadā devānaṃ jayo hoti, asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhanti. Yadā asurānaṃ jayo hoti, deve yāva vedikapādā anubandhanti. Tasmiṃ pana saṅgāme devānaṃ jayo ahosi, devā asure yāva samuddapiṭṭhā anubandhimsu. Sakko asure palāpetvā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṃ ṭhapesi, evaṃ ārakkhaṃ datvā vedikapāde vajirahatthā indapaṭimāyo ṭhapesi. Asurā kālena kālaṃ uṭṭhahitvā tā paṭimāyo disvā “Sakko appamatto tiṭṭhatī”ti tatova nivattanti. **Tato paṭinivattitvāti** vijitaṭṭhānato nivattitvā. **Paricārikāyoti** mālāgandhādikammakārikāyo.

393. **Vessavaṇo ca mahārājāti** so kira Sakkassa vallabho balavavissāsiko, tasmā Sakkena saddhiṃ agamāsi. **Purakkhatvāti** purato katvā. **Pavisimsūti** pavisitvā pana upaḍḍhapihitāni dvārāni katvā olokayamānā aṭṭhaṃsu. **Idampi mārisa Moggallāna passa Vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakanti** mārisa Moggallāna idampi Vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakaṃ passa, suvaṇṇatthambhe passa, rajatatthambhe maṇitthambhe pavāḷatthambhe lohitaṅgatthambhe masāragallatthambhe muttatthambhe sattaratanatthambhe, tesameva suvaṇṇādimaṃ ghaṭake vālarūpakāni ca

1. Samānavaṇṇāva (Sī)

passāti evaṃ thambhapantiyo ādiṃ katvā rāmaṇeyyakam dassento evamāha. **Yathā taṃ pubbekatapuññassāti** yathā pubbe katapuññassa upabhogaṭṭhānena sobhitabbaṃ, evamevaṃ sobhatīti attho. **Atibālhaṃ kho ayaṃ yakkho pamatto viharatīti** attano pāsāde¹ nāṭakaparivārena sampattiyā vasena ativiya matto.

Iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkhāsīti iddhiṃ akāsi. Āpokasiṇaṃ samāpajjitvā pāsādapiṭṭhitokāsaṃ udakaṃ hotūti iddhiṃ adhiṭṭhāya pāsādakaṇṇike pādaṅguṭṭhakena pahari, so pāsādo yathā nāma udakapiṭṭhe ṭhapitapattaṃ mukhavaṭṭiyaṃ aṅguliyā pahaṭaṃ aparāparaṃ kampati calati na santiṭṭhati, evamevaṃ saṅkampi sampakampi sampavedhi, thambhapiṭṭhasaṅghāṭakaṇṇikagopānasi-ādīni karakarāti saddaṃ muñcantāni patituṃ viya āradhāni. Tena vuttaṃ “saṅkampesi sampakampesi sampavedhesī”ti. **Acchariyabbhutacittajātāti** aho acchariyaṃ aho abbhutanti evaṃ sañjāta-acchariya-abbhutā ceva sañjātatuṭṭhino ca ahesuṃ uppannabalavasomanassā. **Samvigganti** ubbiggaṃ calitaṃ. **Lomahaṭṭhajātanti** jātaḷomaḥsaṃ, kañcanabhittiyaṃ ṭhapitamaṇiṇāgadanteḥ viya uddhaggehi lomehi ākiṇṇasarīranti attho. Lomaḥsaṃso ca nāmesa somanassenapi hoti domanassenapi, idha pana somanassena jāto. Thero hi Sakkassa somanassavegena saṃvejetuṃ taṃ pāṭihāriyamakāsi. Tasmā somanassavegena saṃviggalomahaṭṭhaṃ viditvāti attho.

394. **Idhāhaṃ mārīsāti** idānissa yasmā therena somanassasaṃvegaṃ janayitvā tamaṃ vinoditaṃ, tasmā sallakkhetvā evamāha. **Eso nu te mārīsa so Bhagavā Satthāti** mārīsa tvaṃ kuhiṃ gatosīti vutte mayhaṃ Satthu santikanti vadesi, imasmiṃ devaloke ekapādakena viya tiṭṭhasi, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi, eso nu te mārīsa so Bhagavā Satthāti pucchimsu. **Sabrahmacārī me esoti** ettha kiñcāpi thero anagāriyo abhinīhārasampanno aggasāvako, Sakko agāriyo, maggabrahmacariyavasena panete sabrahmacārino honti, tasmā evamāha.

1. Pāsādena (Syā, Ka)

Aho nūna te so Bhagavā Satthāti sabrahmacārī tāva te evaṃmahiddhiko, so pana te Bhagavā Satthā aho nūna mahiddhikoti Satthu iddhipāṭihāriyadassane jātabhilāpā hutvā evamāhamso.

395. **Ñātaññatarassāti**¹ paññātaññatarassa, Sakko hi paññātānaṃ aññataro. Sesam sabbattha pākaṭameva, desanaṃ pana Bhagavā yathānusandhināva niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷaṇḍhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahāṇḍhāsāṅkhayasuttavaṇṇanā

396. **Evam me sutanti** Mahāṇḍhāsāṅkhayasuttaṃ. Tattha **diṭṭhigatanti** Alagaddūpamasutte laddhimattaṃ diṭṭhigatanti vuttaṃ, idha sassatadiṭṭhi. So ca bhikkhu bahussuto, ayaṃ appassuto jātakabhāṇako Bhagavantaṃ jātakam² kathetvā “ahaṃ bhikkhave tena samayena Vessantaro ahosiṃ, Mahosadho, Vidhurapaṇḍito, Senakapaṇḍito, Mahājanako rājā ahosiṃ”ti samodhānentaṃ suṇāti. Athassa etadahosi “ime rūpavedanāsaññāsāṅkhārā tattha tattheva nirujjhanti, viññāṇaṃ pana idhalokato paralokaṃ, paralokato imaṃ lokaṃ sandhāvati saṃsarati”ti sassatadassanaṃ uppannaṃ. Tenāha “tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”ti.

Sammāsambuddhena pana “viññāṇaṃ paccayasambhavaṃ³, sati paccaye uppajjati, vinā paccayaṃ natthi viññāṇassa sambhavo”ti vuttaṃ. Tasmā ayaṃ bhikkhu Buddhena akathitaṃ katheti, Jinacakke pahāraṃ deti, vesārajjāṇaṃ paṭibāhati, sotukāmaṃ janaṃ visaṃvādeti, ariyapathe tiriyaṃ nipatitvā mahājanassa ahitāya dukkhāya paṭipanno. Yathā nāma rañño rajje mahācoro uppajjamāno mahājanassa ahitāya dukkhāya uppajjati, evaṃ Jinasāsane

1. Aññātaññatarassāti (Sī), aññatarassāti (I, Ma-Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe)

2. Jātakakathaṃ (Syā, Ka)

3. Viññāṇasambhavo (Ka)

coro hutvā mahājanassa ahitāya dukkhāya uppannoti veditabbo. **Sambahulā bhikkhūti** janapadavāsino piṇḍapātikabhikkhū. **Tenupasaṅkamimsūti** ayaṃ parisam labhitvā sāsanaṃpi antarahāpeyya, yāva pakkhaṃ na labhati, tāvadeva naṃ diṭṭhigatā vivecemāti sutasutaṭṭhānatoyeva aṭṭhatvā anisīditvā upasaṅkamimsu.

398. **Katamaṃ taṃ sāti viññāṇanti** sāti yaṃ tvaṃ viññāṇaṃ sandhāya vadesi, katamaṃ taṃ viññāṇanti. **Yvāyaṃ bhante vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākāṃ paṭisaṃvedetīti** bhante yo ayaṃ vadati vedayati, so cāyaṃ tahiṃ tahiṃ kusalākusalakammānaṃ vipākāṃ paccanubhoti. Idaṃ bhante viññāṇaṃ, yamaṃ sandhāya vademīti. **Kassa nu kho nāmāti** kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ vā aññatarassa.

399. **Atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesīti** kasmā āmantesi? Sātissa kira evaṃ ahosi “Satthā maṃ ‘moghapuriso’ti vadati, na ca moghapurisoti vuttamatteneva maggaphalānaṃ upanissayo na hoti. Upasenampi hi Vaṅgantaṃputtaṃ ‘atilahuṃ kho tvaṃ moghapurisa bāhullāya āvatto’¹ Bhagavā moghapurisaṃvādena ovadi. Thero aparabhāge ghaṭento vāyamanto cha abhiññā sacchākāsi. Ahampi tathārūpaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā maggaphalāni nibbattessāmī”ti. Athassa Bhagavā chinnapaccayo ayaṃ sāsane avirulhadhammoti dassento bhikkhū āmantesi. **Usmīkatoti**-ādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Atha kho Bhagavāti** ayampi pāṭiyekko anusandhi. Sātissa kira etadahosi “Bhagavā mayhaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthīti vadati, kiṃ sakkā upanissaye asati kātum², na hi Tathāgatā sa-upanissayasseva dhammaṃ desenti, yassa kassaci desentiyeva, ahaṃ Buddhassa santikā Sugatovādaṃ labhitvā saggasampattūpagaṃ kusalaṃ karissāmī”ti. Athassa Bhagavā “nāhaṃ moghapurisa tuyhaṃ ovādaṃ vā anusāsaniṃ vā demī”ti Sugatovādaṃ paṭippassambhento imaṃ desanaṃ ārabhi, tassattho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Idāni

1. Vi 3. 74 piṭṭhe.

2. Asati upanissayo patikātum (Syā, Ka)

parisāya laddhiṃ sodhento “idhāhaṃ bhikkhū paṭipucchissāmi”ti-ādimāha. Tam sabbampi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

400. Idāni viññāṇassa sappaccayabhāvaṃ dassetuṃ **yaṃ yadeva bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **manañca paṭicca dhamme cāti** sahāvajjanena bhavaṅgamañca tebhūmakadhamme ca paṭicca. **Kaṭṭhañca paṭiccāti**-ādi opammanidassanatthaṃ vuttaṃ. Tena kiṃ dīpeti? Dvārasaṅkantiyā abhāvaṃ. Yathā hi kaṭṭhaṃ paṭicca jalamāno aggi upādānapaccaye satiyeva jalati, tasmīṃ asati paccayavekallena tattheva vūpasammati, na sakalikādīni saṅkamitvā sakalikaggīti-ādisaṅkhyāṃ gacchati, evameva cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppannaṃ viññāṇaṃ tasmīṃ dvāre cakkhurūpa-ālokamanasikārasaṅkhāte paccayamhi satiyeva uppajjati, tasmīṃ asati paccayavekallena tattheva nirujjhati, na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇanti-ādisaṅkhyāṃ gacchati. Esa nayo sabbavāresu. Iti Bhagavā nāhaṃ viññāṇappavatte dvārasaṅkantimattampi vadāmi, ayaṃ pana sāti moghapuriso bhavasāṅkantiṃ vadatīti sātīṃ niggahesi.

401. Evaṃ viññāṇassa sappaccayabhāvaṃ dassetvā idāni pana pañcannampi khandhānaṃ sappaccayabhāvaṃ dassento **bhūtamidanti**-ādimāha. Tattha **bhūtamidanti** idaṃ khandhapañcakaṃ jātaṃ bhūtaṃ nibbattaṃ, tumhepi taṃ bhūtamidanti bhikkhave passathāti. **Tadāhārasambhavanti** taṃ panetaṃ khandhapañcakaṃ āhārasambhavaṃ paccayasambhavaṃ, sati paccaye uppajjati evaṃ passathāti pucchati. **Tadāhāranirodhāti** tassa paccayassa nirodhā. **Bhūtamidaṃ nossūti** bhūtaṃ nu kho idaṃ, na nu kho bhūtanti. **Tadāhārasambhavaṃ nossūti** taṃ bhūtaṃ khandhapañcakaṃ paccayasambhavaṃ nu kho, na nu khoti. **Tadāhāranirodhāti** tassa paccayassa nirodhā. **Nirodhadhammaṃ nossūti** taṃ dhammaṃ nirodhadhammaṃ nu kho, na nu khoti. **Sammappaññāya passatoti** idaṃ khandhapañcakaṃ jātaṃ bhūtaṃ nibbattanti yāthāvasarasalakkhaṇato vipassanāpaññāya sammā passantassa. **Paññāya sudiṭṭhanti** vuttanayeneva vipassanāpaññāya suṭṭhu diṭṭhaṃ. Evaṃ ye ye taṃ pucchāṃ sallakkhesuṃ, tesāṃ tesāṃ paṭiññāṃ gaṇhanto pañcannaṃ khandhānaṃ sappaccayabhāvaṃ dassesi.

Idāni yāya paññāya tehi taṃ sappaccayaṃ sanirodhaṃ khandhapañcakaṃ sudiṭṭhaṃ, tattha nittaṇhabhāvaṃ pucchanto **imaṃ ce tumheti**-ādimāha. Tattha **diṭṭhinti**

vipassanāsammādiṭṭhiṃ. Sabhāvadassanena **parisuddham**. Paccayadassanena **pariyodātam**. **Alliyethāti** taṇhādiṭṭhihi alliyitvā vihareyyātha. **Kelāyethāti** taṇhādiṭṭhihi kīlamānā vihareyyātha. **Dhanāyethāti** dhanam viya icchantā gedham āpajjeyyātha. **Mamāyethāti** taṇhādiṭṭhihi mamattam uppādeyyātha. **Nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyāti** yo so mayā caturaghanittharaṇatthāya kullūpamo dhammo desito, no nikantivasena gahaṇatthāya. Api nu tam tumhe ājāneyyāthāti. Vipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

402. Idāni tesam khandhānam paccayam dassento **cattārome bhikkhave āhārāti**-ādimāha, tampi vuttatthameva. Yathā pana eko imam jānāsīti vutto “na kevalam imam, mātarampissa jānāmi, mātu mātarampī”ti evam pavenivasena jānanto suṭṭhu jānāti nāma, evamevam Bhagavā na kevalam khandhamattameva jānāti, khandhānam paccayampi tesampi paccayānam paccayanti evam sabbapaccayaparamparam jānāti, so tam Buddhabalam dīpento idāni paccayaparamparam dassetum¹ **ime ca bhikkhave cattāro āhārāti**-ādimāha, tam vuttatthameva. **Iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hotīti** ettha pana paṭiccasamuppādakathā vitthāretabbā bhaveyya, sā Visuddhimagge vitthāritāva.

404. **Imasmim sati idam hotīti** imasmim avijjādike paccaye sati idam saṅkhārādikam phalam hoti. **Imassuppādā idam uppajjati**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idam saṅkhārādikam phalam uppajjati, tenevāha “yadidam avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- samudayo hotī”ti. Evam vaṭṭam dassetvā idāni vivaṭṭam dassento **avijjāya tveva asesavirāganirodhāti**-ādimāha. Tattha **avijjāya tvevāti** avijjāya eva tu. **Asesavirāganirodhāti** virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā anuppādanirodhā. **Saṅkhāranirodhoti** saṅkhārānam anuppādanirodho hoti, evam niruddhānam pana saṅkhārānam nirodhā viññāṇanirodho hoti, viññāṇādīnam ca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hotīti dassetum **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhoti**-ādim vavā **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa**

1. Nidānaparamparam dassento (Ka)

nirodho hotīti vuttam. Tattha **kevalassāti** sakalassa, suddhassa vā, sattavirahitassāti attho. **Dukkakkhandhassāti** dukkharāsissa. **Nirodho hotīti** anuppādo hoti.

406. **Imasmim asatīti**-ādi vuttapaṭipakkhanayena veditabbam.

407. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭam kathetvā idāni imam dvādasanṅapaccayavaṭṭam saha vipassanāya maggena jānantassa yā paṭidhāvanā pahiyati, tassā abhāvaṃ pucchanto **api nu tumhe bhikkhaveli**-ādimāha. Tattha **evaṃ jānantāti** evam saha vipassanāya maggena jānantā. **Evaṃ passantāti** tasseva vevacanam. **Pubbantanti** purimakotṭhāsam, atītakkhandhadhātu-āyatanānīti attho. **Paṭidhāveyyāthāti** tanhādīṭṭhivasena paṭidhāveyyātha. Sesam Sabbāsavasutte vitthāritameva.

Idāni nesam tattha niccalabhāvaṃ pucchanto **api nu tumhe bhikkhave evam jānantā evam passantā evam vadeyyātha, Satthā no garūti**-ādimāha. Tattha **garūti** bhāriko akāmā anuvattitabbo. **Samaṇoti** Buddhasamaṇo. **Aññam Satthāram uddiseyyāthāti** ayam Satthā amhākaṃ kiccaṃ sādhetum na sakkotīti api nu evamsaññino hutvā aññam bāhirakaṃ Satthāram uddiseyyātha. **Puthusamaṇabrāhmaṇānanti** evamsaññino hutvā puthūnam tiṭṭhiyasamaṇānam ceva brāhmaṇānaṃ. **Vatakotūhalamaṅgalānīti** vatasamādānāni ca diṭṭhikutūhalāni ca diṭṭhasutamutamamaṅgalāni ca. **Tāni sārato paccāgaccheyyāthāti** etāni sāranti evamsaññino hutvā paṭi-āgaccheyyātha, evam nissatṭhāni ca puna gaṇheyyāthāti attho. **Sāmaṇi nātanti** sayam nāṇena nātam. **Sāmaṇi diṭṭhanti** sayam paññācakkhunā diṭṭham. **Sāmaṇi viditanti** sayam vibhāvitam pākaṭam katam. **Upanītā kho me tumheti** mayā bhikkhave tumhe iminā sandiṭṭhikādisabhāvena dhammena nibbānam upanītā, pāpitāti attho. **Sandiṭṭhikoti**-ādīnamattho Visuddhimagge vitthārito. **Idametaṃ paṭicca vuttanti** etaṃ vacanam idam tumhehi sāmaṇi nātādibhāvaṃ paṭicca vuttam.

408. **Tiṇṇam kho pana bhikkhaveli** kasmā ārabhi? Nanu heṭṭhā vaṭṭavivaṭṭavasena desanā matthakaṃ pāpitāti. Āma pāpitā. Ayam pana paṭi-ekko

anusandhi, “ayañhi lokasannivāso paṭisandhisammūlho, tassa sammohaṭṭhānaṃ viddhamsetvā pākaṭaṃ karissāmi”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. Apica vaṭṭamūlaṃ avijjā, vivaṭṭamūlaṃ Buddhuppādo, iti vaṭṭamūlaṃ avijjaṃ vivaṭṭamūlaṃ ca Buddhuppādaṃ dassetvāpi “puna ekavāraṃ vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpessāmi”ti imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sannipātā**ti samodhānena piṇḍabhāvena. **Gabbhassā**ti gabbhe nibbattanakasattassa. **Avakkanti hotī**ti nibbatti hoti. Katthaci hi **gabbhoti** mātukucchi vutto. Yathāha—

“Yamekarattiṃ paṭhamāṃ, gabbhe vasati māṇavo.
Abbhutṭhitova so yāti, sa gacchaṃ na nivattati”ti¹.

Katthaci gabbhe nibbattanasatto. Yathāha “yathā kho panānanda aññā itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharitvā vijāyanti”ti². Idha satto adhippeto, taṃ sandhāya vuttaṃ “gabbhassa avakkanti hoti”ti.

Idhāti imasmiṃ sattaloke. **Mātā ca utunī hotī**ti idaṃ utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ. Mātugāmassa kira yasmiṃ okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitaṭṭhakaṃ saṇṭhahitvā bhijjitvā paggharati, vatthu suddhaṃ hoti, suddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta divasāni khattameva hoti. Tasmīṃ samaye hatthaggaḥaveniggāhādinaṃ aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyeva. **Gandhabboti** tatrūpagasatto. **Paccupaṭṭhito hotī**ti na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti. Kammayantayantito pana eko satto tasmīṃ okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. **Saṃsayenā**ti “arogo nu kho bhavissāmi ahaṃ vā, putto vā me”ti evaṃ mahantena jīvitasāmsayena. **Lohitañhetā bhikkhaveti** tadā kira mātulohitaṃ taṃ ṭhānaṃ sampattaṃ puttasiṇhena paṇḍaraṃ hoti. Tasmā evamāha. **Vaṇṇakanti** gāmadārakānaṃ kīlanakaṃ khuddakanaṅgalaṃ. **Ghaṭikā** vuccati dīghadaṇḍena rassadaṇḍakaṃ paharaṇakīlā. **Mokkhacikanti** samparivattakakīlā, ākāse vā daṇḍakaṃ gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsaṃ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattanakīlananti vuttaṃ hoti. **Cīṅgulakaṃ** vuccati tālapaṇṇādīhi kataṃ vātappahārena

1. Khu 5. 353 Jātake.

2. Ma 3. 163 piṭṭhe.

paribbhamanacakkaṃ. **Pattāḷhakaṃ** vuccati paṇṇanāḷikā, tāya vālikādīni minantā kīḷanti. **Rathakanti** khuddakarathaṃ. **Dhanukampi** khuddakadhanumeva.

409. **Sārajjati**ti rāgaṃ uppādeti. **Byāpajjati**ti byāpādaṃ uppādeti. **Anupaṭṭhitakāyasati**ti kāye sati kāyasati, taṃ anupaṭṭhapetvāti attho. **Parittacetaso**ti akusalacitto. **Yatthassa te pāpakā**ti yassaṃ phalasamāpattiyāṃ ete nirujjhanti, taṃ na jānāti nādhigacchatīti attho. **Anurodhavirodhanti** rāgañceva dosaṇca. **Abhinandatī**ti taṇhāvasena abhinandati, taṇhāvaseneva aho sukhanti-ādīni vadanto abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti taṇhā-ajjhosaṇagahaṇena gilitvā pariniṭṭhapetvā gaṇhāti. Sukhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā abhinandatu, dukkhaṃ kathaṃ abhinandatīti. “Ahaṃ dukkhito mama dukkhaṃ”ti gaṇhanto abhinandati nāma. **Uppajjati nandī**ti taṇhā uppajjati. **Tadupādānanti** sāva taṇhā gahaṇaṭṭhena upādānaṃ nāma, tassa upādānapaccayā bhavo -pa- samudayo hotīti, idaṃ hi Bhagavatā puna ekavāraṃ dvisandhi tisaṅkhepaṃ¹ paccayākāraṇaṭṭhaṃ dassitaṃ.

410-4. Idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ **idha bhikkhave Tathāgato loke uppajjati**-ādimāha. Tattha **appamāṇacetaso**ti appamāṇaṃ lokuttaraṃ ceto assāti appamāṇacetaso, maggacittasamaṅgīti attho. **Imaṃ kho me tumhe bhikkhave saṅkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ dhārethā**ti bhikkhave imaṃ saṅkhittena desitaṃ mayhaṃ taṇhāsaṅkhayavimuttidesanaṃ tumhe niccakālaṃ dhāreyyātha mā pamajjeyyātha. Desanā hi ettha vimuttiṇiṭṭhābhahetuto **vimutti**ti vuttā. **Mahātaṇhājāla taṇhāsaṅghāṭapaṭimukkanti** taṇhāva saṃsibbitaṭṭhena mahātaṇhājālaṃ, saṅghaṭṭitaṭṭhena saṅghāṭanti vuccati, iti etasmiṃ mahātaṇhājāle taṇhāsaṅghāṭe ca imaṃ sātīṃ bhikkhūṃ kevaṭṭaputtaṃ paṭimukkaṃ dhāretha, anupaviṭṭho antogadhoti naṃ dhārethāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānattamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Tisandhi catusaṅkhepaṃ (Syā, Ka)

9. Mahā-assapurasuttavaṇṇanā

415. **Evaṃ me sutanti** Mahā-assapurasuttaṃ. Tattha **aṅgesūti** aṅgā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena “Aṅgā”ti vuccati, tasmim Aṅgesu janapade. **Assapuram nāma Aṅgānam nigamoti assapuranti** nagaranāmena laddhavohāro Aṅgānam janapadassa eko nigamo, tam gocaragāmaṃ katvā viharatīti attho. **Bhagavā etadavocāti** etaṃ “samaṇa samaṇāti vo bhikkhave jano sañjānāti”ti-ādivacanamavoca.

Kasmā pana evaṃ avocāti. Tasmim kira nigame manussā saddhā pasannā Buddhamāmakā dhammamāmakā saṃghamāmakā, tadahupabbajitasāmaṇerampi vassasatikattherasadisam katvā pasamsanti, pubbaṇhasamayam bhikkhusaṃgham piṇḍāya pavisantam disvā bījānaṅgalādīni gahetvā khettaṃ gacchantāpi, pharasu-ādīni gahetvā araṇṇam pavisantāpi tāni upakaraṇāni nikkhipitvā bhikkhusaṃghassa nisīdanaṭṭhānam āsanasālam vā maṇḍapam vā rukkhamaḷam vā sammajjitvā āsanāni paññāpetvā arajapānīyam¹ paccupaṭṭhāpetvā bhikkhusaṃgham nisīdāpetvā yāgukhajjakādīni datvā katabhattakiccam bhikkhusaṃgham uyyojetvā tato tāni upakaraṇāni ādāya khettaṃ vā araṇṇam vā gantvā attano kammāni karonti, kammantaṭṭhānēpi nesaṃ aññā kathā nāma natthi, cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭha puggalā ariyasaṃgho nāma, te “evarūpena sīlena evarūpena ācārena evarūpāya paṭipattiyā samannāgatā lajjino pesalā ulāraguṇā”ti bhikkhusaṃghasseva vaṇṇam kathenti, kammantaṭṭhānato āgantvā bhuttasāyamāsā gharadvāre nisinnāpi sayanigharam pavisitvā nisinnāpi bhikkhusaṃghasseva vaṇṇam kathenti. Bhagavā tesam manussānam nipaccakāram disvā bhikkhusaṃgham piṇḍapātāpacāyane niyojetvā etadavoca.

Ye dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā cāti ye dhammā samādāya paripūrītā samitapāpasamaṇam ca bāhitapāpabrāhmaṇam ca karontīti attho. “Tīṇimāni bhikkhave samaṇassa samaṇiyāni

1. Āvarake ca pānīyam (Syā), ādhārake ca pānīyam ca (Sī)

samaṇakaraṇīyāni. Katamāni tīpi, adhisīlasikkhāsamādānaṃ, adhiccittasikkhāsamādānaṃ, adhipaññāsikkhāsamādānaṃ”ti¹ ettha pana samaṇena kattabbadhammā vuttā, tepi ca samaṇakaraṇā hontiyeva. Idha pana hirottappādivasena desanā vitthāritā. **Evam no ayaṃ amhākanti** ettha **noti** nipātamattaṃ, evaṃ ayaṃ amhākanti attho. **Mahapphalā mahānisamsāti** ubhayampi atthato ekameva. **Avañjhāti** amoghā. **Saphalāti** ayaṃ tasseva attho. Yassā hi phalaṃ natthi, sā vañjhā nāma hoti. **Sa-udrayāti** savaḍḍhi, idaṃ saphalatāya vevacanaṃ. **Evam hi vo bhikkhave sikkhitabbanti** bhikkhave evaṃ tumhehi sikkhitabbaṃ, iti Bhagavā iminā ettakena ṭhānena hirottappādīnaṃ dhammānaṃ vaṇṇaṃ kathesi. Kasmā? Vacanapathapacchindanatthaṃ. Sace hi koci acirapabbajito bālabhikkhu evaṃ vadeyya “Bhagavā hirottappādidhamme samādāya vattathāti vadati, ko nu kho tesaṃ samādāya vattane ānisaṃso”ti, tassa vacanapathapacchindanatthaṃ. Ayaṃca ānisaṃso, ime hi dhammā samādāya paripūrītā samitapāpasamaṇaṃ nāma bāhitapāpabrāhmaṇaṃ nāma karonti, catupaccayaḷābhaṃ uppādentī, paccayaḍāyakānaṃ mahapphalataṃ sampādentī, pabbajjaṃ avañjhaṃ saphalaṃ sa-udrayaṃ karontīti vaṇṇaṃ abhāsi, ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana vaṇṇakathā Satipaṭṭhāne² vuttanayeneva veditabbā.

416. **Hirottappenāti** “yaṃ hiriyati hiriyitabbena, ottappati ottappitabbenā”ti³ evaṃ vitthāritāya hiriyā ceva ottappena ca. Apicettha ajjhattasamuṭṭhānā **hirī**, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ **ottappaṃ**. Attādhipeyyā hirī, lokādhipeyyaṃ ottappaṃ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ, vitthārakathā panettha sabbākārena Visuddhimagge vuttā. Apica ime dve dhammā lokaṃ pālanato **lokapālādhammā** nāmāti kathitā. Yathāha “dveme bhikkhave sukkā dhammā lokaṃ pārenti. Katame dve, hirī ca ottappaṇca. Ime kho bhikkhave dve sukkā dhammā lokaṃ pārenti. Ime ca kho bhikkhave dve sukkā dhammā lokaṃ na pāleyyuhū, nayidha paññāyetha ‘mātā’ti vā ‘mātucchā’ti vā ‘mātulānī’ti vā ‘ācariyabhariyā’ti vā ‘garūnaṃ dārā’ti vā,

1. Am 1. 230 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 342; Ma-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 258 piṭṭhe.

sambhedaṃ loko agamissa, yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā”ti¹.
Imeyeva jātake “devadhammā”ti kathitā. Yathāha—

“Hirī-ottappasampannā, sukkadhammasamāhitā.

Santo sappurisā loke, devadhammāti vuccare”ti².

Mahācundattherassa pana kilesasallekhanapaṭipadāti katvā dassitā.
Yathāha “pare ahirikā bhavissanti, mayamettha hirimanā bhavissāmāti
sallekho karaṇīyo. Pare anottāpī bhavissanti, mayamettha ottāpī
bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti³. Imeva Mahākassapattherassa
ovādūpasampadāti katvā dassitā. Vuttañhetā “tasmātiha te Kassapa evaṃ
sikkhitabbaṃ, tibbaṃ me hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavissati thesuo
navesu majjhimesūti. Evaṃ hi te Kassapa sikkhitabbaṃ”ti⁴. Idha panete
samaṇadhammā nāmāti dassitā.

Yasmā pana ettāvatā sāmāññattho matthakaṃ patto nāma hoti, tasmā
aparepi samaṇakaraṇadhamme dassetuṃ **siyā kho pana bhikkhave
tumhākaṃ** ādimāha. Tattha **sāmāññattho**ti saṃyuttake tāva⁵ “katamañca
bhikkhave sāmāññaṃ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ,
sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī, idaṃ vuccati bhikkhave sāmāññaṃ.
Katamo ca bhikkhave sāmāññattho, yo bhikkhave rāgakkhayo dosakkhayo
mohakkhayo, ayaṃ vuccati bhikkhave sāmāññattho”ti⁶ maggo
“sāmāññaṃ”ti, phalanibbānāni “sāmāññattho”ti vuttāni. Imasmimā pana ṭhāne
maggampi phalampi ekato katvā sāmāññattho kathitoti veditabbo.
Ārocayāmīti kathemi. **Paṭivedayāmīti** jānāpemi.

417. **Parisuddho no kāyasamācāro**ti ettha kāyasamācāro parisuddho
aparissuddhoti duvidho. Yo hi bhikkhu pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati,
kāmesu micchā⁷ carati, tassa kāyasamācāro aparissuddho nāma, ayaṃ pana
kammaṭṭhavaseneva vārito. Yo pana pāṇinā vā

1. Am 1. 53 piṭṭhe.

2. Khu 5. 2 piṭṭhe.

3. Ma 1. 52 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

5. Sāmāññaṃ tāva (Ka)

6. Saṃ 3. 20 piṭṭhe.

7. Micchā (Sī, Ka)

leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā param̐ potheti¹ viheṭṭeti, tassa kāyasamācāro aparisuddho nāma, ayampi sikkhāpadabaddheneva² paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu pāṇiyaghaṭṭe vā pāṇiyam̐ pivantānam̐, patte vā bhattam̐ bhuñjantānam̐ kākānam̐ nivāraṇavasena hattham̐ vā daṇḍam̐ vā leḍḍum̐ vā uggirati, tassa kāyasamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma. **Uttānoti** uggato pākaṭo. **Vivaṭoti** anāvaṭo asañchanno, ubhayenāpi parisuddhatam̐yeva dīpeti. **Na ca chiddavāti** sadā ekasadisso antarantare chiddarahito. **Sam̐vutoti** kilesānam̐ dvāram̐ pidahanena pidahito, na vajjapaṭicchādanatthāya.

418. **Vacīsamācārepi** yo bhikkhu musā vadati, piṣuṇam̐ katheti, pharusam̐ bhāsati, sampham̐ palapati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma, ayaṃ pana kammaṭṭhavasena vārito. Yo pana gahapatikāti vā dāsāti vā pessāti vā ādīhi khumsento vadati, tassa vacīsamācāro aparisuddho nāma, ayaṃ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu daharena vā sāmaṇerena vā “kacci bhante amhākaṃ upajjhāyam̐ passathā”ti vutte “sambahulā āvuso bhikkhubhikkhuniyo³ ekasmiṃ padese vivadimsu⁴, upajjhāyo te vikkāyikasākabhaṇḍikaṃ ukkhipitvā gato bhavissati”ti-ādinaṃ nayena hasādhippāyopi evarūpaṃ katham̐ katheti, tassa vacīsamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

419. **Manosamācāre** yo bhikkhu abhiijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhiko hoti, tassa manosamācāro aparisuddho nāma, ayaṃ pana kammaṭṭhavaseneva vārito. Yo pana upanikkhittam̐ jātārūparajataṃ sādīyati, tassa manosamācāro aparisuddho nāma, ayampi sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo pana bhikkhu kāmavitakkaṃ vā

1. Heṭṭeti (Sī)

3. Bhikkhuniyo (Sī, Syā)

2. Sikkhāpadakkhandheneva (Sī)

4. Vicarimsu (Sī), vasimsu (Syā)

byāpādavitakkaṃ vā vihiṃsāvitakkaṃ vā vitakketi, tassa manosamācāro aparisuddho. Viparīto parisuddho nāma.

420. Ājīvasmiṃ yo bhikkhu ājīvahetu vejjakammaṃ paṇḍagamanāṃ gaṇḍaphālanāṃ¹ karoti, arumakkhanāṃ deti, telaṃ pacatīti ekavīsati-anesanāvasena jīvikaṃ kappeti. Yo vā pana viññāpetvā bhuñjati, tassa ājīvo aparisuddho nāma, ayaṃ pana sikkhāpadabaddheneva paṭikkhitto. Imasmiṃ sutte ubhayampetaṃ akathetvā paramasallekho nāma kathito. Yo hi bhikkhu sappinavanītatelamadhuphāṇitādīni labhitvā “sve vā punadivase vā bhavissati”ti sannidhikāraṃ paribhuñjati, yo vā pana nimbaṅkurādīni disvā sāmaṇere vadati “aṅkure khādathā”ti, sāmaṇerā thero khāditukāmoti kappiyaṃ katvā denti, dahare pana sāmaṇere vā pāṇiyaṃ pivatha āvusoti vadati, te thero pāṇiyaṃ pivitukāmoti pāṇiyasaṅkhaṃ dhovitvā denti, tampi paribhuñjantassa ājīvo aparisuddho nāma hoti. Viparīto parisuddho nāma.

422. **Mattaññū**ti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu mattaññū yuttaññū pamāṇaññū.

423. **Jāgariyamanuyuttā**ti rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā ekasmiṃ koṭṭhāse niddāya okāsaṃ katvā pañca koṭṭhāse jāgariyamhi yuttā payuttā. **Sīhaseyyanti** ettha kāma bhogiseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena bhikkhave kāma bhogī sattā vāmena passena senti”ti² ayaṃ **kāma bhogiseyyā**, tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno³ nāma natthi.

“Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā senti”ti² ayaṃ **petaseyyā**, petā hi appamaṃsalohitattā aṭṭhisāṅghātajaṭitā⁴ ekena passena sayitum na sakkonti, uttānāva senti.

1. Bhaṇḍapālanāṃ (Sī)

3. Seyyānā (Syā), sayanto (Ka)

2. Am 1. 567 piṭṭhe.

4. Aṭṭhisāṅghātaghaṭitā (Sī)

“Yebhuyyena bhikkhave sīho migarājā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena seti”¹ti¹ ayaṃ **sīhaseyyā**, tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne pacchimapāde ekasmiṃ ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnam purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrāsanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti, sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpan”ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpamidānaṃ”ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhaviṇṇam vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati, catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā, ayaṃ hi tejussadā-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma. **Pāde pādanti** dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā, gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti, tasmā evamāha.

425. **Abhijjhaṃ loketi**-ādi Cūlahatthipade vitthāritaṃ.

426. Yā panāyaṃ **seyyathāpi bhikkhaveti** upamā vuttā. Tattha **inaṃ ādāyā**ti vaḍḍhiyā dhanam gahetvā. **Byantī kareyyā**ti vigatantāni² kareyya, yathā tesam kākāṇikamattopi pariyaṇto nāma nāvasissati, evaṃ kareyya, sabbaso patiniyyāteyyāti attho. **Tatonidānanti** āṇaṇyanidānaṃ, so hi āṇaṇomhīti āvajjanto balavapāmojjaṃ labhati, balavasomanassamadhigacchati, tena vuttaṃ “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassan”ti.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catu-iriyāpatham chindanto ābādhatīti ābādho, svāssa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamuṭṭhānena

1. Am 1. 567 piṭṭhe.

2. Vigatantaṃ (Sī)

dukkhena **dukkhito**. **Adhimattagilā**noti bālhagilāno. **Nacchādeyyā**ti adhimattabyādhiparetatāya na ruceyya. **Balamattā**ti balameva, balañcassa kāye na bhaveyyāti attho. **Tatonidānanti** ārogyanidānaṃ, tassa hi arogomhīti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttaṃ “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassan”ti. **Na cassa kiñci bhogānaṃ vayo**ti kākāṇikamattampi bhogānaṃ vayo na bhaveyya. **Tatonidānanti** bandhanāmokkhanidānaṃ, sesaṃ vuttanayeneva sabbapadesu yojetabbaṃ. **Anattādhī**noti na attani adhīno, attano ruciyā kiñci kātuṃ na labhati. **Parādhī**noti paresu adhīno, parasseva ruciyā pavattati. **Na yena kāmaṃ gamoti** yena disābhāgenassa kāmo¹ hoti, icchā uppajjati gamanāya, tena gantuṃ na labhati. **Dāsabyā**ti dāsabhāvā. **Bhujissoti** attano santako. **Tatonidānanti** bhujissanidānaṃ. **Kantāraddhānamagganti** kantāraṃ addhānamaggaṃ, nirudakaṃ dīghamagganti attho. **Tatonidānanti** khemantabhūminidānaṃ.

Ime pañca nīvaraṇe appahīneti ettha Bhagavā appahīnaṃ kāmaccchandanivaraṇaṃ iṇasadisāṃ, sesāni rogādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṃ sadisatā—yo hi paresaṃ iṇaṃ gahetvā vināseti, so tehi iṇaṃ dehīti vuccamānopi pharusaṃ vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi² kinci paṭibāhituṃ³ na sakkoti, sabbam titikkhati, titikkhakāraṇaṇhissa taṃ iṇaṃ hoti. Evamevaṃ yo yamhi kāmaccchandena rajjati, taṇhāgahaṇena taṃ vatthuṃ gaṇhāti, so tena pharusaṃ vuccamānopi bajjhamānopi pahariyamānopi sabbam titikkhati, titikkhakāraṇaṇhissa so kāmaccchando hoti gharasāmikehi vadhīyamānānaṃ itthīnaṃ viyāti, evaṃ iṇaṃ viya **kāmaccchando** daṭṭhabbo.

Yathā pana pittarogāturo madhusakkarādīsopi dinnesu pittarogāturatāya tesam rasaṃ na vindati, tittakaṃ tittakanti uggiratiyeva. Evamevaṃ byāpannacitto hitakāmehi ācariyupajjhāyehi appamattakampi ovadīyamāno ovādaṃ na gaṇhāti, “ati viya me tumhe upaddavethā”ti-ādīni vatvā vibbhamati, pittarogāturatāya so puriso madhusakkarādirasaṃ viya

1. Gantukāmatā (Dī-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe.)

2. Vidhīyamānopi (Dī-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhe)

3. Paṭippharituṃ (Sī, Syā), paṭiharituṃ (Ka)

kodhāturatāya jhānasukhādibhedam sāsanasaram na vindatīti, evam rogo viya **byāpādo** daṭṭhabbo.

Yathā pana nakkhattadivase bandhanāgāre baddho puriso nakkhattassa neva ādim, na majjham, na pariyosānam passati, so dutiyadivase mutto “aho hiyyo nakkhattam manāpam, aho naccam, aho gītan”ti-ādini sutvāpi paṭivacanam na deti. Kim kāraṇā? Nakkhattassa ananubhūtattā. Evamevam thinamiddhābhibhūto bhikkhu vicittanayepi dhammassavane pavattamāne neva tassa ādim, na majjham, na pariyosānam jānāti. So utthite dhammassavane “aho dhammassavanam, aho kāraṇam, aho upamā”ti dhammassavanassa vaṇṇam bhaṇamānānam sutvāpi paṭivacanam na deti. Kim kāraṇā? Thinamiddhavasena dhammakathāya ananubhūtattāti, evam bandhanāgāram viya **thinamiddham** daṭṭhabbam.

Yathā pana nakkhattam kīlantopi dāso “idam nāma accāyikam karaṇīyam atthi, sīgham tattha gaccha, no ce gacchasi, hatthapādam vā te chindāmi kaṇṇanāsam vā”ti vutto sīgham gacchatiyeva, nakkhattassa ādimajjhapariyosānam anubhavitum na labhati. Kasmā? Parādhīnatāya. Evamevam vinaye appakataññunā vivekatthāya araṇṇam pavitthenāpi kismiñcīdeva antamaso kappiyamañsepi akappiyamañsasaññāya uppannāya vivekam pahāya sīlavisodhanattham vinayadharassa santike gantabbam hoti, vivekasukham anubhavitum na labhati. Kasmā? Uddhaccakukkuccābhibhūtātīti, evam dāsabyam viya **uddhaccakukkuccam** daṭṭhabbam.

Yathā pana kantāraddhānamaggapaṭipanno puriso corehi manussānam viluttokāsam pahatokāsaṇca¹ disvā daṇḍakasaddenapi sakuṇasaddenapi corā āgatāti ussankitaparisankito hoti, gacchatipi, tiṭṭhatipi nivattatipi, gatatiṭṭhānato agatatiṭṭhānameva bahutaram hoti. So kicchena kasirena khemantabhūmim pāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. Evamevam yassa aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā uppannā hoti. So “Buddho nu kho, na nu kho Buddho”ti-ādinaṇa nayena vicikicchanto adhimuccitvā saddhāya gaṇhitum na sakkoti, asakkonto maggam vā phalam vā na pāpuṇātīti

1. Gatokāsam (Sī)

yathā kantāraddhānamagge “corā atthi natthī”ti punappunam āsappanaparisappanam apariyogāhanam chambhitattam cittassa uppādentō khemantapattiyā antarāyam karoti, evam **vicikicchāpi** “Buddho nu kho na Buddho”ti-ādīnā nayena punappunam āsappanaparisappanam apariyogāhanam chambhitattam cittassa uppādayamānā ariyabhūmippattiyā¹ antarāyam karotīti kantāraddhānamaggo viya daṭṭhabbā.

Idāni **seyyathāpi bhikkhave āṇanyanti** ettha Bhagavā pahīnakāmacchandānīvaraṇam āṇanyasadisaṃ, sesāni ārogyādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyam sadisatā—yathā hi puriso iṇam ādāya kammante payojetvā samiddhakammanto “idaṃ iṇam nāma palibodhamūlan”ti cintetvā savaḍḍhikam iṇam niyyātetvā paṇṇam phālāpeyya, athassa tato paṭṭhāya neva koci dūtam pesesi, na paṇṇam, so iṇasāmike disvāpi sace icchati, āsanā uṭṭhahati, no ce, na uṭṭhahati. Kasmā? Tehi saddhim nillepatāya alaggaṭāya. Evameva bhikkhu “ayam kāmacchando nāma palibodhamūlan”ti Satipaṭṭhāne vuttanayeneva cha dhamme bhāvetvā kāmacchandānīvaraṇam pajahati, tassevaṃ pahīnakāmacchandassa yathā iṇamuttassa purisassa iṇasāmike disvā neva bhayaṃ na chambhitattam hoti. Evameva paravatthumhi neva saṅgo na bandho² hoti. Dibbānipi rūpāni passato kilesa na samudācarati. Tasmā Bhagavā āṇanyamiva kāmacchandappahānam āha.

Yathā pana so pitarogāturo puriso bhesajjakiriyāya tam rogam vūpasametvā tato paṭṭhāya madhusakkarādīnam rasam vindati. Evamevaṃ bhikkhu “ayam byāpādo nāma anattakārako”ti cha dhamme bhāvetvā byāpādānīvaraṇam pajahati, so evaṃ pahīnabyāpādo yathā pitarogavimutto puriso madhusakkarādīni madhurāni sampiyāyamāno paṭisevati. Evamevaṃ ācārapaṇṇatti-ādīni sikkhāpiyamāno sirasā sampañcchitvā sampiyāyamāno sikkhati. Tasmā Bhagavā ārogyamiva byāpādappahānam āha.

1. Ariyamaggappattiyā (Syā), ariyabhūmikhemapattiyā (Ka)

2. Gedho (Ka)

Yathā so nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso aparasmim nakkhattadivase “pubbepi ahaṃ pamādadoseṇa baddho taṃ nakkhattaṃ nānubhavāmi, idāni appamatto bhavissāmi”ti yathāssa paccatthikā okāsaṃ na labhanti, evaṃ appamatto hutvā nakkhattaṃ anubhavitvā “aho nakkhattaṃ aho nakkhattaṃ”ti udānaṃ udānesi. Evameva bhikkhu “idaṃ thinamiddhaṃ nāma mahā-anatthakaraṇaṃ”ti cha dhamme bhāvetvā thinamiddhanīvaraṇaṃ pajahati. So evaṃ pahīnathinamiddho yathā bandhanā mutto puriso sattāhampi nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavati, evamevaṃ bhikkhu dhammanakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavanto saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā Bhagavā bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṃ āha.

Yathā pana dāso kañcideva mittāṃ upanissāya sāmikānaṃ dhanāṃ datvā attānaṃ bhujissaṃ katvā tato paṭṭhāya yaṃ icchati, taṃ kareyya. Evameva bhikkhu “idaṃ uddhaccakukkuccaṃ nāma mahā-anatthakaraṇaṃ”ti cha dhamme bhāvetvā uddhaccakukkuccaṃ pajahati. So evaṃ pahīnuddhaccakukkucco yathā bhujisso puriso yaṃ icchati, taṃ karoti. Na taṃ koci balakkārena tato nivatteti. Evamevaṃ bhikkhu yathāsukhaṃ nekkhammapaṭipadaṃ paṭipajjati, na naṃ uddhaccakukkuccaṃ balakkārena tato nivatteti. Tasmā Bhagavā bhujissaṃ viya uddhaccakukkuccappahānaṃ āha.

Yathā balavā puriso hatthasāraṃ gahetvā sajjāvudho saparivāro kantāraṃ paṭipajjeyya, taṃ corā dūratova disvā palāyeyyūṃ. So sotthinā taṃ kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patto haṭṭhatuṭṭho assa. Evamevaṃ bhikkhu “ayaṃ vicikicchā nāma anatthakārikā”ti cha dhamme bhāvetvā vicikicchaṃ pajahati. So evaṃ pahīnavicikiccho yathā balavā sajjāvudho saparivāro puriso nibbhayo core tiṇaṃ viya agaṇetvā sotthinā nikkhamitvā khemantabhūmiṃ pāpuṇāti, evamevaṃ duccaritakantāraṃ nittharitvā paramakhemantabhūmiṃ amataṃ nibbānaṃ pāpuṇāti. Tasmā Bhagavā khemantabhūmiṃ viya vicikicchāpahānaṃ āha.

427. **Imameva kāyanti** imaṃ karajakāyaṃ. **Abhisandhetī**ti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karoti. **Parisandeti**ti samantato sandeti. **Paripūreti**ti vāyunaṃ bhaṣtaṃ viya pūreti. **Parippharati**ti samantato

phusati. **Sabbāvato kāyassāti** assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa.

Kiñci upādinna kasantapavattiṭṭhāne¹ chavimaṃsalohitānugataṃ aṇumattampi ṭhānaṃ paṭhamajjhānasukhena aphutaṃ nāma na hoti.

Dakkhoti cheko paṭibalo nhānīyacuṇṇāni kātuṃ ceva yojetuṃ ca sannetuṃ²

ca. **Kaṃsathāleti** yena kenaci lohena katabhājane. Mattikabhājanāṃ pana thiraṃ na hoti, sannentassa³ bhijjati, tasmā taṃ na dasseti. **Paripp hosakaṃ**

paripp hosakanti siñcitvā siñcitvā. **Sanneyyāti** vāmahatthena kaṃsathālaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena pamāṇayuttaṃ udakaṃ siñcitvā siñcitvā parimaddanto piṇḍaṃ kareyya. **Snehānugatāti** udakasinehena anugataṃ.

Snehaparetāti udakasinehena parigatā. **Santarabāhirāti** saddhiṃ

antopadesena ceva bahipadesena ca, sabbatthakameva udakasinehena phuṭāti attho. **Na ca pagghariṇīti** na bindu bindu udakaṃ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulīhi gahetuṃ ovaṭṭikampi⁴ kātunti attho.

428. Dutiyajjhānasukha-upamāyaṃ **ubbhidodakoti** ubbhinna-udako, na heṭṭhā ubbhijjivā uggacchana-udako, antoyeva pana ubbhijjana-udakoti attho. **Āyamukhanti** āgamanamaggo. **Devoti** megho. **Kālenakālanti** kāle kāle, anvaddhamāsaṃ vā anudasāhaṃ vāti attho. **Dhāranti** vuṭṭhiṃ.

Nānuppavecceyyāti na paveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā**

ubbhijjivāti sītaṃ vāri taṃ udakarahadaṃ pūrayamānaṃ ubbhijjivā. Heṭṭhā

uggacchana-udakaṃhi uggantvā uggantvā bhijjantaṃ udakaṃ khobheti,

catūhi disāhi pavisana-udakaṃ purāṇapaṇṇatiṇakaṭṭhadaṇḍakādīhi udakaṃ

khobheti, vuṭṭhi-udakaṃ dhārānipātapupphulaṅkehi⁵ udakaṃ khobheti,

sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṃ udakaṃ imaṃ

padesaṃ pharati, imaṃ padesaṃ na pharatīti natthi, tena aphuṭokāso nāma

na hotīti. Tattha rahado viya karajakāyo, udakaṃ viya dutiyajjhānasukhaṃ.

Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

1. Upādinna kasantānanibbattiṭṭhāne (Ka)

2. Sandetuṃ (Ka)

3. Sannantassa (Sī), maddantassa (Syā), sandentassa (Ka)

4. Ovaṭṭikāyampi (Ka)

5. ...bubbulakehi (Sī)

429. Tatiyajjhānasukha-upamāyaṃ uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Sesapadadvayesu eveda nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṃkiñci uppalāṃ uppalameva, ūnakasatapattham puṇḍarīkaṃ, satapattham padumaṃ. Pattaniyamaṃ vā vināpi setaṃ padumaṃ, rattaṃ puṇḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānī**ti udakato na uggatāni. **Antonimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posīni, vaḍḍhīnīti¹ attho. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

430. Catutthajjhānasukha-upamāyaṃ **parisuddhena cetasā pariyaodātenā**ti ettha nirupakkilesaṭṭhena parisuddhaṃ. Pabhassaraṭṭhena pariyaodātaṃ veditabbaṃ. **Odātena vatthenā**ti idaṃ utupharaṇatthaṃ vuttaṃ. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇaṃ na hoti, taṅkhaṇadhotaparisuddhena utupharaṇaṃ balavaṃ hoti. Imissā hi upamāya vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddhaṃ vatthaṃ sasāsaṃ pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vatthaṃ pharati, na koci vatthassa aphuṭokāso hoti. Evaṃ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Catutthajjhānacittameva vā vatthaṃ viya², taṃsamutṭhānarūpaṃ utupharaṇaṃ viya. Yathā hi katthaci odātavatthe kāyaṃ apphusantepi taṃsamutṭhānena utunā sabbatthakameva kāyo phuṭṭho hoti, evaṃ catutthajjhānasamutṭhitena sukhumarūpena sabbatthakameva bhikkhuno karajakāyo phuṭṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

431. Pubbenivāsañāṇa-upamāyaṃ **taṃdivasaṃ katakiriyaṃ pākāṭā hotīti** taṃdivasaṃ gatagāmatayameva gahitaṃ. Tattha gāmatayaṃ gatapuriso viya pubbenivāsañāṇalābhī daṭṭhabbo. Tayo gāmā viya tayo bhavā daṭṭhabbā. Tassa purisassa tīsu gāmesu taṃdivasaṃ katakiriyaṃ āvibhāvo viya pubbenivāsāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tīsu bhavesu katakiriyaṃ āvibhāvo daṭṭhabbo.

1. Pussanti vaḍḍhantīti (Sī), phusanti vaḍḍhantīti (Syā)

2. Pārutavatthaṃ viya (Sī, Syā)

432. Dibbacakkhu-upamāyaṃ **dve agārāti** dve gharā. **Sadvārāti** sammukhadvārā¹. **Anucaṅkamanteti** aparāparam sañcarante. **Anuvicaranteti** ito cito ca vicarante, ito pana gehā nikkhamitvā etaṃ gehaṃ, etasmā vā nikkhamitvā imaṃ gehaṃ pavisanavasena pi daṭṭhabbā. Tattha dve agārā sadvārā viya cutipaṭisandhiyo, cakkhumā puriso viya dibbacakkhuññāḷābhī, cakkhumato purisassa dvinnāṃ gehānaṃ antare ṭhatvā passato dve agāre pavisa kanikkhamanaka purisānaṃ pākāṭakālo viya dibbacakkhulābhino ālokaṃ vaḍḍhetvā oloketassa cavanaka-upapajjanakasattānaṃ pākāṭakālo. Kiṃ pana te ñāṇassa pākāṭā, puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pākāṭattā pana puggalassa pākāṭāyevāti.

433. Āsavakkhayañāṇa-upamāyaṃ **pabbatasāṅkhepeti** pabbatamatthake. **Anāviloti** nikkaddamo. Sippiyo ca sambukā ca **sippisambukam**. Sakkharā ca kathalā ca **sakkharakathalam**. Macchānaṃ gumbā ghaṭṭāti **macchagumbam**. **Tiṭṭhantampi carantampi** ettha sakkharakathalam tiṭṭhantiyeva, itarāni caranti pi tiṭṭhanti pi. Yathā pana antaranāra ṭhitāsupi nisinnāsupi vijjamānāsupi² “etā gāvo caranti”ti carantiyo upādāya itarāpi caranti vuccanti. Evaṃ tiṭṭhantameva sakkharakathalam upādāya itarampi dvayaṃ tiṭṭhantanti vuttaṃ. Itarāñca dvayaṃ carantaṃ upādāya sakkharakathalampi carantanti vuttaṃ, tattha cakkhumato purisassa tīre ṭhatvā passato sippisambukādīnaṃ vibhūtakālo viya āsavānaṃ khayāya cittaṃ nīharitvā nisinnassa bhikkhuno catunnaṃ saccānaṃ vibhūtakālo daṭṭhabbo.

434. Idāni sattahākārehi salīngato saṇṇato khīṇāsavassa nāmaṃ gaṇhanto **ayaṃ vuccati bhikkhave bhikkhu samaṇo itipīti**-ādimāha. Tattha **evaṃ kho bhikkhave bhikkhu samaṇo hotīti**-ādīsu bhikkhave evaṃ bhikkhu samitapāpattā **samaṇo** hoti. Bāhitapāpattā **brāhmaṇo** hoti. Nhātakilesattā **nhātako** hoti, dhotakilesattāti attho. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi akusaladhammaṃ gatattā **vedagū** hoti, viditattāti attho. Teneva **viditāssa hontīti**-ādimāha. Kilesānaṃ sutattā **sottiyo** hoti,

1. Sannadvārābhi sammukhadvārā pannadvārā (Ka)

2. Nipajjamānāsupi (Sī, Syā, Ka)

nissutattā apahatattāti¹ attho. Kilesānaṃ ārakattā **ariyo** hoti, hatattāti attho. Tehi ārakattā **Araham** hoti, dūrībhūtattāti attho. Sesāṃ sabbattha pākaṭamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahā-assapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā

435. **Evam me sutanti** Cūḷa-assapurasuttaṃ. Tassa desanākāraṇaṃ purimasadisameva. **Samaṇasāmīcippaṭipadāti** samaṇānaṃ anucchavikā samaṇānaṃ anulomappaṭipadā.

436. **Samaṇamalānanti**-ādīsu ete dhammā uppajjamānā samaṇe maline karonti malaggahite, tasmā “samaṇamalā”ti vuccanti. Etehi samaṇā dussanti padussanti, tasmā **samaṇadosāti** vuccanti. Ete uppajjitvā samaṇe kasaṭe niroje karonti milāpentī, tasmā **samaṇakasaṭāti** vuccanti. **Āpāyikānaṃ thānānanti** apāye nibbattāpakānaṃ kāraṇānaṃ. **Duggativedaniyānanti** duggatīyaṃ vipākavedanāya paccayānaṃ. **Matajaṇṇaṃ nāmāti** manussā tikhīnaṃ ayaṃ ayena sughaṃsitvā taṃ ayacuṇṇaṃ maṃsena saddhiṃ madditvā koṇcasakuṇe khādāpentī, te uccāraṃ kātuṃ asakkontā maranti. No ce maranti, paharitvā mārentī. Atha tesāṃ kucchiṃ phāletvā naṃ udakena dhovitvā cuṇṇaṃ gahetvā maṃsena saddhiṃ madditvā puna khādāpentīti evaṃ satta vāre khādāpetvā gahitena ayacuṇṇena āvudhaṃ karonti, susikkhitā ca naṃ ayakārā bahuhatthakammamūlaṃ labhitvā karonti, taṃ matasakuṇato jātattā “matajaṇṇaṃ”ti vuccati, atitikhīnaṃ hoti. **Pītanisitanti** udakapītaṃ ceva silāya ca sunighaṃsitāṃ. **Saṅghāṭiyāti** kosiya. **Sampārutanti** pariyaṇaddhaṃ. **Sampaliveṭṭhitanti** samantato veṭṭhitāṃ.

1. Apagattattāti (Sī), āhatattāti (Syā, Ka)

437. **Rajojallikassā**ti rajojalladhārino. **Udakorohakassā**ti divasassa tikkhattum udakam orohantassa. **Rukkhamūlikassā**ti rukkhamūlavāsino. **Abbhokāsikassā**ti abbhokāsavāsino. **Ubbhaṭṭhakassā**ti uddham ṭhitakassa. **Pariyāyabhattikassā**ti māsavārena vā aḍḍhamāsavārena vā bhuñjantassa. Sabbametaṃ bāhirasamayeneva kathitaṃ. Imasmiṃ hi sāsane cīvaradharo bhikkhu saṅghāṭikoti na vuccati. Rajojalladhāraṇādivatāni¹ imasmiṃ sāsane natthiyeva. Buddhavacanassa Buddhavacanameva nāmaṃ, na mantāti. Rukkhamūliko abbhokāsikoti ettakamyeva pana labbhati. Tampi bāhirasamayeneva kathitaṃ. **Jātameva nanti** taṃdivase jātamattaṃyeva naṃ. **Saṅghāṭikam kareyyunti** saṅghāṭikam vatthaṃ nivāsetvā ca pārupitvā ca saṅghāṭikam kareyyum. Esa nayo sabbattha.

438. **Visuddhamattānaṃ samanupassatī**ti attānaṃ visujjhantaṃ passati, visuddhoti pana na tāva vattabbo. **Pāmojjaṃ āyatī**ti tuṭṭhākāro jāyati. **Pamuditassa pīṭī**ti tuṭṭhassa sakalasarīraṃ khobhayamānā pīṭi jāyati. **Pīṭimanassa kāyoti** pītisampayuttassa puggalassa nāmakāyo. **Passambhatī**ti vigatadaratho hoti. **Sukhaṃ vedetī**ti kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vediyati. **Cittaṃ samādhīyatī**ti iminā nekkhammasukhena sukhitassa cittaṃ samādhīyati, appanāpattaṃ viya hoti. **So mettāsahagatena cetasā**ti heṭṭhā kilesavasena āradhā desanā pabbate vuṭṭhavuṭṭhi² viya nadim yathānusandhinā brahmavihārabhāvanam otiṇṇā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi bhikkhave pokkaraṇī**ti Mahāsīhanādasutte maggo pokkharāṇiyā upamito, idha sāsanaṃ upamitanti veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī**ti sabbakilesānaṃ samitattā paramatthasamaṇo hotīti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷa-assapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rajojalladhāraṇādīni ca kānici (Ka)

2. Vuṭṭhavuṭṭhi (Si)

5. Cūlayamakavagga

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. **Evam me sutanti** Sāleyyakasuttaṃ. Tattha **Kosalesūti** Kosalā nāma jānapadino rājakumārā. Tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīsaddena Kosalāti vuccati, tasmim Kosalesu janapade. Porāṇā panāhu—yasmā pubbe Mahāpanādaṃ rājakumāraṃ nānānāṭakāni disvā sitamattampi akarontaṃ sutvā rājā āha “yo mama puttaṃ hasāpeti, sabbālaṅkārena naṃ alaṅkaromī”ti. Tato naṅgalānipi chaḍḍetvā mahājanakāye sannipatite¹ manussā sātirekāni² sattavassāni nānākīḷikāyo dassetvā naṃ hasāpetum nāsakkhimṃsu. Tato Sakko devanaṭaṃ pesesi, so dibbanāṭakaṃ dassetvā hasāpesi. Atha te manussā attano attano vasanokāsābhimukhā pakkamimṃsu. Te paṭipathe mittasuhajjādayo disvā paṭisanthāraṃ karontā “kacci bho kusalaṃ, kacci bho kusalan”ti āhamṃsu, tasmā taṃ “kusalaṃ kusalan”ti vacanaṃ upādāya so padeso Kosalāti vuccatīti.

Cārikaṃ caramānoti aturitacārikaṃ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṃghena saddhinti** sataṃ vā sahaṃsaṃ vā sataṃsahaṃsaṃ vāti evaṃ aparicchinnena mahatā bhikkhusaṃghena saddhim. **Brāhmaṇagāmoti** brāhmaṇānaṃ samosaraṇagāmopi brāhmaṇagāmoti vuccati brāhmaṇānaṃ bhogaṇagāmopi. Idha samosaraṇagāmo³ adhippeto. **Tadavasari**ti taṃ avasari, sampattoti attho. Vihāro panettha aniyāmito, tasmā tassa avidūre Buddhānaṃ anucchaviko eko vanasaṇḍo bhavissati, Satthā taṃ vanasaṇḍaṃ gatoti veditabbo. **Assosunti** suṇimṃsu upalabhimṃsu. Sotadvārasampattavacananiḅghosaṇusārena jānimṃsu. **Khoti** avadhāraṇatthe padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena

1. Mahājanakāyo sannipati, te (Ka)

2. Atirekāni (Sī, Syā, Ka)

3. Idha samosaraṇagāmoti brāhmaṇānaṃ vasanaṇagāmo (Ka)

assosumyeva, na nesaṃ koci savanantarāyo ahoṣīti ayamatto veditabbo. Padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva.

Idāni yamatto assosum, taṃ pakāsetum **samaṇo khalu bho Gotamoti-** ādi vuttaṃ. Tattha samitapāpattā **samaṇoti** veditabbo. **Khalūti** anussavanatthe nipāto. **Bhoti** tesaṃ aññamaññaṃ ālapanamattaṃ. **Gotamoti** Bhagavato gottavasena paridīpanaṃ. Tasmā **samaṇo khalu bho Gotamoti** ettha samaṇo kira bho Gotamagottoti evamatto daṭṭhabbo. **Sakyaputtoti** idaṃ pana Bhagavato uccākulaparidīpanaṃ. **Sakyakulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ, kenaci pārijuññaṇa anabhibhūto aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya saddhāpabbajitoti vuttaṃ hoti. Tato paraṃ vuttatthameva. **Taṃ kho panāti** itthambhūtākhyānatthe upayogavacanāṃ, tassa kho pana bho Gotamassāti attho. **Kalyāṇoti** kalyāṇaguṇasamannāgato, seṭṭhoti vuttaṃ hoti. **Kittisaddoti** kittiyeva, thutighoso vā. **Abbhuggatoti** sadevakāṃ lokaṃ ajjhottharivā uggato. Kinti? “Itipi so Bhagavā -pa- Buddho Bhagavā”ti.

Tatrāyaṃ padasambandho—so Bhagavā itipi arahāṃ, itipi Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Tattha ārakattā, arīnaṃ, arānaṃ ca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so Bhagavā arahanti veditabboti-ādinaṃ nayena mātikaṃ nikkhipitvā sabbāneva etāni padāni Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vitthāritānīti tato tesaṃ vitthāro gahetabbo.

Sādhu kho panāti sundaraṃ kho pana, atthāvahaṃ sukhāvahanti vuttaṃ hoti. **Tathārūpānaṃ arahatanti** yathārūpo so bhavaṃ Gotamo, evarūpānaṃ anekehipi kappakoṭisatasahashehi dullabhadassanānaṃ byāmapabhāparikkhittehi asīti-anubyañjanaratanapaṭimaṇḍitehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavarehi samākiṇṇamanoramasarīrānaṃ atappakadassanānaṃ atimadhuradhammanigghosānaṃ yathābhūtaguṇādhigamena loka arahantoti laddhasaddānaṃ arahataṃ. **Dassanaṃ hotīti** pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hoti. Sace pana aṭṭhaṅgasamannāgatena brahmassarena

dhammaṃ desentassa ekaṃ padampi sotuṃ labhissāma, sādhutaraṃyeva bhavissatīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamimsūti sabbakiccāni pahāya tuṭṭhamānasā āgamaṃsu. **Etadavocuntī** duvidhā hi pucchā agārikapucchā anagārikapucchā ca. Tattha “kiṃ bhante kusalaṃ, kiṃ akusalan”ti iminā nayena agārikapucchā āgatā. “Ime kho bhante pañcupādānakkhandhā”ti iminā nayena anagārikapucchā. Ime pana attano anurūpaṃ agārikapucchāṃ pucchantā etaṃ “ko nu kho bho Gotama hetu ko paccayo”ti-ādivacanaṃ avocuṃ, tesaṃ Bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetuṃ, evaṃ saṃkhitteneva tāva pañhaṃ vissajjento **adhammacariyāvisamacariyāhetu kho gahapatayoti**-ādimāha. Kasmā pana Bhagavā yathā na sallakkhenti, evaṃ vissajjesīti. Paṇḍitamānikā hi te āditova mātikaṃ aṭṭhapetvā yathā sallakkhenti, evaṃ atthe vitthārite desanaṃ uttānikāti maññantā avajānanti, mayampi kathentā evameva katheyyāmāti vattāro bhavanti, tena nesaṃ Bhagavā yathā na sakkonti sallakkhetuṃ, evaṃ saṃkhitteneva tāva pañhaṃ vissajjesi, tato sallakkhetuṃ asakkontehi vitthāradesanaṃ yācito vitthārena desetum **tena hi gahapatayoti**-ādimāha. Tattha **tena hīti** kāraṇatthe nipāto, yasmā maṃ tumhe yācatha, tasmāti attho.

440. **Tividhanti** tīhi koṭṭhāsehi. **Kāyenāti** kāyadvārena.

Adhammacariyāvisamacariyāti adhammacariyasaṅkhātā visamacariyā.

Ayaṃ panettha padattho, adhammassa cariyā adhammacariyā, adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti visamacariyā. Adhammacariyā ca sā visamacariyā cāti adhammacariyāvisamacariyā. Etenupāyena sabbesu kaṇhasukkapadesu attho veditabbo. **Luddoti** kakkhaḷo. **Dāruṇoti** sāhasiko. **Lohitapāṇīti** paraṃ jīvita voropentassa pāṇi¹ lohiteṇa lippanti². Sacepi na lippanti², tathāvidho lohitapāṇīteva vuccati. **Hatappahate niviṭṭhoti** hate ca parassa

1. Pāṇi (Ka)

2. Limpati (Syā, Ka)

pahāradāne, pahate ca paramāraṇe nivīṭṭho. **Adayāpannoti** nikkaruṇaṭaṃ āpanno.

Yaṃ taṃ parassāti yaṃ taṃ parassa santakaṃ. **Paravittūpakaraṇanti** tasseva parassa vittūpakaraṇaṃ tuṭṭhijananāṃ parikkhārabhaṇḍakaṃ. **Gāmagataṃ vāti** antogāme vā ṭhapitaṃ. **Araññagataṃ vāti** araṇṇe rukkhaggaṇḍapabbatamatthakādīsu vā ṭhapitaṃ. **Adinnanti** tehi parehi kāyena vā vācāya vā adinnaṃ. **Theyyasaṅkhātanti** ettha **thenoti** coro. Thenassa bhāvo theyyaṃ, avaharaṇacittassetāṃ adhivacanaṃ. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekaṃ, koṭṭhāsassetāṃ adhivacanaṃ, “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti-ādīsu¹ viya. Theyyañca taṃ saṅkhātāñcāti theyyasaṅkhātāṃ, theyyacittasaṅkhāto eko cittaakoṭṭhāsoti attho. Karaṇatthe cetāṃ paccattavacanaṃ, tasmā theyyasaṅkhātenāti atthato daṭṭhabbaṃ.

Māturakkhitāti-ādīsu yaṃ pitari naṭṭhe vā mate vā ghāsacchādanādīhi paṭijaggamānā² vayapattaṃ kulaghare dassāmīti³ mātā rakkhati, ayaṃ māturakkhitā nāma. Etenupāyena **piturakkhitā**dayopi veditabbā. Sabhāgakulāni pana kucchigatesupi gabbhesu katikaṃ karonti “sace mayhaṃ putto hoti, tuyhaṃ dhītā, aññattha gantuṃ na labhissati, mayhaṃ puttasseva hotū”ti. Evaṃ gabbhepi pariggahitā **sassāmikā** nāma. “Yo itthannāmaṃ itthiṃ gacchati, tassa ettako daṇḍo”ti evaṃ gāmaṃ vā⁴ gehaṃ vā vīthiṃ vā uddissa ṭhapitadaṇḍā, sā **saparidaṇḍā** nāma. **Antamaso mālāguṇaparikkhittāpīti**⁵ yā sabbantimena paricchadena “esā me bhariyā bhavissati”ti saññāya tassā upari kenaci mālāguṇaṃ khipantena mālāguṇamattenāpi parikkhittā hoti. **Tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hotīti** evarūpāsu itthīsu sammādiṭṭhisutte vuttamicchācāralakkhaṇavasena vītikkamaṃ kattā hoti.

Sabhāgatoti⁶ sabhāyaṃ ṭhito. **Parisāgatoti**⁷ parisāyaṃ ṭhito. **Ñātimajjhagatoti** dāyādānaṃ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagatoti** senīnaṃ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagatoti** rājakulassa majjhe mahāvinicchaye

1. Khu 1. 411 piṭṭhe.

4. Nāmaṃ vā (Syā, Ka)

6. Sabhāgatoti (Sī, Syā)

2. Paṭijaggiyamānaṃ (Ka)

5. Mālāguṇaparikkhittāpīti (Ka)

7. Parisāgatoti (Sī, Syā)

3. Nessāmīti (Syā)

ṭhito. **Abhinī**toti pucchanatthāya nīto. **Sakkipuṭṭ**hoti sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametam¹. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādi hetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisanti** lābho adhippeto. **Kiñcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ, antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapīṇḍādimattakassapi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsita** hotīti jānantoyeva musāvādaṃ kattā hoti.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ itoti vuttānaṃ santike sutam hoti, tesaṃ bhedāya. **Amūsaṃ bhedāyā**ti yesaṃ amutrāti vuttānaṃ santike sutam hoti, tesaṃ bhedāya. **Iti samaggānaṃ vā bhedakā**ti evaṃ samaggānaṃ vā dvinnam saḥāyakānaṃ bhedaṃ kattā. **Bhinnānaṃ vā anuppadātā**ti suṭṭu kataṃ tayā, taṃ pajahantena katipāheneva te mahantaṃ anattamaṃ kareyyāti evaṃ bhinnānaṃ puna asaṃsandanāya anuppadātā upatthambhetā kāraṇaṃ dassetāti attho. Vaggo ārāmo abhiratiṭṭhānamassati **vaggārāmo**. **Vaggaratoti** vaggesu rato. Vagge disvā vā sutvā vā nandatīti **vagganandī**. **Vaggakaraṇiṃ vācanti** yā vācā samaggepi satte vagge karoti bhindati, taṃ kalahakāraṇaṃ vācaṃ bhāsita hoti.

Aṇḍakāti² yathā sadosa rukkhe aṇḍakāni uṭṭhahanti, evaṃ sadosatāya khamānāvambhanādivacanāni aṇḍakā jāta. **Kakkasā**ti pūtikā. Yathā nāma pūtikarukkho kakkaso hoti paggharita cuṇṇo, evaṃ kakkasā hoti, sotaṃ ghaṃsamānā viya pavisati. Tena vuttaṃ “kakkasā”ti. **Parakaṭukā**ti paresaṃ kaṭukā amanāpā dosajananī. **Parābhisajjanī**ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya mamesu vijjhitaṃ paresaṃ abhisajjanī gantukāmānampi gantuṃ adatvā lagganakārī. **Kodhasāmantā**ti kodhassa āsannā. **Asamādhisaṃvattanikā**ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṃvattanikā. Iti sabbāneva tāni sadosavācāya vevacanāni.

Akālavādīti akālena vattā. **Abhūtavādī**ti yaṃ natthi, tassa vattā. **Anatthavādī**ti akāraṇanissitaṃ vattā. **Adhammavādī**ti asabhāvaṃ

1. Ālapanamattaṃ (Ka)

2. Kaṇḍakāti (Ka) Abhi-Ṭṭha 1. 425 piṭṭhe passitabban.

vattā. **Avinayavādī**ti asaṃvaravinayapaṭisaṃyuttassa vattā. **Anidhānavati vācanti** hadayamañjūsāyaṃ nidhetuṃ ayuttaṃ vācaṃ bhāsitaṃ hoti. **Akālenāti** vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. **Anapadesanti** suttāpadesavirahitaṃ. **Apariyantavatinti** aparicchedaṃ, suttaṃ vā jātaṃ vā nikkhipitvā tassa upalabbhaṃ vā upamaṃ vā vatthuṃ vā āharitvā bāhirakathāyeva katheti, nikkhittaṃ nikkhittameva hoti. “Suttaṃ nu kho katheti jātaṃ nu kho, nassa antaṃ vā koṭiṃ vā passāmā”ti vattabbataṃ āpajjati. Yathā vaṭarukkkhasākhānaṃ gatagataṭṭhāne pārohaṃ otaranti, otiṇṇotiṇṇaṭṭhāne sampajjitvā puna vaḍḍhantiyeva. Evaṃ aḍḍhajojanampi yojanampi gacchantiyeva, gacchante gacchante pana mūlarukkho vinassati, paveni jātakāva tiṭṭhanti. Evamayampi Nigrodhadhammakathiko nāma hoti, nikkhittaṃ nikkhittamattameva ¹katvā passeneva pariharanto gacchati¹. Yo pana bahumpi bhaṇanto etadatthamidaṃ vuttanti āharitvā jānāpetuṃ sakkoti, tassa kathetuṃ vaṭṭati. **Anatthasaṃhitanti** na atthanissitaṃ.

Abhijjhātā hotīti abhijjhāya oloketā hoti. **Aho vatāti** patthanatthe nipāto. Abhijjhāya olokitamattakena cettha kammappathabhedo na hoti. Yadā pana “aho vatidaṃ mama santakaṃ assa, ahaṃ ettha vasaṃ vatteyyan”ti attano pariṇāmeti, tadā kammappathabhedo hoti, ayamidha adhippeto.

Byāpannacittoti vipannacitto pūtibhūtacitto. **Paduṭṭhamanasāṅkappoti** dosena duṭṭhacittasaṅkappo. **Haññantūti** ghātiyantu. **Vajjhantūti** vadhaṃ pāpuṇantu. **Mā vā ahesunti** kiñcipi mā ahesuṃ. Idhāpi kopamattakena kammappathabhedo na hoti. Haññantūti-ādicintaneneva hoti, tasmā evaṃ vuttaṃ.

Micchādiṭṭhikoti akusaladassano. **Viparītadassanoti** vipallatthadassano. **Natthi dinnanti** dinnassa² phalābhāvaṃ sandhāya vadati. **Yiṭṭhaṃ** vuccati mahāyāgo. **Hutanti** paheṇakasakkāro³ adhippeto, tampi ubhayaṃ

1-1. Katvā katipaye passeneva pariharanto katipaye gacchati (Ka)

2. Dānassa (Ka)

3. Pahonakasakkāro (Syā, Ka)

phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭānanti** sukatadukkaṭānaṃ¹, kusalākusalānanti attho. **Phalaṃ vipākoti** yaṃ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṃ natthīti vadati. **Natthi ayaṃ lokoti** paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthi. **Natthi paro lokoti** idha loka ṭhitassapi paraloko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitāti** tesu sammāpaṭipattimicchapaṭipattīnaṃ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātikāti** cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti** ye imaṇca lokam paraṇca lokam abhivisiṭṭhāya paññāya sayaṃ paccakkham katvā pavedenti, te natthīti Sabbaññubuddhānaṃ abhāvaṃ dīpeti, ettāvataṃ dasavatthukā micchādīṭṭhi kathitā hoti.

441. **Pāṇātipātaṃ pahāyāti**-ādayo satta kammaṭṭhā Cūlahatthipade vittharītā. Anabhihādayo uttānatthāyeva.

442. **Sahabyataṃ upapajjeyyanti** sahabhāvaṃ upagaccheyyaṃ. **Brahmakāyikānaṃ devānanti** paṭhamajjhānabhūmidevānaṃ. **Ābhānaṃ devānanti** ābhā nāma visum natthi, parittābha-appamaṇābha-ābhassarānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Parittābhānanti**-ādi pana ekato aggahetvā tesameva bhedato gahaṇaṃ. **Parittasubhānanti**-ādīsupi eseva nayo. Iti Bhagavā āsavakkhayaṃ dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi.

Idha ṭhatvā pana devalokā samānetabbā, tissannaṃ tāva jhānabhūmīnaṃ vasena nava brahmalokā, pañca suddhāvāsā, catūhi arūpehi saddhiṃ navāti aṭṭhārasa, vepphalehi saddhiṃ ekūnavīsati, te asaṇṇaṃ² pakkipitvā vīsati brahmalokā honti, evaṃ chahi kāmāvacarehi saddhiṃ chabbīsati devalokā nāma, tesam sabbesampi Bhagavatā dasakusalakammaṭṭhehi nibbatti dassitā.

Tattha chasu tāva kāmāvacaresu tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vipākeneva nibbatti hoti. Uparidevalokānaṃ pana ime kammaṭṭhā upanissayavasena

1. Sukaṭadukkaṭānanti sukatadukkaṭānaṃ (Sī), sukaṭadukkaṭānanti sukaṭadukkaṭānaṃ (Syā)

2. Asaṇṇe (Ka)

kathitā. Dasa kusalakammāpathā hi sīlaṃ, sīlavato ca kaṣiṇaparikkammaṃ ijjhatīti. Sīle paṭiṭṭhāya kaṣiṇaparikkammaṃ katvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbattati, dutiyādīni bhāvetvā dutiyajjhānabhūmi-ādīsu nibbattati, rūpāvacarajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiṇiṃ paṭiṭṭhito pañcasu Suddhāvāsesu nibbattati, rūpāvacarajjhānaṃ pādakaṃ katvā arūpāvacarasamāpattiṃ nibbattetvā catūsu Arūpesu nibbattati, rūpārūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Asaññabhavo pana bāhirakānaṃ tāpasaparibbājakānaṃ āciṇṇoti idha na niddiṭṭho. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāleyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. **Evaṃ me sutanti** Verañjakasuttaṃ. Tattha **Verañjakāti** Verañjavāsino. **Kenacideva karaṇīyenāti** kenacideva aniyamitakiccena. Sesaṃ sabbaṃ purimasutte vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṃ hi idha **adhammacārī visamacārī**ti evaṃ puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Purimasutte dhammādhiṭṭhānāti ayaṃ viseso. Sesaṃ tādisamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Verañjakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. **Evaṃ me sutanti** Mahāvedallasuttaṃ. Tattha **āyasmāti** sagāravasappatissavacanametam. **Mahākoṭṭhikoti** tassa therassa nāmaṃ. **Paṭisallānā vuṭṭhiti**ti phalasamāpattito vuṭṭhito. **Duppañño duppaññoti** ettha paññāya duṭṭhaṃ nāma natthi, appañño nippaññoti attho. **Kittāvatā nu khoti** karaṇaparicchedapucchā, kittakena nu kho evaṃ

vuccatīti attho. Pucchā ca nāmesā aditṭhajotanāpucchā
 diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā
 kathetukamyatāpucchāti pañcavidhā hoti. Tāsaṃ idam nānākaraṇam—

“Katamā **aditṭhajotanāpucchā**, pakatiyā lakkhaṇam aññātam hoti
 aditṭham atulitam atīritam avibhūtam avibhāvitam, tassa ñāṇāya dassanāya
 tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañham pucchati, ayaṃ
 aditṭhajotanāpucchā.

Katamā **diṭṭhasaṃsandanāpucchā**, pakatiyā lakkhaṇam ñātam hoti
 diṭṭham tulitam tīritam vibhūtam vibhāvitam, aññehi paṇḍitehi saddhim
 saṃsandanatthāya pañham pucchati, ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā **vimaticchedanāpucchā**, pakatiyā saṃsayapakkhando¹ hoti
 vimatipakkhando dvelhakajāto “evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho,
 katham nu kho”ti, so vimaticchedanatthāya pañham pucchati, ayaṃ
 vimaticchedanāpucchā”².

“Tam kiṃ maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vāti, aniccaṃ
 bhante”ti³ evarūpā anumatiṃ gahetvā dhammadesanākāle pucchā
anumatipucchā nāma.

“Cattārome bhikkhave satipaṭṭhānā, katame cattāro”ti⁴ evarūpā
 bhikkhusaṃgham sayameva pucchitvā sayameva vissajjetukāmassa pucchā
kathetukamyatāpucchā nāma. Tāsu idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā.

Thero hi attano divāṭṭhāne nisīditvā sayameva pañham samuṭṭhapetvā
 sayam vinicchinanto idam suttaṃ ādito paṭṭhāya matthakam pāpesi. Ekacco
 hi pañham samuṭṭhāpetumyeva sakkoti na nicchetum, ekacco nicchetum
 sakkoti na samuṭṭhāpetum, ekacco ubhayampi na sakkoti, ekacco ubhayampi
 sakkoti. Tesu thero ubhayampi sakkotiyeva. Kasmā? Mahāpaññātāya.
 Mahāpaññaṃ nissāya hi imasmiṃ sāsane Sāriputtatthero,
 Mahākaccānatthero, Puṇṇatthero, Kumārakassapatthero, Ānandatthero,
 ayameva āyasmāti sambahulā therā visesaṭṭhānam adhigatā, na hi sakkā
 yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena

1. Saṃsayapakkhanno (Sī, Syā)

3. Vi 3. 19 piṭṭhe.

2. Khu 7. 263; Khu 8. 50 piṭṭhādīsu.

4. Saṃ 3. 150 piṭṭhe.

bhikkhunā sāvakaṇāṃ sāvakaṇāṃ matthakaṃ pāpuṇitum, mahāpaññaṇa pana sakkāti¹ mahāpaññaṇatāya **Sāriputtatthero** taṃ ṭhānaṃ adhigato, paññaṇa hi therena sadiso natthi, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇāṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññaṇaṃ yadidaṃ Sāriputto”ti².

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññaṇa samannāgatena bhikkhunā Bhagavatā saṃkhittena bhāsitaṃ sabbaññaṇaṇa saddhim saṃsanditvā samānetvā vitthārena atthaṃ vibhajetum, mahāpaññaṇa pana sakkāti mahāpaññaṇatāya **Mahākaccānatthero** tattha paṭibalo jāto, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇāṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitaṃ vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ Mahākaccāno”ti³.

Tathā na sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññaṇa samannāgatena bhikkhunā dhammakathaṃ kathentena dasa kathāvatthūni āharitvā⁴ satta visuddhiyo vibhajantena dhammakathaṃ kathetum, mahāpaññaṇa pana sakkāti mahāpaññaṇatāya **Puṇṇatthero** catuparisamajjhe alaṅkatadhammāsane cittabījaniṃ gahetvā nisinno līlāyanto Puṇṇacando viya dhammaṃ kathesi, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇāṃ bhikkhūnaṃ dhammakathikānaṃ yadidaṃ Puṇṇo Mantāniputto”ti⁵.

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññaṇa samannāgato bhikkhu dhammaṃ kathento ito vā etto vā anukkamitvā yaṭṭhikoṭṭiṃ gahetvā andho viya ekapadikaṃ daṇḍakasetum āruḷho viya ca gacchati, mahāpaññaṇo pana catuppadikaṃ gāthaṃ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā⁵ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ gahetvā heṭṭhupariyaṃ karonto kathesi, mahāpaññaṇatāya pana **Kumārakassapatthero** catuppadikaṃ gāthaṃ nikkhipitvā upamā ca kāraṇāni ca āharitvā tehi saddhim yojento jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya Sinerumatthake vaṭṭisahassaṃ telapadīpaṃ jālento viya Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ heṭṭhupariyaṃ

1. Sakkoti (Ka) evamuparipi.

2. Am 1. 13 piṭṭhe.

3. Am 1. 24 piṭṭhe.

4. Ārabhitvā (Syā, Ka)

5. Osāretvā (Sī, Syā)

karonto kathesi, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ cittakathikānaṃ yadidaṃ Kumārakassapo”ti¹.

Tathā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgato bhikkhu catūhi māsehi catuppadikampi gāthaṃ gahetuṃ na sakkoti, mahāpaṇṇo pana ekapade ṭhatvā padasatampi padasahassampi gaṇhāti, **Ānandatthero** pana mahāpaññatāya ekapaduddhāre ṭhatvā sakiṃyeva sutvā puna apucchanto saṭṭhi padasahassāni pannarasa gāthāsahassāni valliya pupphāni ākaḍḍhitvā gaṇhanto viya ekappahāreneva gaṇhāti, gahitagahitaṃ pāsāṇe khatalekhā viya, suvaṇṇaghaṭe pakkhittasīhavasā viya ca gahitākāreneva tiṭṭhati, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ gatimantānaṃ yadidaṃ Ānando. Satimantānaṃ. Dhitimantānaṃ. Bahussutānaṃ. Upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ Ānando”ti¹.

Na hi sakkā yāya vā tāya vā appamattikāya paññāya samannāgatena bhikkhunā catupaṭṭisambhidāpabhedassa matthakaṃ pāpuṇituṃ, mahāpaññena pana sakkāti mahāpaññatāya **Mahākoṭṭhitatthero**² adhigamaparipucchāsavanapubbayogānaṃ vasena anantanayussadaṃ paṭṭisambhidāpabhedanāṃ patto, teneva naṃ Bhagavā etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ paṭṭisambhidāpattānaṃ yadidaṃ Mahākoṭṭhito”ti¹.

Iti thero mahāpaññatāya pañhaṃ samuṭṭhāpetumpi nicchetumpi ubhayampi sakkoti, so divaṭṭhāne nisīditvā sayameva sabbapaṇhe samuṭṭhāpetvā sayanā vinicchinto idaṃ suttaṃ ādīto paṭṭhāya matthakaṃ pāpetvā “sobhanā vata ayaṃ dhammadesanā, jeṭṭhabhātikena naṃ Dhammasenāpatinā saddhiṃ saṃsandissāmi, tato ayaṃ dvinnampi amhākaṃ ekamatiyā ekajjhāsayena ca ṭhapitā atigarukā bhavissati pāsāṇacchattasadisā, caturoghanittharaṇatthikānaṃ titthe ṭhapitanāvā viya maggagamanatthikānaṃ³ saḥassayutta-ājaññaratho viya bahupakārā bhavissati”ti diṭṭhasaṃsandanattham pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “tāsu idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā”ti.

1. Am 1. 25 piṭṭhe.

2. Mahākoṭṭhikatthero (Syā, Ka)

3. Saggagamanatthikānaṃ (Sī, Syā)

Nappajānātīti ettha yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatīti ayamatto. Esa nayo sabbattha. **Idaṃ dukkhanti nappajānātī**ti idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, ito uddhaṃ natthīti dukkhasaccaṃ yāthāvasarasalakkaḥato na pajānāti. **Ayaṃ dukkhasamudayo**ti ito dukkhaṃ samudetīti pavattidukkhapabhāvikā¹ taṇhā samudayasaccanti yāthāvasarasalakkaḥato na pajānāti. **Ayaṃ dukkhanirodho**ti idaṃ dukkhaṃ ayaṃ dukkhasamudayo ca idaṃ nāma ṭhānaṃ patvā nirujjhatīti ubhinnaṃ appavatti nibbānaṃ nirodhasaccanti yāthāvasarasalakkaḥato na pajānāti. **Ayaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadāti** ayaṃ paṭipadā dukkhanirodhaṃ gacchatīti maggasaccaṃ yāthāvasarasalakkaḥato na pajānātīti. Anantaravārepi imināva nayena attho veditabbo. Saṅkhepato panettha catusaccakammaṭṭhāniko puggalo kathitoti veditabbo.

Ayaṃ hi ācariyasantike cattāri saccāni savanato uggaṇhāti, ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakā dhammā dukkhasaccaṃ, taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nibbānaṃ nirodhasaccaṃ, dukkhasaccaṃ pari jānanto samudayasaccaṃ pajahanto nirodhapāpano maggo maggasaccanti evaṃ uggaḥetvā abhinivisati. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ, vaṭṭe abhiniveso hoti, no vivaṭṭe, tasmā ayaṃ abhinivisa māno dukkhasacce abhinivisati.

Dukkhasaccaṃ nāma rūpādayo pañcakkhandhāti vavatthapetvā dhātukammaṭṭhānavasena otaritvā “cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpaṃ”ti vavatthapeti. Tadārammaṇā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ nāmanti evaṃ yamakatālakkhandhaṃ bhindanto viya “dveva ime dhammā nāmarūpaṃ”ti vavatthapeti. Taṃ panetaṃ na ahetukaṃ sahetukaṃ sappaccayaṃ, ko cassa paccayo avijjādayo dhammāti evaṃ paccaye ceva paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā “sabbepi dhammā hutvā abhāvaṭṭhena aniccā”ti aniccalakkaḥaṃ āropeti, tato udayavayappaṭipīḷanākārena dukkhā, avasavattanākārena anattāti tilakkaḥaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammasanto lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti.

1. Samudeti pavattetīti dukkhapabhāvikā (Sī)

Maggakkhaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. So tīni saccāni kiccato paṭivijjhati, nirodhaṃ ārammaṇato. Tasmim cassa khaṇe ahaṃ dukkhaṃ pariñānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemīti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi. Etassa pana pariggaṇhantasseva maggo tīsu saccesu pariññādikiccaṃ sādhentova nirodhaṃ ārammaṇato paṭivijjhatīti.

Tasmā paññavāti vuccatīti ettha heṭṭhimakoṭiyā sotāpanno uparimakoṭiyā khīṇāsavo paññavāti niddiṭṭho. Yo pana Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ Pāḷito ca atthato ca anusandhito ca pubbāparato ca uggahetvā heṭṭhupariyaṃ karonto vicarati, aniccadukkhānattavasena pariggahamattampi natthi, ayaṃ paññavā nāma, duppañño nāmāti? Viññāṇacarito nāmesa, paññavāti na vattabbo. Atha yo tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sammasanto ajja ajjeva arahattanti carati, ayaṃ paññavā nāma, duppañño¹ nāmāti? Bhajāpiyamāno paññavāpakkaṃ bhajati. Sutte pana paṭivedhova kathito.

Viññāṇaṃ viññāṇanti idha kiṃ pucchati? Yena viññāṇena saṅkhāre sammasitvā esa paññavā nāma jāto, tassa āgamanavipassanā viññāṇaṃ kammaṅkarakacittaṃ² pucchāmīti² pucchāmīti pucchati. **Sukhantipi vijānātīti** sukhavedanampi vijānāti. Uparipadadvayepi eseṇa nayo. Iminā thero “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātī”ti³ādinaṃ nayena āgatavedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tassattho Satipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbo.

1. Na duppañño (Sī, Syā)

2. Tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇa kammaṅkarakacittaṃ (Sī), tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇaṃ kammaṅkarakacittaṃ (Syā)

3. Ma 1. 75; Dī 2. 236 piṭṭhesu.

Saṃsaṭṭhāti ekuppādādilakkhaṇena saṃyogaṭṭhena¹ saṃsaṭṭhā, udāhu visamsaṭṭhāti pucchati. Ettha ca thero maggapaññaṇa vipassanāviññāṇaṇcāti ime dve lokiyalokuttaradhamme missetvā bhūmantaraṃ bhinditvā samayaṃ ajānanto viya pucchati na veditabbo. Maggapaññaṇa pana maggaviññāṇaṇa, vipassanāpaññaṇa ca vipassanāviññāṇaṇeva saddhiṃ saṃsaṭṭhabhāvaṃ pucchati veditabbo. Theropissa tamevatthaṃ vissajjento **ime dhammā saṃsaṭṭhā**ti-ādimāha. Tattha **na ca labbhā imesaṃ dhammā**nanti imesaṃ lokiyamaggakkhaṇepi lokuttaramaggakkhaṇepi ekato uppannaṃ dvinnāṃ dhammānaṃ. **Vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti visuṃ visuṃ katvā vinivattitvā, ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā nānākaraṇaṃ dassetuṃ na sakkāti attho. Tesāṃ tesāṃ pana dhammānaṃ visayo nāma atthi. Lokiyadhammaṃ patvā hi cittaṃ jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgaṃ, lokuttaraṃ patvā paññaṃ.

Sammāsambuddhopi hi lokiyadhammaṃ pucchanto “bhikkhu tvaṃ katamaṃ paññaṃ adhigato, kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ, udāhu dutiya tatiya catuttha maggapaññaṃ”ti na evaṃ pucchati. Kiṃ phasso tvaṃ bhikkhu kiṃ vedano kiṃ saññaṃ kiṃ cetanoti na ca pucchati, cittavasena pana “kiṃ citto tvaṃ bhikkhū”ti² pucchati. Kusalākusalaṃ paññaṇapetopi “manopubbaṅgaṃ dhammā, manoseṭṭhā manomayā”ti¹ ca, “katame dhammā kusalā. Yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti⁴ ca evaṃ cittavaseneva paññaṇpeti. Lokuttaraṃ pucchanto pana kiṃ phasso tvaṃ bhikkhu, kiṃ vedano, kiṃ saññaṃ, kiṃ cetanoti na pucchati. Katamā te bhikkhu paññaṃ adhigatā, kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ, udāhu dutiyatatiyacatutthamaggapaññaṇti evaṃ paññaṇvaseneva pucchati.

Indriyasamyuttepi “pañcimāni bhikkhave indriyāni, katamāni pañca, saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Kattha ca bhikkhave saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sotāpattiyaṅgesu ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca bhikkhave vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sammappadhānesu ettha vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca bhikkhave satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu satipaṭṭhānesu ettha satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca bhikkhave samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu jhānesu ettha samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca bhikkhave paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu ariyasaccesu ettha

1. Saṃsaggena (Sī)

3. Khu 1. 13 Dhammapade.

2. Vi 1. 72 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

paññindriyaṃ daṭṭhabban”¹. Evaṃ saviśayasmimīyeva lokiyalokuttarā dhammā kathitā.

Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcomesu sahāyesu nakkhattaṃ kīḷissāmāti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”²ti gehe vicāreti. Dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”²ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkāradīni dethā”²ti vicāreti, evamevaṃ kho saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggaḥaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajāṇanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti.

Iti paṭisambhidāpattānaṃ agge ṭhapito Mahākoṭṭhitatthero lokiyadhammaṃ pucchanto cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pucchi, lokuttaradhammaṃ

1. Saṃ 3. 172 piṭṭhe.

pucchanto paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pucchi,
Dhammasenāpatisāriputtattheropi tatheva vissajjesīti.

Yaṃ hāvuso pajānātīti yaṃ catusaccadhammaṃ idaṃ dukkhanti-ādinā
nayena maggapaññaṃ pajānāti. **Taṃ vijānātīti** maggaviññāṇampi tatheva taṃ
vijānāti. **Yaṃ vijānātīti** yaṃ saṅkhāragataṃ aniccanti-ādinā nayena
vipassanāviññāṇaṃ vijānāti. **Taṃ pajānātīti** vipassanāpaññaṃpi tatheva taṃ
pajānāti. **Tasmā ime dhammāti** tena kāraṇena ime dhammā. **Saṃsaṭṭhāti**
ekuppāda-ekanirodha-ekavatthuka-ekārammaṇatāya saṃsaṭṭhā.

Pañña bhāvetabbāti idaṃ maggapaññaṃ sandhāya vuttaṃ,
taṃsampayuttaṃ pana viññāṇaṃ tāya saddhiṃ bhāvetabbameva hoti.
Viññāṇaṃ pariññeyyanti idaṃ vipassanāviññāṇaṃ sandhāya vuttaṃ,
taṃsampayuttaṃ pana paññaṃ tena saddhiṃ pariñānitabbāva hoti.

450. **Vedanā vedanāti** idaṃ kasmā pucchati? Vedanālakkhaṇaṃ
pucchissāmīti pucchati. Evaṃ santepi tebhūmikasammasanacāra vedanāva¹
adhippetāti sallakkhetabbā. **Sukhampi vedetīti** sukhaṃ ārammaṇaṃ vedeti
anubhavati. Parato padadvayepi ese va nayo. “Rūpaṇca hidaṃ Mahāli
ekantadukkhaṃ abhavissa, dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ
anavakkantaṃ sukhena, na yidaṃ sattā rūpasmiṃ sārājjeyyuṃ. Yasmā ca
kho Mahāli rūpaṃ sukhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ anavakkantaṃ
dukkhena, tasmā sattā rūpasmiṃ sārājanti, sārāgā saṃyujjanti, saṃyogā
saṃkilissanti. Vedanā ca hidaṃ, saññaṃ, saṅkhārā, viññāṇaṃ ca hidaṃ
Mahāli ekantadukkhaṃ abhavissa -pa- saṃkilissanti”²ti³ iminā hi³
Mahālisuttapariyāyena idha ārammaṇaṃ sukhaṃ dukkhaṃ
adukkhamasukhanti kathitaṃ. Apica purimaṃ sukhaṃ vedanaṃ
ārammaṇaṃ katvā aparā sukhā vedanā vedeti, purimaṃ dukkhaṃ vedanaṃ
ārammaṇaṃ katvā aparā dukkhā vedanā vedeti, purimaṃ
adukkhamasukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā aparā adukkhamasukhā
vedanā vedetīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vedanāyeva hi vedeti, na añño
koci veditā nāma atthīti vuttametaṃ.

1. Tebhūmakasammasanavāre vedanāva (Sī)

2. Saṃ 2. 57 piṭṭhe.

3. Imināpi (Sī, Ka)

Saññā saññāti idha kim pucchati? Sabbasaññāya¹ lakkhaṇaṃ. Kim sabbatthakasaññāyāti? Sabbasaññāya lakkhaṇantipi sabbatthakasaññāya lakkhaṇantipi ekamevetam, evaṃ santepi tebhūmikasammasanacārasaññāva adhippetāti sallakkhetabbā. **Nīlakampi sañjānātīti** nīlapupphe vā vatthe vā parikammaṃ katvā upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpento sañjānāti. Imasmim hi atthe parikammasaññāpi upacārasaññāpi appanāsaññāpi vaṭṭati. Nīle nīlanti uppajjanakasaññāpi vaṭṭatiyeva. **Pītakādisupi** eseva nayo.

Yā cāvuso vedanāti ettha vedanā saññā viññāṇanti imāni tīṇi gahetvā paññā kasmā na gahitāti? Asabbasaṅgāhikattā. Paññāya hi gahitāya paññāya sampayuttāva vedanādayo labbhanti, no vippayuttā. Taṃ pana aggahetvā imesu gahitesu paññāya sampayuttā ca vippayuttā ca antamaso dve pañcaviññāṇadhammāpi labbhanti. Yathā hi tayo purisā suttarū suttanti vadeyyurū, catuttho ratanāvutasuttanti. Tesu purimā tayo takkagatampi paṭivaṭṭakādigatampi yaṃkiñci bahuṃ suttarū labhanti antamaso makkaṭakasuttampi. Ratanāvutasuttarū pariyesanto mandarū labhati, evaṃsāmpadamidarū veditabbarū. Heṭṭhato vā paññā viññāṇena saddhim sampayogaṃ labhāpitā vissaṭṭhattāva² idha na gahitāti vadanti. **Yaṃ hāvuso vedetīti** yaṃ ārammaṇaṃ vedanā vedeti, saññāpi tadeva sañjānāti. **Yaṃ sañjānātīti** yaṃ ārammaṇaṃ saññā sañjānāti, viññāṇampi tadeva vijānātīti attho.

Idāni sañjānāti vijānāti pajānātīti ettha viseso³ veditabbo. Tattha upasaggamattameva viseso, jānātīti padaṃ pana aviseso. Tassāpi jānanatthe viseso veditabbo. Saññā hi nīlādivasena ārammaṇaṃ sañjānanamattameva, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Viññāṇaṃ nīlādivasena ārammaṇaṃ ceva sañjānāti, aniccādilakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti, ussakkivā pana maggapātubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Paññā nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti,

1. Saññāya (Sī, Syā)

2. Labhāpetvā vissaṭṭhāti vissaṭṭhattā ca (Sī), labhitvā vissaṭṭhāti vissaṭṭhattā ca (Syā)

3. Visesaṃviseso (Sī, Syā)

aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvaṃ pāpetumpi sakkoti.

Yathā hi heraññīkaphalake kahāpaṇarāsīmhi kate ajātabuddhi dārako gāmikapuriso mahāheraññīkoti tīsu janesu oloketvā ṭhitesu ajātabuddhi dārako kahāpaṇānaṃ cittavicittacaturassamaṇḍalabhāvameva¹ jānāti, idaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ratanasammatanti na jānāti. Gāmikapuriso cittādibhāvaṃ ceva jānāti manussānaṃ upabhogaparibhogaratanasammatabhāvaṃ. “Ayaṃ kūṭo ayaṃ cheko ayaṃ karato² ayaṃ saṇho”ti pana na jānāti. Mahāheraññīko cittādibhāvampi ratanasammatabhāvampi kūṭādibhāvampi jānāti, jānanto ca pana naṃ rūpaṃ disvāpi jānāti, ākoṭitassa saddaṃ sutvāpi, gandhaṃ ghāyitvāpi, rasaṃ sāyitvāpi, hatthena garukalahukabhāvaṃ upadhāretvāpi asukagāme katotipi jānāti, asukanigame asukanagare asukapabbatacchāyāya asukanadītīre katotipi, asukācariyena katotipi jānāti. Evamevaṃ saññā ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇamattameva sañjānāti. Viññāṇaṃ gāmikapurissassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti. Paññā mahāheraññīkassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇampi sañjānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti, so pana nesaṃ viseso duppaṭivijjho.

Tenāha āyasmā Nāgaseno “dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā katanti. Kiṃ bhante Nāgasena Bhagavatā dukkaraṃ katanti. Dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā kataṃ, imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātānaṃ, ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ”ti³. Yathā hi tilatelaṃ, sāsapatelaṃ, madhukatelaṃ, eraṇḍakatelaṃ, vasātelanti imāni pañca telāni ekacāṭiyaṃ pakkhipitvā divasaṃ yamakamanthehi manthetvā tato idaṃ tilatelaṃ, idaṃ sāsapatelanti ekekassa pāṭiyekkaṃ uddharaṇaṃ nāma dukkaraṃ, idaṃ

1. ...maṇḍalabhedameva (Syā)

2. Akūṭo (Sī), pharuso (Syā, Ka) Ṭīkā oloketabbā.

3. Khu 11. 94 Milindapañhe.

tato dukkarataram. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā Dhammissaro Dhammarājā imesaṃ arūpīnaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhāsi. Pañcannaṃ mahānadīnaṃ samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhāne “idaṃ Gaṅgāya udakaṃ idaṃ Yamunāyā”ti evaṃ pāṭiyekkaṃ udaka-uddharaṇenāpi ayamattho veditabbo.

451. **Nissatṭhenā**ti nissaṭena pariccattena vā. Tattha **nissatṭhenā**ti atthe sati pancahi indriyehīti nissakkavacanaṃ. **Pariccattenā**ti atthe sati karaṇavacanaṃ veditabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—pañcahi indriyehi nissaritvā manodvāre pavattena pañcahi vā indriyehi tassa vatthubhāvaṃ anupagamanatāya pariccattenāti. **Parisuddhenā**ti nirupakkilesena. **Manoviññāṇenā**ti rūpāvacaracatutthajjhānacittena. **Kim neyyanti** kim jānitabbaṃ. “Yamkiñci neyyaṃ nāma atthi dhamman”ti-ādīsu¹ hi jānitabbaṃ neyyanti vuttaṃ. **Ākāsānañcāyatanaṃ neyyanti** kathaṃ rūpāvacaracatutthajjhānacittena arūpāvacarasamāpatti neyyāti? Rūpāvacaracatutthajjhāne ṭhitena arūpāvacarasamāpattiṃ nibbattetuṃ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhati, tasmā “ākāsānañcāyatanaṃ neyyan”ti-ādīmāha. Atha nevasaññānāsaññāyatanaṃ kasmā na vuttanti? Pāṭiyekkaṃ abhinivesābhāvato. Tattha hi kalāpato nayato sammāsanaṃ labbhati, Dhammasenāpatisadisassāpi hi bhikkhuno pāṭiyekkaṃ abhiniveso na jāyati, tasmā theropi “evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti² kalāpato nayato sammāsivā vissajjesīti. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa hatthagatattā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyampi paropaññāsa dhamme pāṭi-ekkaṃ aṅguddhāreneva uddharitvā “yāvatā saññāsamāpattiyo, tāvatā aññāpaṭivedho”ti āha.

Paññācakkhunā pajānātiti dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhubhūtāya paññāya pajānāti. Tattha dve paññā samādhipaññā vipassanāpaññā ca. Samādhipaññāya kiccato asammohato ca pajānāti. Vipassanāpaññāya lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato jānanaṃ kathitaṃ. **Kimatthiyāti** ko etissā attho. **Abhiññatthāti**-ādīsu abhiññeyye dhamme abhi-

1. Khu 7. 138 piṭṭhe.

2. Ma 3. 75 piṭṭhādīsu.

jānātīti **abhiññatthā**. Pariññeyye dhamme parijānātīti **pariññatthā**. Pahātabbe dhamme pajahatīti **pahānatthā**. Sā panesā lokiyāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca vikkhambhanato pahānatthā. Lokuttarāpi abhiññatthā ca pariññatthā ca samucchato pahānatthā. Tattha lokiyā kiccato asammohato ca pajānāti, lokuttarā asammohato.

452. **Sammādiṭṭhiyā uppādāyāti** vipassanāsammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā ca. **Parato ca ghosoti** sappāyadhammassavananā. **Yoniso ca manasikāro**ti attano upāyamanasikāro. Tattha sāvakesu api Dhammasenāpatino dve paccayā laddhum vaṭṭantiyeva. Thero hi kappasatasahassādhikam ekaṁ asaṅkhyeyyam pāramiyo pūretvāpi attano dhammatāya aṇumattampi kilesam pajahitum nāsakkhi. “Ye dhammā hetuppabhavā”ti¹ Assajittherato imam gātham sutvāvassa paṭivedho jāto. Paccekabuddhānam pana Sabbaññubuddhānaṁca paratoghosakamman natthi, yonisomanasikārasmiṁyeva ṭhatvā paccekabodhiṁca sabbaññutaññānaṁca nibbattenti.

Anuggahitāti laddhupakārā. **Sammādiṭṭhīti** arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalam assāti **cetovimutti phalā**. Tadeva cetovimuttisaṅkhātā phalam ānisaṁso assāti cetovimutti phalaṁ ānisaṁsā. Dutiyapadehi eseva nayo. Ettha ca catutthaphalapaññā paññāvimutti nāma, avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā. **Sīlānuggahitāti**-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlāni. **Sutanti** sappāyadhammassavananā. **Sākacchāti** kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanacchedanakathā. **Samathoti** vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanāti** sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlāni hi pūrentassa, sappāyadhammassavananā suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkkhalanā chindantassa, vipassanāpādikāsu aṭṭhasamāpattīsu kammam karontassa, sattavidham anupassanam bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalam deti.

Yathā hi madhuram ambapakkam paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakam thiram katvā bandhati. Ghaṭam gahetvā kālena kālam udakam āsiṇcati. Udakassa anikkhamanattam mariyādam thiram karoti. Yā

1. Vi 3. 51 piṭṭhe.

hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṃ vā, taṃ apaneti. Khaṇittim gahetvā kālena kālaṃ mūlāni parikhaṇati. Evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṃ deti. Evansampadamidaṃ veditabbaṃ. Rukkhassa samantato koṭṭhakabandhanaṃ viya hi sīlaṃ daṭṭhabbaṃ, kālena kālaṃ udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ, mariyādāya thirabhāvakaraṇaṃ viya samatho, samīpe valli-ādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalenapakkhalanacchedanaṃ, kālena kālaṃ khaṇittim gahetvā mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhassa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṃ veditabbaṃ.

453. **Kati panāvuso bhavāti** idha kiṃ pucchati? Mūameva gato anusandhi, duppañño yehi bhavehi na uṭṭhāti, te pucchissāmīti pucchati. Tattha **kāmabhavoti** kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammābhiniḃbattā upādinnakkhandhāpīti ubhayamekato katvā kāmabhavoti āha. Rūpārūpabhavesupī eśeva nayo. **Āyatinti** anāgate. Punabbhavassa abhiniḃbattīti **punabbhavābhiniḃbatti**. Idha vaṭṭaṃ pucchissāmīti pucchati. **Tatratatrābhinandanāti** rūpābhinandaṃ saddābhinandanāti evaṃ tahiṃ tahiṃ abhinandaṃ, karaṇavacane cetāṃ paccattaṃ. Tatratatrābhinandaṃāya punabbhavābhiniḃbatti hotīti attho. Ettāvatā hi gamanaṃ hoti, āgamaṃ hoti, gamanāgamaṃ hoti, vaṭṭaṃ vattatīti vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Idāni vivaṭṭaṃ pucchanto “kathaṃ panāvuso”ti-ādimāha. Tassa vissajjane **avijjāvirāgāti** avijjāya khayanirodhena. **Vijjuppādāti** arahattamaggavijjāya uppādena. Kiṃ avijjā pubbe niruddhā, atha vijjā pubbe uppannāti? Ubhayameṭaṃ na vattabbaṃ. Padīpujjaṇena andhakāravigamo viya vijjuppādena avijjā niruddhāva hoti. **Taṇhānirodhāti** taṇhāya khayanirodhena. **Punabbhavābhiniḃbatti na hotīti** evaṃ āyatim punabbhavassa abhiniḃbatti na hoti, gamanaṃ āgamaṃ gamanāgamaṃ upacchiḃjati, vaṭṭaṃ na vattatīti vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi.

454. **Katamaṃ panāvusoti** idha kiṃ pucchati? Ubhatobhāgavimutto bhikkhu kālena kālaṃ nirodhaṃ samāpajjati, tassa nirodhapāḍakaṃ paṭhamajjhānaṃ pucchissāmīti pucchati. **Paṭhamam jhānanti** idha kiṃ pucchati? Nirodhaṃ

samāpajjanakena bhikkhunā aṅgavavatthānaṃ koṭṭhāsaparicchedo nāma jānitabbo, idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikanti aṅgavavatthānaṃ koṭṭhāsaparicchedaṃ pucchissāmīti pucchati. **Vitakkoti**-ādīsu pana abhiniropanalakkhaṇo vitakko, anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātalaṅkhaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkhaṇā cittaekaggatāti ime pañca dhammā vattanti. **Kataṅgavippahīnanti** idha pana kiṃ pucchati? Nirodhaṃ samāpajjanakena bhikkhunā upakārānupakārāni aṅgāni jānitabbāni, tāni pucchissāmīti pucchati, vissajjanaṃ panettha pākaṭameva. Iti heṭṭhā nirodhapādaṃ paṭhamajjhānaṃ gahitaṃ, upari tassa anantarapaccayaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiṃ pucchissati, antarā pana cha samāpattiyo saṃkhittā, nayaṃ vā dassetvā vissatṭhāti veditabbā.

455. Idāni viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto **pañcimāni āvusoti**-ādimāha. Tattha **gocaravisayanti** gocarabhūtaṃ visayaṃ. **Aññamaññassāti** cakkhu sotassa sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekekassa gocaravisayaṃ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedā rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya “iṅha tāva naṃ vavatthapehi vibhāvehi, kiṃ nāmetaṃ ārammaṇaṃ”ti. Cakkhuviññāṇaṃ hi vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya “are andhabāla vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā khuhim etassa jānanakaṃ labhissasi, āhara naṃ cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ, na hi eso aññassa visayo, mayheveso visayo”ti. Sesadvāresupi eseṇa nayo. Evametāni aññamaññassa gocaraṃ visayaṃ na paccanubhonti nāma. **Kimpaṭisaraṇanti** etesaṃ kiṃ paṭisaraṇaṃ, kiṃ etāni paṭisaraṇatīti pucchati. **Mano paṭisaraṇanti** javanamano paṭisaraṇaṃ. **Mano ca nesanti** manodvārikajavanamano vā pañcadvārikajavanamano vā etesaṃ gocaravisayaṃ rajjanādivasena anubhoti, cakkhuviññāṇaṃ hi rūpadassanamattameva, ettha rajjanaṃ vā dussanaṃ vā muyhanaṃ vā natthi, etasmim paṇa dvāre javanaṃ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādisupi eseṇa nayo.

Tatrāyaṃ upamā—pañca kira dubbalabhojakā rājānaṃ sevitvā kicchena kasirena ekasmim pañcakulike gāme parittakaṃ āyaṃ labhiṃsu, tesam

tattha macchabhāgo maṁsabhāgo yuttikahāpaṇo¹ vā bandhakahāpaṇo² vā māpahārahakahāpaṇo³ vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā bāttimsakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavatthukam pañcasatavatthukam saḥassavatthukam mahābalim rājāva gaṇhāti. Tattha pañcakulikagāmo viya pañca pasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañca viññāṇāni, rājā viya javanam, dubbalabhojakānam parittakam āyapāpuṇanam viya⁴ cakkhuviññāṇādīnam rūpadassanādimattam, rajjanādīni pana etesu natthi, rañño mahābaliggahaṇam viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni.

456. **Pañcimāni āvusoti idha kiṁ pucchati?** Antonirodhasmim pañca pasāde. Kiriyaṁapavattasmim hi vattamāne arūpadhammā pasādānam balavapaccayā honti. Yo pana tam pavattam nirodhetvā nirodhasamāpattim samāpanno, tassa antonirodhe pañca pasādā kiṁ paṭicca tiṭṭhantīti idam pucchissāmīti pucchati. **Āyūṁ paṭiccāti** jīvitindriyam paṭicca tiṭṭhanti. **Usmaṁ paṭiccāti** jīvitindriyam kammajatejam paṭicca tiṭṭhati. Yasmā pana kammajatejopi jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati, tasmā “usmā āyūṁ paṭicca tiṭṭhati”ti āha. **Jhāyatoti** jalato. **Accim paṭiccāti** jālasikhā paṭicca. **Ābhā paññāyatīti** āloko nāma paññāyati. **Ābham paṭicca accīti** tam ālokaṁ paṭicca jālasikhā paññāyati.

Evameva kho āvuso āyu usmaṁ paṭicca tiṭṭhatīti ettha jālasikhā viya kammajatejo, āloko viya jīvitindriyam. Jālasikhā hi uppajjamānā ālokaṁ gahetvāva uppajjati, sā tena attanā janita-ālokeneva sayampi aṇu thūlā dīghā rassāti pākaṭā hoti, tattha jālapavattiyā janita-ālokena tassāyeva jālapavattiyā pākaṭabhāvo viya usmaṁ paṭicca nibbattena kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālanam. Jīvitindriyañhi dasapi vassāni -pa- vassasatampi kammajatejapavattam pāleti, iti mahābhūtāni upādārūpānam nissāyapaccayādivasena paccayāni hontīti āyu usmaṁ paṭicca tiṭṭhati,

1. Yottakahāpaṇo (Sī, Syā)

3. Māsakahāpaṇo (Sī, Syā)

2. Andukahāpaṇo (Sī, Syā)

4. Āyaggahaṇam viya (Ka)

jīvitindriyaṃ mahābhūtāni pāletīti usmā āyuraṃ paṭicca tiṭṭhatīti veditabbā.

457. **Āyusaṅkhārā**ti āyumeva. **Vedaniyā dhammā**ti vedanā dhammāva. **Vuṭṭhānaṃ paññāyati**ti samāpattito vuṭṭhānaṃ paññāyati. Yo hi bhikkhu arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṃ ca vedanaṃ ca nirodhetvā nirodhaṃ samāpanno, tassa yathāparicchinna-kālavasena rūpajīvitindriyapaccayā arūpadhammā uppajjanti, evaṃ pana rūpārūpapavattaṃ pavattati. Yathā kiṃ? Yathā eko puriso jālāpavatte ukkaṇṭhito udakena paharivā jālaṃ appavattaṃ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṇhī nisīdati, yadā panassa puna jālāya attho hoti, chārikaṃ apanetvā aṅgāre parivattetvā upādānaṃ datvā mukhavātaṃ vā tālavaṇṭavātaṃ vā dadāti, atha jālāpavattaṃ puna pavattati, evameva jālāpavattaṃ viya arūpadhammā, purisassa jālāpavatte ukkaṇṭhitvā udakappahārena jālaṃ appavattaṃ katvā chārikāya aṅgāre pidhāya tuṇhībhūtassa nisajjā viya bhikkhuno arūpapavatte ukkaṇṭhitvā saññaṃ ca vedanaṃ ca nirodhetvā nirodhasamāpajjanaṃ, chārikāya pihita-aṅgārā viya rūpajīvitindriyaṃ¹, purisassa puna jālāya atthe sati chārikāpanayanādīni viya bhikkhuno yathāparicchinna-kālāgamaṇaṃ, aggijālāya pavatti viya puna arūpadhammesu uppannesu rūpārūpapavatti veditabbā.

Āyu usmā ca viññāṇanti rūpajīvitindriyaṃ, kammajatejodhātu, cittanti ime tayo dhammā yadā imaṃ rūpakāyaṃ jahanti, athāyaṃ acetanaṃ kaṭṭhaṃ viya pathaviyaṃ chaḍḍito setīti attho. Vuttaṃ cetam—

“Āyu usmā ca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantimaṃ.
Apariddho tadā seti, parabhattaṃ acetanaṃ”ti².

Kāyasaṅkhārāti assāsapassāsā. **Vacīsaṅkhārā**ti vitakkavicārā. **Cittasaṅkhārā**ti saññāvedanā. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ. **Paribhinnānīti** upahatāni, vinaṭṭhānīti attho. Tattha keci “nirodhasamāpannassa cittasaṅkhārāva niruddhā”ti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ hoti, tasmā sacittakā ayaṃ samāpattīti vadanti. Te vattabbā vacīsaṅkhārāpissa niruddhāti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhaṃ samāpannena dhammampi kathentena

1. Rūpajīvitindriyaṃ kammajatejodhātu cāti (Ka)

2. Sam 2. 117 piṭṭhe.

sajjhāyampi karontena nisīditabbaṃ siyā. “Yo cāyaṃ mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhārā niruddhā”ti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ bhaveyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpayantena anantariyakammaṃ kataṃ bhaveyya. Iti byañjane abhinivesaṃ akatvā ācariyānaṃ naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇaṃ, na byañjanaṃ.

Indriyāni vippasannānīti kiriyamayapavattasmiṃ hi vattamāne bahiddhā ārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamantāni upahatāni makkhitāni viya honti vātādīhi uṭṭhitena rajena catumahāpathe ṭhapita-ādāso viya. Yathā pana thavikāyaṃ pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso antoyeva viroceti, evaṃ nirodhaṃ samāpānassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativirocanti. Tena vuttaṃ “indriyāni vippasannānī”ti.

458. **Kati panāvuso paccayāti** idha kiṃ pucchati? Nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ pucchissāmīti pucchati. Vissajjane panassa **sukhassa ca pahānāti** cattāro apagamanapaccayā kathitā. **Animittāyāti** idha kiṃ pucchati? Nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpattiṃ pucchissāmīti pucchati. Avasesasamāpattivuṭṭhānaṃ hi bhavaṅgena hoti, nirodhā vuṭṭhānaṃ pana vipassanānissandāya phalasamāpattiyāti tameva pucchati. **Sabbanimittānanti** rūpādīnaṃ sabbārammaṇānaṃ. **Animittāya ca dhātuyā manasikāro**ti sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā manasikāro, phalasamāpattisahajātaṃ manasikāraṃ sandhāyāha. Iti heṭṭhā nirodhapādakaṃ paṭhamajjhānaṃ gahitaṃ, nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ gahitaṃ, idha nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpatti gahitāti.

Imasmim ṭhāne nirodhakathā kathetabbā hoti. Sā “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhavatāpaññā nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ”ti evaṃ Paṭisambhidāmagge¹ āgatā. Visuddhimagge panassā sabbākārena vinicchayakathā kathitā.

1. Khu 9. 94 piṭṭhe.

Idāni valañjanasamāpattiṃ pucchanto **kati panāvuso paccayā**ti-ādimāha. Nirodhato hi vuṭṭhānakaphalasamāpattiya¹ ṭhiti nāma na hoti, ekaṃ dve cittavārameva pavattitvā bhavaṅgaṃ otarati. Ayañhi bhikkhu satta divase arūpapavattaṃ nirodhetvā nisinno nirodhavuṭṭhānakaphalasamāpattiyaṃ na ciraṃ tiṭṭhati. Valañjanasamāpattiyaṃ pana addhānaparicchedova pamāṇaṃ. Tasmā sā ṭhiti nāma hoti. Tenāha “animittāya cetovimuttiya ṭhitiyā”ti. Tassā ciraṭṭhitatthaṃ kati paccayāti attho. Vissajjane panassā **pubbe ca abhisankhāro**ti addhānaparicchedo vutto. **Vuṭṭhānāyā**ti idha bhavaṅgavuṭṭhānaṃ pucchati. Vissajjanepissā **sabbanimittānañca manasikāro**ti rūpādinimittavasena bhavaṅgasahajātamanasikāro vutto.

459. **Yā cāyaṃ āvusoti** idha kiṃ pucchati? Idha aññaṃ abhinavaṃ nāma natthi. Heṭṭhā kathitadhammeyeva ekato samodhānetvā pucchāmīti pucchati. Kattha pana te kathitā? “Nīlampi sañjānāti pītakampi, lohita-kampi, odātakampi sañjānāti”ti² etasmiṃ hi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā. “Natthi kiñcīti ākiñcaññāyatananti neyyan”ti² ettha ākiñcaññaṃ. “Paññācakkhunā pajānāti”ti² ettha suññatā. “Kati panāvuso paccayā animittāya cetovimuttiya ṭhitiyā vuṭṭhānāyā”ti ettha animittā. Evaṃ heṭṭhā kathitāva imasmiṃ ṭhāne ekato samodhānetvā pucchati. Taṃ pana paṭikkhipitvā etā tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne niddiṭṭhāvāti vatvā aññe cattāro dhammā ekanāmakā atthi, eko dhammo catunāmakō atthi, etaṃ pākaṭaṃ katvā kathāpetuṃ idha pucchati. Aṭṭhakathāyaṃ sanniṭṭhānaṃ kataṃ. Tassā vissajjane **ayaṃ vuccatāvuso appamāṇā cetovimuttī**ti ayaṃ pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā nāma, ayañhi appamāṇe vā satte pharati, ekasmimpi vā satte asesetvā pharati.

Ayaṃ vuccatāvuso ākiñcaññāti ārammaṇakiñcanassa abhāvato ākiñcaññā. **Attena vāti** attabhāvaposapuggalādisaṅkhātena attena suññaṃ. **Attaniyena vāti** cīvarādi-parikkhārasaṅkhātena attaniyena suññaṃ.

1. Vuṭṭhānakaphalasamāpatti (Sī, Syā)

2. Ma 1. 367 piṭṭhe.

Animittāti rāganimittādīnaṃ abhāveneva animittā, arahattaphalasamāpattim sandhāyāha. **Nānatthā ceva nānābyañjanā cāti** byañjanampi nesaṃ nānā atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭāva. Attho pana appamāṇā cotovimutti bhūmantarato mahaggaṭā eva hoti rūpāvacarā, ārammaṇato satta paṇṇatti-ārammaṇā. Ākiñcaññā bhummantarato mahaggaṭā arūpāvacarā, ārammaṇato na vattabbārammaṇā. Suññatā bhummantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhummantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

Rāgo kho āvuso pamāṇakaraṇoti-ādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇarasa-udakaṃ nāma hoti kālavaṇṇaṃ, oloketānaṃ byāmasatagambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ, vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottharaṇamattampi na hoti, evamevaṃ yāva rāgādayo nuppaṇṇanti, tāva puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā honti, sotāpanno viya Sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppaṇṇanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti ete “ettako ayan”ti puggalassa pamāṇaṃ dassento viya uppaṇṇantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā. **Yāvata kho āvuso appamāṇā cetovimuttiyoti** yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā, cattāro maggā, cattārī ca phalānīti dvādasa. Tattha brahmavihārā pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā. Sesā pamāṇakaraṇānaṃ kilesānaṃ abhāvena appamāṇā, nibbānampi appamāṇameva, cotovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ. **Akuppāti** arahattaphalacetovimutti, sā hi tāsāṃ sabbajetṭhikā, tasmā aggamakkhāyatīti vuttā. **Rāgo kho āvuso kiñcanoti** rāgo uppaṇṇitvā puggalaṃ kiñcati maddati palibundhati. Tasmā kiñcanoti vutto. Manussā kira goṇehi khalāṃ maddāpento kiñcehi¹ kapila kiñcehi¹ kālākāti vadanti, evaṃ maddanatto kiñcanatthoti vedītabbo. Dosamohesupi eseva nayo. **Ākiñcaññā cetovimuttiyo** nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanañca maggaphalāni ca. Tattha

1. Kiñcāhi (Sī)

ākiñcaññāyatanam kiñcanam ārammaṇam assa natthīti ākiñcaññam,
maggaphalāni kiñcanānam maddanānam palibundhanakilesānam natthitāya
ākiñcaññāni, nibbānampi ākiñcaññam, cetovimutti pana na hoti, tasmā na
gahitaṃ.

Rāgo kho āvuso nimittakaraṇoti-ādīsu yathā nāma dvīnnaṃ kulānaṃ
sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesam lakkhaṇam na kataṃ hoti, tāva
“ayaṃ asukakulassa vacchako, ayaṃ asukakulassā”ti na sakkā honti
jānituṃ. Yadā pana tesam sattisulādīsu aññataram lakkhaṇam kataṃ hoti,
tadā sakkā honti jānituṃ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na
sakkā hoti jānituṃ ariyo vā puthujjano vāti. Rāgo panassa uppajjamānova
sarāgo nāma ayaṃ puggaloti sañjānananimittam karonto viya uppajjati,
tasmā “nimittakaraṇo”ti vutto. Dosamohesupi eseṇa nayo.

Animittā cetovimutti nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā,
cattāro maggā, cattāri ca phalanīti. Tattha vipassanā niccanimittam
sukhanimittam attanimittam ugghāṭetīti animittā nāma. Cattāro āruppā
rūpanimittassa abhāvena animittā nāma. Maggaphalāni nimittakaraṇānam
kilesānam abhāvena animittāni. Nibbānampi animittameva, tam pana
cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṃ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na
gahitāti? Sā “suññā rāgenā”ti-ādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā
visuṃ na gahitā. **Ekatthā**ti ārammaṇavasena ekatthā, appamāṇam
ākiñcaññam suññatam animittanti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni, iti
iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṃ pana ṭhāne appamāṇā honti, aññasmiṃ
ākiñcaññā aññasmiṃ suññatā aññasmiṃ animittāti iminā pariyāyena
nānābyañjanā. Iti thero yathānusandhināva desanam niṭṭhapesīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvedallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. **Evaṃ me sutanti** Cūḷavedallasuttaṃ. Tattha **Visākho upāsakoti** **Visākhoti** evaṃnāmakō upāsako. **Yena Dhammadinnā**ti yena Dhammadinnā nāma bhikkhunī tenupasaṅkami. Ko paṇāyaṃ Visākho? Kā Dhammadinnā? Kasmā upasaṅkamīti? Visākho nāma Dhammadinnāya gihikāle gharasāmiko. So yadā Bhagavā sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā pavattavaradhammacakko Yasādayo kulaputte vinetvā¹ Uruvelaṃ patvā tattha jaṭilasahassaṃ vinetvā purāṇajaṭilehi khīṇāsavabhikkhūhi saddhiṃ Rājagahaṃ gantvā Buddhadassanattamaṃ dvādasanahutāya parisāya saddhiṃ āgatassa Bimbisāramahārājassa dhammaṃ desesi. Tadā raññā saddhiṃ āgatesu dvādasanahutesu ekaṃ nahutaṃ upāsakattaṃ pativedesi, ekādasa nahutāni sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu saddhiṃ raññā Bimbisārena. Ayaṃ upāsako tesaṃ aññataro, tehi saddhiṃ paṭhamadassaneva sotāpattiphale patiṭṭhāya, puna ekadivasaṃ dhammaṃ sutvā sakadāgāmiphalaṃ patvā, tato aparabhāgepi ekadivasaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhito. So anāgāmī hutvā gehaṃ āgacchanto yathā aññesu divasesu ito cito ca olokento sitaṃ kurumāno² āgacchati, evaṃ anāgantvā santindriyo santamānaso hutvā agamāsi.

Dhammadinnā³ sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā vīthiṃ olokayamānā tassa āgamanākāraṃ disvā “kiṃ nu kho etan”ti cintetvā tassa paccuggamaṇaṃ kurumānā sopānasīse ṭhatvā olambanattamaṃ hattaṃ pasāresi. Upāsako attano hatthaṃ samiñjesi. Sā “pātarāsabhojanakāle jānissāmī”ti cintesi. Upāsako pubbe tāya saddhiṃ ekato bhuñjati, taṃ divasaṃ pana taṃ anapaloketvā yogāvacarabhikkhu viya ekakova bhuñji. Sā “sāyanhakāle jānissāmī”ti cintesi. Upāsako taṃdivasaṃ sirigabbhaṃ na pāvisi, aññaṃ gabbhaṃ paṭijaggāpetvā kappiyamañcakaṃ paññapāpetvā nipajji. Upāsikā “kiṃ nu khvassa bahiddhā patthanā atthi, udāhu kenacideva paribhedakena bhinno, udāhu mayheva koci doso atthi”ti balava-

1. Vinto (Sī) 2. Sitaṃ kurumāno hasamāno (Sī, Syā) 3. Dhammadinnāpi (Ka)

domanassā hutvā “ekaṃ dve divase vasitakāle sakkā ñātun”ti tassa upaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

Upāsako “kiṃ Dhammadinne akāle āgatāsī”ti pucchi. Āma ayyaputta āgatāmhi, na tvaṃ yathā purāṇo¹, kiṃ nu te bahiddhā patthānā atthīti. Natthi Dhammadinneti. Añño koci paribhedako atthīti. Ayampi natthīti. Evaṃ sante mayheva koci doso bhavissatīti. Tuyhampi doso natthīti. Atha kasmā mayā saddhiṃ yathā pakatiyā ālāpasallāpamattampi na karoṭhāti. So cintesi “ayaṃ lokuttaradhammo nāma garu bhāriyo na pakāsetabbo, sace kho panāhaṃ na kathessāmi, ayaṃ hadayaṃ phāletvā ettheva kālaṃ kareyyā”ti tassānuggahatthāya kathesi “Dhammadinne ahaṃ Satthu dhammadesanaṃ sutvā lokuttaradhammaṃ nāma adhigato, taṃ adhigatassa evarūpā lokiyaṃ kiriyā na vaṭṭati, yadi tvaṃ icchasi, tava cattālīsa koṭiyo mama cattālīsa koṭiyoti asīti koṭidhanaṃ atthi, ettha issarā hutvā mama mātīṭṭhāne vā bhaginiṭṭhāne vā ṭhatvā vasa, tayā dinnena bhattapiṇḍamattakena² ahaṃ yāpessāmi, athevaṃ na karosi, ime bhoge gahetvā kulagehaṃ gaccha, athāpi te bahiddhā patthanā natthi, ahaṃ taṃ bhaginiṭṭhāne vā dhituṭṭhāne vā ṭhapetvā posessāmi”ti.

Sā cintesi “pakatipuriso evaṃ vattā nāma natthi, addhā etena lokuttaravaradhammo paṭividdho, so pana dhammo kiṃ puriseheva paṭibujjhitaḥ, udāhu mātugāmopi paṭivijjhitaṃ sakkotī”ti Visākhaṃ etadavoca “kiṃ nu kho eso dhammo puriseheva labhitaḥ, mātugāmenapi³ sakkā laddhun”ti. Kiṃ vadesi Dhammadinne, ye paṭipannakā, te etassa dāyādā, yassa yassa upanissayo atthi, so so etaṃ paṭilabhatīti. Evaṃ sante mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthāti. Sādhū bhadde ahampi taṃ etasmimyeva magge yojetukāmo, manaṃ pana te ajānamāno na kathemīti tāvadeva Bimbisārassa rañño santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi.

1. Porāṇo (Sī)

2. Bhattapiṇḍamattena (Sī)

3. Mātugāmena vāpi (Syā), mātugāmena vā (Ka)

Rājā “kiṃ gahapati akāle āgatosī”ti pucchi. Dhammadinnā mahārāja pabbajissāmīti vadatīti. Kiṃ panassa laddhuṃ vaṭṭatīti. Aññaṃ kiñci natthi, sovaṇṇasivikaṃ deva laddhuṃ vaṭṭati nagarañca paṭijaggāpetunti. Rājā sovaṇṇasivikaṃ datvā nagaraṃ paṭijaggāpesi. Visākho Dhammadinnaṃ gandhodakena nahāpetvā sabbālaṅkārehi alaṅkārapetvā sovaṇṇasivikāya nisīdāpetvā ñātigaṇena parivārāpetvā gandhapupphādīhi pūjayamāno nagaravāsaṇaṃ karonto viya bhikkhuni-upassayaṃ gantvā “Dhammadinnaṃ pabbājethāyye”ti āha. Bhikkhuniyo “ekaṃ vā dve vā dose sahituṃ vaṭṭati gahapati”ti āhaṃsu. Natthayye¹ koci doso, saddhāya pabbajatīti. Athekā byattā therī tacapañcakakammaṭṭhānaṃ ācikkhitvā kese ohāretvā pabbājesi. Visākho “abhiraṃmayye svākkhāto dhammo”ti vanditvā pakkāmi.

Tassā pabbajitadivasato paṭṭhāya lābhasakkāro uppajji, teneva palibuddhā samaṇadhammaṃ kātuṃ okāsaṃ na labhati, athācariya²upajjhāyatheriyo gahetvā janapadaṃ gantvā aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittarucitaṃ³ kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā samaṇadhammaṃ kātuṃ āraddhā, abhinīhārasampannatā pana nāticiraṃ kilamittha.

Ito paṭṭhāya hi satasahassakappamatthake Padumuttaro nāma Satthā loke udapādi, tadā esā ekasmiṃ kule dāsī hutvā attano kese vikkīṇitvā Sujātattatherassa nāma aggasāvakassa dānaṃ datvā patthanaṃ akāsi. Sā tāya patthanābhinīhārasampattiya nāticiraṃ kilamittha, katipāheneva arahattaṃ patvā cintesi “ahaṃ yenatthena sāsane pabbajitā, so matthakaṃ patto, kiṃ me janapadavāsena, mayhaṃ ñātakāpi puññāni karissanti, bhikkhunisaṃghopi paccayehi na kilamissati, Rājagahaṃ gacchāmī”ti bhikkhunisaṃghaṃ gahetvā Rājagahameva agamāsi. Visākho “Dhammadinnā kira āgatā”ti sutvā “pabbajitvā nacirasseva janapadaṃ gatā, gantvāpi nacirasseva paccāgatā, kiṃ nu kho bhavissati, gantvā jānissāmī”ti dutiyagamanena bhikkhuni-upassayaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ “atha kho Visākho upāsako yena Dhammadinnā bhikkhunī tenupasaṅkamī”ti.

1. Na Ayye (Sī)

2. Na labhatīti sā ācariya (Syā, Ka)

3. Cittarucikaṃ (Sī)

Etadavocāti etaṃ sakkāyoti-ādivacanāṃ avoca. Kasmā avocāti? Evaṃ kirassa ahosi “abhiramasi nābhiramasi ayye”ti evaṃ pucchanaṃ nāma na paṇḍitakiccaṃ, pañcupādānakkhandhe upanetvā pañhaṃ pucchissāmi, pañhabyākaraṇena tassā abhiratiṃ vā anabhiratiṃ vā jānissāmīti, tasmā avoca. Taṃ sutvāva Dhammadinnā ahaṃ āvuso Visākha acirapabbajitā sakāyaṃ vā parakāyaṃ vā kuto jānissāmīti vā, aññattheriyo upasaṅkamitvā pucchāti vā avatvā upanikkhittaṃ sampaṭicchamānā viya ekapāsakagaṇṭhiṃ mocenti viya gahanaṭṭhāne hatthimaggāṃ nīharamānā viya khaggamukhena samuggāṃ vivaramānā viya ca paṭisambhidāvisaye ṭhatvā pañhaṃ vissajjamānā **pañca kho ime āvuso Visākha upādānakkhandhāti**-ādimāha. Tattha **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Upādānakkhandhāti** upādānānaṃ paccayabhūtā khandhāti evamādinā nāyenettha Upādānakkhandhakathā vitthāretvā kathetabbā. Sā panesā Visuddhimagge vitthāritā evāti tattha vitthāritanāyeneva veditabbā. **Sakkāyasamudayā**dīsupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā tattha tattha vuttameva.

Idaṃ pana catusaccabyākaraṇaṃ sutvā Visākho theriyā abhiratabhāvaṃ aññāsi. Yo hi Buddhasāsane ukkaṇṭhito hoti anabhirato, so evaṃ pucchitapucchitapañhaṃ saṇḍāsena ekekaṃ palitaṃ gaṇhanto viya Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viya vissajjetuṃ na sakkoti. Yasmā pana imāni cattāri saccāni loke candimasūriyā viya Buddhasāsane pākāṇi, parisamajjhe gato hi Bhagavāpi mahātherāpi saccāneva pakāseṇi, bhikkhusaṃghopi pabbajitadivasato paṭṭhāya kulaputte cattāri nāma kiṃ, cattāri ariyasaccānīti pañhaṃ uggaṇhāpeti. Ayañca Dhammadinnā upāyakosalle ṭhitā paṇḍitā byattā nayaṃ gahetvā sutenapi kathetuṃ samatthā, tasmā “na sakkā etissā ettāvata saccānaṃ paṭividdhabhāvo nātum, saccavinibbhogapaṇhabyākaraṇena sakkā nātun”ti cintetvā heṭṭhā kathitāni dve saccāni paṭinivattetvā gulhaṃ katvā gaṇṭhipañhaṃ pucchissāmīti pucchanto **taññeva nu kho ayyeti**-ādimāha.

Tassa vissajjane **na kho āvuso Visākha taññeva upādānanti** upādānassa saṅkhārakkhandhekadesabhāvato na taṃyeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā, nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṃ, yadi hi

taññeva siyā, rūpādisabhāvampi upādānaṃ siyā. Yadi aññatra siyā, parasamaye cittavippayutto anusayo viya paṇṇatti viya nibbānaṃ viya ca khandhavinimuttaṃ vā siyā, chaṭṭho vā khandho paññāpetabbo bhaveyya, tasmā evaṃ byākāsi. Tassā byākaraṇaṃ sutvā “adhigatapatiṭṭhā ayan”¹ Viśākho niṭṭhamagamāsi. Na hi sakkā akhīṇāsavena asambaddhena² avitthāyanta padīpasahassaṃ jālentena³ viya evarūpo gulho paṭicchanho tilakkhaṇāhato gambhīro pañho vissajjetum. Niṭṭhaṃ gantvā⁴ pana “ayaṃ Dhammadinnā sāsane laddhapatiṭṭhā adhigatapaṭisambhidā vesārajappattā bhavamattake ṭhitā⁵ mahākhiṇāsavā, samatthā mayhaṃ pucchitapañhaṃ kathetum, idāni pana naṃ ovattikasāraṃ pañhaṃ pucchissāmi”⁶ti cintetvā taṃ pucchanto **kathaṃ panāyyeti**-ādimāha.

461. Tassa vissajjane **assutavā**ti-ādi mūlapariyāye vitthāritameva. **Rūpaṃ attato samanupassatī**ti “idhekacco rūpaṃ attato samanupassati. Yaṃ rūpaṃ so ahaṃ, yo ahaṃ taṃ rūpanti rūpañca attañca advayaṃ samanupassati, seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accīti acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evameva idhekacco rūpaṃ attato samanupassati -pa- advayaṃ samanupassatī”⁶ti evaṃ rūpaṃ attāti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṃ vā attānanti** arūpaṃ attāti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhaṃ viya taṃ attānaṃ rūpavantaṃ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva attāti gahetvā pupphasmiṃ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmiṃ vā attānanti** arūpameva attāti gahetvā karaṇḍāya maṇiṃ viya attānaṃ rūpasmiṃ samanupassati. **Vedanaṃ attatoti**-ādīsupi eseva nayo.

Tattha **rūpaṃ attato samanupassatī**ti suddharūpameva attāti kathitaṃ, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ attato, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassatīti imesu sattasu

1. Āgatapaṭivedhā ayanti (Sī, Syā)

3. Jālāpentena (Sī, Syā)

5. Bhavaviddhamsitā (Sī, Syā)

2. Asamsappantena (Sī), asampassantena (Syā)

4. Vissajjetunti niṭṭhaṃ gantvā (Sī)

6. Khu 9. 137 piṭṭhe, atthato samānaṃ.

ṭhānesu arūpaṃ attāti kathitaṃ. Vedanāvantam vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānanti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassatīti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadiṭṭhīti evamettha pannarasa bhavadiṭṭhiyo pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. **Na rūpaṃ attatoti** ettha rūpaṃ attāti na samanupassati. Aniccaṃ dukkhaṃ anattāti pana samanupassati. **Na rūpavantaṃ attānaṃ -pa- na viññāṇasmim attānanti** ime pañcakkhandhe kenaci pariyāyena attato na samanupassati, sabbākārena pana aniccā dukkhā anattāti samanupassati.

Ettāvatā theriyā “evaṃ kho āvuso Visākha sakkāyadiṭṭhi hotī”ti evaṃ purimapañhaṃ vissajjentiyaṃ ettakena gamanaṃ hoti, āgamaṃ hoti, gamanāgamaṃ hoti, vaṭṭaṃ vattatīti vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassitaṃ. **Evaṃ kho āvuso Visākha sakkāyadiṭṭhi na hotīti** pacchimaṃ pañhaṃ vissajjentiyaṃ ettakena gamanaṃ na hoti, āgamaṃ na hoti, gamanāgamaṃ na hoti, vaṭṭaṃ nāma na vattatīti vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassitaṃ.

462. **Katamo panāyye ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti** ayaṃ pañho theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo bhavēyya “upāsaka tayā, heṭṭhā maggo pucchito, idha kasmā maggameva puchasī”ti. Sā pana attano byattatāya paṇḍiccena tassa adhippāyaṃ sallakkhesi “iminā upāsakena heṭṭhā paṭipattivasena maggo pucchito bhavissati, idha pana taṃ saṅkhatāsaṅkhatalokiyalokuttarasaṅgahitāsaṅgahitavasena pucchitukāmo bhavissati”ti. Tasmā appaṭipucchitvā yaṃ yaṃ pucchi, taṃ taṃ vissajjesi. Tattha **saṅkhatoti** cetito kappito pakappito āyūhito kato nibbattito samāpajjantena samāpajjitabbo. **Tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahitoti** ettha yasmā maggo sappadeso, tayo khandhā nippadesā, tasmā ayaṃ sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Tattha sammāvācādayo tayo sīlameva, tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitāti. Kiñcāpi hi Pāliyaṃ sīlakkhandheti bhummena viya niddeso kato, attho pana karaṇavasena veditabbo. Sammāvāyāmādisu

pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum na sakkoti. Vīriye¹ pana paggahakiccaṃ sādhente² satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi “nakkhattaṃ kīlissāmā”³ti uyyānaṃ pavittṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhamaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetum na sakkuṇeyya, athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya, so tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetum na sakkuṇeyya, athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya, so ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha³ yathārucci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṃ kīleyya, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekato uyyānaṃ pavittṭhā tayo sahāyakā viya hi ekato jātā sammāvāyāmadayo tayo dhammā, supupphitacampako viya ārammaṇaṃ, hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetum asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum asakkonto samādhi, piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathārucci pupphaṃ gahetum sakkoti, evamevaṃ vīriye paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhupakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetum, tasmā samādhiyevettha sajjātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ārammaṇaṃ nicchetum na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu⁴ oloketukāmo samānopi na cakkhudaleneva parivattetum sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā ito cito ca oloketum sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetum sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya dinnameva vinicchetum sakkoti.

1. Vīriyena (Ka) 2. Sādhentena (Ka) 3. Olubbha (Ka) 4. Sabbabhāge (Sī)

Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajjātito paññākkhandhena saṅgahitā. Sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ “tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito”ti.

Idāni ekacittakkhaṇikaṃ maggasaṃādhim sanimittam¹ saparikkhāraṃ pucchanto **katamo panāyyeti**-ādimāha. Tassa vissajjane cattāro satipaṭṭhānā maggakkhaṇe catukiccasādhanavasena uppannā sati, sā samādhissa paccayatthena nimittam. Cattāro sammappadhānā catukiccasādhanavaseneva uppannam vīriyam, tam parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Tesaṃyeva dhammānanti** tesaṃ maggasaṃpayuttadhammānaṃ. **Āsevanāti**-ādīsu ekacittakkhaṇikāyeva āsevanādayo vuttāti.

Vitaṇḍavādī pana “ekacittakkhaṇiko nāma maggo natthi, ‘evaṃ bhāveyya satta vassāni’ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā hoti, kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantī”ti vadati. So “suttam āharā”ti vattabbo. Addhā aññaṃ apassanto “yā tesaṃyeva dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamman”ti idameva suttam āharitvā “aññaṃ cittaṃ āsevati, aññaṃ bhāveti, aññaṃ bahulīkaroti”ti vakkhati. Tato vattabbo “kim panidaṃ suttam neyyattham nītatthan”ti. Tato vakkhati “nītattham, yathāsuttam tattheva attho”ti. Tassa idaṃ uttaram. Evaṃ sante ekaṃ cittaṃ āsevamānaṃ uppannam, aparaṃpi āsevamānaṃ, aparaṃpi āsevamānanti evaṃ divasampi āsevanāva bhavissati, kuto bhāvanā, kuto bahulīkamman. Ekaṃ vā bhāvayamānaṃ uppannam aparaṃpi bhāvayamānaṃ aparaṃpi bhāvayamānanti evaṃ divasampi bhāvanāva bhavissati, kuto āsevanā kuto bahulīkamman. Ekaṃ vā bahulīkarontaṃ uppannam, aparaṃpi bahulīkarontaṃ, aparaṃpi bahulīkarontanti evaṃ divasampi bahulīkammameva bhavissati kuto āsevanā, kuto bhāvanāti.

Atha vā evaṃ vadeyya “ekena cittaṃ āsevati, dvīhi bhāveti, tīhi bahulīkaroti. Dvīhi vā āsevati, tīhi bhāveti, ekena

1. Animittam (Sī)

bahulīkaroti. Tihi vā āsevatī, ekena bhāveti, dvīhi bahulīkarotī”ti. So vattabbo “mā suttaṃ me laddhanti yaṃ vā taṃ vā avaca, pañhaṃ vissajjenta nāma ācariyassa santike vasitvā Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā attharasam viditvā vattabbaṃ hoti. Ekacittakkhaṇikāva ayaṃ āsevanā, ekacittakkhaṇikā bhāvanā, ekacittakkhaṇikaṃ bahulīkammaṃ. Khayagāmilokuttaramaggo bahulacittakkhaṇiko nāma natthi, ‘ekacittakkhaṇikoyevā’ti saññāpetabbo. Sace sañjānāti, sañjānātu, no ce sañjānāti, gaccha pātova vihāraṃ pavasitvā yāgum pivāhi”ti uyyojetabbo.

463. **Kati panāyye saṅkhārā**ti idha kiṃ pucchati? Ye saṅkhāre nirodhetvā nirodhaṃ samāpajjati, te pucchissāmīti pucchati. Tenevassa adhippāyaṃ ṇatvā therī puññābhisaṅkhārādīsu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhantī **tayome āvusoti**-ādimāha. Tattha kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti **kāyasaṅkhāro**. Vācaṃ saṅkharoti karoti nibbattetīti vacīsaṅkhāro¹, cittapaṭibaddhattā cittaena saṅkharīyati karīyati nibbattīyatīti **cittasaṅkhāro**. **Katamo panāyyeti** idha kiṃ pucchati? Ime saṅkhārā aññamaññamissā āluṭitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānagahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṃ kusalākusalā vīsati cetanāpi assāsapassāsāpi kāyasaṅkhārātveva vuccanti. Vacīdvāre hanusaṃcopanaṃ vacībhedam pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi vacīsaṅkhārotveva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṃ apattā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatimsa cetanāpi saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi cittasaṅkhārotveva vuccanti. Evaṃ ime saṅkhārā aññamaññamissā āluṭitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṇe vibhūte katvā kathāpessāmīti pucchati.

Kasmā panāyyeti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṃ pucchati. Tassa vissajjane **kāyapaṭibaddhā**ti kāyanissitā, kāye sati honti,

1. Vacīpaṭibaddhattā vācāya saṅkharīyati nibbattīyatīti vacīsaṅkhāro (Sī), vacīpaṭibaddhattā vacinā... (Syā)

asati na honti. **Cittappaṭibaddhā**ti cattanissitā, citte sati honti, asati na honti.

463. Idāni kiṃ nu kho esā saññāvedayitanirodham valañjeti, na valañjeti. Ciṇṇavasī vā tattha no ciṇṇavasīti jānanattham pucchanto **katham panāyye saññāvedayitanirodhasamāpatti hotīti**-ādimāha. Tassa vissajjane **samāpajjissanti vā samāpajjāmīti vā** padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito. **Samāpannoti** padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hotīti** nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ettakam kalam acittako bhavissāmīti addhānaparicchedacittaṃ bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti** yaṃ evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalam tathattāya acittakabhāvāya upaneti.

Paṭhamam nirujjhati vacīsaṅkhāroti sesasaṅkhārehi paṭhamam dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato param kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro**ti tato param cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Vuṭṭhahissanti vā vuṭṭhahāmīti vā** padadvayena antonirodhakālo kathito. **Vuṭṭhitoti** padena phalasamāpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hotīti** nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ettakam kalam acittako hutvā tato param sacittako bhavissāmīti addhānaparicchedacittaṃ bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti** yaṃ evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalam tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpajjanakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakatham kathetum vāroti nirodhakathā kathetabbā siyā, sā panesā “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānam paṭippassaddhiyā soḷasahi nāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhavatāpaññā nirodhasamāpattiyā nāṇan”ti mātikam ṭhapetvā sabbākārena Visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva

gahetabbā. Ko paṇāyaṃ nirodho nāma? Catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametaṃ samāpajjantīti. Saṅkhārānaṃ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṃ acittakā hutvā sukhaṃ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṃ nāmetaṃ, yadidaṃ nirodhoti etadatthaṃ samāpajjanti.

Paṭhamam uppajjati cittasaṅkhāroti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasamāpatticittaṃ paṭhamam uppajjati, taṃsampayuttaṃ saññaṇṇa vedanaṇṇa sandhāya “paṭhamam uppajjati cittasaṅkhāro”ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṃ bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati. Kiṃ pana phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti. Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasamāpatti, sā na samuṭṭhāpeti, kiṃ vā etena phalasamāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu, dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā honti. Tesam abbohārikabhāvo Sañjīvattheravatthunā veditabbo, Sañjīvattherassa hi samāpattito vuṭṭhāya kiṃsukaphupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṃsumattampi na jhāyi, usumākāramattampi nāhosi, samāpattiphalaṃ¹ nāmetanti vadanti, evamevaṃ santāya samāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti² bhavaṅgasamayenevetam kathitanti veditabbaṃ.

Tato vacīsaṅkhāroti tato paraṃ kiriyaamayapavattavaḷaṇṇanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṃ bhavaṅgaṃ vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṃsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācam abhisaṅkhātum na sakkontīti kiriyaamayapavattavaḷaṇṇanakālenevetam kathitaṃ. **Suññato phassoti**-ādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. Saguṇena tāva suññatā nāma phalasamāpatti, tāya sahaajātam phassaṃ sandhāya suññato phassoti vuttaṃ. **Animittāpaṇihitesupi** eseva nayo. Ārammaṇena pana nibbānaṃ rāgādīhi suññattā suññaṃ nāma, rāganimitādīnaṃ abhāvā animittaṃ, rāgadosamohappaṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitaṃ. Suññataṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaphalasamāpattiyam phasso suññato nāma, **animittāpaṇihitesupi** eseva nayo.

1. Samāpattibalaṃ (Sī)

2. Honti (Sī)

Aparā āgamanīyakathā nāma hoti, suññatā animittā appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā **animittā** nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa **appaṇihitā** nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa **suññatā** nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma. Animittamaggassa phalaṃ animittaṃ nāma. Animittaphalasamāpattisahajāte phasse phusante animitto phasso phusātīti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamanīyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā saguṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṃ. Evaṃ hi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnanti-ādīsu nibbānaṃ viveko nāma, tasmim̐ viveke ninnam̐ onatanti **vivekaninnaṃ**. Aññato āgantvā yena viveko, tena vaṅkaṃ viya hutvā ṭhitanti **vivekappaṇaṃ**. Yena viveko, tena patamānaṃ viya ṭhitanti **vivekapabbhāraṃ**.

465. Idāni yā vedanā nirodhetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjati, tā pucchissāmīti pucchanto **kati panāyye vedanāti** āha. **Kāyikaṃ vāti**-ādīsu pañcadvārikaṃ sukhaṃ kāyikaṃ nāma, manodvārikaṃ cetasikaṃ nāmāti veditabbaṃ. Tattha **sukhanti** sabhāvaniddeso. **Sātanti** tasseva madhurabhāvadīpakam̐ vevacanaṃ. **Vedayitanti** vedayitabhāvadīpakam̐, sabbavedanānaṃ sādharmaṇavacanaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. **Ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhāti**-ādīsu sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhaṃ, natthibhāvo dukkhaṃ. Dukkāya vedanāya atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukhaṃ. Adukkhamasukhāya vedanāya jānanabhāvo sukhaṃ, ajānanabhāvo dukkhanti attho.

Kim̐ anusayo anusetīti katamo anusayo anuseti, appahīnaṭṭhena sayito viya hotīti anusayapuccham̐ pucchati. **Na kho**

āvuso Visākha sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anusetīti na sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti, na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno, na sabbam sukham vedanam ārabba uppajjati attho. Esa nayo sabbattha. **Kim pahātabbanti** ayaṃ pahānapucchā nāma.

Rāgaṃ tena pajahatīti ettha ekeneva byākaraṇena dve pucchā vissajjesi, idha bhikkhu rāgānusayaṃ vikkhambhetvā paṭhamajjhānaṃ samāpajjati, jhānavikkhambhitaṃ rāgānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṃ vadḍhetvā anāgāmimaggena samugghātetī. So anāgāmimaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva paṭhamajjhāne nānuseti nāma. Tenāha “na tattha rāgānusayo anuseti”ti. **Tadāyatananti** taṃ āyatanam, paramassāsabhāvena paṭiṭṭhānabhūtaṃ arahattanti attho. **Iti anuttaresūti** evaṃ anuttarā vimokkhāti laddhanāme arahatte. **Piham upaṭṭhāpayatoti** patthanam paṭṭhapentassa¹. **Uppajjati pihāpaccayā domanassanti** patthanāya paṭṭhapanamūlakam² domanassam uppajjati, taṃ panetaṃ na patthanāya paṭṭhapanamūlakam uppajjati, patthetvā alabhantassa pana alābhamūlakam uppajjamānaṃ “uppajjati pihāpaccayā”ti vuttaṃ. Tattha kiñcāpi domanassam nāma ekantena akusalam, idaṃ pana sevitabbaṃ domanassam vaṭṭatīti vadanti. Yogino hi temāsikam chamāsikam vā navamāsikam vā paṭipadam gaṇhanti, tesu yo taṃ taṃ paṭipadam gahetvā antokālaparicchedeveya arahattaṃ pāpuṇissāmīti ghaṭento vāyamanto na sakkoti yathāparicchinnaḥkalena pāpuṇitum, tassa balavadomanassam uppajjati, Āḷindakavāsimahāphussadevattherassa³ viya assudhārā pavattanti. Thero kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatavattaṃ pūresi, tassa “imasmim vāre arahattaṃ gaṇhissāmi, imasmim vāre visuddhipavāraṇaṃ pavāressāmi”ti mānaṃ bandhitvā samaṇadhammaṃ karontasseva ekūnavīsativassāni atikkantāni, pavāraṇādivase āgate therassa assupātena muttadivaso nāma nāhosi, vīsatime pana vasse arahattaṃ pāpuṇi.

1. Ṭhapentassa (Sī, Syā)

2. Ṭhapanamūlakam (Sī, Syā, Ka)

3. ...mahāphussattherassa (Sī), ...mahāpussattherassa (Syā)

Paṭighaṃ tena pajahatīti ettha domanasseneva paṭighaṃ pajahati. Na hi¹ paṭigheneva paṭighappahānaṃ, na domanassena vā domanassappahānaṃ nāma atthi. Ayaṃ pana bhikkhu temāsikādīsu aññatarāṃ paṭipadaṃ gahetvā iti paṭisañcikkhati “passa bhikkhu, kiṃ tuyhaṃ sīlena hīnaṭṭhānaṃ atthi, udāhu vīriyena, udāhu paññāya, nanu te sīlaṃ supārisuddhaṃ vīriyaṃ supaggahitaṃ paññā sūrā hutvā vahatī”ti. So evaṃ paṭisañcikkhitvā “na dāni puna imassa domanassassa uppajjitum dassāmi”ti vīriyaṃ daḷhaṃ² katvā antotemāse vā antochamāse vā antonavamāse vā anāgāmimaggena taṃ samugghātetī, iminā pariyāyena paṭigheneva paṭighaṃ, domanasseneva domanassaṃ pajahati nāma.

Na tattha paṭighānusayo anusetīti ettha evarūpe domanasse paṭighānusayo nānuseti, na taṃ ārabba-uppajjati, pahīnova tattha paṭighānusayoti attho. **Avijjāṃ tena pajahatīti** idha bhikkhu avijjānusayaṃ vikkhambhetvā catutthajjhānaṃ samāpajjati, jhānavikkhambhitaṃ avijjānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattamaggena samugghātetī, so arahattamaggena pahīnopi tathā vikkhambhitattāva catutthajjhāne nānuseti nāma. Tenāha “na tattha avijjānusayo anusetī”ti.

466. Idāni paṭibhāgapucchāṃ pucchanto **sukhāya panāyyeti**-ādimāha. Tassa vissajjane yasmā sukhassa dukkhaṃ, dukkhassa ca sukhaṃ paccanīkaṃ, tasmā dvīsu vedanāsu visabhāgapāṭibhāgo kathito. Upekkhā pana andhakārā avibhūtā duddīpanā, avijjāpi tādisāvāti tenettha sabhāgapāṭibhāgo kathito. Yattakesu pana ṭhānesu avijjā tamaṃ karoti, tattakesu vijjā tamaṃ vinodetīti visabhāgapāṭibhāgo kathito. **Avijjāya kho āvusoti** ettha ubhopete dhammā anāsavā lokuttarāti sabhāgapāṭibhāgo kathito. **Vimuttiyā kho āvusoti** ettha anāsavaṭṭhena lokuttaraṭṭhena abyākataṭṭhena ca sabhāgapāṭibhāgo kathito. **Accayāsīti** ettha pañhaṃ atikkamitvā gatosīti attho. **Nāsakkhi pañhānaṃ pariyantaṃ gahetunti** pañhānaṃ paricchedapamaṇaṃ gahetum nāsakkhi, appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṃ pucchi, nibbānaṃ nāmetam

1. Nāpi (Syā, Ka)

2. Gālhaṃ (Syā, Ka)

appaṭibhāgaṃ, na sakkā nīlaṃ vā pītakaṃ vāti kenaci dhammena saddhiṃ paṭibhāgaṃ katvā dassetuṃ, tañca tvaṃ iminā adhippāyena pucchasīti attho.

Ettāvata cāyaṃ upāsako yathā nāma sattame¹ ghare salākabhattaṃ labhitvā gato bhikkhu satta gharāni atikkamma aṭṭhamassa dvāre ṭhito sabbānipi satta gehāni viraddhova na aññāsi, evamevaṃ appaṭibhāgadhammassa paṭibhāgaṃ pucchanto sabbāsupi sattu sappaṭibhāgapucchāsu viraddhova hotīti veditabbo. **Nibbānogadhanti** nibbānabbhantaṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Nibbānaparāyananti** nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parā gati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyosānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyosānaṃ**.

467. **Paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā, dhātukusalā āyatanakusalā paṭiccasamuppādakusalā ṭhānāṭṭhānakusalāti attho. **Mahāpaññāti** mahante atthe mahante dhamme mahantā² niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhanasamatthāya paññāya samannāgatā. **Yathā taṃ** **Dhammadinnāyāti** yathā Dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṃ, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyanti. Ettāvata ca pana ayaṃ suttanto Jinabhāsito nāma jāto, na sāvakabhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitaṃ paṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañchitaṃ hoti, na tāva rājapaṇṇanti saṅkhyāṃ gacchati, lañchitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti, tathā “ahampi taṃ evameva byākareyyan”ti imāya Jinavacanamuddikāya lañchitattā ayaṃ suttanto āhaccavacanena Jinabhāsito nāma jāto. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷavedallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. **Evaṃ me sutanti** Cūḷadhammasamādānasuttaṃ. Tattha **dhammasamādānānīti** dhammoti gahitagahaṇāni. **Paccuppannasukhanti** paccuppanne sukhaṃ, āyūhanakkhaṇe

1. Satta (Ka)

2. Mahantī (Si)

sukhaṃ sukaraṃ sukhena sakkā pūretum. **Āyatim dukkhavipākanti** anāgate vipākakāle dukkhavipākam. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo.

469. **Natthi kāmesu dosoti** vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthi. **Pātabyataṃ āpajjantīti** te vatthukāmesu kilesakāmena pātabyataṃ pivitabbataṃ, yathāruci paribhuñjitabbataṃ āpajjantīti attho. **Moḷibaddhāhīti** moḷim katvā¹ baddhakesāhi. **Paribbājikāhīti** tāpasapariibbājikāhi. **Evamāhaṃsūti** evaṃ vadanti. **Pariññaṃ paññapentīti** pahānaṃ samatikkamaṃ paññapenti. **Māluvāsipāṭikāti** dīghasaṇṭhānaṃ māluvāpakkam. **Phaleyyāti** ātapena sussitvā bhijjeyya. **Sālamūleti** sālārukkhasa samīpe. **Santāsaṃ āpajjeyyāti** kasmā āpajjati? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhaṃ abhiruhati, sā mahāpattā ceva hoti bahupattā ca, koviḷārapattasadihi pattehi samannāgatā, atha taṃ rukkhaṃ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā² mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vā vāyante deve vā vassante oghanaṃ janetvā tassa rukkhasa sabbasākhāpasākhaṃ bhañjati, bhūmiyaṃ nipāteti, tato tasmiṃ rukkhe patiṭṭhitavimānaṃ³ bhijjati nassati. Iti sā bhavanavināsabhayā santāsaṃ āpajjati.

Ārāmadevatāti tattha tattha pupphārāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadevatāti** andhavanasubhagavanādīsū vanesu adhivatthā devatā. **Rukkhadevatāti** abhilakkhitesu naḷerupucimandādīsū rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappatīsūti** harītakī-āmalakī-ādīsū osadhīsū tālanāḷikerādīsū tiṇesu vanajeṭṭhakesu ca vanappatirukkhesu adhivatthā devatā. **Vanakammikāti** vane kasanalāyanadāru-āharaṇagorakkhādīsū kenacideva kammena vā vicarakamanussā. **Uddhareyyunti** khādeyyum. **Vilambinīti** vātena pahatapahataṭṭhānesu keḷim karontī viya vilambantī. **Sukho imissāti** evarūpāya māluvālatāya samphassopi sukho, dassanampi sukhaṃ, ayaṃ me dāraṇānaṃ āpānamaṇḍalaṃ bhavissati, kīḷābhūmi bhavissati,

1. Moḷi viya katvā (Sī)

2. Sañcaritvā (Ka)

3. Patite vimānaṃ (Syā, Ka)

dutiyam me vimānam paṭiladdhanti latāya dassanepi samphassepī somanassajāta evamāha.

Viṭabhim¹ **kareyyāti** sākhaṇam upari chattākārena tiṭṭheyya. **Oghanam janeyyāti** heṭṭhā ghaṇam janeyya, upari āruyha sakalam rukkham paliveṭhetvā puna heṭṭhā bhassamānā bhūmiṃ gaṇheyyāti attho. **Padāleyyāti** evam oghanam katvā puna tato paṭṭhāya yāva mūlā otiṇṇasākhāhi abhiruhamānā sabbasākhā paliveṭhentī matthakam patvā teneva niyāmena puna orohitvā ca abhiruhitvā ca sakalarukkham saṃsibbitvā ajjhottharantī sabbasākhā heṭṭhā katvā sayam upari ṭhatvā vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya, bhindeyyāti attho. Khāṇumattameva tiṭṭheyya, tattha yaṃ sākhaṭṭhakavimānam hoti, taṃ sākhasu bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhāsu bhinnāsu sabbam bhijjati. Rukkhaṭṭhakavimānam pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassati, idaṃ pana vimānam sākhaṭṭhakam, tasmā sabbasākhāsu sambhijjamānāsu bhijjittha, devatā puttake gahetvā khāṇuke ṭhitā paridevituṃ āradhā.

471. **Tibbarāgajātikoti** bahalarāgasabhāvo. **Rāgajam dukkham domanassam paṭisamvedetīti** tibbarāgajātikattā diṭṭhe diṭṭhe ārammaṇe nimittam gaṇhāti, athassa ācariyupajjhāyā daṇḍakammaṃ āṇāpentī, so abhikkhaṇam daṇḍakammaṃ karonto dukkham domanassam paṭisamvedeti, natveva vītikkammaṃ karoti. **Tibbadosajātikoti** appamattikeneva kuppati, daharasāmaṇerehi saddhim hatthaparāmāsādīni karontova katheti, sopi daṇḍakammapaccayā dukkham domanassam paṭisamvedeti. Mohajātiko pana idha kataṃ vā katato akataṃ vā akatato na sallakkheti, tāni tāni kiccāni virādheti, sopi daṇḍakammapaccayā dukkham domanassam paṭisamvedeti.

472. **Na tibbarāgajātikoti**-ādīni vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Kasmā panettha koci tibbarāgādijātiko hoti, koci na tibbarāgādijātiko? Kammaniyaṃmena. Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti, alobho mando, adosāmohā balavanto,

1. Viṭapim (Sī), viṭapam (Syā)

dosamohā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmohā pana balavanto dosamohe pariyādātuṃ sakkonti. Tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti, sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamaññaṇo. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā, amoho balavā, moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamaññaṇo Dattābhayatthero viya. (2)

Yassa pana¹ kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sukhasīlako² pana hoti akkodhano. (3)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca. (4)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva appakilesa hoti, dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapaññaṇo ca. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti sukhasīlako ca, mūḷho³ pana hoti. (2)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosāmohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhano. (3)

1. Yassa (Sī) imasmiṃyeva ṭhāne.

2. Sīlako (Sī)

3. Dandho (Sī) Abhi-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhepi.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādayo balavanto honti, lobhādayo mandā, so Mahāsaṃgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hoti. (4)

Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. **Evam me sutanti** Mahādhammasamādānasuttaṃ. Tattha **evamkāmāti** evaṃicchā. **Evamchandāti** evaṃajjhāsaya. **Evamadhippāyāti** evaṃladdhikā. **Tatrāti** tasmim̐ anīṭṭhavaḍḍhane ceva iṭṭhaparihāne ca. **Bhagavaṃmūlakāti** Bhagavā mūlaṃ etesanti bhagavaṃmūlakā. Idaṃ vuttaṃ hoti—ime bhante amhākaṃ dhammā pubbe Kassapasammāsambuddhena uppāditā, tasmim̐ parinibbute ekaṃ Buddhantaraṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṃ samattho nāma nāhosi, Bhagavatā pana no ime dhammā uppāditā. Bhagavantaṃ hi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṃ bhagavaṃmūlakā no bhante dhammāti. **Bhagavaṃnettikāti** Bhagavā hi dhammānaṃ netā vinetā anunetāti. Yathāsabhāvato pāṭi-ekkaṃ pāṭi-ekkaṃ nāmaṃ gahetvā dassitā dhammā bhagavaṃnettikā nāma honti. **Bhagavaṃpaṭisaraṇāti** catubhūmakā dhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṃ āgacchamānā Bhagavati paṭisaranti nāmāti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Paṭisarantīti osaranti samosaranti. Apica Mahābodhimaṇḍe nisinnassa Bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati, ahaṃ Bhagavā kinnāmoti? Tvaṃ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ āgacchati. Ahaṃ Bhagavā kinnāmanti? Tvaṃ vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ nāmāti evaṃ catubhūmakadhammānaṃ yathāsabhāvato pāṭi-ekkaṃ pāṭi-ekkaṃ nāmaṃ gaṇhanto Bhagavā dhamme paṭisarantītipi bhagavaṃpaṭisaraṇā. **Bhagavantaññeva paṭibhātūti** Bhagavatoyeva etassa bhāsitassa attho upaṭṭhātu, tumheyyeva no kathetvā dethāti attho.

474. **Sevitabbeti** nissayitabbe. **Bhajitabbeti** upagantabbe. **Yathā taṃ aviddasunoti** yathā aviduno bālassa andhaputhujjanassa. **Yathā taṃ viddasunoti** yathā viduno medhāvino paṇḍitassa.

475. **Atthi bhikkhave dhammasamādānanti** purimasutte uppaṭipāṭi-ākārena mātikā ṭhapitā, idha pana yathā dhammaraseneva Satthā mātikaṃ ṭhapesi. Tattha **dhammasamādānanti** paṇātipātādīnaṃ dhammānaṃ gahaṇaṃ.

476. **Avijjāgatoti** avijjāya samannāgato.

477. **Vijjāgatoti** vijjāya samannāgato paññavā.

478. **Sahāpi dukkhenāti** ettha micchācāro abhiijhā micchādittihīti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnāṃ cetanānaṃ vasena dukkhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vā hoti. Sesā paṇātipātādayo satta tissannampi cetanānaṃ vasena dukkhavedanā honti, idaṃ sandhāya vuttaṃ “sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā”ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbaṃ. Pariyeṭṭhiṃ vā āpajjantassa pubbabhāgāparabhāgesu kāyikaṃ dukkhampi vaṭṭatiyeva.

479. **Sahāpi sukhenāti** ettha paṇātipāto pharusavācā byāpādoti ime tāva tayo pubbacetanāya ca aparacetanāya cāti dvinnāṃ cetanānaṃ vasena sukhavedanā honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana dukkhasampayuttāva hoti. Sesā satta tissannampi cetanānaṃ vasena sukhavedanā hontiyeva. **Sahāpi somanassenāti** somanassameva cettha sukhanti veditabbaṃ. Itṭhaphoṭṭhabbasamaṅgino vā pubbabhāgāparabhāgesu kāyikaṃ sukhampi vaṭṭatiyeva.

480. Tatiyadhammasamādāne idhekacco macchabandho vā hoti māgaviko vā, paṇupaghātamyeva nissāya jīvikaṃ kappeti. Tassa garuṭṭhāniyo bhikkhu akāmakasseva paṇātipāte ādinavaṃ, paṇātipātaviratiyā ca ānisaṃsaṃ kathetvā sikkhāpadaṃ deti. So gaṇhantopi dukkhito domanassitova hutvā gaṇhāti. Aparabhāge katipāhaṃ

vītināmetvā rakkhitum asakkontopi dukkhitova hoti, tassa pubbāparacetanā dukkhasahagatāva honti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana sukkhasahagatā vā upekkhāsahagatā vāti evaṃ sabbattha attho veditabbo. Iti pubbabhāgāparabhāgacetanāva sandhāya idaṃ vuttaṃ “sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā”ti. Domanassameva cettha dukkhanti veditabbaṃ.

481. Catutthadhammasamādāne dasasupi padesu tissopi pubbabhāgāparabhāgasanniṭṭhāpakacetanā sukkhasampayuttā hontiyeva, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “sahāpi sukhena sahāpi somanassenā”ti. Somanassameva cettha sukhanti veditabbaṃ.

482. **Tittakālābūti**¹ tittakarasa-alābu². **Visena saṃsaṭṭhoti** halāhalavisena sampayutto missito luḷito. **Nacchādessatīti** na ruccissati na tuṭṭhiṃ karissati. **Nigacchasīti** gamissasi³. **Appaṭisaṅkhāya piveyyāti** taṃ appaccavekkhitvā piveyya.

483. **Āpānīyakarṇsoti** āpānīyassa madhurapānakassa bharitakarṇso. **Vaṇṇasampannoti** pānakavaṇṇādīhi sampannavāṇṇo, karṇse pakkhittapānakavasena pānakakarṇsopi evaṃ vutto. **Chādessatīti** tañhi halāhalavisam yattha yattha pakkhittam hoti, tassa tasseva rasam deti. Tena vuttaṃ “chādessatī”ti.

484. **Pūtimuttanti** muttameva. Yathā hi manussabhāvo suvaṇṇavaṇṇo pūtikāyotveva, tadahujātāpi galocilatā pūtilatātveva vuccati. Evaṃ taṅkhaṇam gahitam taruṇampi muttam pūtimuttameva. **Nānābhesajjehīti** harītakāmalakādīhi nānosadhehi. **Sukhī assāti** arogo suvaṇṇavaṇṇo sukhī bhavēyya.

485. **Dadhi ca madhu cāti** suparisuddham dadhi ca sumadhuram madhu ca. **Ekajjam saṃsaṭṭhanti** ekato katvā missitam āluḷitam. **Tassa tanti** tassa tam catumadhurabhesajjam pivato rucceyya, idaṃ ca yam bhagandarasaṃsaṭṭham lohitaṃ pakkhandati, na tassa bhesajjam, āhāram thambhetvā⁴ maggaṃ avalaṇjam⁵ karoti.

1. Tittakālāpūti (Sī)

3. Nigamissati (Ka)

4. Vikkhambhetvā (Ka)

2. Tittako alābu (Sī, Syā)

5. Valaṇjanam (Syā, Ka)

Yaṃ pana pittasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ, tassettaṃ bhesajjaṃ sītalakiriyaṃ
pariyattabhūtaṃ.

486. **Viddheti** ubbiddhe, meghavigamena dūrībhūtetī attho.

Vigatavalāhaketi apagatameghe, **deveti** ākāse. **Ākāśagataṃ tamagatanti**
ākāśagataṃ tamaṃ. **Puthusamaṇabrāhmaṇaparappavādeti** puthūnaṃ
samaṇabrāhmaṇasaṅkhātānaṃ paresaṃ vāde¹. **Abhivihaccāti** abhihantvā.
Bhāsate ca tapate ca virocate cāti saradakāle majjhanhikasamaye ādiccova
obhāsaṃ muñcati tapati vijjotatīti.

Idaṃ pana suttaṃ devatānaṃ ativiya piyaṃ manāpaṃ. Tatridaṃ
vatthu—dakkhiṇadisāyaṃ kira Hatthibhogajanapade Saṅgaravihāro
nāma²atthi, tassa bhojanasāladvāre saṅgararukkhe adhivatthā devatā
rattibhāge ekassa daharassa sarabhaññavasena idaṃ suttaṃ osārentassa
sutvā sādhuṇāraṃ adāsi. Daharo kiṃ esotī āha. Ahaṃ bhante imasmiṃ
rukkhe adhivatthā devatāti. Kasmim devate pasannāsi, kiṃ sadde, udāhu
sutteti. Saddo nāma bhante yassa kassaci hotiyeva, sutte pasannāmi.
Satthārā Jetavane nisīditvā kathitadivase ca ajja ca ekabyañjanepi nānaṃ
natthīti³. Assosi tvaṃ devate Satthārā kathitadivaseti. Āma bhante. Kattha
ṭhitā assosīti. Jetavanaṃ bhante gatāmi, mahesakkhāsu pana devatāsu
āgacchantīsu tattha okāsaṃ alabhivā idheva ṭhatvā assosinti. Ettha ṭhitāya
sakkā Satthu saddo sotunti. Tvaṃ pana bhante mayhaṃ saddaṃ suṇasīti.
Āma devateti. Dakkhinakaṇṇapasse nisīditvā kathanakālo viya bhante hotīti.
Kiṃ pana devate Satthu rūpaṃ passasīti. Satthā mameva oloketīti
maññaṃ mānā saṇṭhātum na sakkomi bhanteti. Visesaṃ pana nibbattetum
asakkhittha devateti. Devatā tattheva antaradhāyi. Taṃ divasaṃ kiresa
devaputto sotāpattiphale patiṭṭhito. Evamidaṃ suttaṃ devatānaṃ piyaṃ
manāpaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pavāde (Ka)

2. Paṅguravihāro nāma (Sī), maṅkuravihāro nāma (Syā)

3. Nānatthaṃ ahosi (Ka)

7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā

487. **Evam me sutanti** Vīmaṃsakasuttam. Tattha **vīmaṃsakenā**ti tayo vīmaṃsakā atthavīmaṃsako saṅkhāravīmaṃsako Satthuvīmaṃsakoti. Tesu “paṇḍitā hāvuso manussā vīmaṃsakā”^{ti}¹ ettha atthavīmaṃsako āgato. “Yato kho Ānanda bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca hoti, ettāvata kho paṭiccasamuppādakusalo ca hoti, ṭhānāṭṭhānakusalo ca hoti, ettāvata kho Ānanda paṇḍito bhikkhu vīmaṃsakoti alaṃ vacanāyā”^{ti}² ettha saṅkhāravīmaṃsako āgato. Imasmiṃ pana sutte Satthuvīmaṃsako adhippeto. **Cetopariyāyanti** cittavāraṃ cittaparicchedaṃ. **Samannesanā**ti esanā pariyesanā upaparikkhā. **Iti viññāṇāyā**ti evaṃ vijānanatthāya.

488. **Dvīsu dhammesu Tathāgato samannesitabboti** idha kalyāṇamittūpanissayaṃ dasseti. Mahā hi esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Tassa mahantabhāvo evaṃ veditabbo—ekasmiṃ hi samaye āyasmā Ānando upaḍḍhaṃ attano ānubhāvena hoti, upaḍḍhaṃ kalyāṇamittānubhāvenāti cintetvā attano dhammatāya nicchetuṃ asakkonto Bhagavantam upasaṅkamitvā pucchi “upaḍḍhamidaṃ bhante brahmacariyassa, yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā”^{ti}. Bhagavā āha “mā hevaṃ Ānanda, mā hevaṃ Ānanda, sakalamevidaṃ Ānanda brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā, kalyāṇamittassetam Ānanda bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvēssati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathaṅcānanda bhikkhu kalyāṇamitto -pa- ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Idhānanda bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti -pa- sammāsamādhim bhāveti vivekanissitaṃ, evaṃ kho Ānanda bhikkhu kalyāṇamitto -pa- bahulīkaroti, tadamināpetam Ānanda pariyāyena veditabbaṃ. Yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittam āgama jātiddhammā sattā jātiyā parimuccanti. Jarādharmā -pa-

1. Saṃ 2. 6 piṭṭhe.

2. Ma 3. 107 piṭṭhe.

sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccantī”^{ti1}.

Bhikkhūnaṃ bāhiraṅgasampattiṃ kathentopi āha “bāhiraṃ bhikkhave aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato atthāya saṃvattati, yathayidaṃ bhikkhave kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittatā bhikkhave mahato atthāya saṃvattatī”^{ti2}. Mahācundassa kilesasallekhapaṭipadaṃ kathentopi “pare pāpamittā bhavissanti, mayamettha kalyāṇamittā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”^{ti3} āha. Meghiyattherassa vimutti-paripācaniyadhamme kathentopi “aparipakkāya Meghiya cotovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṃvattanti. Katame pañca, idha Meghiya bhikkhu kalyāṇamitto hotī”^{ti4} kalyāṇamittūpanissayameva visesesi. Piyaputtassa Rāhulattherassa abhiñhovādaṃ dentopi—

“Mitte bhajassu kalyāṇe, pantaṇca sayanāsanaṃ.

Vivittaṃ appanigghosaṃ, mattaññū hohi bhojane.

Cīvare piṇḍapāte ca, paccaye sayanāsane.

Etesu taṇhaṃ mākāsi, mā lokaṃ punarāgamī”^{ti5}—

Kalyāṇamittūpanissayameva sabbapaṭhamam kathesi, evaṃ mahā esa kalyāṇamittūpanissayo nāma. Idhāpi taṃ dassento Bhagavā **dvīsu dhammesu Tathāgato samannesitabboti** desanaṃ ārabhi. Paṇḍito bhikkhu dvīsu dhammesu Tathāgataṃ esatu gavesatūti attho. Etena Bhagavā ayaṃ mahājaccoti vā lakkhaṇasampannoti vā abhirūpo dassanīyoti vā abhiññāto abhilakkhitoti vā imaṃ nissāyāhaṃ cīvarādayo paccaye labhissāmīti vā evaṃ cintetvā maṃ nissāya vasanakiccaṃ natthi. Yo pana evaṃ sallakkheti “pahoti me esa Satthā hutvā Satthukiccaṃ⁶ sādhetun”^{ti}, so maṃ bhajatūti sīhanādaṃ nadati, Buddhasīhanādo kira nāmesa suttantoti.

1. Saṃ 3. 2 piṭṭhe.

3. Ma 1. 52 piṭṭhe.

5. Khu 1. 329 Suttanipāte.

2. Aṃ 1. 17 piṭṭhe.

4. Khu 1. 119 piṭṭhe Udāne.

6. Ekasatthukiccaṃ (Ka)

Idāni te dve dhamme dassento **cakkkhusotaviññeyyesūti** āha. Tattha Satthu kāyiko samācāro vīmaṃsakassa cakkhuviññeyyo dhammo nāma. Vācasiko samācāro sotaviññeyyo dhammo nāma. Idāni tesu samannesitabbākāraṃ dassento **ye saṃkiliṭṭhāti**-ādimāha. Tattha **saṃkiliṭṭhāti** kilesasampayuttā. Te ca na cakkkhusotaviññeyyā. Yathā pana udake calante vā pupphuḷake¹ vā muñcante anto maccho atthīti viññāyati, evaṃ pāṇātipātādīni vā karontassa, musāvādādīni vā bhaṇantassa kāyavacīsamācāre disvā ca sutvā ca taṃsamuttāpakacittarū saṃkiliṭṭhanti viññāyati, tasmā evamāha. Saṃkiliṭṭhacittassa hi kāyavacīsamācārāpi saṃkiliṭṭhāyeva nāma. **Na te Tathāgatassa saṃvijjantīti** na te Tathāgatassa atthī, na upalabbhantīti evaṃ jānātīti attho. Natthitāyeva hi te na upalabbhanti, na paṭicchannatāya. Tathā hi Bhagavā ekadivasam imesu dhammesu bhikkhusaṃgham pavārento āha “handa dāni bhikkhave pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti. Evaṃ vutte āyasmā Sāriputto utthāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena Bhagavā tenaṇjaliṃ paṇāmetvā Bhagavantam etadavoca “na kho mayaṃ bhante Bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Bhagavā hi bhante anuppannassa maggassa uppādetā, asaṇjātassa maggassa saṇjānetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovidō. Maggānugā ca bhante etarahi sāvaka viharanti pacchāsamannāgatā”ti². Evaṃ parisuddhā Tathāgatassa kāyavacīsamācārā. Uttaropi sudam māṇavo Tathāgatassa kāyavacīdvāre anārādhaniyam kiñci passissāmīti satta māse anubandhitvā likkhāmatampi na addasa. Manussabhūto vā esa Buddhabhūtaṃ kāyavacīdvāre kiṃ anārādhaniyam passissati. Māropi devaputto bodhisattassa sato mahābhinnikkhamanato paṭṭhāya chabbassāni gavesamāno kiñci anārādhaniyam nāddasa, antamaso cetoparivitakkamattampi. Māro kira cintesi “sacassa vitakkitamattampi akusalam passissāmi, tattheva nam muddhani paharitvā pakkamissāmī”ti. So chabbassāni adisvā Buddhabhūtampi ekaṃ vassam anubandhitvā kiñci vajjam apassanto gamanasamaye vanditvā—

1. Bubbuḷake (Sī), pubbuḷake (Syā)

2. Saṃ 1. 192 piṭṭhe.

“Mahāvīra mahāpuñña, iddhiyā yasasā jala.
Sabbaverabhayātīta, pāde vandāmi Gotamā”ti¹—

Gātham vatvā gato.

Vītimissāti kāle kaṇhā, kāle sukkāti evaṃ vomissakā. **Vodātāti** parisuddhā nikkilesā. **Samvījjantīti** vodātā dhammā atthi upalabbhanti. Tathāgatassa hi parisuddhā kāyasamācārādayo. Tenāha “cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri, parisuddhakāyasamācāro bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ Tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti, parisuddhavacīsamācāro, parisuddhamanosamācāro, parisuddhājīvo bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa micchājīvo, yaṃ Tathāgato rakkheyya, mā me idaṃ paro aññāsī”ti².

Imaṃ kusalaṃ dhammanti imaṃ anavaḍḍhaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ. “Ayaṃāyasmā Satthā kiṃ nu kho dīgharattaṃ samāpanno aticirakālato paṭṭhāya iminā samannāgato, udāhu ittarasamāpanno hiyyo vā pare vā parasuve³ vā divase samāpanno”ti evaṃ gavesatūti attho. Ekaccena hi ekasmiṃ ṭhāne vasantena bahu micchājīvakammaṃ kataṃ, taṃ tattha kālātikkame paññāyati, pākaṭaṃ hoti. So aññataraṃ paccantagāmaṃ vā samuddatīraṃ vā gantvā paṇṇasālaṃ kāretvā āraññako viya hutvā viharati. Manussā sambhāvanāṃ uppādetvā tassa paṇṇāse paccaye denti. Janapadavāsino bhikkhū tassa parihāraṃ disvā “atidappito⁴ vatāyaṃ āyasmā, ko nu kho eso”ti pariggaṇhantā “asukatṭhāne asukaṃ nāma micchājīvaṃ katvā pakkantabhikkhū”ti ñatvā na sakkā iminā saddhim uposatho vā pavāraṇā vā kātunti sannipatitvā dhammena samena ukkhepanīyādīsu aññataraṃ kammaṃ karonti. Evarūpāya paṭicchannapaṭipattiyā atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā vīmaṃsāpetuṃ evamāha.

Evaṃ jānātīti dīgharattaṃ samāpanno, na ittarasamāpannoti jānāti. Anacchariyaṃ cetaṃ. Yaṃ Tathāgatassa etarahi sabbaññutaṃ pattassa dīgharattaṃ

1. Sam 1. 122 piṭṭhe.

3. Paratare (Sī), parapare (Ka)

2. Am 2. 459 piṭṭhe.

4. Atidabbito (Ka)

ājīvaṭṭhamakasiḷaṃ parisuddhaṃ bhaveyya. Yassa bodhisattakālepi¹ evaṃ ahosi.

Atīte kira Gandhārarājā ca Vedeharājā ca dvepi sahāyakā hutvā kāmesu ādīnavaṃ disvā rajjāni puttānaṃ niyyātetvā isipabbajjāṃ pabbajitvā ekasmiṃ araṇṇagāmake piṇḍāya caranti, paccanto nāma dullabhaloṇo hoti, tato aloṇaṃ yāguṃ labhitvā ekissāya sālāya nisīditvā pivanti, antarantare manussā loṇacuṇṇaṃ āharitvā denti, ekadivasaṃ eko Vedehisissa paṇṇe pakkhipitvā loṇacuṇṇaṃ adāsi, Vedehisi gahetvā upaḍḍhaṃ Gandhārisissa santike ṭhapetvā upaḍḍhaṃ attano santike ṭhapesi, tato thokaṃ paribhuttāvesesaṃ disvā “mā idaṃ nassī”ti paṇṇena veṭhetvā tiṇagahane ṭhapesi, puna ekasmiṃ divase yāgupānakāle satim katvā olokento taṃ disvā Gandhārisiṃ upasaṅkamitvā “ito thokaṃ gaṇhatha ācariyā”ti āha. Kuto te laddhaṃ Vedehisīti. Tasmiṃ divase paribhuttāvesesaṃ “mā nassī”ti mayā ṭhapitanti. Gandhārisi gahetuṃ na icchati, aloṇakaṃyeva yāguṃ pivitvā Vedehaṃ isiṃ avoca—

“Hitvā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasa.

Koṭṭhāgārāni phītāni, sannidhiṃ dāni kubbasī”ti².

Vedehisi avoca “tumhe rajjaṃ pahāya pabbajitā, idāni kasmā loṇacuṇṇamattasannidhikāraṇā pabbajjāya anucchavikaṃ na karoṭhā”ti. Kiṃ mayā kataṃ Vedehisīti. Atha naṃ āha—

“Hitvā Gandhāraṇisayaṃ, pahūtadhanadhāriyaṃ.

Pasāsanato nikkhanto, idha dāni pasāsasi”ti².

Gandhāro āha—

“Dhammaṃ bhaṇāmi Vedeha, adhammo me na ruccati.

Dhammaṃ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpatī”ti².

1. Bodhicariyakālepi (Sī), bodhicaraṇakālepi (Ka)

2. Khu 5. 165 piṭṭhe.

Vedeho āha—

“Yena kenaci vaṇṇena, paro labhati ruppanaṃ.
Mahatthiyampi ce vācaṃ, na taṃ bhāseyya paṇḍito”ti¹.

Gandhāro āha—

“Kāmaṃ ruppatu vā mā vā, bhusaṃva vikirīyatu.
Dhammaṃ me bhaṇamānassa, na pāpamupalimpātī”ti¹.

Tato Vedehisi yassa sakāpi buddhi natthi, ācariyasantike vinayaṃ na sikkhati, so andhamahimso viya vane caratīti cintetvā āha—

“No ce assa sakā buddhi, vinayo vā susikkhito.
Vane andhamahimsova, careyya bahuko jano.
Yasmā ca panidhekacce, āceramhi susikkhitā.
Tasmā vinītavinayā, caranti susamāhitā”ti¹.

Evañca pana vatvā Vedehisi ajānitvā mayā katanti Gandhārisiṃ khamāpesi. Te ubhopi tapaṃ caritvā brahmalokaṃ agamaṃsu. Evaṃ Tathāgatassa bodhisattakālepi dīgharattaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ parisuddhaṃ ahosi.

Ñattajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasapattoti ayamāyasmā amhākaṃ Satthā bhikkhu ñattaṃ paññātabhāvaṃ pākaṭabhāvaṃ ajjhāpanno nu kho, sayañca parivārasampattiṃ patto nu kho noti. Tena cassa paññātajjhāpannabhāvena yasaṇṇissitabhāvena ca kiṃ ekacce ādīnavā sandissanti udāhu noti evaṃ samannesantūti dasseti. **Na tāva bhikkhavi**ti bhikkhave yāva bhikkhu na rājarājamahāmattādīsu abhiññātabhāvaṃ vā parivārasampattiṃ vā āpanno hoti, tāva ekacce mānātimānādayo ādīnavā na samvijjanti upasantūpasanto viya sotāpanno² viya sakadāgāmī viya ca viharati, ariyo nu kho puthujjano nu khotipi ñātuṃ na sakkā hoti.

1. Khu 5. 165 piṭṭhe.

2. Upasantūpasanto sotāpanno (Sī)

Yato ca kho bhikkhaviti yadā pana idhekacco bhikkhu ñāto hoti parivārasampanno vā, tadā tiṇhena siṅgena gogaṇaṃ vijjhanto duṭṭhagoṇo viya migasaṃghaṃ¹ abhimaddamāno dīpi viya ca aññe bhikkhū tattha tattha vijjhanto agāravo asabhāgavutti aggapādena bhūmiṃ phusanto viya carati. Ekacco pana kulaputto yathā yathā ñāto hoti yasassī, tathā tathā phalabhārabharito viya sāli suṭṭhutarāṃ onamati, rājarājamahāmattādīsu upasaṅkamantesu akiñcanabhāvaṃ paccavekkhitvā samaṇasaññaṃ upaṭṭhapetvā chinnavisaṇa-usabho viya caṇḍālādārako viya ca sorato nivāto nīcacitto hutvā bhikkhusaṃghassa ceva sadevakassa ca lokassa hitāya sukhāya paṭipajjati, evarūpaṃ paṭipattiṃ sandhāya “nāssa idhekacce ādīnavā”ti āha.

Tathāgato pana aṭṭhasu lokadhammesu² tādī, so hi lābhēpi tādī, alābhēpi tādī, yasepi tādī, ayasepi tādī, pasaṃsāyapi tādī, nindāyapi tādī, sukhepi tādī, dukkhepi tādī, tasmā sabbākārena nāssa idhekacce ādīnavā saṃvijjanti³.

Abhayūparatoti abhayo hutvā uparato, accantūparato satatūparatoti attho. Na vā bhayena uparatotipi abhayūparato. Cattāri hi bhayāni kilesabhayaṃ vaṭṭabhayaṃ duggatibhayaṃ upavādabhayaṃ. Puthujjano catūhihi bhayehi bhāyati. Sekkhā tihi, tesāṃ hi duggatibhayaṃ pahīnaṃ, iti satta sekkhā bhayūparatā, khīṇāsavo abhayūparato nāma, tassa hi ekampi bhayaṃ natthi. Kiṃ paravādabhayaṃ natthīti. Natthi. Parānuddayaṃ pana paṭicca “mādisaṃ khīṇāsavaṃ paṭicca sattā mā nassantū”ti upavādaṃ rakkhati, mūluppalavāpivihāravāsī⁴ Yasatthero viya.

Thero kira mūluppalavāpigāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Athassa upaṭṭhākakuladvāraṃ pattassa pattaṃ gahetvā thaṇḍilapīṭhakaṃ nissāya āsanaṃ paññapesuṃ. Amaccadhītāpi taṃyeva pīṭhakaṃ nissāya paratobhāge nīcataraṃ āsanaṃ paññāpetvā nisīdi. Eko nevāsiko bhikkhu pacchā piṇḍāya pavīṭṭho dvāre ṭhatvāva olokeno thero amaccadhītārā saddhiṃ ekamañce nisinnoti sallakkhetvā “ayaṃ paṃsukūliko vihāreva

1. Migasaṃghassa (Ka)

2. Thānesu (Ka)

3. Khu 7. 88 piṭṭhe.

4. Muluppalavāpivihāravāsī (Syā, Ka)

upasantūpasanto viya viharati, antogāme pana upaṭṭhāyikāhi saddhiṃ ekamañce nisīdati”ti cintetvā “kiṃ nu kho mayā duddiṭṭhan”ti punappunam oloketvā tathāsaññīva hutvā pakkāmi. Theropi bhattakiccam katvā vihāram gantvā vasanaṭṭhānam pavisitvā dvāram pidhāya nisīdi. Nevāsikopi katabhattakicco vihāram gantvā “taṃ paṃsukūlikam niggaṇhitvā vihārā nikkadḍhissāmī”ti asaññatanīhārena therassa vasanaṭṭhānam gantvā paribhogaghaṭato uluṅkena udakam gahetvā mahāsaddam karonto pāde dhovi. Thero “ko nu kho ayaṃ asaññatacāriko”ti āvajjanto sabbam ṇatvā “ayaṃ mayi manam padosetvā apāyūpago mā ahoṣi”ti vehāsam abbhuggantvā kaṇṇikāmaṇḍalasamīpe pallaṅkena nisīdi. Nevāsiko duṭṭhākārena ghaṭikam ukkhipitvā dvāram vivaritvā anto pavitṭho theram apassanto “heṭṭhāmañcam pavitṭho bhavissati”ti oloketvā tatthāpi apassanto nikkhamitum ārabhi. Thero ukkāsi. Itaro uddham olokeno disvā adhivāsetum asakkonto evamāha “patirūpaṃ te āvuso paṃsukūlika evam ānubhāvasampannassa upaṭṭhāyikāya saddhiṃ ekamañce nisīditum”ti. Pabbajitā nāma bhante mātugāmena saddhiṃ na ekamañce nisīdanti, tumhehi pana duddiṭṭham etanti. Evam khīṇāsavā parānuddayāya upavādam rakkhanti.

Khayā rāgassāti rāgassa khayeneva. Vītarāgattā kāme na paṭisevati, na paṭisaṅkhāya vāretvāti. **Tañceti** evam Tathāgatassa kilesappahānam ṇatvā tattha tattha ṭhitanisinnakālādīsipi catuparisamajjhe alaṅkatadhammāsane nisīditvāpi itipi Satthā vītarāgo vītadoso vītamoho vantakilesa pahīnamalo abbhā muttapuñṇacando viya suparisuddhoti evam Tathāgatassa kilesappahāne vaṇṇam kathayamānam taṃ vīmaṃsakam bhikkhum pare evam puccheyyum ceti attho.

Ākārāti kāraṇāni. **Anvayāti** anubuddhiyo. **Samghe vā viharantoti** appekadā aparicchinnaṅgaṇanassa bhikkhusamghassa majjhe viharanto. **Eko vā viharantoti** icchāmaham bhikkhave aḍḍhamāsam paṭisallīyitunti, temāsam paṭisallīyitunti evam paṭisallāne ceva Pālīleyyakavanasaṇḍe ca ekako viharanto. **Sugatāti** suṭṭhugatā suppaṭipannā kārakā yuttapayuttā, evarūpāpi hi ekacce bhikkhū atthi.

Duggatāti duṭṭhugatā duppaṭiṭṭhānā kāyadaḷhibahulā viassaṭṭhakammaṭṭhānā, evarūpāpi ekacce atthi. **Gaṇamanusāsantī**ti gaṇabandhanena baddhā gaṇārāmā gaṇabahulikā hutvā gaṇaṃ pariharanti, evarūpāpi ekacce atthi, tesam paṭipakkhabhūtā gaṇato nissaṭṭā viassaṭṭhā vippamuttavihārinopi atthi.

Āmisesu sandissantīti āmisagiddhā āmisacakkhukā catupaccaya-āmisatthameva āhiṇḍamānā āmisesu sandissamānakabhikkhūpi atthi, āmisena anupalittā catūhi paccayehi vinivattamānasā¹ abbhā muttacandasadisā hutvā viharamānāpi atthi. **Nāyamāyasmā taṃ tena avajānāti**ti ayamāyasmā Satthā tāya tāya paṭipattiyā taṃ taṃ puggalaṃ nāvajānāti, ayaṃ paṭipanno kārako, ayaṃ gaṇato nissaṭṭo viassaṭṭho, ayaṃ āmisena anupalitto paccayehi vinivattamānaso abbhā mutto candimā viyāti evamassa gehasitavasena ussādanāpi natthi. Ayaṃ duppaṭiṭṭhānā akārako kāyadaḷhibahulo viassaṭṭhakammaṭṭhāno, ayaṃ gaṇabandhanabaddho, ayaṃ āmisagiddho lolo āmisacakkhukoti evamassa gehasitavasena apasādanāpi natthīti attho. Iminā kiṃ kathitaṃ hoti. Tathāgatassa sattesu tādibhāvo kathito hoti. Ayaṃ hi—

“Vadhakassa Devadattassa, corassaṅgulimālino.

Dhanapāle Rāhule ca, sabbesaṃ samako Muni”².

489. **Tatra bhikkhavi**ti tesu dvīsu vīmaṃsakesu. Yo³ “ke paṇāyasmato ākāra”ti pucchāyaṃ āgato gaṇṭivīmaṃsako ca, yo “abhayūparato ayamāyasmā”ti āgato mūlavīmaṃsako ca. Tesu mūlavīmaṃsakena Tathāgatova uttari paṭipucchitabbo. So hi pubbe parasseva kathāya niṭṭhaṅgato, paro ca nāma jānitvāpi katheyya ajānitvāpi, evamassa kathā bhūtāpi hoti abhūtāpi, tasmā parasseva kathāya niṭṭhaṃ agantvā tato uttari Tathāgatova paṭipucchitabboti attho.

Byākaramānoti ettha yasmā Tathāgatassa micchābyākaraṇaṃ nāma natthi, tasmā sammā micchāti avatvā byākaramānotveva vuttaṃ. **Etam**

1. Vivaṭamānasā (Syā), vivittamānasā (Ka)

2. Khu 11. 396 piṭṭhe Milindapañhe atthato samānaṃ.

3. Yo cāyaṃ (Sī, Syā)

pathohamasmi etaṃ gocaroti esa mayhaṃ patho esa gocaroti attho.
 “Etāpātho”tipi pātho, tassattho mayhaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ parisuddhaṃ,
 svāhaṃ tassa parisuddhabhāvena vīmaṃsakassa bhikkhuno ñāṇamukhe
 etāpātho, evaṃ āpāthaṃ gacchāmīti¹ vuttaṃ hoti. **Noca tena tammayoti**
 tenapi cāhaṃ parisuddhena sīlena na tammayo na sataṇho
 parisuddhasīlattāva nittaṇhohamasmīti dīpeti.

Uttaruttariṃ paṇītapanaṇītanti uttaruttariṃ ceva paṇītatarāñca katvā
 deseti. **Kaṇhasukkasappaṭibhāganti** kaṇhaṃ ceva sukkañca, tañca kho
 sappaṭibhāgaṃ savipakkhaṃ katvā kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkanti sukkaṃ
 paṭibāhitvā kaṇhanti evaṃ sappaṭibhāgaṃ katvā kaṇhasukkaṃ deseti.
 Kaṇhaṃ desentopi sa-ussāhaṃ savipākaṃ deseti, sukkaṃ desentopi sa-
 ussāhaṃ savipākaṃ deseti. **Abhiññāya idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu**
niṭṭhaṃ gacchatīti tasmiṃ desite dhamme ekaccaṃ paṭivedhadhammaṃ
 abhiññāya tena paṭivedhadhammena² desanāddhamme niṭṭhaṃ gacchati.
Satthari pasīdatīti evaṃ dhamme niṭṭhaṃ gantvā bhiyyoso mattāya
 Sammāsambuddho so Bhagavāti Satthari pasīdati. Tena pana Bhagavatā yo
 dhammo akkhāto, sopi svākkhāto Bhagavatā dhammo niyyānikattā, yvāssa
 taṃ dhammaṃ paṭipanno saṃgho, sopi suppaṭipanno vaṅkādidosarahitaṃ
 paṭipadaṃ paṭipannattāti evaṃ dhamme saṃghepi pasīdati. **Tañceti** taṃ
 evaṃ pasannaṃ tattha tattha tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ kathentaṃ
 bhikkhuṃ.

490. **Imehi ākārehīti** imehi Satthuvīmaṃsanakāraṇehi. **Imehi padehīti**
 imehi akkharasampiṇḍanapadehi. **Imehi byañjanehīti** imehi idha vuttehi
 akkharehi. **Saddhā nivīṭṭhāti** okappanā patiṭṭhitā. **Mūlajātāti**
 sotāpattimaggavasena sañjātamūlā. Sotāpattimaggo hi saddhāya mūlaṃ
 nāma. **Ākāravatīti** kāraṇaṃ pariyesitvā gahitattā sakāraṇa³. **Dassanamūlikāti**
 sotāpattimaggamūlikā. So hi dassananti vuccati. **Dalḥāti** thirā. **Asaṃhāriyāti**
 haritum na sakkā. **Samaṇena vāti** samitapāpasamaṇena vā. **Brāhmaṇena vāti**
 bāhitapāpabrāhmaṇena vā. **Devena vāti** upapattidevena vā. **Mārena vāti**

1. Āgacchāmīti (Sī, Syā)

2. Tena abhiññātena paṭivedhadhammena (Sī, Syā)

3. Pakāravatī (Ka)

vasavattimārena vā, sotāpannessa hi vasavattimārenāpi saddhā asambhāriyā hoti Sūrambaṭṭhassa viya¹.

So kira Satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpanno hutvā gehaṃ āgato. Atha māro dvattimsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ Buddharūpaṃ māpetvā tassa gharadvāre ṭhatvā “Satthā āgato”ti sāsanaṃ pahīṇi. Sūro cintesi “ahaṃ idāneva Satthu santikā dhammaṃ sutvā āgato, kiṃ nu kho bhavissatī”ti upasaṅkamitvā Satthusaññāya vanditvā aṭṭhāsi. Māro āha “yaṃ te mayā Sūrambaṭṭha rūpaṃ aniccaṃ -pa- viññāṇaṃ aniccanti kathitaṃ, taṃ anupadhāretvāva sahasā mayā evaṃ vuttaṃ, tasmā tvaṃ rūpaṃ niccaṃ -pa- viññāṇaṃ niccanti gaṇhāhi”ti. Sūro cintesi “aṭṭhānametaṃ, yaṃ Buddhā anupadhāretvā apaccakkaṃ katvā kiñci katheyyuṃ, addhā ayaṃ mayhaṃ vibādhanatthaṃ² māro āgato”ti. Tato naṃ tvaṃ māroti³ āha. So musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhi, āma mārosmīti paṭijāni. Kasmā āgatosīti vutte tava saddhācālanatthanti āha. Kaṇha pāpima tvaṃ tāva ekako tiṭṭha, tādīsanaṃ mārānaṃ satampi sahasampi mama saddhaṃ cāletuṃ asamatthaṃ, maggena āgatā saddhā nāma silāpathaviyaṃ paṭiṭṭhitasineru viya acalā hoti, kiṃ tvaṃ etthāti accharaṃ pahari. So ṭhātuṃ asakkonto tatthevantaradhāyi. **Brahmunā vā**ti brahmakāyikādīsu aññatarabrahmunā vā. **Kenaci vā lokasminti** ete samañādayo ṭhapetvā aññenapi kenaci vā lokasmiṃ harituṃ na sakkā. **Dhammasamannesanā**ti sabhāvasamannesanā. **Dhammatāsusamanniṭṭho**ti dhammatāya susamanniṭṭho, sabhāveneva suṭṭhu samannesito hotīti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vimaṃsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491. **Evaṃ me sutanti** Kosambiyasuttaṃ. Tattha **Kosambiyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa ārāmapokkharāṇī-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhāva ussannā ahesuṃ, tasmā Kosambīti saṅkhaṃ agamāsi. Kusambassa nāma isino assamato avidūre

1. Sūramuṭṭhassa viya (Ka)

2. Vicchandajananatthaṃ (Sī, Syā)

3. Nanu tvaṃ māroti (Sī)

māpitattātipi eke. **Ghositārāmeti** Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme.

Pubbe kira Addilaraṭṭham¹ nāma ahosi, tato Kotūhalako nāma daliddo chātakabhayena saputtadāro kedāraparicchinnaṃ subhikkhaṃ raṭṭhaṃ gacchanto puttaṃ vahituṃ asakkonto chaḍḍetvā agamāsi. Mātā nivattitvā taṃ gahetvā gatā, te ekaṃ gopālakagāmakāṃ pavasiṃsu, gopālakānañca tadā pahūtapāyaso² paṭiyatto hoti, tato pāyasāṃ labhitvā bhuñjimsu, atha so puriso pahūtapāyasāṃ³ bhuñjitvā jirāpetuṃ asakkonto rattibhāge kālaṃ katvā tattheva sunakhiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gahetvā kukkuro jāto, so gopālakassa piyo ahosi manāpo, gopālako ca Paccekabuddhaṃ upaṭṭhāsi. Paccekabuddhopi bhattachiccāvasāne kukkurassa ekaṃ piṇḍaṃ deti, so Paccekabuddhe sinehaṃ uppādetvā gopālakena saddhiṃ paṇṇasālampi gacchati.

So gopālake asannihite bhattavelāya sayameva gantvā kālārocanatthaṃ paṇṇasāladvāre bhussati, antarāmaggepi caṇḍamige disvā bhussitvā palāpeti, so Paccekabuddhe mudukena cittena kālaṃ katvā devaloke nibbatti, tatrassa Ghosakadevaputtotveva nāmaṃ ahosi, so devalokato cavitvā Kosambiyaṃ ekasmiṃ kulaghare nibbatti, taṃ aputtako seṭṭhi tassa mātāpitūnaṃ dhanāṃ datvā puttaṃ katvā aggahesi, atha so attano putte jāte sattakkhattuṃ mārāpetuṃ upakkami, so puñṇavantatāya sattasupi ṭhānesu maraṇaṃ appatvā avasāne ekāya seṭṭhidhītāya veyyattiyena laddhajīviko aparabhāge pitu-accayena seṭṭhiṭṭhānaṃ patvā **Ghositaseṭṭhi** nāma jāto, aññepi Kosambiyaṃ Kukkuṭaseṭṭhi Pāvārikaseṭṭhīti dve seṭṭhino atthi, iminā saddhiṃ tayo ahesuṃ.

Tena ca samayena tesaṃ sahāyakānaṃ seṭṭhīnaṃ kulūpakā pañcasatā⁴ isayo pabbatapāde vasiṃsu, te kālena kālaṃ loṇambilasevanatthāya manussapathaṃ āgacchanti. Athekasmiṃ vāre gimhasamaye

1. Adilaraṭṭham (Syā), andhilaraṭṭham (Ka)

2. Bahupāyāso (Sī)

3. Balavapāyāsaṃ (Sī)

4. Paññāsa (Ka)

manussapathaṃ āgacchantā nirudakamahākantāraṃ atikkamitvā kantārapariyosāne mahantaṃ nigrodharukkhaṃ disvā cintesuṃ “yādiso ayaṃ rukkho, addhā ettha mahesakkhāya devatāya bhavitabbaṃ, sādhu vatassa, sace no pānīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dadeyyā”ti. Devatā isīnaṃ ajjhāsayaṃ viditvā imesaṃ saṅghaṃ karissāmīti attano ānubhāvena viṭapantarato naṅgalasīsamattaṃ udakadhāraṃ pavattesi. Isigaṇo rajatakkhandhasadisāṃ udakavaṭṭiṃ disvā attano bhājanehi udakaṃ gahetvā paribhogaṃ katvā cintesi “devatāya amhākaṃ paribhoga-udakaṃ dinnāṃ, idaṃ pana agāmaṃ mahā-araññaṃ, sādhu vatassa, sace no āhāraṃpi dadeyyā”ti. Devatā isīnaṃ upasaṃkappanavasena dibbāni yāgukhajjakādīni datvā santappesi. Isayo cintayimsu “devatāya amhākaṃ paribhoga-udakampi bhojanampi sabbaṃ dinnāṃ, sādhu vatassa, sace no attānaṃ dasseyyā”ti.

Devatā tesāṃ ajjhāsayaṃ viditvā upaḍḍhakāyaṃ dassesi. Te āhaṃsu “devate mahatī te sampatti, kiṃ kammaṃ katvā imaṃ sampattiṃ adhigatāsi”ti. Bhante nātimahantaṃ parittakaṃ kammaṃ katvāti, upaḍḍha-uposathakammaṃ nissāya hi devatāya sā sampatti laddhā.

Anāthapiṇḍikassa kira gehe ayaṃ devaputto kammakāro ahosi. Seṭṭhissa hi gehe uposathadivasesu antamaso dāsakammakāre upādāya sabbo jano uposathiko hoti, ekadivasaṃ ayaṃ kammakāro ekakova pāto uṭṭhāya kammantaṃ gato, mahāseṭṭhi nivāpaṃ labhanamanusse sallakkhento etassevekassa araṇñaṃ gatabhāvaṃ ñatvā assa sāyamāsattāya nivāpaṃ adāsi. Bhattakārikā dāsī ekasseva bhattaṃ pacitvā araṇṇato āgatassa bhattaṃ vaḍḍhetvā adāsi, kammakāro āha “aññesu divasesu imasmiṃ kāle gehaṃ ekasaddaṃ ahosi, ajja ativiya sannisinnaṃ, kiṃ nu kho etan”ti. Tassa sā ācikkhi “ajja imasmiṃ gehe sabbe manussā uposathikā, mahāseṭṭhi tuyhevekassa nivāpaṃ adāsi”ti. Evaṃ ammāti. Āma sāmīti. Imasmiṃ kāle uposathaṃ samādinna uposathakammaṃ hoti na hotīti mahāseṭṭhiṃ puccha ammāti. Tāya gantvā pucchito mahāseṭṭhi āha “sakala-uposathakammaṃ na hoti, upaḍḍhakammaṃ pana hoti, uposathiko

Isayo tumhehi mayam¹ Buddho dhammo samṅhoti asutapubbam
sāvita², uppanno nu kho loke Buddhoti. Āma bhante uppannoti. Idāni kuhiṃ
vasatīti. Sāvattthiṃ nissāya Jetavane bhanteti. Isayo tiṭṭhatha tāva tumhe
mayam Satthāraṃ passissāmāti haṭṭhatuṭṭhā nikkhamitvā anupubbena
Kosambinagaraṃ sampāpuṇimsu, mahāseṭṭhino “isayo āgatā”ti
paccuggamaṇaṃ katvā “sve amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha bhante”ti
nimantentvā punadivase isigaṇassa mahādānaṃ adaṃsu. Isayo bhuñjitvāva
gacchāmāti āpucchimsu. Tumhe bhante aññasmiṃ kāle ekampi māsam
dvepi tayopi cattāropi māse vasitvā gacchatha, imasmiṃ pana vāre hiyyo
āgantvā ajjeva gacchāmāti vadatha, kiṃ idanti. Āma gahapatayo Buddho
loke uppanno, nu kho pana sakkā jīvitantarāyo vidituṃ, tena mayam turitā
gacchāmāti. Tena hi bhante mayampi gacchāma, amhehi saddhiṃyeva
gacchathāti. Tumhe agāriyā nāma mahājaṭā, tiṭṭhatha tumhe, mayam
puretaraṃ gamissāmāti nikkhamitvā ekasmiṃ ṭhāne dvepi divasāni avasitvā
turitagamaneneva Sāvattthiṃ patvā Jetavanavihāre Satthu santikameva
agamaṃsu, Satthu madhuradhammakathaṃ sutvā sabbeva pabbajitvā
arahattaṃ pāpuṇimsu.

Tepi tayo seṭṭhino pañcahi pañcahi sakaṭasatehi sappimadhuphāṇitādini ceva paṭṭunnadukūlādini ca³ ādāya Kosambito nikkhamitvā anupubbena Sāvattihim patvā Jetavanasāmante khandhāvāraṃ bandhitvā Satthu santikaṃ gantvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ nisīdimsu. Satthā tiṇṇampi sahāyakānaṃ madhuradhammakathaṃ kathesi. Te balavasomanassajātā Satthāraṃ nimantetvā punadivase mahādānaṃ adāmsu, puna nimantetvā punadivaseti evaṃ aḍḍhamāsaṃ dānaṃ datvā “ambhākaṃ janapadaṃ āgamanāya paṭiññaṃ dethā”ti pādamūle nipajjimsu. Bhagavā “suññāgāre kho gahapatayo Tathāgatā abhiraṃanti”ti āha. Ettāvata paṭiññaṃ dinnā nāma hotīti

1. Mayham (Syā, Ka) 2. Sāvitam (Sī, Syā, Ka) 3. Pattadukūlādīni ca (Sī, Syā)

gahapatayo sallakkhetvā dinnā no Bhagavatā paṭiññāti Dasabalaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge yojane yojane ṭhāne vihāraṃ kāretvā anupubbena Kosambin patvā “loke Buddho uppanno”ti kathayim̐su. Tayopi janā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgaṃ katvā Bhagavato vasanattāya vihāre kārapayim̐su. Tattha Kukkuṭasetṭhinā kārīto **Kukkuṭārāmo** nāma ahosi. Pāvārikasetṭhinā Ambavane kārīto **Pāvārikambavano** nāma ahosi. Ghositena kārīto **Ghositārāmo** nāma ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “Ghositasetṭhinā kārīte ārāme”ti.

Bhaṇḍanaajātāti-ādīsu kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṃ nāma, taṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanaajātā**. Hatthaparāmāsādivasena matthakaṃ patto kalaho jāto etesanti **kalahajātā**. Viruddhabhūtaṃ vādanti vivādaṃ, taṃ āpannāti **vivādāpannā**. **Mukhasattihī**ti vācāsattihī. **Vitudantā**ti vijjhantā. **Te na ceva aññamaññaṃ saññāpentī na ca saññattim̐ upentī**ti te atthañca kāraṇaṃ dassetvā neva aññamaññaṃ jānāpentī. Sacepi saññāpetum ārabhanti, tathāpi saññattim̐ na upentī, jānitum na icchantīti attho. Nijjhattiyāpi eseṇa nayo. Ettha ca **nijjhattī**ti saññattivevacanamevetam̐. Kasmā panete bhaṇḍanaajātā ahesunti? Appamattakena kāraṇena.

Dve kira bhikkhū ekasmiṃ āvāse vasanti vinayadharo ca suttantiko ca. Tesu suttantiko bhikkhu ekadivasaṃ vaccakuṭim̐ pavīṭṭho ācamana-udakāvasesaṃ bhājane ṭhapetvāva nikkhami. Vinayadharo pacchā pavīṭṭho taṃ udakaṃ disvā nikkhamitvā taṃ bhikkhum̐ pucchi, āvuso tayā idaṃ udakaṃ ṭhapitanti. Āma āvusoti. Tvaṃ ettha āpattibhāvaṃ na jānāsīti. Āma na jānāmīti. Hoti āvuso ettha āpattīti. Sace hoti desessāmīti. Sace pana te āvuso asaṅcicca asatiyā kataṃ, natthi te āpattīti. So tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosi.

Vinayadharo attano nissitakānaṃ “ayaṃ suttantiko āpattim̐ āpajjamānopi na jānātī”ti ārocesi. Te tassa nissitake disvā “tumbhākaṃ upajjhāyo āpattim̐ āpajjitvāpi āpattibhāvaṃ na jānātī”ti āhaṃsu. Te gantvā attano upajjhāyassa ārocesum̐.

So evamāha “ayaṃ vinayadharo pubbe ‘anāpatti’ti vatvā idāni ‘āpatti’ti vadati, musāvādī eso”ti. Te gantvā “tumhākaṃ upajjhāyo musāvādī”ti evaṃ aññamaññaṃ kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhagavantam etadavocāti etaṃ “idha bhante Kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanaajātā”ti-ādivacanaṃ avoca. Tañca kho neva piyakamyatāya na bhedādhippāyena, atha kho atthakāmatāya hitakāmatāya. Sāmaggi-kārako kiresa bhikkhu, tasmāssa etadahosi “yathā ime bhikkhū vivādaṃ āraddhā, na sakkā mayā, nāpi aññena bhikkhunā samaggā kātum, appeva nāma sadevake loke appaṭipuggalo Bhagavā sayam vā gantvā, attano vā santikaṃ pakkosāpetvā etesaṃ bhikkhūnaṃ khantimettāpaṭisaṃyuttaṃ sāraṇīyadhammadesanaṃ kathetvā sāmaggiṃ kareyyā”ti atthakāmatāya hitakāmatāya gantvā avoca.

492. **Chayime bhikkhave dhammā sāraṇīyāti** heṭṭhā kalahabhaṇḍanavasena desanā āraddhā. Imasmiṃ ṭhāne cha sāraṇīyā dhammā āgatāti evamidam Kosambiyasuttaṃ yathānusandhināva gataṃ hoti, tattha **sāraṇīyāti** saritabbayuttā addhāne atikkantepi na pamussitabbā. Yo te dhamme pūreti, taṃ sabrahmacārīnaṃ piyaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgahāyāti** saṅgahaṇatthāya. **Avivādāyāti** avivādanatthāya. **Sāmaggiyāti** samaggabhāvatthāya. **Ekībhāvāyāti** ekībhāvatthāya ninnānākaraṇāya. **Saṃvattantīti** bhavanti. **Mettaṃ kāyakammanti** mettacittena kattaḃbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesupi** eseva nayo. Imāni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnaṃ hi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṃghanimantanatthāya gamanaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhe bhikkhū disvā paccuggamaṇaṃ pattapaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ anugamaṇanti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadaṃ kammaṭṭhānakathanam dhammadesanā Tepiṭakampi Buddhavacanaṃ **mettaṃ vacīkammaṃ** nāma. Gihīnañca “cetiya-vandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, paṭipamālāpupphapūjaṃ karissāma, tīpi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhaddādiṇi dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja

saṃghassa cattāro paccaye dassāma, saṃghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhapetha, saṃghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetvā chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karoṭhā”ti-ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā “imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu, averā abyāpajjhā”ti cintanaṃ **mettaṃ manokammaṃ** nāma. Gihīnaṃ “ayyā sukhī hontu, averā abyāpajjhā”ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi **ceva raho cāti** sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvūpagamaṇaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Therānaṃ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedampi sabbaṃ sāmīcīkammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmaṇaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Devatthero¹ Tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paripucchantassa kuhiṃ amhākaṃ Devatthero, amhākaṃ Tissatthero kadā nu kho āgamiṣsatīti evaṃ mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā suppasannena mukhena olokaṇaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Devatthero, Tissatthero arogo hotu appābādhoti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikāti** kuhanādibhedanā micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampīti** pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṃ pattassa antogataṃ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogīti** ettha dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattaṃ puggalapaṭivibhattaṃ ca. Tattha “ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmi”ti evaṃ cittena vibhajanaṃ āmisapaṭivibhattaṃ nāma. “Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmi”ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana puggalapaṭivibhattaṃ nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādharmaṇabhogīti ettha sādharmaṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ, yaṃ yaṃ paṇītaṃ labbhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ jigīsanāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā paribhuñjati, paṭiggaṇhantova saṃghena sādharmaṇaṃ hotūti gahevā gaṇḍim paharivā paribhuñjitabbaṃ saṃghasantakaṃ viya passati. Idaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūretīti. Dussīlo tāva na pūreti, na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti, parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti.

Tatridaṃ vattaṃ—yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti¹, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati, tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhāka-āgantukagamikānaṃ ceva navapabbajitassa ca saṃghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ, “sīlavantehi”ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya² parisāya supūro hoti³, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya⁴ hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti, aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, na atirekaṃ. Ayañca pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūراتi, na tato oraṃ. Sace hi dvādasamepi vasse sāraṇīyadhammapūraḥko piṇḍapātapūraṃ pattam āsanāsālāyaṃ ṭhapetvā nahāyitum gacchati, saṃghatthero ca kasseso pattoti. Sāraṇīyadhammapūrakassāti vutte “āharatha nan”ti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittapattam ṭhapeti, atha so bhikkhu rittapattam disvā “mayhaṃ asesetvāva paribhuñjimsū”ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasa vassāni

1. Detu (Sī)

3. Apūro hoti (Sī, Syā)

2. Asikkhitāya (Sī, Syā)

4. Sikkhitāya (Sī)

pūretabbo hoti, titthiyaparivāśasadiso hesa. Sakim̐ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana “lābhā vata me, suladdham̐ vata me, yassa me pattagataṁ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjantī”ti somanassaṁ janeti, tassa Puṇṇo nāma hoti.

Evam̐ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyam̐ hoti, so manussānam̐ piyo hoti sulabhapaccayo, pattagatamassa dīyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍattḥāne aggabhaṇḍam̐ labhati, bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkam̐ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni—Leṇagirivāsī¹ Tissatthero kira Mahāgirigāmaṁ upanissāya vasati, paññāsa mahātherā Nāgadīpaṁ cetiyavandanattḥāya gacchantā Girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamimsu. Thero pavisanto te disvā pucchi “laddham̐ bhante”ti. Vicarimhā āvusoti. So aladdhabhāvam̐ ñatvā āha “yāvāham̐ bhante āgacchāmi, tāva idheva hothā”ti. Mayam̐ āvuso paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Nevāsikā nāma bhante paṭibālā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāvam̐ jānantīti. Therā āgamimsu. Thero gāmaṁ pāvisi, dhurageheyeva mahā-upāsikā khīrabhattam̐ sajjetvā theram̐ olokayamānā ṭhitā therassa dvāram̐ sampattasseva pattam̐ pūretvā adāsi, so tam̐ ādāya therānam̐ santikam̐ gantvā “gaṇhatha bhante”ti saṁghattheram̐ āha. Thero “amhehi ettakehi kiñci na laddham̐, ayam̐ sīghameva gahetvā āgato, kim̐ nu kho”ti sesānam̐ mukham̐ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā “dhammena samena laddhapiṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhatha bhante”ti ādito paṭṭhāya sabbesam̐ yāvadattam̐ datvā attanāpi yāvadattam̐ bhuñji.

Atha nam̐ bhattakiccāvasāne therā pucchimsu “kadā āvuso lokuttaradhammam̐ paṭivijjhi”ti. Natthi me bhante lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi āvusoti. Etampi me bhante natthīti. Nanu āvuso paṭihāriyanti. Sāraṇīyadhammo me bhante pūrito, tassa me dhammassa

1. Loṇagirivāsī (Sī), Selāgirivāsī (Syā), Senagirivāsī (Dī-Ṭṭha 2. 124)

pūritakālato paṭṭhāya saccepi bhikkhusatasahassaṃ¹ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Sādhū sādhu sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhanti. Idaṃ tāva **pattagataṃ na khīyatīti** ettha vatthu.

Ayameva pana thero Cetiyaṃ pabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā “imasmim ṭhāne kiṃ varabhaṇḍaṃ”ti pucchati. Dve sāṭakā bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi “eko daharo evaṃ vadati”ti. “Daharassevaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭanti”ti vatvā “mahātherānaṃ dassāmi”ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṃghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṃghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā “kadā bhante imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitthā”ti āha. So pariyāyenapi asantaṃ avadanto “natthi mayhaṃ mahārāja lokuttaradhammo”ti āha. Nanu bhante pubbeva avacutthāti. Āma mahārāja, sārāṇiyadhammapūrako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. Sādhū sādhu bhante, anucchavikamidaṃ tumhākanti vanditvā² pakkāmi. Idaṃ **bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti** ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye³ pana Bhātaragāmaṃ vāsino Nāgatttheriyā anārocetvāva palāyimsu. Therī paccūsakāle “ataviya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā”ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā “mā tumhe tesāṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karoṭhā”ti vatvā bhikkhācāravelāya pārupitvā attadvādasamā⁴ gāmadvāre nigodharukkhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā “ayye aññattha mā gacchatha, niccaṃ idheva ethā”ti āha. Theriyā pana

1. Bhikkhusahassaṃ (Sī, Syā)

3. Caṇḍālatiyabhaye (Sī), caṇḍālatissabhaye (Syā)

2. Vatvā (Ka)

4. Attadvādasamī (Sī)

kaniṭṭhabhātā Nāgatto nāma atthi, so “mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetuṃ, paraṭīraṃ gamissāmāti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto theriṃ disvā gamissāmī”ti bhātaragāmaṃ āgato. Therī “therā āgatā”ti sutvā tesaraṃ santikaraṃ gantvā kiṃ ayyāti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Sā “ajja ekadivasaṃ vihāreyeva vasitvā sveva gamissathā”ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

Therī punadivase rukkhamaṇḍale piṇḍāya caritvā therā upasaṅkamitvā “imaṃ piṇḍapātāṃ paribhuñjathā”ti āha. Thero “vaṭṭissati therī”ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsī. Dhammiko tātaṃ piṇḍapāto kukkucaraṃ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti. Sā pattaṃ gahetvā ākāse khīpi, patto ākāse aṭṭhāsī. Thero “sattatālamatte ṭhitampi bhikkhuniḥhattameva therīti vatvā bhayaṃ nāma sabbakālaṃ¹ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno ‘bho piṇḍapātika bhikkhuniḥhattaṃ bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittaṃ anuvadiyamāno santhambhetuṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha therīyo”ti maggaṃ āruhi.

Rukkhadevatāpi “sace thero theriyā hatthato piṇḍapātāṃ paribhuñjissati, na naṃ nivattessāmi, sace pana na paribhuñjissati, nivattessāmi”ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha pattaṃ bhante dethāti pattaṃ gahetvā therā rukkhamaṇḍale ānetvā āsanaṃ paññāpetvā piṇḍapātāṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasā bhikkhuniyo, dvādasā ca bhikkhū sata vassāni upaṭṭhahi. Imaṃ **devatā ussukkaṃ āpajjantī**ti ettha vatthu, tatra hi therī sārāṇiyadhammapūrikā ahoṣi.

Akhaṇḍanīti-ādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādīmi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnaṃ sātakaṃ viya **khaṇḍaṃ** nāma. Yassa pana vemaṃjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasātakaṃ viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa pana antaraṇṭarā bhinnāni,

1. Sabbakāle (Syā, Ka)

tassa antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsarū** nāma hoti. Yassa pana sabbena sabbarū abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni sabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujiṣṣabhāvakaraṇato **bhujiṣṣāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādīṭṭhīhi aparāmatṭhattā, “idaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo”ti kenaci parāmatṭhum asakkuṇeyyattā ca **aparāmatṭhāni**. Upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā samvattayantīti **samādhisarūvattanikānī**ti vuccanti. **Sīlasāmaññagato viharatī**ti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhim samānabhāvūpagatasīlo viharati. Sotāpannādīnāhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. **Niyyā**ti **niyyānikā**. **Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Dukkha**kkhayāyāti sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato hutvā viharati. **Aggā**ti jeṭṭhakaṃ sabbagopānasiyo saṅgaṇhātīti **saṅgāhikā**. Sabbagopānasīnaṃ saṅghātaṃ karotīti **saṅghātanikā**, saṅghātanīyanti attho. **Yadidaṃ kūṭā**ti yaṃ etaṃ kūṭāgārakaṇṇikāsaṅkhātaṃ kūṭaṃ nāma. Pañcabhūmikādipāsādā hi kūṭabaddhāva tiṭṭhanti, yasmim patite mattikaṃ ādim katvā sabbe patanti, tasmā evamāha. **Evameva khoti** yathā kūṭaṃ kūṭāgārassa, evaṃ imesampi sāraṇīyadhammānaṃ yā ayaṃ ariyā diṭṭhi, sā aggā ca saṅgāhikā ca saṅghātanīyā cāti daṭṭhabbā.

493. **Kathaṇca bhikkhave yāyaṃ diṭṭhī**ti ettha bhikkhave yāyaṃ Sotāpattimaggadiṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti vuttā, sā kathaṃ kena kāraṇena niyyātīti attho. **Pariyuṭṭhitacittova hotī**ti ettāvatāpi pariyuṭṭhitacittoyeva nāma hotīti attho. Esa nayo sabbattha. **Suppaṇihitaṃ me mānasanti** mayhaṃ cittaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ. **Saccānaṃ bodhāyā**ti catunnaṃ saccānaṃ bodhatthāya. **Ariyanti** ādisu taṃ ṇānaṃ yasmā ariyānaṃ hoti, na puthujjanānaṃ, tasmā **ariyanti** vuttaṃ. Yesaṃ pana lokuttaradhammopi atthi, tesameva hoti,

na aññesaṃ, tasmā **lokuttaranti** vuttaṃ. Puthujjanānaṃ pana abhāvato **asādhāraṇaṃ puthujjanehi**ti vuttaṃ. Esa nayo sabbavāresu.

494. **Labhāmi paccattaṃ samathanti** attano citte samathaṃ labhāmīti attho. **Nibbutiyampi** eseva nayo. Ettha ca **samathoti** ekaggatā. **Nibbuti**ti kilesavūpasamo.

495. **Tathārūpāya diṭṭhiyāti** evarūpāya sotāpattimaggadiṭṭhiyā.

496. **Dhammatāyāti** sabhāvena¹. **Dhammatā esāti** sabhāvo esa. **Vuṭṭhānaṃ paññāyāti**ti saṃghakammavasena vā desanāya vā vuṭṭhānaṃ dissati. Ariyasāvako hi āpattiṃ āpajjanto garukāpattīsu kuṭṭikārasadisāṃ, lahukāpattīsu sahasseyyādisadisāṃ acittakāpattiṃyeva āpajjati, tampi asaṅcicca, no saṅcicca, āpannaṃ na paṭicchādeti, tasmā **atha kho naṃ khippamevāti**–ādimāha. **Daharoti** taruṇo. **Kumāro**ti na mahallako. **Mandoti** cakkhusotāḍḍinaṃ mandatāya mando. **Uttānaseyyakoti** atidaharatāya uttānaseyyako, dakkhiṇena vā vāmena vā passena sayitum na sakkotīti attho. **Āṅgāraṃ akkamitvāti** ito cito ca pasāritena hatthena vā pādena vā phusitvā. Evaṃ phusantānaṃ pana manussānaṃ na sīghaṃ hattho jhāyati, tathā hi ekacce hatthena āṅgāraṃ gahetvā parivattamānā dūrampi gacchanti. Daharassa pana hatthapādā sukhumālā honti, so phuṭṭhamatteneva dayhamāno cirīti saddaṃ karonto khippaṃ paṭisaṃharati, tasmā idha daharova dassito. Mahallako ca dayhantopi adhivāseti, ayaṃ pana adhivāsetum na sakkoti. Tasmāpi daharova dassito. **Desetīti** āpattiṃpaṭiggāhake sabhāgapuggale sati ekaṃ divasaṃ vā rattiṃ vā anadhivāsetvā rattiṃ caturaṅgepi tame sabhāgabhikkhuno vasaṇaṭṭhānaṃ gantvā desetiyeva.

497. **Uccāvacānīti** uccanīcāni. **Kimkaraṇīyānīti** kiṃ karomīti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha uccakammaṃ nāma cīvarassa karaṇaṃ rajanaṃ cetiye sudhākammaṃ uposathāgāracetiyaḥharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. Avacakammaṃ nāma pādadhovanamakkhanādikhuddakakammaṃ, atha vā

1. Evaṃsabhāvena (Ka)

cetiye sudhākammādi uccakammaṃ nāma. Tattheva kasāvapacana udakānayanakucchakaraṇa niyyāsabandhanādi¹ avacakammaṃ nāma. **Ussukkaṃ āpanno hotīti** ussukkabhāvaṃ kattabbataṃ paṭipanno hoti. **Tibbāpekkho hotīti** bahalapatthano hoti. **Thambaṇca ālumpatīti** tiṇaṇca ālumpamānā khādati. **Vacchakaṇca apacinātīti** vacchakaṇca apaloketi. Taruṇavacchā hi gāvī araṇṇe ekato āgataṃ vacchakaṃ ekasmiṃ ṭhāne nipannaṃ pahāya dūraṃ na gacchati, vacchakassa āsannaṭṭhāne caramānā tiṇaṃ ālumpitvā gīvaṃ ukkhipitvā ekantaṃ vacchakameva ca viloketi, evameva sotāpanno uccāvacāni kimkaraṇīyāni karonto tanninno hoti, asithilapūraḥko tibbacchando bahalapatthano hutvāva karoti.

Tatridaṃ vatthu—mahācetiye kira sudhākamme kariyamāne eko ariyasāvako ekena hatthena sudhābhājanaṃ ekena kucchaṃ gahetvā sudhākammaṃ karissāmīti cetiyaṅgaṇaṃ āruḷho. Eko kāyadaḷhibahulo bhikkhu gantvā therassa santike aṭṭhāsi. Thero aññasmiṃ sati papaṇco hotīti tasmā ṭhānā aññaṃ ṭhānaṃ gato. Sopi bhikkhu tattheva agamāsi. Thero puna aññaṃ ṭhānanti evaṃ katipayatṭhāne² āgataṃ “sappurisa mahantaṃ cetiyaṅgaṇaṃ kiṃ aññasmiṃ ṭhāne okāsaṃ na labhathā”ti āha. Na itaro pakkāmīti³.

498. **Balatāya samannāgatoti** balena samannāgato. **Aṭṭhiṃ katvāti** atthikabhāvaṃ katvā, atthiko hutvāti attho. **Manasikatvāti** manasmiṃ karitvā. **Sabbacetasaṃ samannāharitvāti** appamattakampi vikkhepaṃ akaronto sakalacittena⁴ samannāharitvā. **Ohitasototi** ṭhapitasoto. Ariyasāvakā hi piyadhammassavanā honti, dhammavanaggaṃ gantvā niddāyamānā vā yena kenaci saddhiṃ sallapamānā vā vikkhittacittā vā na nisīdanti, atha kho amataṃ paribhuñjantā viya atittāva honti dhammassavane, atha aruṇaṃ uggacchati, tasmā evamāha.

1. Kassāvasiṇcana-udakadānakocchakaraṇanissenḍibandhanādi (Sī)

2. Tatīye ṭhāne (Sī)

3. Tadā itaro pakkāmīti (Sī)

4. Sabbacittena (Sī)

500. **Dhammatā susamanniṭṭhā hotīti** sabhāvo suṭṭhu samannesito hoti. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyāti** karaṇavacanam, sotāpattiphalasacchikataññenāti attho. **Evam sattaṅgasamannāgatoti** evam imehi sattahi mahāpaccavekkhaṇaṇāññehi samannāgato. Ayaṃ tava ācariyānam samānakathā. Lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthi.

Vitaṇḍavādī pana ekacittakkhaṇiko nāma maggo natthi, “evam bhāveyya satta vassāni”ti hi vacanato sattapi vassāni maggabhāvanā honti. Kilesā pana lahu chijjantā sattahi ñāṇehi chijjantīti vadati. So suttaṃ āharāti vattabbo, addhā aññaṃ suttaṃ apassanto “idamassa paṭhamam ñāṇam adhigataṃ hoti, idamassa dutiyam ñāṇam -pa- idamassa sattamam ñāṇam adhigataṃ hoti”ti imeva āharitvā dassessati. Tato vattabbo kiṃ panidaṃ suttaṃ neyyatthaṃ nītatthanti. Tato vakkhati “nītatthatthaṃ, yathāsuttaṃ tatheva attho”ti. So vattabbo “dhammatā susamanniṭṭhā hoti sotāpattiphalasacchikiriyāyāti ettha ko attho”ti. Addhā sotāpattiphalasacchikiriyāyatthoti vakkhati. Tato pucchitabbo “maggasamaṅgī phalaṃ sacchikaroti, phalasamaṅgī”ti. Jānanto “phalasamaṅgī sacchikaroti”ti vakkhati. Tato vattabbo “evam sattaṅgasamannāgato kho bhikkhave ariyasāvako sotāpattiphalasamannāgato hotīti idha maggaṃ abhāvetvā maṇḍūko viya uppatitvā ariyasāvako phalameva gaṇhissati¹, mā suttaṃ me laddhanti yaṃ vā taṃ vā avaca. Pañhaṃ vissajjentena nāma ācariyasantike vasitvā Buddhavacanam uggaṇhitvā attharasam viditvā vattabbaṃ hoti”ti². “Imāni satta ñāṇāni ariyasāvakassa paccavekkhaṇaṇāññāneva, lokuttaramaggo bahucittakkhaṇiko nāma natthi, ekacittakkhaṇikoyevā”ti saññāpetabbo. Sace sañjānāti sañjānātu. No ce sañjānāti, “gaccha pātova vihāraṃ pavisitvā yāgum pivāhi”ti uyyojetabbo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kosambiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. **Evam me sutanti** Brahmanimantanikasuttaṃ. Tattha **pāpakam diṭṭhigatanti** lāmakā sassatadiṭṭhi. **Idam niccanti** idam saha kāyena¹ brahmaṭṭhānam aniccam “niccan”ti vadati. **Dhuvādini** tasseva vevacanāni. Tattha **dhuvanti** thiram. **Sassatanti** sadā vijjamānam. **Kevalanti** akhaṇḍam sakalam. **Acavanadhammanti** acavanasabhāvaṃ. **Idam hi na jāyatīti** ādisu imasmim ṭhāne koci jāyanako vā jīyanako vā mīyanako vā cavanako vā upapajjanako vā natthīti² sandhāya vadati. **Ito ca panaññanti** ito saha kāyakā brahmaṭṭhānā uttari aññam nissaraṇam nāma natthīti evamassa thāmagatā sassatadiṭṭhi uppannā hoti, evamvādī pana so upari tisso jhānabhūmiyo cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti sabbam paṭibāhati. **Avijjāgatoti** avijjāya gato samannāgato aññānī andhībhūto³. **Yatra hi nāmāti** yo nāma.

502. **Atha kho bhikkhave māro pāpimāti** māro katham Bhagavantam addasa? So kira attano bhavane nisīditvā kālena kālam Satthāram āvajjeti “ajja samaṇo Gotamo katarasmim gāme vā nigame vā vasatī”ti. Imasmim pana kāle āvajjanto “ukkaṭṭham nissāya subhagavane viharatī”ti ñatvā “kattha nu kho gato”ti olovento brahmalokam gacchantam disvā “samaṇo Gotamo brahmalokam gacchatī, yāva tattha dhammakatham kathetvā brahmagaṇam mama visayā nātikkameti, tāva gantvā dhammadesanāyam vichandam karissāmī”ti Satthu padānupadiko gantvā brahmagaṇassa antare adissamānena kāyena aṭṭhāsi, so “Satthārā Bakabrahmā apasādito”ti ñatvā brahmuno upatthambho hutvā aṭṭhāsi. Tena vuttam “atha kho bhikkhave māro pāpimā”ti.

Brahmapārisajjam anvāvisitvāti ekassa brahmapārisajjassa sarīram pavisitvā. Mahābrahmānam pana brahmapurohitānam vā anvāvisitum na sakkoti. **Metamāsadoti** mā etam apasādayittha. **Abhibhūti** abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhako. **Anabhibhūtoti** aññehi anabhibhūto. **Aññadatthūti**

1. Sahokāsena (Sī, Syā, Ka) Ṭikā oloketabbā.

2. Natthi, Tam (Ka)

3. Andhabhūto (Sī, Syā)

ekamsavacane nipāto. Dassanavasena **daso**, sabbaṃ passatīti dīpeti.

Vasavattīti sabbaṃjanam vase vatteti. **Issaroti** loka issaro. **Kattā nimmātāti** lokassa kattā ca nimmātā ca,
pathavihimavantasinerucakkavālamahāsamuddacandimasūriyā ca iminā
nimmitāti dīpeti.

Seṭṭho sajitāti ayam lokassa uttamo ca sajitā ca “tvaṃ khattiyo nāma hohi, tvaṃ brāhmaṇo nāma, vesso nāma, suddo nāma, gahaṭṭho nāma, pabbajito nāma, antamaso oṭṭho hohi, goṇo hohi”ti evaṃ sattānam visajetā ayanti dasseti. **Vasī pitā bhūtabhabyānanti** ayam ciṇṇavasitāya vasī, ayam pitā bhūtānañca bhabyānañcāti vadati. Tattha aṇḍajajalābujā sattā anto-aṇḍakose ceva antovatthimhi ca **bhabyā** nāma, bahi nikkhantakālato paṭṭhāya **bhūtā**. Samsedajā paṭhamacittakkhaṇe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtā. Opapātikā paṭhama-iriyāpathe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtāti veditabbā. Te sabbe pi etassa puttāti saññāya “pitā bhūtabhabyānan”ti āha.

Pathavīgarahakāti yathā tvaṃ etarahi “aniccā dukkhā anattā”ti pathaviṃ garahasi jigucchasi, evaṃ tepi pathavīgarahakā ahesuṃ, na kevalaṃ tvaṃyevāti dīpeti. **Āpagarahakāti**-ādisupi eseṃ nayo. **Hīne kāye patiṭṭhitāti** catūsu apāyesu nibbattā. **Pathavīpasamsakāti** yathā tvaṃ garahasi, evaṃ agarahitvā “niccā dhuvā sassatā acchejjā abhejjā akkhayā”ti evaṃ pathavīpasamsakā pathaviyā vaṇṇavādino ahesunti vadati.

Pathavābhinandinoti taṇhādiṭṭhivasena pathaviyā abhinandinō. Sesesupi eseṃ nayo. **Paṇīte kāye patiṭṭhitāti** brahmaloke nibbattā. **Taṃ tāhanti** tena kāraṇena taṃ ahaṃ. **Inghāti** codanatthe nipāto. **Upātivattitthoti** atikkamittha. “Upātivattito”tipi pāṭho, ayamevattho. **Daṇḍena paṭippanāmeyyāti** catuhatthena muggaradaṇḍena pothetvā palāpeyya. **Narakapapātetī** sataporise mahāsobbhe. **Virādheyyāti** hatthena gahaṇayutte vā pādena patiṭṭhānayutte vā ṭhāne gahaṇapatiṭṭhānāni kātum na sakkuṇeyya. **Nanu tvaṃ bhikkhu passasīti** bhikkhu nanu tvaṃ imaṃ brahmaparisaṃ sannipatitaṃ obhāsamānaṃ virocamānaṃ jotayamānaṃ passasīti brahmuno ovāde

ṭhitānaṃ iddhānubhāvaṃ dasseti. **Iti kho maṃ bhikkhave māro pāpimā brahmapariśaṃ upanesīti** bhikkhave māro pāpimā nanu tvaṃ bhikkhu passasi brahmapariśaṃ¹ yasena ca siriyā ca obhāsamānaṃ virocamaṇaṃ jotayamaṇaṃ, yadi tvampi mahābrahmuno vacanaṃ anatikkamitvā yadeva te brahmā vadati, taṃ kareyyāsi, tvampi evamevaṃ yasena ca siriyā ca viroceyyāsīti evaṃ vadanto maṃ brahmapariśaṃ upanesi upasaṃhari. **Mā tvaṃ maññitthoti** mā tvaṃ maññi. **Māro tvamasī pāpimāti** pāpima tvaṃ mahājanassa māraṇato **māro** nāma, pāpakaṃ lāmakam mahājanassa ayasaṃ karaṇato **pāpimā** nāmāti jānāmi.

503. **Kasiṇaṃ āyunti** sakalaṃ āyuni. **Te kho evaṃ jāneyyūnti** te evaṃ mahantena tapokammena samannāgatā, tvaṃ pana purimadivase jāto, kiṃ jānissasi, yassa te ajjāpi mukhe khiragandho vāyatīti ghaṭṭento vadati. **Pathaviṃ ajjhossasīti** pathaviṃ ajjhossāya gilitvā pariniṭṭhapetvā taṇhāmānadiṭṭhīhi gaṇhissasi. **Opasāyiko me bhavissasīti** mayhaṃ samīpasayo bhavissasi, maṃ gacchantam anugacchissasi, ṭhitam upatiṭṭhissasi, nisinnaṃ upanissidissasi, nipannaṃ upanipajjissasīti attho. **Vatthusāyikoti** mama vatthusmiṃ sayanako. **Yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyāti** mayā attano ruciyā yaṃ icchāmi, taṃ kattabbo, bāhitvā ca pana jajjharikāgumbatopi nīcataro lakaṇḍakataro kātabbo bhavissasīti attho.

Iminā esa Bhagavantaṃ upalāpeti vā apasādeti vā. **Upalāpeti** nāma sace kho tvaṃ bhikkhu taṇhādīhi pathaviṃ ajjhossasasi, opasāyiko me bhavissasi, mayi gacchante gamissasi, tiṭṭhante ṭhassasi, nisinne nisidissasi, nipanne nipajjissasi, ahaṃ taṃ sesajanaṃ paṭibāhitvā vissāsikaṃ abbhantarikaṃ karissāmīti evaṃ tāva **upalāpeti** nāma. Sesapadehi pana **apasādeti** nāma. Ayañhettha adhippāyo—sace tvaṃ pathaviṃ ajjhossasasi, vatthusāyiko me bhavissasi, mama gamanādīni āgametvā gamissasi vā ṭhassasi vā nisidissasi vā nipajjissasi vā, mama vatthusmiṃ mayhaṃ ārakkhaṃ gaṇhissasi, ahaṃ pana taṃ yathākāmaṃ karissāmi

1. Brahmaṃ parisāṃ (Sī)

bāhitvā ca jajjharikāgumbatopi lakuṇḍakataranti evaṃ apasādeti nāma.
Ayaṃ pana brahmā mānanissito, tasmā idha apasādanāva adhippetā.
Āpādīsupi eseva nayo.

Apica te ahaṃ brahmeti idāni Bhagavā “ayaṃ brahmā mānanissito
‘ahaṃ jānāmī’ti maññati, attano yasena sammatto sarīraṃ phusitumpi
samatthaṃ kiñci na passati, thokaṃ niggahetuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā imaṃ
desanaṃ ārabhi. Tattha **gatiṃca pajānāmī**ti nipphattiṃca pajānāmi. **Jutiñcā**ti
ānubhāvaṃca pajānāmi. **Evaṃ mahesakkhoti** evaṃ mahāyaso mahāparivāro.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā
vicaranti. **Disā bhanti virocanā**ti disāsu virocamānā obhāsanti, disā vā tehi
virocamānā obhāsanti. **Tāva saḥassadhā lokoti** tattakena pamāṇena
saḥassadhā loko, iminā cakkavāḷena saddhiṃ cakkavāḷasaḥassanti attho.
Ettha te vattate vasoti ettha cakkavāḷasaḥasse tuyhaṃ vaso vattati.
Paroparaṃca jānāsīti ettha cakkavāḷasaḥasse paropare uccaṇice hīnappaṇīte
satte jānāsī. **Attho rāgavirāginanti** na kevalaṃ “ayaṃ iddho ayaṃ
pakatimanusso”ti paroparaṃ, “ayaṃ pana sarāgo ayaṃ vītarāgo”ti evaṃ
rāgavirāginampi janaṃ jānāsī. **Itthaṃbhāvaññathābhāvanti itthaṃbhāvoti**
idaṃ cakkavāḷaṃ. **Aññathābhāvoti** ito sesaṃ ekūnasahassaṃ. **Sattānaṃ**
āgatim gatinti ettha cakkavāḷasaḥasse paṭisandhivasena sattānaṃ āgatim,
cutivasena gatim ca jānāsī. Tuyhaṃ pana atimahantohamasmīti saññā hoti,
saḥassibrahmā nāma tvaṃ, aññesaṃ pana tayā uttari dvisahassānaṃ
tisahassānaṃ catusahassānaṃ pañcasahassānaṃ dasasahassānaṃ
satasahassānaṃca brahmānaṃ pamāṇaṃ natthi, catuhatthāya pilotikāya
paṭappamāṇaṃ¹ kātuṃ vāyamanto viya mahantosmīti saññānaṃ karosīti
niggaṇhāti.

504. **Idhūpapannoti** idha paṭhamajjhānabhūmiyaṃ upapanno. **Tena taṃ**
tvaṃ na jānāsīti tena kāraṇena taṃ kāyaṃ tvaṃ na jānāsī. **Neva te**

1. Pariggahaṇaṃ (Sī)

samasamoti jānitabbaṭṭhānaṃ patvāpi tayā samasamo na homi. **Abhiññāyāti** aññāya¹. **Kuto nīceyyanti** tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṃ kuto.

Heṭṭhūpapattiko kiresa brahmā anuppanne Buddhuppāde isipabbajjaṃ pabbajitvā kaṣiṇaparikkammaṃ katvā samāpattiyo nibbattetvā aparihīṇajjhāno kālaṃ katvā catutthajjhānabhūmiyaṃ Vehapphalabrahmaloke pañcakappasatikaṃ āyuraṃ gahetvā nibbatti. Tattha yāvatāyukaṃ itatvā heṭṭhūpapattikaṃ katvā tatiyajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā Subhakiṇhabrahmaloke catusaṭṭhikappaṃ āyuraṃ gahetvā nibbatti. Tattha duttiyajjhānaṃ bhāvetvā Ābhassaresu aṭṭhakappaṃ āyuraṃ gahetvā nibbatti. Tattha paṭhamajjhānaṃ bhāvetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyuko hutvā nibbatti, so paṭhamakāle attanā katakammaṇca nibbattaṭṭhānaṇca aññāsi, kāle pana gacchante ubhayaṃ pamussitvā sassatadiṭṭhiṃ uppādesi. Tena naṃ Bhagavā “tena taṃ tvaṃ na jānāsi -pa- kuto nīceyyan”ti āha.

Atha brahmā cintesi “samaṇo Gotamo mayhaṃ āyuraṇca nibbattaṭṭhānaṇca pubbekatakammaṇca jānāti, handa naṃ pubbe katakammaṃ pucchāmi”ti Satthāraṃ attano pubbekatakammaṃ pucchi. Satthā kathesi.

Pubbe kiresa kulaghare nibbattitvā kāmesu ādīnavaṃ disvā “jātijarābyādhimaraṇassa antaṃ karissāmi”ti nikkhamma isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānalābhī hutvā Gaṅgātīre paṇṇasālaṃ kāretvā jhānaratiyā vītināmeti. Tadā ca kālena kālaṃ satthavāhā pañcahi sakaṭasatehi marukantāraṃ paṭipajjanti. Marukantāre pana divā na sakkā gantuṃ, rattiṃ gamaṇaṃ hoti. Atha purimasakaṭassa aggayuge yuttabalibaddā gacchantā nivattitvā āgataṃ aggābhimukhāva ahesuṃ. Itarasakaṭāni² tattheva nivattitvā³ aruṇe uggate nivattitabhāvaṃ jāniṃsu. Tesaṇca tadā kantāraṃ atikkamanadivaso ahosi. Sabbāṃ dārudakaṃ parikkhīṇaṃ, tasmā “natthi dāni amhākaṃ jīvitaṃ”ti cintetvā goṇe cakkesu bandhitvā manussā sakaṭapacchāyāyaṃ pavisitvā

1. Paññāya (Sī)

2. Sabbasakaṭāni (Sī)

3. Nivattiṃsu (Sī)

nipajjimsu. Tāpasopi kālasseva paṇṇasālato nikkhamitvā paṇṇasāladvāre nisinno Gaṅgaṃ olokayamāno addasa Gaṅgaṃ mahatā udakoghena vuyhamānaṃ pavattitamaṇikkhandhaṃ viya āgacchantiṃ. Disvā cintesi “atthi nu kho imasmim̐ loke evarūpassa madhurodakassa alābhena kilissamānā sattā”ti. So evaṃ āvajjanto marukantāre taṃ satthaṃ disvā “ime sattā mā nassantū”ti “ito mahā udakakkhandho chijjivā marukantāre Satthābhimukho gacchatū”ti abhiññācittena adhiṭṭhāsi. Sahacittuppādena mātīkāruḷhaṃ viya udakaṃ tattha agamāsi. Manussā udakasaddena vuṭṭhāya udakaṃ disvā hatthatuṭṭhā nhāyivā pivitvā goṇepi pāyetvā sotthinā icchitaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Satthā taṃ brahmuno pubbakammaṃ dassento—

“Yaṃ tvaṃ apāyesi bahū manusse,
Pipāsite ghammaṃ samparete.
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmi”ti¹—

Imaṃ gāthamāha.

Aparasmim̐ samaye tāpaso Gaṅgātīre paṇṇasālaṃ māpetvā āraññaṃ gāmaṃ nissāya vasati. Tena ca samayena corā taṃ gāmaṃ paharivā hatthasāraṃ gahetvā gāviyo ca karamare ca gahetvā gacchanti. Gāvopi sunakhāpi manussāpi mahāviraṃ viravanti. Tāpaso taṃ saddaṃ sutvā “kiṃ nu kho etan”ti āvajjanto “manussānaṃ bhayaṃ uppannaṃ”ti ñatvā “mayi passante ime sattā mā nassantū”ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññācittena corānaṃ paṭipathe caturaṅginisenāṃ māpesi kammasajjaṃ āgacchantiṃ, corādisvā ²“rājā”ti te maññaṃ mānā² vilopaṃ chaḍḍetva pakkamiṃsu. Tāpaso “yaṃ yassa santakaṃ, taṃ tasseva hotū”ti adhiṭṭhāsi, taṃ tattheva ahosi. Mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento—

1. Khu 5. 163 piṭṭhe.

2-2. Rājā mañña āgatoti (Sī)

“Yaṃ eṇikūlasmi janāṃ gahītaṃ,
 Amocayī gayhaka nīyamānaṃ.
 Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
 Suttappabuddhova anussarāmi”¹—

Imaṃ gāthamāha. Ettha **eṇikūlasmi**ti Gaṅgātīre.

Puna ekasmiṃ samaye uparigaṅgāvāsikaṃ kulaṃ heṭṭhāgaṅgāvāsikena kulena saddhiṃ mittasanthavaṃ katvā nāvāsaṅghātaṃ bandhitvā bahum khādanīyabhojanīyaṃ ceva gandhamālādīni ca āropetvā gaṅgāsotena āgacchati. Manussā khādamānā bhuñjamānā naccantā gāyantā devavimānena gacchantā viya balavasomanassā ahesuṃ. Gaṅgeyyako nāgo disvā kupito “ime mayi saññampi na karonti, idāni ne samuddameva pāpessāmi”²ti mahantaṃ attabhāvaṃ māpetvā udakaṃ dvidhā bhinditvā uṭṭhāya phaṇaṃ katvā sussūkāraṃ³ karonto aṭṭhāsi. Mahājano disvā bhīto vissaramakāsi. Tāpaso paṇṇasālāya nisinno sutvā “ime gāyanta naccantā somanassajātā āgacchanti, idāni pana bhayaravaṃ ravimsu, kiṃ nu kho”³ti āvajjanto nāgarājaṃ disvā “mayi passante ime sattā mā nassantū”³ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā attabhāvaṃ vijahitvā supaṇṇavaṇṇaṃ māpetvā nāgarājassa dassesi. Nāgarāja bhīto phaṇaṃ saṃharitvā udakaṃ pavittṭho. Mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento—

“Gaṅgāya sotasmiṃ gahītanāvaṃ,
 Luddena nāgena manussakappā³.
 Amocayittha balasā pasayha,
 Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ.
 Suttappabuddhova anussarāmi”¹—

Imaṃ gāthamāha.

Aparasmiṃ samaye esa isipabbajjaṃ pabbajitvā **Kesavo** nāma tāpaso ahosi. Tena samayena amhākaṃ bodhisatto **Kappo** nāma

1. Khu 5. 164 piṭṭhe.

2. Susukāraṃ (Tīkā)

3. Manussakamyā (Sī, Syā, Ka)

māṇavo kesavassa baddhacaro antevāsiko hutvā ācariyassa kimkārapaṭṭissāvī
manāpacārī buddhisampanno atthacaro ahosi, kesavo taṃ vinā vattitum
nāsakkhi, taṃ nissāyeva jīvikam kappesi. Satthā idampi tassa
pubbakammaṃ dassento—

“Kappo ca te baddhacaro ahosi,
Sambuddhimantaṃ vatinam amaññi.
Taṃ te purāṇam vatasīlavattaṃ,
Suttapabbuddhova anussarāmi”¹—

Imaṃ gāthamāha.

Evaṃ brahmuno nānattabhāvesu katakammaṃ Satthā pakāsesi. Satthari
kathenteyeva brahmā sallakkhesi, dīpasahasse ujjalite rūpāni viya
sabbakammānissa pākāṭāni ahesum. So pasannacitto imaṃ gāthamāha—

“Addhā pajānāsi mametamāyum,
Aññampi jānāsi tathā hi Buddho.
Tathā hi tāyam² jalitānubhāvo,
Obhāsayaṃ tiṭṭhati brahmalokaṃ”¹.

Athassa Bhagavā uttari asamasamataṃ pakāseto **pathaviṃ kho ahaṃ
brahmeti-ādimāha**. Tattha **pathaviyā pathavattena**³ **ananubhūtaṃ** pathaviyā
pathavisabhāvena ananubhūtaṃ appattaṃ. Kim pana tanti? Nibbānaṃ. Taṃ
hi sabbasmā saṅkhatā nissaṭṭā pathavisabhāvena appattaṃ nāma.
Tadabhiññāyāti taṃ nibbānaṃ jānitvā sacchikatvā. **Pathaviṃ nāpahosinti**
pathaviṃ taṇhādīṭṭhimānagāhehi na gaṇhim. **Āpādisupi** eseva nayo. Vitthāro
pana mūlapariyāye vuttanayeneva veditabbo.

Sace kho te mārīsa sabbassa sabbattenāti idameva brahmā attano
vādītāya sabbanti akkharaṃ niddisitvā akkhare dosaṃ gaṇhanto āha. Satthā
pana sakkāyaṃ sandhāya “sabban”⁴ti vadati, brahmā sabbasabbaṃ sandhāya.
Tvam “sabban”⁴ti vadasi, “sabbassa sabbattena ananubhūtan”⁴ti vadasi, yadi
sabbaṃ ananubhūtaṃ⁴ natthi, athassa ananubhūtaṃ atthi. **Mā heva te
rittakameva**

1. Khu 5. 164 piṭṭhe.

2. Tyāyam (Sī, Syā, Ka)

3. Paṭhavittena (Sī), paṭhavaṭṭhena (Syā), paṭhavaṭṭhena (Ka)

4. Anubhūtaṃ (Sī)

ahosi tucchakameva ahosīti tuyhaṃ vacanaṃ rittakaṃ mā hotu, tucchakaṃ mā hotūti Satthāraṃ musāvādena niggaṇhāti.

Satthā pana etasmā brahmunā sataguṇena sahasaguṇena satahasaguṇena vādītaro, tasmā ahaṃ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmi, suṇāhi meti tassa vādamaddanattaṃ kāraṇaṃ āharanto **viññāṇanti**-ādimāha. Tattha **viññāṇanti** vijānitabbaṃ. **Anidassananti** cakkhuviññāṇassa āpāthaṃ anupagamanato anidassanaṃ nāma, padadvayenapi nibbānameva vuttaṃ. **Anantanti** tayidaṃ uppādavaya-antarāhitattā anantaṃ nāma. Vuttampi hetam—

“Antavantāni bhūtāni, asambhūtaṃ anantakaṃ.

Bhūte antāni¹ dissanti, bhūte antā pakāsītā”ti.

Sabbatopabhanti sabbaso pabhāsampannaṃ. Nibbānato hi añño dhammo sapabhataro vā jotivantataro vā parisuddhataro vā paṇḍarataro vā natthi, sabbato vā tathā pabhūtaṃ, na katthaci natthīti sabbatopabhaṃ. Puratthimadisādisu hi asukadisāya nāma nibbānaṃ natthīti na vattabbaṃ. Atha vā **pabhanti** titthassa nāmaṃ, sabbato pabhamassāti **sabbatopabhaṃ**. Nibbānassa kira yathā mahāsamuddassa yato yato otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ, atitthaṃ nāma natthi, evamevaṃ aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhena nibbānaṃ otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ. Nibbānassa atitthaṃ nāma kammaṭṭhānaṃ natthi. Tena vuttaṃ **sabbatopabhanti**. Taṃ pathaviyā pathavattenāti taṃ nibbānaṃ pathaviyā pathavīsabhāvena tato paresaṃ āpādīnaṃ āpādisabhāvena ca ananubhūtaṃ. Iti yaṃ tumhādisānaṃ visayabhūtaṃ sabbatebhūmakadhammajātaṃ, tassa sabbattena taṃ viññāṇaṃ anidassanaṃ anantaṃ sabbatopabhaṃ ananubhūtanti vādaṃ paṭiṭṭhapesi.

Tato brahmā gahitagahitaṃ Satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbaṃ adisvā lalītakam² kātukāmo **handa carahi te mārīsa antaradhāyāmīti** āha. Tattha **antaradhāyāmīti** adissamānakapāṭihāriyaṃ karomīti āha. **Sace visahasīti** yadi sakkosi mayhaṃ antaradhāyituṃ,

1. Abhūte antā na (Sī)

2. Laddhigataṃ (Syā), nīlikataṃ (Ka)

antaradhāyasi, pāṭihāriyaṃ karohīti. **Nevassu me sakkoti antaradhāyituntī** mayhaṃ antaradhāyituṃ neva sakkoti. Kiṃ panesa kātukāmo ahoṣīti. Mūlapaṭisandhiṃ gantukāmo ahoṣi. Brahmānaṃ hi mūlapaṭisandhika-
attabhāvo sukhumo, aññesaṃ anāpātho, abhisaṅkhatakāyeneva tiṭṭhanti. Satthā tassa mūlapaṭisandhiṃ gantuṃ na adāsi. Mūlapaṭisandhiṃ vā
agantvāpi yena tamena attānaṃ antaradhāpetvā adissamānako bhaveyya, Satthā taṃ tamaṃ vinodesi, tasmā antaradhāyituṃ nāsakkhi. So asakkonto
vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati, ukkuṭiko nisīdati. Brahmagaṇo
kelimakāsi “esa kho Bako brahmā vimāne nilīyati, kapparukkhe nilīyati,
ukkuṭiko nisīdati, brahme tvaṃ antarahitomhī”ti saññaṃ uppādesi nāmāti. So brahmagaṇena uppāḍḍito maṅku ahoṣi.

Evaṃ vutte ahaṃ bhikkhaveti bhikkhave etena brahmunā “handa carahi
te mārisa antaradhāyāmi”ti evaṃ vutte taṃ antaradhāyituṃ asakkontaṃ
disvā ahaṃ etadavocaṃ. **Imaṃ gāthamabhāsinti** kasmā Bhagavā
gāthamabhāsīti? Samaṇassa Gotamassa imasmiṃ ṭhāne atthibhāvo vā
natthibhāvo vā kathaṃ sakkā jānituntī evaṃ brahmagaṇassa vacanokāso mā
hotūti antarahitova gāthamabhāsi.

Tattha **bhavevāhaṃ bhayaṃ disvā**ti ahaṃ bhava bhayaṃ disvāyeva.
Bhavañca vibhavesinanti imañca kāmabhavāditividhampi sattabhavaṃ
vibhavesinaṃ vibhavaṃ gavesamānaṃ pariyesamānampi punappunaṃ
bhaveyeva disvā. **Bhavaṃ nābhivadinti** taṇhādiṭṭhivasena kiñci bhavaṃ na
abhivadim, na gavesinti attho. **Nandiñca na upādiyinti** bhavataṇhaṃ na
upagañchim, na aggahesinti attho. Iti cattāri saccāni pakāsento Satthā
dhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne desanānūsārena vipassanāgabbhaṃ
gāhāpetvā dasamattāni brahmasahassāni maggaphalāmatapānaṃ pivimsu.

Acchariyabbhuta citta jātāti acchariyajātā abbhuta jātā tuṭṭhi jātā ca
ahesuṃ. **Samūlaṃ bhavaṃ udabbahī**ti Bodhimaṇḍe attano tāya tāya
desanāya aññesampi bahūnaṃ devamanussānaṃ samūlakaṃ bhavaṃ
udabbahi, uddhari uppāṭesīti attho.

505. Tasmim̐ pana samaye māro pāpimā kodhābhibhūto hutvā “mayi vicaranteyeva samaṇena Gotamena dhammakatham̐ kathetvā dasamattāni brahmasahassāni mama vasam̐ ativattitāni”¹ti kodhābhibhūtātāya aññatarassabrahmapārisajjassa sarīre adhimucci, tam̐ dassetuṃ **atha kho bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **sace tvam̐ evam̐ anubuddhoti** sace tvam̐ evam̐ attanāva cattāri saccāni anubuddho. **Mā sāvake upanesīti** gihisāvake vā pabbajitasāvake vā tam̐ dhammam̐ mā upanayasi. **Hīne kāye patiṭṭhitāti** catūsu apāyesu patiṭṭhitā. **Pañite kāye patiṭṭhitāti** brahmaloke patiṭṭhitā. Idam̐ ke sandhāya vadati? Bāhirapabbajjam̐ pabbajite tāpasaparibbājake. Anuppanne hi Buddhuppāde kulaputtā tāpasapabbajjam̐ pabbajitvā kassaci kiñci avicāretvā¹ ekacarā hutvā samāpattiyo nibbattetvā brahmaloke uppajjim̐su, te sandhāya evamāha. **Anakkhātam̐ kusalañhi mārīsāti** paresam̐ anakkhātam̐ anovadanam̐ dhammakathāya akathanam̐ kusalam̐ etam̐ seyyo. **Mā param̐ ovadāhīti** kālena manussalokam̐, kālena devalokam̐, kālena brahmalokam̐, kālena nāgalokam̐ āhiṇḍanto mā vicari, ekasmim̐ ṭhāne nisinno jhānamaggaphalasukhena vītināmevāhi. **Anālapanatāyāti** anullapanatāya. **Brahmuno ca abhinimantanatāyāti** Bakabrahmuno ca idañhi mārīsa niccanti-ādinā nayena saha kāyakena brahmaṭṭhānena nimantanavacanena. **Tasmāti** tena kāraṇena. **Imassa veyyākaraṇassa brahmanimantanikam̐**teva adhivacanam̐ saṅkhā samañña paññatti jātā. Sesam̐ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Evam̐ me sutanti** Māratajjanīyasuttam̐. Tattha **kotṭhamanupaviṭṭhoti** kucchim̐ pavisitvā antānam̐ anto anupaviṭṭho, pakkāsayaṭṭhāne nisinno. **Garugaro**² **viyāti** garukagaruko viya thaddho pāsāṇapuñjasadiso.

1. Avitaritvā (Ka)

2. Garugaru (Sī)

Māsācitarā maññeti māsabhaddhā bhuttassa kucchi viya māsapūritapasibbako viya tintamāso viya cāti attho. **Vihāraṃ pavisitvā** sace āhāradosena esa garubhāvo, abbhokāse caṅkamitum na sappāyanti caṅkamā orohitvā paṇṇasālaṃ pavisitvā pakatipaṇṇatte āsane nisīdi.

Paccattarā yoniso manasākāsīti “kiṃ nu kho etan”ti āvajjamāno attanoyeva upāyena manasi akāsi. Sace pana thero attano sīlaṃ āvajjetvā “yaṃ hiyyo vā pare vā parasuve¹ vā paribhuttaṃ avipakkamatthi, añño vā koci visabhāgado, sabbāṃ jīratu² phāsukaṃ hotū”ti hatthena kucchim parāmasissa, māro pāpimā vilīyitvā agamissa. Thero pana tathā akatvā yoniso manasi akāsi. **Mā Tathāgataṃ vihesesīti** yathā hi puttesu vihesitesu mātāpitāro vihesitāva honti, saddhivihārika-antevāsikesu vihesitesu ācariyupajjhāyā vihesitāva, janapade vihesite rājā vihesitova hoti, evaṃ Tathāgatasāvake vihesite Tathāgato vihesitova hoti. Tenāha “mā Tathāgataṃ vihesesī”ti.

Paccaggaḷe atṭhāsīti pati-aggaḷeva atṭhāsī. **Aggaḷaṃ** vuccati kavāṭaṃ, mukhena³ uggantvā paṇṇasālato nikkhamitvā bahipaṇṇasālāya kavāṭaṃ nissāya atṭhāsīti attho.

507. **Bhūtapubbāhaṃ pāpimāti** kasmā idaṃ desanaṃ ārabhi? Thero kira cintesi “ākāsaṭṭhakadevatānaṃ tava manussagandho yojanasate tṭhānaṃ ābādhaṃ karoti. Vuttaṇhetāṃ ‘yojanasataṃ kho rājāñña manussagandho deve ubbādhatī’⁴. Ayaṃ pana māro nāgariko paricokkho⁵ mahesakkho ānubhāvasampanno devarājā samano mama kucchiyaṃ pavisitvā antānaṃ anto pakkāsayokāse nisinno ativiya paduṭṭho bhavissati. Evarūpaṃ nāma jegucchāṃ paṭikūlaṃ okāsaṃ pavisitvā nisīditum sakkontassa kimaññaṃ akaraṇīyaṃ bhavissati, kiṃ aññaṃ lajjissati, tvaṃ mama ñātikoti pana vutte mudubhāvaṃ anāpajjamāno nāma natthi,

1. Paratare (Syā), parapare (Ka)

2. Jiyatu (Ka)

3. Mukhe (Syā)

4. Dī 2. 260 piṭṭhe.

5. Parimokkho (Sī)

handassa ñātikoṭim paṭivijjhivā mudukeneva naṃ upāyena vissajjessāmī”ti cintetvā imaṃ desanamārabhi.

So me tvaṃ bhāgineyyo hosīti so tvaṃ tasmim kāle mayhaṃ bhāgineyyo hosi. Idaṃ paveṇivasena vuttaṃ. Devalokasmim pana māraṣṣa pitu vaṃso pitāmahassa vaṃso rajjaṃ karonto nāma natthi, puññavasena devaloke devarājā hutvā nibbatto, yāvatāyukaṃ ṭhatvā cavati, añño eko attanā katena kamma tasmim ṭhāne adhipati hutvā nibbattati, iti ayaṃ māropi tadā tato cavitvā puna kusalaṃ katvā imasmim kāle tasmim adhipatiṭṭhāne nibbattoti veditaḃbo.

Vidhuroti vigatadhuro, aññehi saddhim asadisoti attho. **Appakasirenāti** appadukkheṇa. **Pasupālakāti** ajeḷakapālakā. **Pathāvinoti** maggapaṭipannā. **Kāye upacinitvāti** samantato citakaṃ bandhitvā. **Aggim datvā pakkamimsūti** ettakena sarīraṃ pariyādānaṃ gamissatīti citakassa pamāṇaṃ sallakkhetvā catūsu disāsu aggim datvā pakkamimsu. Citako padīpasikhā viya pajjali, therassa udakaleṇaṃ pavasitvā nisinnakālo viya ahosi. **Cīvarāni papphoṭetvāti** samāpattito vuṭṭhāya vigatadhūme kimsukavaṇṇe aṅgāre maddamāno cīvarāni vidhunitvā. Sarīre panassa usumamattampi nāhosi, cīvaresu aṃsumattampi najjhāyi, samāpattiphalaṃ nāmetam.

508. **Akkosathāti** dasahi akkosavatthūhi akkosatha. **Paribhāsathāti** vācāya paribhāsatha. **Rosethāti** ghaṭṭetha. **Viheṣethāti** dukkhāpetha. Sabbametaṃ vācāya ghaṭṭanasseva adhivacanaṃ. **Yathā taṃ dūsī māroti** yathā etesaṃ dūsī māro. **Labhetha otāranti** labhetha chiddaṃ, kilesupattiya ārammaṇaṃ paccayaṃ labheyyāti attho. **Muṇḍakāti**-ādīsu muṇḍe muṇḍāti samaṇe ca samaṇāti vatturū vaṭṭeyya, ime pana hīlentā muṇḍakā samaṇakāti āhaṃsu. **Ibbhāti** gahapatikā. **Kiṇhāti** kaṇhā¹, kālakāti attho. **Bandhupādāpaccāti** ettha **bandhūti** brahmā adhippeto. Tañhi brāhmaṇa pitāmahoti voharanti.

1. Kaṇhāti kaṇhā (Ka)

Pādānaṃ apaccā **pādāpaccā**, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesāṃ kira ayaṃ laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato”ti.

Jhāyinosmā jhāyinosmāti jhāyino mayāṃ jhāyino mayanti.

Madhurakajātāti ālasiyajātā. **Jhāyantīti** cintayanti. **Pajjhāyantīti** ādīni upasaggavasena vadḍhitāni. **Mūsikaṃ maggayamānoti** sāyaṃ gocarattḥāya susīrarukkhato nikkhantaṃ rukkhasākhāya mūsikaṃ pariyesanto. So kira upasantūpasanto viya niccalova tiṭṭhati, sampattakāle mūsikaṃ sahasā gaṇhāti. **Kotthūti** siṅgālo, soṇotipi¹ vadanti. **Sandhisamalasāṅkaṭireti** sandhimhi ca samale ca saṅkaṭire ca. Tattha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalo** nāma gūthaniddhamanapanāḷi. **Saṅkaṭiram** nāma saṅkāraṭṭhānaṃ. **Vahacchinnoti** kantārato nikkhanto chinnavaho. **Sandhisamalasāṅkaṭireti** sandhimhi vā samale vā saṅkaṭire vā. Sopi hi baddhagatto² viya niccalo jhāyati.

Nirayaṃ upapajjantīti sace māro manussānaṃ sarīre adhimuccitvā evaṃ kareyya, manussānaṃ akusalaṃ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya. Sarīre pana anadhimuccitvā visabhāgavatthum vipphaṇṇasārāmmaṇaṃ dasseti, tadā kira so bhikkhū khippaṃ gahetvā macche ajjhottharante viya, jālaṃ gahetvā macche gaṇhante viya, lepayatṭhiṃ oḍdetvā sakuṇe bandhante viya, sunakhehi saddhiṃ araṇṇe migavaṃ carante viya, mātugāme gahetvā āpānabhūmiyaṃ nisinne viya, naccante viya, gāyante viya, bhikkhunīnaṃ rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu visabhāgamanusse nisinne viya, ṭhite viya ca katvā dassesi. Manussā araṇṇagatāpi vanagatāpi viharagatāpi vipphaṇṇasārāmmaṇaṃ passitvā āgantvā aññesaṃ kathenti “samaṇā evarūpaṃ assamaṇakaṃ ananucchavikaṃ karonti, etesaṃ dinne kuto kusalaṃ, mā etesaṃ kiñci adatthā”ti. Evaṃ te manussā diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne sīlavante akkosantā apuññaṃ pasavitvā apāyapūrakā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “nirayaṃ upapajjantī”ti.

1. Senotipi (Sī, Syā)

2. Thaddhagatto (Sī)

509. **Anvāvitṭhāti** āvaṭṭitā. **Pharitvā viharimsūti** na kevalaṃ pharitvā viharimsu. Kakusandhassa pana Bhagavato ovāde ṭhatvā ime cattāro brahmavihāre nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahatte patiṭṭhahimsu.

510. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti** paṭisandhivasena āgamanatṭhānaṃ vā, cutivasena gamanatṭhānaṃ vā na jānāmi. **Siyā cittassa aññathattanti** somanassavasena aññathattaṃ bhavēyya. **Saggaṃ lokaṃ upapajjantīti** idhāpi purimanayeneva attho veditabbo. Yathā hi pubbe vippaṭisārakaraṃ ārammaṇaṃ dasseti, evamidhāpi pasādakaraṃ. So kira tadā manussānaṃ dassanaṭṭhāne bhikkhū ākāse gacchante viya ṭhite viya pallaṅkena nisinne viya ākāse cūcikaṃmaṃ karonte viya potthakaṃ vācente viya ākāse cīvaraṃ pasāretvā kāyaṃ utuṃ gaṇhāpente viya navapabbajite¹ ākāse carante viya taruṇasāmaṇere ākāse ṭhatvā pupphāni ocinante viya katvā dassesi. Manussā araṇṇagatāpi vanagatāpi viharagatāpi pabbajitānaṃ taṃ paṭipattiṃ disvā āgantvā aññesaṃ kathenti “bhikkhūsu antamaso sāmaṇerāpi evaṃmahiddhikā mahānubhāvā, etesaṃ dinnāṃ mahapphalaṃ nāma hoti, etesaṃ detha sakkarothā”ti. Tato manussā bhikkhusaṃghaṃ catūhi paccayehi sakkarontā bahuṃ puññaṃ katvā saggapathapūrakā ahesuṃ. Tena vuttaṃ “saggaṃ lokaṃ upapajjantī”ti.

511. **Etha tumhe bhikkhave asubhānupassino kāye viharathāti** Bhagavā sakalajambudīpaṃ āhiṇḍanto antamaso dvinnampi tiṇṇampi bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ gantvā—

“Asubhasaññāpariciteṇa bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Āhāre paṭikūlasaññāpariciteṇa bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato rasataṇhāya cittaṃ patilīyati

1. Vuḍḍhapabbajite (Sī, Syā)

patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Sabbaloke anabhiratisaññāparicitenā bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lokacitresu cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Aniccaśāññāparicitenā bhikkhave bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti”¹ti¹ evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā—

Etha tumhe bhikkhave asubhānupassī kāye viharatha, āhāre paṭikūlasaññino sabbaloke anabhiratisaññino sabbasaṅkhāresu aniccānupassinoti. Imāni cattāri kammaṭṭhānāni kathesi. Tepi bhikkhū imesu catūsu kammaṭṭhānesu kammaṃ karontā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sabbāsava khepetvā arahatte paṭiṭṭhahiṃsu, imānipi cattāri kammaṭṭhānāni rāgasantāni dosamohasantāni rāgapapaṭighātāni dosamohapaṭighātāni cāti.

512. **Sakkharaṃ gahetvā**ti antomuṭṭhiyaṃ tiṭṭhanapamāṇaṃ pāsāṇaṃ gahetvā. Ayañhi brāhmaṇagahapatikehi bhikkhū akkosāpetvāpi, brāhmaṇagahapatikānaṃ vasena bhikkhusaṃghassa lābhasakkāraṃ uppādāpetvāpi otāraṃ alabhanto idāni sahatthā upakkamitukāmo aññatarassa kumārassa sarīre adhimuccitvā evarūpaṃ pāsāṇaṃ aggahesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “sakkharaṃ gahetvā”ti.

Sīsaṃ vobhindīti sīsaṃ bhindī, mahācammaṃ chijjitvā² maṃsaṃ dvedhā ahosi. Sakkharā panassa sīsakaṭāhaṃ abhinditvā aṭṭhiṃ āhacceva nivattā. **Nāgāpalokitaṃ apalokesī**ti pahārasaddaṃ sutvā yathā nāma

1. Am 2. 433, 434 piṭṭhesu.

2. Chinditvā (Sī)

hatthināgo ito vā etto vā apaloketukāmo gīvaṃ aparivattetvā sakalasarīrenea nivattitvā apaloketi, evaṃ sakalasarīrenea nivattitvā apalokesi. Yathā hi mahājanassa¹ aṭṭhīni koṭiyā koṭim āhacca ṭhitāni, Paccekabuddhānaṃ aṅkusalaggāni, na evaṃ Buddhānaṃ. Buddhānaṃ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīrenea parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Tasmā Bhagavā yantena parivattitā suvaṇṇapaṭimā viya sakalasarīrena nivattitvā apalokesi, apaloketvā ṭhito pana “na vāyaṃ dūsī māro mattamaññāsī”ti āha. Tassattho, ayaṃ dūsī māro pāpaṃ karonto neva pamāṇaṃ aññāsī, pamāṇāṭikkantaṃ akāsīti.

Sahāpalokanāyāti Kakusandhassa Bhagavato apalokaneneva saha taṅkhaṇaṇneva. **Tamhā ca ṭhānā cavīti** tamhā ca devaṭṭhānā cuto, mahānirayaṃ upapannoti attho. Cavamāno hi na yattha katthaci ṭhito cavati, tasmā Vasavattidevalokaṃ āgantvā cuto, “sahāpalokanāyā”ti ca vacanato na Bhagavato apalokitattā cutoti veditabbo, cutikāladassanamattameva hetarū². Uḷāre pana mahāsāvake viruddhattā³ kudāriyā pahaṭaṃ viyassa āyu⁴ tattheva chijjitvā gatanti veditabbaṃ. **Tayo nāmadheyyā hontīti** tīṇi nāmāni honti. **Chaphassāyatanikoti** chasu phassāyatanesu paṭi-ekkāya vedanāya paccayo.

Saṅkusamāhatoti ayasūlehi samāhato. **Paccattavedaniyoti** sayameva vedanājanako. **Saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyāti** ayasūlena saddhiṃ ayasūlaṃ hadayamajjhe samāgaccheyya. Tasmiṃ kira niraye upapannānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti, therassāpi⁵ tādiso ahosi. Athassa hi nirayapālā tālakhandhapamāṇāni ayasūlāni ādittāni sampajjalitāni sajotibhūtāni sayameva gahetvā punappunaṃ nivattamānā “iminā te ṭhānena cintetvā pāpaṃ katan”ti

1. Pakabhimahājanassa (Ka)

2. Hoti (Ka)

3. Viruddhattā (Ka)

4. Viyassa mārassa āyu (Syā)

5. Mārassāpi (Syā)

pūvadoṇiyaṃ pūvaṃ koṭṭento viya hadayamajjhaṃ koṭṭetvā paṇṇāsa janā pādābhimukhā paṇṇāsa janā sīsābhimukhā koṭṭetvā gacchanti, evaṃ gacchantā pañcahi vassasatehi ubho ante patvā puna nivattamānā pañcahi vassasatehi hadayamajjhaṃ āgacchanti. Taṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ.

Vuṭṭhānimanti vipākavuṭṭhānavedanaṃ. Sā kira mahāniraye vedanāto dukkhatarā hoti, yathā hi sinehapānasattāhato parihārasattāhaṃ¹ dukkhatarāṃ, evaṃ mahānirayadukkhato ussade vipākavuṭṭhānavedanā dukkhatarāti vadanti. **Seyyathāpi macchassāti** purisasīsāñhi vaṭṭaṃ hoti, sūlena paharantassa pahāro ṭhānaṃ na labhati parigalati, macchāsīsaṃ āyataṃ puthulaṃ, pahāro ṭhānaṃ labhati, avirajjhivā kammakāraṇaṃ sukarā hoti, tasmā evarūpaṃ sīsaṃ hoti.

513. **Vidhuraṃ sāvakaṃsajjāti** vidhuraṃ sāvakaṃ ghaṭṭayitvā. **Paccattavedanāti** sayameva pāṭi-ekkavedanājanakā. **Īdiso nirayo āsīti** imasmiṃ ṭhāne nirayo Devadūtasuttana dīpetabbo. **Kaṇha dukkhaṃ nigacchasīti** kālaka māra dukkhaṃ vindissasi. **Majjhe sarassāti** mahāsamuddassa majjhe udakaṃ vatthum katvā nibbattavimānāni kappatṭhitikāni honti, tesāṃ veḷuriyassa viya vaṇṇo hoti, pabbatamatthake jalitanaḷaggikkhandho viya ca nesaṃ acciyo jotanti, pabhassarā pabhāsampannā honti, tesu vimānesu nīlabhedādivasena nānattavaṇṇā accharā naccanti. **Yo etamabhijānātīti** yo etaṃ vimānavatthum jānātīti attho. Evamettha Vimānapetavatthukeneva attho veditabbo. **Pādaṅguṭṭhena kampayīti** idaṃ Pāsādakampanasuttana dīpetabbaṃ. **Yo Vejyantaṃ pāsādanti** idaṃ Cūḷataṇhāsāṅkhaṃvimuttisuttana dīpetabbaṃ. **Sakkaṃ so paripucchatīti** idampi teneva dīpetabbaṃ. **Sudhammāyābhito sabhanti** sudhammasabhāya samīpe, ayaṃ pana brahmaloke Sudhammasabhāva, na Tāvatisabhavane. Sudhammasabhāvirahito hi devaloko nāma natthi.

Brahmaloke pabhassaranti brahmaloke Mahāmoggallānamahākassapādīhi² sāvakehi saddhiṃ tassa tejodhātum samāpajjitvā

1. Pharitvā āhārasattāhaṃ (Ka)

2. Sāriputtamahāmoggallāna... (Sī, Syā) Ṭikā oloketabbā.

nisinnassa Bhagavato obhāsaṃ. Ekasmiñhi samaye Bhagavā brahmaloke Sudhammāya devasabhāya sannipatitvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃmahiddhiko, yo idha āgantum sakkuṇeyyā”ti cintentasseva brahmagaṇassa cittamaññāya tattha gantvā brahmagaṇassa matthake nisinno tejodhātum samāpajjitvā Mahāmoggallānādīnaṃ āgamanam cintesi. Tepi gantvā Satthāraṃ vanditvā tejodhātum samāpajjitvā paccekaṃ disāsu nisīdiṃsu, sakalabrahmaloko ekobhāso ahosi. Satthā catusaccappakāsaṇaṃ dhammaṃ desesi, desanāpariyosāne anekāni brahmasahassāni maggaphalesu paṭiṭṭhahimsu. Taṃ sandhāyima gāthā vuttā, so paṇāyamattho Aññatarabrahmasuttena¹ dīpetabbo.

Vimokkhena aphasayīti jhānavimokkhena phusi. **Vananti** jambudīpaṃ. **Pubbavidehānanti** pubbavidehānaṃ ca dīpaṃ. **Ye ca bhūmisayā narāti bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā² ca uttarakurukā ca. Tepi sabbe phusīti vuttaṃ hoti. Ayam pana attho Nandopanandadamanena dīpetabbo. Vatthu Visuddhimagge iddhikathāya vitthāritaṃ. **Apuññaṃ pasavīti** apuññaṃ paṭilabhi. **Āsaṃ mākāsi bhikkhūsūti** bhikkhū vihesemīti³ etaṃ āsaṃ mā akāsi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsattakathā niṭṭhitā.

1. Bakabrahmasuttena (Sī, Syā, Ka), Bahubrahmakasuttena (Tīkā)

Saṃ 1. 146 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Amaragoyānakā (Syā)

3. Bhikkhū rosemi vihesemīti (Sī), bhikkhum vināsemi vihimsemīti (Syā)

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akathamkathī	120	Aṅgesu	212
Akāmakānaṁ	76	Acavanadhammaṁ	302
Akālavādī	231	Acalacetiyaṭṭhānāni	72
Akālena	6, 232	Accantaniṭṭho	198
Akukkukajātaṁ	180	Accantapariyosāno	198
Akuppā cetovimutti	135	Accantabrahmacārī	198
Akuppā me vimutti	79	Accantayogakkhemī	198
Akusalā	168	Accādhāya	217
Akusalā imassa		Acirapakkante	134
lokassa	168	Acchariyabbhutacitta-	
Akkosanti	24, 128	jātā	204, 311
Akkosatha	314	Ajajjitam	191
Aggamakkhāyati	121	Ajjhagamaṁ	79
Aggaḷā	22	Ajānaṁ apassaṁ	135
Aggaḷaṁ	313	Ajito	136
Aggaḷaṁ ākoṭesi	74	Ajjhattaṁ	117
Aggaṁ	298	Ajjhattameva	193
Aṅgakūṭaṁ	114	Ajjhattaṁ paccattaṁ	126
Aṅgamaṅgānusārino	131	Ajjhupekkhimsu kho	67
Agāriyaṁ	109	Ajjhupekkheyyāma	67
Aṅgārakāsūpamā	10	Ajjhesanaṁ	84
Aṅgāraṁ akkamitvā	299	Ajjhopannā	98
Aggaṁ gavesanti	131	Ajjhosānaṁ	133
Aggaṁ datvā pakkamimsu	314	Ajjhosāya tiṭṭhati	211

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Añjalim paṇāmetvā	175
Aññadatthu	102, 302
Aññatarasmiṃ vā	108
Aññatarā devatā	30
Aññathābhāvo	305
Aññe ghaṭṭessanti	67
Aññehi ca abhiññātehi	
abhiññātehi	149
Aññaṃ satthāraṃ	
uddiseyyātha	209
Aññaṃ phāsuvihāraṃ	
uttaritarāṃ vā paṇītatarāṃ	
vā na samanupassāma	145
Aṭṭhim katvā	300
Aṇḍakā	231
Aṇaṇo	84
Aṇḍupakaṃ	64
Aṇṇavo	15
Aṇuṃ vā thūlaṃ vā	8
Atakkāvacaro	80
Attakāmarūpā	139
Attanā	110
Attaniyaṃ vā	25
Atibālhaṃ kho ayaṃ	204
Antarahitā tasmim	127
Atthavādī	111
Atthavaśaṃ	54
Atthasañhitena	6
Atthasaṃhitam	112
Attahetu vā parahetu vā	231
Ativelaṃ	1

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Aturitacārikā	56
Atthaṃ na upaparikkhanti	13
Atricchatā	45
Atha khvāssa notevettha	128
Atha kho Bhagavā	3, 10, 11
Atha Bhagavā anuppatto	74
Atha bhikkhu soratoti	6
Athenena	110
Atho rāgavirāgīnaṃ	305
Adayāpanno	230
Addasaṃsu	67
Adassanaṃ gato	69
Adhammacariyā	
visamacariyā	229
Adhammacārī visamacārī	234
Andhamakāsi māraṃ	68
Addhānamaggapaṭipannaṃ	94
Adhikaraṇampi karoti	2
Adhigato	80
Adhigama-appiccho	47
Adhimattagilāno	218
Adhimuccati	129
Adhivāsetu	183
Adhivāsesi Bhagavā	183
Adhogamā vātā	131
Anakkhātāṃ kusalañhi mārisa	312
Anagāriyaṃ	109
Anacchariyā	81
Anattamanavācaṃ	5
Anattādhīno	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anatthavādī	231
Anatthasaṃhitā	232
Anantaṃ	310
Ananuvijjo	23
Anapadesaṃ	232
Anabhibhūto	302
Anabhiraddhi	24
Anayabyasanaṃ āpajjimsu	167
Anarahanto	102
Anariyapariyesanā	75
Analasā	5
Analaṅkaritvā	78
Anavajjasukhaṃ	117
Anavasesadohī ca	162, 166
Anādīnavadassāvino	98
Anālapanaṭṭhāya	312
Anāvilo	224
Anāhārā	131
Aniccatā	127
Aniccadhammo	35
Aniccānupassī	199
Aniccucchādāna -pa-	
dhammassa	35
Aniccaṃ bhante	19
Anidassanaṃ	310
Anidassano	7
Anidhānavati vācam	232
Animisacetiyaṃ	89
Anissaraṇapaññā	98
Anukampaṃ upādāya	73, 185
Anucaṅkamante	224

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anuttaraṃ santivarapadaṃ	76
Anunayo	133
Anupakhajja	65
Anupaṭṭhitakāyasati	211
Anuppatto	75
Anuppadātā	111
Anupaparikkhataṃ	13
Anuppabandhehi	155
Anupādāparinibbānatthaṃ	62
Anupādiyaṃ na paritassati	200
Anumatipucchā	235
Anumassa anumassa	54, 64, 65
Anuyogo	114
Anuruddhatthero	149
Anurodhavirodhaṃ	211
Anuvicarante	224
Anuvicaritaṃ manasā	16
Anusāsani karaṇīyā	4
Anusayasamugghātāya	156
Anussāvesuṃ	147
Anekavihitesu ca	
kaṅkhāṭṭhānīyesu	165
Antamaso mālāguṇa-	
parikkhittāpi	230
Antaradhāyāmi	310
Antarākathā	74
Antarā ca Gāyaṃ antarā ca	
bodhiṃ	93
Antarāyikā	9
Andhavane	28

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Antonimuggaposīni	85, 223
Anvayā	284
Anvāviṭṭhā	316
Anvesaṃ	23
Apakkamiṃ	78
Appakasirena	314
Apacāyamāno	6
Apaññātā	134
Apadaṃ vadhitvā	
māracakkhuṃ	68
Apathaviṃ	6
Apathaviṃ kareyya	7
Aparappaccayo	182
Aparaddho	180
Aparāmaṭṭhāni	298
Apariyantavatiṃ	232
Aparibhinnaṃ	133
Apasādeti	304
Appaccayo	24
Appaṭibhāno	11, 181
Appaṭisaṅkhāya piveyya	275
Appaṭivibhattabhogī	293
Appamānacetaso	211
Appamāṇena	6
Appameyyā	7
Apparajakkhajātikā	83, 91
Apparajakkhā	84
Apāpuretaṃ	83
Apārutā	86
Appāṇakaṃ	190
Appātaṅkataṃ	3

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Appābādhatam	3
Api ca kho āsanaṃ	96
Api ca te ahaṃ brahme	305
Api ca mama api suṇātha	159
Appiccho	44
Apissu	81
Apuññaṃ pasavi	320
Appeva nāma	54, 70
Appesakkhā	134
Appeva sakena karaṇīyena	201
Appossukkatāya	81
Appaṃ vā	109
Abbhugato	228
Abbhaññaṃsu	137
Abbhācikkhanti	23
Abbhutadhammaṃ	13
Abbūḷhesiko	22
Abbhokāso	109
Abbhokāsaṃ	119
Abyābajjhena	6
Abyāsekasukhaṃ	117
Abrahmacariyaṃ	110
Abrāhmaṇāva	102
Abhayūparato	283
Abhabbo taṃ pokkharāṇiṃ	
puna otarituṃ	181
Abhikkamatha	141
Abhi jānāti	199
Abhi jānātha	96
Abhi jhātā hoti	232

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abhiṃjhāya cittaṃ	120
Abhiṃjhaṃ loke	120
Abhiññā	106
Abhiññāya	306
Abhiññātehi abhiññā- tehi	147
Abhiṇṇaṃ kittayamāno ahosi	60
Abhidosa-kālaṅkato	91
Abhinandati	211
Abhinanditvā anumoditvā	194
Abhiniggaṇheyyaṃ	189
Abhinippīleyyaṃ	190
Abhinibbatteti	134
Abhinivissa voharati	10
Abhinīto	231
Abhibhū	302
Abhivihacca	276
Abhisantāpeyyaṃ	190
Abhisandeti	221
Abhisamecca	200
Abhihaṭṭhūṃ pavārenti	166
Abhikkamatha	141
Abhikkantavaṇṇā	31
Abhikkantāya rattiyā	30
Abhūtavādī	231
Abhūtena	23
Amaccudheyyaṃ	168
Amatadvāraṃ	169
Amatassa dvārā	86

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Amāradheyyaṃ	168
Amhākaṃ	143
Amūsaṃ bhedāya	231
Ayamantimā jāti	79
Ayaṃ dukkhanirodho	238
Ayaṃ dukkhasamudayo	238
Ayaṃ bhikkhave ariyā	76
Ayaṃ vammiko	34
Araññaṃ	119
Arahasi Anantajino	94
Ariyaṃ	298
Ariyena	117
Ariyo vā	75
Arūpī	7
Alamariyañāṇadassana- viseso	145
Alagaddo	13
Alagaddatthiko	13
Alagaddapariyatti	13
Alabhamāno	6
Alamidaṃ padhānāya	79
Allakaṭṭhaṃ	188
Allīyetha	208
Alaṃ	79
Alaṃ vata	79
Avakkārapātim	143
Avakkanti hoti	210
Avañjhā	213
Avannaṃ bhāsati	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Avijjā	21
Avijjāgato	274, 302
Avijjāya tveva	208
Avidūre nisinno hoti	200
Avinayavādī	232
Avisayhaṃ	144
Avisaṃvādako	111
Avūpakaṭṭhā	188
Averena	6
Asakkhim kho ahaṃ	96
Asatā	23
Asati na paritassati	17
Assamaṇāva samānā	102
Asamayavimokkhaṃ	135
Asamavekkhitvā	167
Asamādhisaṃvattanikā	231
Asmimāno	22
Asisūnūpamā	10
Asisūnaṃ	34
Asurā parājiniṃsu	202
Assadammasārathi	4
Assapuraṃ nāma	212
Assamaṇāva	102
Assavanatā	83
Assāso	131
Assumukhānaṃ	76
Asesavirāgaṇirodhā	208
Assosum	227
Asaṃsaṭṭho	50
Asaṃhāriyā	286

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Ahampi kho taṃ bhikkhave	19
Ahu vata me	17
Aho nūna te	205
Aho vata	232
Ahaṃ ime dutiye	68
Ahaṃ ceva aññe ca	77
[Ā]	
Ākaḍḍheyya	173
Ākāra	284
Ākāravatī	286
Ākāśagataṃ tamagataṃ	276
Ākāso parivārīto	132
Ākiṇcaññāyatanam pavedesi	77
Āgatiṃ vā gatiṃ vā	67, 316
Āgamayamāno	74
Āgamehi	182
Āghāto	24
Ācayāpacayo hoti	186
Ājaññaratho	4
Ājānissati	91
Āṇaṇyaṃ	220
Ātatavitaṃ	200
Ātataṃ	200
Ādittaṃ	7, 179
Ānando	24
Ānandatthero	149
Āpānīyakamso	275
Āpāyikānaṃ ṭhānānaṃ	225
Āpogataṃ	130

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Ābādhiko	217
Ābhānaṃ devānaṃ	233
Ābhujitvā	119
Āmakadhaññaṭṭhapaṭiggahaṇā	113
Āmakamaṇṣapaṭiggahaṇā	113
Āmaṇḍalikaṃ karitvā	167
Āmanteti	2
Āmantehi	2
Āmisesu sandissanti	285
Āmiṣaṃ	231
Āyamukhaṃ	222
Āyasmā	26
Āyasmatā ca Revatena	149
Āyasmā Assaji	172
Āyu usmā ca viññāṇaṃ	250
Āraddhavīriyo	53
Ārabbha	193
Ārācārī	110
Āraññiko	156
Ārādhayimṣu	3
Ārocayāmi	214
Ālayasammuditā	80
Ālayaratā	80
Ālayarāmā	80
Ālayo	133
Ālokasaññī	120
Ālopo	115
Āvatto bāhullāya	96, 192
Āvi ceva raho ca	142, 293
Āsajja āsajja	194

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Āsajja upanīya	188
Āsajja	183
Āsavānaṃ khayā samaṇo	226
Āsādetabbaṃ	183
Āsaṃ mākāsi bhikkhūsu	320
Āhañchaṃ amatadundubhiṃ	94
Ālāro	76

[I]

Iṅgha	303
Iṇaṃ ādāya	217
Iti paṭisañcikkhati	109
Itivādappamokkhāṇisaṃsā	13
Itivuttakaṃ	12
Iti samaggānaṃ vā bhedaḥ	231
Ito ca panaññaṃ	302
Ito vā pana sutvā	34
Itthī	113
Itthambhāvo	305
Idappaccayatāpaṭicca-	
samuppādo	80
Idamāsaṇaṃ paññattaṃ	201
Idametaṃ paṭicca vuttaṃ	209
Iddhānubhāvā	66
Iddhābhisaṅkhāraṃ	
abhisaṅkhāsi	204
Iddhimantā	67
Idaṃ dukkhanti nappajānāti	238
Idaṃ nissitaṃ	23
Idaṃ hi na jāyati	302
Idha	104, 160, 163, 210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Idhūpapanno	305	Ucchādanadhammo	35
Imassuppādā idaṃ uppajjati	208	Ucchāretvā	15
Imasmiṃ nivāpe	66	Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāya	119
Imasmiṃ sati idaṃ hoti	208	Ujjhāpesi	5
Imāsaṅca imāsaṅca	146	Uṭṭhehi	84
Imesaṃ bhedaṃ	111, 231	Uttarasetu	15
Imehi ākārehi	286	Uttarimanussadhammā	145
Imehi padehi	286	Uttaruttariṃ paṇitapaṇītaṃ	286
Imehi byañjanehi	286	Uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ	167
Imaṃ kusalaṃ dhammaṃ	280	Uttānaseyyako	299
Iriyāya	96	Uttāno	215
Issaro	303	Udakaṇṇavaṃ	15
Isipatanaṃ	93	Udakānuggatāni	223
[Ī]		Udakantaṃ	131
Īdiso nirayo āsi	319	Udakorohakassa	226
[U]		Udakaṃ accuggamma ṭhitāni	85
Ukkacelāyaṃ	167	Udānaṃ	12, 103
Ukkhattapaligho	21	Udānaṃ udānesi	102
Ukkhipa laṅgiṃ abhikkhaṇa		Uddhaṅgamā	131
sumedha	34	Uddhaccakukkuccaṃ	120, 219
Ukkoṭanaṃ	115	Uddhareyyuṃ	270
Ugghaṭṭitaññū	85	Uddhumāyikamaṇḍūko	38
Uccā kāḷārikā	103	Uddhumāyikaṃ	34
Uccā kaṇerukā	103	Upako	94
Uccā ca dantehi ārañjitāni	103	Upagato ajjhosito	180
Uccā ca nisevitaṃ	103	Upadhipaviveko	49
Uccāvacāni	299	Upanissāya āsayāṃ	66-67
Uccāsayaṃ	113	Upanītehi	194
		Upanītā kho me	209

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upamā maṃ bho Gotama	
paṭibhāti	177
Uparipāsādavaragato	156
Upalāpeti	304
Upasantā	5
Upasampajja	76
Upalāpeti	304
Uppaliniyaṃ	85
Uppalinī	223
Upātivattittho	303
Upādinnaṃ	126
Uppilāvitattaṃ	24
Upekkhā kusalanissitā	
saṇṭhāti	130
Ubbhaṭṭhakassa	226
Ubhatopakkhaṃ	187
Ubbhidodako	222
Ubhova santā	77
Uruvelā	78
Usiraddhajo	105
Usmīkato	11, 206
Ussukkaṃ āpanno	300
Uḷārāṇi uḷārāṇi	186
Uḷārāya	77, 100
Uḷumpo	15

[Ū]

Ūrukkhambho	185
-------------	-----

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Ekañca pana maññe cittaṃ	142
Ekajjhaṃ saṃsaṭṭhaṃ	275
Ekanālikā	159
Ekabhattiko	112
Ekamantaṃ aṭṭhāsi	32
Ekamantaṃ nisīdi	184
Ekādasahi bhikkhave aṅgehi	160
Ekāsanabhojanaṃ	3
Eko vā viharanto	284
Ekaṃ samayaṃ	3
Eṇikūlasmiṃ	308
Etadatthaṃ	135
Etadavoca	32, 100, 140
Etadavocuṃ	229
Etarahi ca	24
Ettakampi no	65
Etāva paramaṃ	191
Ete	186
Etaṃ pathohamasmi etaṃ	
gocaro	286
Etaṃ pariyosānaṃ	135
Etaṃ mama	16
Etaṃ sāraṃ	135
Etha tumhe bhikkhave	316
Ettha te vattate vaso	305
Elaṇḍehi	4
Evamāvusoti kho	
āyasmā Mahākassapo	151
Evameva kho	4, 7, 25, 103, 132
Evameva kho āvuso	156

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[E]

Evarūpena	156, 159
Evarūpaṃ pabhāvitametam	96
Evaṃ adhippāyā	273
Evaṃ imaṃ nivāpaṃ	67
Evaṃ kāmā	273
Evaṃ chandā	273
Evaṃ jānāti	280
Evaṃ jānantā	209
Evaṃ passantā	209
Evaṃ Buddhaṃ anussarato	130
Evaṃ byākho	10
Evaṃ mahesakkho	305
Evaṃ me rūpaṃ mā ahosi	178
Evaṃ me rūpaṃ hotu	178
Evaṃ me vedanā hotu	180
Evaṃ me saññā hotu	180
Evaṃ vutte	17, 311
Evaṃ sattaṅgasamannāgato	301
Esa aggivessana Bhagavā	174
Esikā	22
Eso me attā	16
Esohamasmi	16

[O]

Okappaniyametaṃ	193
Ogacchanti	130
Ocarakā	8
Oṭṭhapahatamattena	76
Oṭṭhubheyya	7

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[O]

Ottappaṃ	213
Otiṇṇo	134
Odanakummāsūpacayassa	35
Odātena vatthena	223
Odhasatpatodo	4
Odhuneyya	173
Onītapattapāṇim	184
Opakkamikā	188
Opasāyiko me	
bhavissasi	304
Obhāsetvā	32
Orambhāgiyāni	22
Olīnavuttiko	137
Ovādako	53
Ossavane	132
Ohitasoto	300

[Ka]

Kakkasā	231
Kakkhaḷaṃ	126
Kacci	141
Kaccāyano	137
Kaṭṭhaṃ	132
Kaṇṇasukhā	112
Kaṇhadukkhaṃ nigacchasi	319
Kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ	286
Kataparappavāde	101
Kattā nimmātā	303
Kantāraddhānamaggaṃ	218
Kathaṇca panāyasmantaṃ	64
Kathetukamyatāpucchā	235

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Katham	142	Kāyasaṃsaggo	52
Kathamrūpena āvuso		Kāya nuttha	74
Ānanda	152	Kāye upacinitvā	314
Kandaraṃ	119	Kāyena	229
Kadāci	54	Kālavādī	112
Kappasaddo	31	Kālāmo	76
Kappo	308	Kālena	6, 112
Kammāragaggariyā	190	Kālenakālaṃ	222
Kammāsaṃ	298	Kāsināṃ puraṃ	94
Kamuddiseyyaṃ	94	Kiccakārī	15
Kamanti	130	Kiñcikkhaṃ	231
Kayavikkayā	114	Kiñcideva desaṃ	175
Karahaci	54	Kicchena	81
Kalandakā	41	Kiṇhā	314
Kalandakanivāpo	40	Kittāvatā nu kho bhante	198
Kalahajātā	291	Kittisaddo	5, 228
Kallaṃ nu	180	Kimatthaṃ carahāvuso	62
Kallaṃ nu taṃ -pa- attā	19	Kisābalake	168
Kassa nu kho nāma	10, 206	Kiso	186
Kassapo	136	Kucchiparihārikena	117
Kasiṇaṃ āyuraṃ	304	Kucchisayā vātā	131
Kahaṃ nu kho bho	174	Kuto nīceyyaṃ	306
Kāmacchando	218	Kuto pana tvaṃ	187
Kāmabhogiseyyā	216	Kumārakassapo	26
Kāmehi	188	Kumārikā	113
Kāyanvayaṃ hoti	185	Kumāro	299
Kāyaparihārikena	117	Kummaṃ	34
Kāyapaviveko	49	Kullūpamaṃ	15
Kāyabhāvanā	186	Kullaṃ bandhitvā	15
Kāyassetāṃ adbhivacanāṃ	34	Kusalesu dhammesu	120

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kūṭaṃ	114
Ketabino	67
Kenacideva karaṇīyena	234
Kenaci vā	287
Kelāyetha	208
Kevalakappaṃ	31
Kevalassa	209
Kevalaṃ	77, 108, 302
Kesakambalo	136
Kesavo	308
Ko ca samaṇassa	100
Ko cāhaṃ bho	100
Koccho	135
Koṭṭhamanupaviṭṭho	312
Koṭṭhāsaya vātā	131
Kotthu	315
Kodhasāmantā	231
Ko nāmo āyasmā	64
Kosambiyaṃ	287
Kosalesu	227
Koḷāpaṃ	189
Kaṃsakūṭaṃ	114
Kaṃsathāle	222
Kimkaraṇīyāni	299
Kim kusalagavesī	76
Kim je divā uṭṭhāsi	5
Kim so bhavamāno	
Saccako	174
Kim hi no siyā	
bhante	145, 188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khaṇḍaṃ	297
Khayaadhammatā	127
Kharigataṃ	126
Khalu	228
Khīrodakībhūtā	141
Khettaṃ	114
Khemaṃ patthetha	169
Kho	227
[Ga]	
Gajaṅgalaṃ	104
Gaṇanato	160, 163
Gaṇamanusāsanti	285
Gaṇācariyā	135
Gaṇino	135
Gattāni pubbāpayamāno	73
Gatīṇca pajānāmi	305
Gado	13
Gaddhabādhipubbassa	9
Gadhitā	98
Gandhabbo	210
Gandhaṃ	113
Gabbho	210
Gambhīrā	7
Gabhīrā appameyyā	7
Gambhīro	80
Garu	209
Garukaraṇā	292
Garugaro viya	312
Garuṃ karonto	6

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gahaṇakūṭaṃ	114
Gahaṇūpādānaṃ	62
Gahapatānī	5
Gāthā	12
Gāmagataṃ vā	230
Gāmadhammā	110
Gāmampi vahati	132
Gāhagāhako	52
Gāhamuttako	52
Gāhenti	186
Giṇṇakāvasathe	138
Giriguhaṃ	119
Gumbaviparāmoso	115
Geyyaṃ	12
Gehasitā	3
Gogaṇaṃ	160
Gotamo	228
Gopariṇāyakā	163
Gopitaro	163
Gosālo	136
Gosiṇṇasālavanadāye	138, 147

[Gha]

Ghaṭikā	210
Ghanaṃ	200
Ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ	178
Ghositaseṭṭhi	288
Ghositārāme	288

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cakkhuṃ aparibhinnaṃ	132
Caṅgavāraṃ	34, 39
Caṇḍī	5
Cattāri padāni	101
Catumahāpathe	4
Caturassā	160
Cātumahābhūtikassa	34
Cārikaṃ caramāno	55, 59
Ciṅgulakaṃ	210
Cittapaviveko	49
Cittabhāvanā	186
Cittavisuddhatthā	63
Cittaṃ samādhiyati	226
Cirassaṃ kho mārisa	
Moggallāna	201
Cīvarāni papphoṭetvā	314
Cetasā cittaṃ	189
Cetasā ceto paricca	
vidito	146
Cetovimutti	68
Celaṃ	64

[Cha]

Chandā	3
Chandarāgavinayo	
chandarāgappahānaṃ	133
Chando	133, 188
Chaphassāyataniko	318
Chayime bhikkhave	
dhammā saraṇīyā	292

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ña]	
Chādessati	275	Ñāṇaṇca pana me	79, 91
Chāvaṃ	94	Ñāṇadassanaṃ ārādheti	134
Chiddaṃ	297	Ñāṇavādaṃ	76
Chinnapilotiko	25	Ñātaññatarassa	205
Chinnabhabbharā	8	Ñātaññatarena	173
Chinnasassarā	8	Ñattajjhāpanno	282
Chedanaṃ	115	Ñātā	135
		Ñātiparivaṭṭo	109
[Ja]		[Tha]	
Jaṅgalānaṃ	121	Thito hoti	179
Jaṅghāvihāraṃ		[Da]	
anucaṅkamamāno	172	Deṭi	117
Jarādhammo	75	[Ta]	
Jāgarīyamanuyuttā	216	Takkarassa	298
Jātakam	12	Taggha	142
Jātarūpaṃ	75, 113	Taṇcassa atthaṃ anubhonti	14
Jātameva naṃ	226	Taṇcepi kulaṃ	147
Jātidhammo	75	Tajjassa	133
Jātibhūmi	41	Tajjo samannāhāro	132
Jātibhūmakā	41	Taṇhākkhaye vimutto	94
Jātisaṃsāro	21	Taṇhā	22
Jātidhammā hete	75	Taṇhupādinna	128
Jānatā	169	Tatra	3, 6, 24
Jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ	178	Tatra ce	24
Jīrīyati	131	Tatra tatra	206
Jutiṇca	305	Tatra bhikkhave	66
		Tatra bhikkhu mattaṃ	
[Jha]		na jānāti	166
Jhāyanti	315	Tato nidānaṃ	217, 218
Jhāyinosmā jhāyinosmā	315		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tato paṭinivattitvā	146, 203
Tattha me	24
Tathāgatanisevitaṃ	121
Tathāgatapadaṃ	121
Tathāgatassa	23
Tathāgatārañjitaṃ	121
Tathāgate saddhaṃ	
paṭilabhati	108
Tathāgato	23
Tathā naṃ dhāreyyātha	15
Tathābhūtaṃ	133
Tathābhūto	130
Tathūpame	68
Tathūpamaṃ	83
Tattheva	79
Tadanuttaraṃ	102
Tadabhiññāya	309
Tadavasari	227
Tadavasariṃ	79
Tadārammaṇaṇca	6
Tadāhāranirodhā	207
Tadāhārasambhavaṃ nossu	207
Tadupādānaṃ	211
Tampi etaṃ mama	17
Tapussabhallikānaṃ	91
Tamhā ca ṭhānā cavi	318
Tasmā	3, 4, 15, 24, 312
Tasmātiha bhikkhave	20, 25
Tamokhandhena āvuṭṭā	81
Tayo nāmadheyyā honti	318
Taraṇāya	183

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tasmā paññavāti vuccati	239
Tassevaṃ hoti	18
Tāṇaṃ gavesī	180
Tāni sārato	209
Tālāvatthukatā	21
Tāvadeva jātaṃ	168
Tāva mahallikāya	127
Tāva saḥassadhā loka	305
Tikkhindriyā	84
Tiṭṭhatesā bho Gotama	182
Tiṭṭhantampi carantampi	224
Tiṇṇavicikiccho	120
Tiṇṇukkūpamā	10
Tiṇṇo	183
Tiṇṇo loka visattikaṃ	69
Tiṇṇaṃ kho pana bhikkhave	209
Tiṇaṃ	132
Tittakālābu	275
Titthakarā	136
Tibbāpekkho	300
Tividhaṃ	229
Tucchaṃ	23, 144
Tuccho	180
Tuṇhī ahosi	178
Turitacārikā	55
Tūlinī	8
Te upārambhānisamsā	13
Te kho evaṃ jāneyyumaṃ	304
Te ghaṭṭitā aññe	67
Tejogataṃ	131

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Te na atirekapūjāya	166
Tena kho pana samayena	174
Tena ca vosānaṃ	134
Tena taṃ tvaṃ na jānāsi	305
Tena hi	62, 178, 229
Tenupasaṅkami	141
Te bhindantā maññe	101
Tesaṃ	168
Taṃ kho pana	228
Taṃ cassa atthaṃ nānubhonti	13
Taṃ ca Satthā abbhanumodati	54
Taṃ tāhaṃ	303
Taṃ dāyakānaṃ sukhāya	
hotu	184
Taṃdivasaṃ katakiriya	
pākaṭā	223
Taṃ dhammaṃ	76, 108
Taṃ netāṃ mama	127
Taṃ vata me	188
Taṃ vata me natthi	17
Taṃ vatāhaṃ na labhāmi	18

[Tha]

Thambaṇca ālumpati	300
Thale nikkhattaṃ	189
Thāmasā	10
Thinamiddhaṃ	120, 219
Thetato	19
Theto	111
Theno	230
Theyyasaṅkhātāṃ	230

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Tha]

Theravādaṃ	77
Therehi sāvakehi saddhim	147

[Da]

Dakkhā	5
Dakkho	222
Daṇḍavākarāhi	67
Daṇḍena paṭippanāmeyya	303
Dantebhi dantamādhāya	189
Danto	183
Dammagāvo	168
Damathāya	183
Dayāpanno	110
Dassanamūlikā	286
Dassanasamsaggo	50
Dassanānuttariyaṃ	183
Daso	303
Daharova samāno	76
Dalḥā	286
Dāyapālo	139
Dāyo	138
Dāsabyā	218
Dāsidāsapaṭiggahaṇa	113
Diṭṭhasamsandanāpucchā	235
Diṭṭhigataṃ	205
Diṭṭhiṭṭhānādhīṭṭhāna	18
Diṭṭhiṭṭhānāni	16
Diṭṭhiyā suppaṭividdhā	154
Diṭṭhisāmaññagato	298
Diṭṭhaṃ	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Diṭṭhiṃ	207	Devatā	30, 190
Dvidhāpatho	38	Devatāpi me	146
Dinnapāṭikaṅkhī	110	Deve	276
Dinnādāyī	110	Devena vā	286
Dibbā maññe gandhā		Devo	222
sampavanti	152	Deseti	299
Divā uṭṭhāsi	5	Dosantarā	6
Divā kammante	36	Dosinā	152
Divātaraṃ	5	Dve agārā	224
Divā divassa	100		
Divāvihāraṃ nisīdi	61	[Dha]	
Disvāna āyasmantaṃ		Dhanāyetha	208
Ānandaṃ etadavoca	151	Dhanukaṃ	211
Disā bhanti virocanā	305	Dhammaññeva sakkaronto	6
Dīgharattaṃ hitāya sukhāya	8, 14	Dhammaṭṭhitiññaṇaṃ	21
Dīgho	146	Dhammatā esā	299
Dukkarakārikāya	96	Dhammatāya	299
Dukkhakkhandhassa	209	Dhammatāsusamanniṭṭho	287
Dukkhito	218	Dhammavādī	112
Dukkhaṃ allīno	180	Dhammasamannesanā	287
Dukkhaṃ ceva paññapemi	24	Dhammasamādānaṃ	274
Dukkhaṃ bhante	19	Dhammānusārino	
Duggatā	285	saddhānusārino	26
Duggativedaniyānaṃ	225	Dhammāpi vo pahātabbā	15
Duddaso	80	Dhammikā	293
Duppañño	234	Dhammiyā kathāya	59, 73, 145
Duppaññajātiko	167	Dhammī vā kathā	75
Dummukho	181	Dhammo	80
Duranubodho	80	Dhātā	154
Dussutaṃ	173		
Dūteyyaṃ	114		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhātārammaṇameva	129
Dhāreti	113
Dhāraṇ	222
Dhutaṅga-appiccho	46
Dhuvam	302
Dhūmāyanā	36
Dheyyam	168
Dhamṣī	183

[Na]

Na atirekapūjāya	163
Na āsāṭikam hāretā	160, 164
Na evam hoti	18
Na kiñci loke upādiyati	199
Na gocarakusalo	162, 165
Naccagītavāditavisūkadassanā	113
Na ca chiddavā	215
Na ca pagghariṇī	222
Na ca labbhā imesaṇ	
dhammānaṇ	240
Na cirasseva taṇ dhammaṇ	77
Na chandaṇ janeti	137
Nacchādeyya	218
Nacchādessati	275
Na tāvāhaṇ imaṇ pallaṅkaṇ	
bhindissāmi	159
Na titthaṇ jānāti	161, 165
Na te Tathāgatassa saṁvijjanti	279
Na tveva tāva	121

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Natthi ayaṇ loko	233
Natthi etarahi	181
Natthi dāni	80
Natthi paro loko	233
Natthi mātā natthi pitā	233
Natthi me paṭipuggalo	94
Natthi sattā opapātikā	233
Na dosantaro	3
Nadiṇca sandantiṇ	79
Nandiṇca na upādiyiṇ	311
Na dhūmaṇ kattā	161, 164
Na nijjhānaṇ khamanti	13
Nanu tvaṇ bhikkhu passasi	303
Na pītaṇ jānāti	161, 165
Namo karoṇi nāgassa	34
Na me ācariyo atthi	94
Na me so tena sāsana-	
karo	8
Na yena kāmaṇ gamo	218
Narakapapāte	303
Na rūpaññū hoti	160, 163
Na lakkhaṇakusalo	
hoti	160, 164
Na vaṇaṇ paṭicchādetā	161, 164
Na vāyamati	137
Na vīthiṇ jānāti	162, 165
Navam	180
Na sampāyāsi	186
Nassati vata bho	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Na hi no etaṃ bhante	25
Nāgaṃ	34, 39
Nāgavaniko	101, 103
Nāgāpalokitaṃ apalokesi	317
Nāṭaputto	137
Nāṭike	138
Nānā hi kho no bhante	
kāyā	142
Nānupaveccheyya	222
Nāmagottaṃ	175
Nāmena ca āvusovādena ca	96
Nāyamāyasmā taṃ tena	
avajānāti	285
Nāsakkhiṃsu	96
Nhātaṅko	224
Nhāyati	71
Nhārudaddulena	131
Nikati	115
Nigacchasi	275
Nigaṇṭho	137
Nijjhatti	291
Nijjhānaṃ khamanti	14
Niṭṭhaṃ gato	121
Niṭṭharaṇatthāya	15, 208
Niṭṭharaṇapariyatti	14
Nidhānavatī	112
Niddhuneyya	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nipuṇa	80, 101
Nippheyya	173
Nibbānapattiyā	169
Nibbānapariyosānaṃ	269
Nibbānāya	18
Nibbānaṃ	81
Nibbijja pakkamimsu	192
Nibbijja	78
Nibbidā	20
Nibbindati	20
Nibbuti	299
Nibbutiyampi	299
Nibbuto	94
Niyyāti	298
Nirayaṃ upapajjanti	315
Niraggaḷo	22
Nirodhadhammaṃ nossu	207
Nirodhānupassī	199
Nirodho hoti	209
Nivātā	5
Nivāpaṃ	65, 68
Nivuttaṃ	65
Nisīdanaṃ	60
Nisīdi	181
Nisinnavattikā	160
Nihitadaṇḍo nihitasattho	110
Nīlaṃ	7
Neyyo	86
Nelā	111
Neva te samasamo	305

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nevassu me -pa- antara- dhāyitum	311
Nevāpiko	65
No	213
No kāyabhāvanam	186
No ca saṁsādentī	156
No vata re kiñci	5
No hidam bho Gotama	180
No hetam bhante	8, 11, 19, 96

[Pa]

Pakāsiturū	81
Pakkāmi	94
Pakudho	137
Pakuppati	127, 130
Pakkhandati	129
Pakkhandanavossaggo	199
Pakkhī sakuṇo	117
Pagabbā	183
Paccaggaḷe aṭṭhāsi	313
Paccājāto	108
Paccattaññeva parinibbāyati	200
Paccattam yoniso manasākāsi	313
Paccabhāsim	86
Paccaya-appiccho	46
Paccayābhihāro	166
Paccayiko	111
Paccayūpādānam	62
Paccattavedanā	319

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paccattavedaniyo	318
Paccupaṭṭhitā honti	192
Paccāsāreyya	4
Pañcavaggiyā	91
Pañcahi tūriyasatehi	200
Pañcābhipuṭṭhena	146
Pañcāhikam kho pana	144
Paccupaṭṭhito hoti	210
Pacchā upacinanti	186
Pacchābhattam	119
Pajaha avijjam	37
Pajaha kodhūpāyāsam	38
Pajaha pañcakāmaguṇe	39
Pajaha pañcanīvaraṇe	39
Pajaha nandīrāgam	39
Pajaha pañcupādānakkhandhe	39
Pajaha vicikiccham	39
Pajam	105
Paññapeyya	62
Paññatte āsane	74
Paññā	53
Paññāya cassa disvā	69
Paññāya adhivacanam	37
Paññāya dubbalikaraṇe	121
Paññāya sudiṭṭham	207
Paññāyissasi kho	11
Pañhābhipuṭṭhena	146
Pañham abhisankharonti	102
Paṭicchannakūṭam	114
Paṭidhāveyyātha	209

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭipaṇāmetvā	201
Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi	21
Paṭinissaggānupassī	199
Paṭipadāya	96
Paṭipadānuttariyaṃ	183
Paṭippassaddhiyā	145
Paṭipuggalo	94
Paṭibhātu taṃ aggivessana	177
Paṭibhaṃsu	81
Paṭivirato	110
Paṭivisaṇāṇaṃ	5
Paṭivedayāmi	214
Paṭisotagāmiṃ	81
Paṭisallānarato	156
Paṭisallānārāmo	156
Paṭisallānā vuṭṭhito	71, 150, 234
Paṭhamā migajātā	66
Paṭhamena vayasā	76
Paṇḍitavādo	172
Paṇḍitavedanīyo	80
Paṇḍita	91, 101, 269
Paṇḍito maññe	100
Paṇṭe kāye paṭiṭṭhitā	303
Paṇṭena	184
Paṇṭito	80
Pattaṃ	16
Pattakkhandho	11, 181
Pattāḷhakaṃ	211
Patāresi	167

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭiṭṭhitaṃ	173
Pathavābhinandino	303
Pathaviyā pathavattena	309
Pathavīgarahakā	303
Pathavīdhātūrevesā	127
Pathaviṃajjhosissasi	304
Pathaviṃ nāpahosiṃ	309
Pathāvino	314
Panthantaṃ	131
Padaajātāni	121
Padoso	120
Padaparamo	86
Padaheyyaṃ	77
Paduṭṭhamanasāṅkappo	232
Padhānapahitattaṃ	91
Padhānavibbhanto	96
Padhānābhittunnassa	190
Pannaddhajo	22
Pannabhāro	22
Pabbajeyyaṃ	109
Pabbatasāṅkhepe	224
Pabbataṃ	119
Pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ	178
Pabhaṃ	310
Pamādaṃ	66
Pamuñcantu saddhaṃ	86
Parakaṭukā	231
Parajano	67, 146

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paralokavajjabhayadassāvino	84	Pariyantavatiṃ	112
Paravittūpakaraṇaṃ	230	Pariyatti-appiccho	46
Parābhisajjānī	231	Pariyādāya tiṭṭhati	187
Parāmāsā	10	Pariyāpuṇanti	12
Pari	120	Pariyāpuṇiṃ	76
Parikaḍḍheyya	173	Pariyāyamakāsi	201
Parikkhā	21	Pariyāyabhattikassa	226
Parikkhepetvā	180	Pariyesitaṃ	16
Pariggaṇheyyātha	18	Pariyodātaṃ	208
Pariggahaṃ	18	Parisandeti	221
Paricārikāyo	203	Parisāgato	230
Pariccāgavossaggo	199	Parisiñcituṃ	71
Parijānāti	199	Parisuddhaṃ	108, 208
Parijāneyya	180	Pariharituṃ	160
Pariḍayhati	131	Pariḷāho	188
Parittacetaso	211	Pare	24
Parittābhānaṃ	233	Paro paraṇca jānāsi	305
Parinibbānāya	183	Pallaṅkaṃ	119
Parinibbute	183	Palālapuṇjaṃ	119
Parippharati	221	Paligho	21
Paripūreti	221	Pavattinī hoti	156
Paripphosakaṃ		Pavivitto	49
paripphosakaṃ	222	Pavivekakathaṃ	49
Paripuṇṇaṃ	108	Pavisitukāmo	185
Paribhāsatha	314	Pavisimsu	203
Paribhāsanti	24, 128	Pavedeti	106
Paribhinnaṃ	133	Pasatthapasattho	100
Parimaṇḍalehi		Passambhati	226
padabyañjanehi	155	Passāso	132
Parimaddanadhammo	35	Pasīdati	129
Parimukhaṃ satim			
upaṭṭhapetvā	120		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pasupālakā	314
Pahāya	110
Pahiṇagamanam	114
Pariḷāho	188
Pātabyataṁ āpajjanti	270
Pāturahosi	83
Pāṇānam	121
Pāṇisamphassena	130
Pādaṅguṭṭhena kampayi	319
Pādāpaccā	315
Pāde pakkhālesi	141
Pāde pādam	217
Pāpakam diṭṭhigataṁ	302
Pāpicchatā	45
Pāpimā	304
Pāmojjaṁ jāyati	226
Pārisuddhipadhāniyaṅgam	21
Pāram agamaṁsu	169
Pāram gatā	169
Pāram gamissanti	169
Pāsādikaṇca vanasaṇḍam	79
Piṅgalakoccho	135
Piṭṭhito piṭṭhito	61
Piṇḍapātapaṭikkanto	119
Piṇḍāya paṭikkamati	143
Piturakkhitā	230
Pipāsā	188
Piyacakkhūhi	142
Pilotikā	100
Pitanisitaṁ	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pīṭimanassa kāyo	226
Puccha aggivessana	
yadākaṅkhasi	175
Pucchā ca nāmesā	235
Puññaṇca	184
Puññamahī	184
Puññaṁ vā apuññaṁ vā	
pasavati	177
Puṇṇo	44
Puttabhariyaṁ	75
Puthujjano hi āvuso	62
Puthusamaṇabrāhmaṇānam	209
Puthusamaṇabrāhmaṇa-	
parappavāde	276
Pubbakoṭṭhako	71
Pubbantaṁ	209
Pubbavidehānaṁ	320
Pubbārāme Migāramātu-	
pāsāde	196
Pubbe ca	24
Purakkhatvā	203
Purimaṁ pahāya	186
Pūgamajjhagato	230
Pūjāya	77
Pūjento	6
Pūtimuttaṁ	275
Pūraṇo	136
Petaggi dhammakathiko	155
Petaseyyā	216
Pemaṇiyā	112
Ponobbhaviko	21
Porī	112

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pha]

Pharitvā	6
Pharitvā viharimsu	316
Phalaṃ vipāko	233
Phasso anicco	129
Phātim kātum	160
Phāsuvihāraṃ	3
Phusanti	5
Phusanti hi te bho Gotama	185

[Ba]

Bandhu	314
Bandho	115
Balakaraṇīyā	177
Balamattā	218
Balavagāvo	168
Balavīriyaṃ	66
Bahiddhā asati	17
Bahukataṃ	133
Bahukārā	91
Bahukiccā	201
Bahujanakantā	112
Bahujanamanāpā	112
Bahujanassa	136
Bahussuto hoti	154
Bāhirā ca dhammā	133
Bāhirā ca rūpā	132
Bāhulliko	96, 192
Biḷārabhastā	8
Biḷagāmaḥbhūtagāma-	
samārambhā	112
Buddhacakkhunā	84

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Buddho so Bhagavā	183
Belatṭhaputto	137
Bodhāya	183
Byantī kareyya	217
Byākaramāno	285
Byādhidhammo	75
Byāpajjati	211
Byāpannacitto	232
Byāpādo	120, 219
Brahmakāyikānaṃ devānaṃ	233
Brahmacariyapariyosānaṃ	102
Brahmacariyaṃ	108
Brahmacārī	110
Brahmapārisajjaṃ anvāvisitvā	302
Brahmaloke pabhassaraṃ	319
Brahmunā vā	287
Brahmuno ca	
abhinimantanatāya	312
Brāhmaṇagāmo	227
Brāhmaṇena vā	286
Brāhmaṇo	36
Brūhenti	186

[Bha]

Bhagavati no āvuso	
brahmacariyaṃ vussati	61
Bhagavā etadavoca	41
Bhagavantaṃ anusaṃyāyitvā	145
Bhagavantaññeva paṭibhātu	273
Bhagavaṃnettikā	273

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhagavaṃpaṭisaṇā	273
Bhagavaṃmūlakā	273
Bhajitabbe	274
Bhaṇḍanaajātā	291
Bhaṇḍāgārikapariyatti	14
Bhattābhīhāraṃ abhihariṃsu	184
Bhadrena	76
Bhabyā	303
Bhayabhogā	66
Bhavaṅca vibhavesinaṃ	311
Bhavissati	185
Bhavissanti	83
Bhavevāhaṃ bhayaṃ disvā	311
Bhavaṃ nābhivadiṃ	311
Bhassappavādako	172
Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīva-	
samāpanno	109
Bhikkhū āmantesi	167
Bhinnānaṃ vā sandhātā	111
Bhinnānaṃ vā anuppadātā	231
Bhuñjimsu	67
Bhujissāni	298
Bhujisso	218
Bhuttāviṃ	184
Bhūtapubbāhaṃ pāpima	313
Bhūtamidaṃ nossu	207
Bhūtavādī	112
Bhūtā	303
Bhūtena	6
Bhūmisayā narā	320

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bho	228
Bhoge	13
[Ma]	
Maṅkubhūto	11, 181
Makkhali	136, 186
Maṅguracchavi	191
Magho	202
Maccudheyyaṃ	168
Macchagumbaṃ	224
Majjhe sarassa	319
Maṇḍeti	113
Mantāṇiputto	44, 64
Mattaññū	216
Mattaṭṭhakassa	128
Mattikaṃ	132
Matajaṃ nāma	225
Mando	299
Maḍaṃ āpajjissanti	66
Madhurakajātā	315
Manasānupekkhitā	154
Manasikatvā	300
Manasi karitvā	180
Maṇaṅca paṭicca dhamme ca	207
Manosamācāre	215
Maṇaṃ vata bho anassāma	102
Mamāyetha	208
Maraṇadhammo	75
Mahaggatena	6
Mahatā bhikkhusaṃghena	
saddhiṃ	227

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahatiyā Licchaviparisāya	
saddhim	174
Mahantaṃ udakaṇṇavaṃ	15
Mahākassapo	148
Mahākoṭṭhiko	234
Mahājāniyo	91
Mahātaṇhājalataṇhā	
saṅghāṭapaṭimukkaṃ	211
Mahāmoggallāno	148
Mahārajakkhā	84
Mahāvane Kūṭāgāra-	
sālāyaṃ	169
Mahāsayaṇaṃ	113
Mahicchata	45
Mā ahosi	180
Mā kho tvaṃ mārisa	191
Māgadhako	167
Mā Tathāgataṃ vihesesi	313
Mātā ca utunī hoti	210
Mātāpettikasambhavassa	35
Mātugoravakena	
vuyhamāno	168
Māturakkhitā	230
Mā tesāṃ aphāsukamakāsi	139
Mā tvaṃ maññittho	304
Mānakūṭaṃ	114
Mā nāgaṃ ghaṭṭesi	34
Mānento	6
Mā paraṃ ovadāhi	312

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Māradheyyaṃ	168
Mārassa sotāṃ chetvā	169
Mārena vā	286
Māro	304
Māro tvamasi pāpima	304
Mālā	113
Mā vā ahesuṃ	232
Māsācitaṃ maññe	313
Mā sāvake upanesi	312
Māheva te rittakameva	309
Migajāta	65
Migadāyo	93
Migāramātā	71, 197
Migāramātupāsādo	71
Micchādiṭṭhiko	232
Middhaṃ	120
Mukhaṃ	120
Mukhasattīhi	291
Mucchā	188
Mucchitā	65, 98
Muṇḍakā	314
Muttaḡāhako	52
Muttamuttako	52
Mutaṃ	16
Mudindriyā	84
Musā	23
Mūlajāta	286
Mūsikaṃ maggayamāno	315
Metamāsado	302

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mettacittā	6
Mettāsaḥagatena cetasā	226
Mettaṃ kāyakammaṃ	142, 292
Mettaṃ manokammaṃ	293
Mettaṃ vacīkammaṃ	292
Methunā	110
Medenti	186
Medhāvī	91
Mokkhacikaṃ	210
Moḷi	1
Moḷiyaphaggunassa avaṇṇaṃ	2
Mam	81
Mamsapesi	34, 39
Mamsapesūpamā	10

[Ya]

Yakkho	179
Yattha te	67
Yatthassa te pāpakā	211
Yattha viññū puriso	76
Yatra hi nāma	83, 302
Yato kho te bhikkhū	10
Yathā	142
Yathākāmakaraṇīyo	66, 304
Yathā cāhaṃ	23
Yathā taṃ	64
Yathā taṃ aviddasuno	274
Yathā taṃ Ānando vā	157
Yathā taṃ dūsī māro	314
Yathā taṃ	
pubbekatapuññaṃ	204

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yathā taṃ viddasuno	274
Yathāpaccayaṃ vā	25
Yathābalasantoso	47
Yathābhirantaṃ	54
Yathābhūtasmiṃ	130
Yathābhūtaṃ	121, 127
Yathālābhasantoso	47
Yathāsārappasantoso	48
Yadicchakaṃ	4
Yadidaṃ	182
Yadidaṃ idhāgamanāya	201
Yadidaṃ mahantattena	121
Yadidaṃ vādādhīpāyo	182
Yamassa patirūpaṃ	
maññeyyātha	184
Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ	17
Yasassino	136
Yā ca bāhirā	126
Yācitakūpamā	10
Yā ceva kho pana	126
Yāya vihārasamāpattiyā	157
Yāyaṃ diṭṭhi	298
Yāvata candimasūriyā	
pariharanti	305
Yāvadeva	145, 193
Yāva brahmalokā	147
Yvāyaṃ bhante vado	
vedeyyo	206
Yiṭṭhaṃ	232
Ye keci kusalā dhammā	121

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Ye dhammā samaṇakaraṇā ca	
brāhmaṇakarā ca	212
Yena Andhavanam	60
Yena ca jīriyati	131
Yena Bhagavā	59
Yena Bhagavā tenupasaṅkami	146
Yena Sāvatti tena	58
Yena sudam niccakappaṃ	193
Yenicchakam	4
Ye vā panassu viyattā bhikkhū	15
Yesam mayi saddhāmatam	
pemamattam	26
Yo etamabhijānāti	319
Yoggācariyo	4
Yo cīvara -pa- parikkhārahetu	6
Yo mano padūseyya	8
Yo Vejayantam pāsadam	319
Yam kiñci vedanam	199
Yam kho idam pubbe	
pariññātam	24
Yam tam parassa	230
Yam tam sukham	192
Yam tumhe nādhivāseyyātha	8
Yam nūna mayam yattha agati	67
Yam kho khippameva	
antaradhāyati	202
Yam vā panaññampi	126

[Ra]

Rajatam	75, 113
Rajjubhedo	114
Rajopatho	109

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ra]

Rajojallikassa	226
Ratanagharacetiyam	89
Ratanacaṅkamacetiyam	89
Rattūparato	113
Rathakam	211
Rathavinīte	21
Ramaṇīyam	79, 131
Rāgadosaparetehi	81
Rāgarattā	81
Rājakulamajjhagato	230
Rājagaham	40
Rittam	144
Ritto	180
Rukkhaphalūpamā	10
Rukkhamūlikassa	226
Rukkhamūlam	119
Rudantānam	76
Rūpattāyam	177
Rūpakūṭam	114
Rūpe patiṭṭhāya	177
Rūpaṃ	133
Rūpaṃ attato	259
Rūpaṃ netam mama	17
Rosanti vihesenti	24
Rosetha	314
Rosenti	24, 128

[La]

Laṅgim	34
Laṅgīti kho bhikkhu	37

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lajjī	110
Lapitalāpanamattena	76
Labhāmi paccattaṃ	
samathaṃ	299
Labhetha otāraṃ	314
Lahuṭṭhānaṃ	3
Lābhā	293
Lābhā no āvuso	77
Lābhā vata bhante	147
Luddo	229
Leṇaṃ gavesī	180
Lokapālādhammā	213
Lokasmiṃ	287
Loko	85, 104
Lokaṃ	6
Lomahaṭṭhajātaṃ	204
Lohitañhetaṃ bhikkhave	210
Lohitapāṇī	229

[Va]

Vaṅkakaṃ	210
Vaggakaraṇiṃ vācaṃ	231
Vagganandī	231
Vaggarato	231
Vaggārāmo	231
Vacanappathehi	194
Vacasā paricitā	154
Vaccaghaṭaṃ	144
Vacīsamācāre	215

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vacchakaṇṇa apacināti	300
Vacchake	168
Vacchatare	168
Vaccho	186
Vajirapāṇi	179
Vañcanaṃ	115
Vajjhantu	232
Vaṭṭaṃ tesāṃ natthi	
paññāpanāya	25
Vaṇṇato	160
Vaṇṇasampanno	275
Vaṇṇasaddo	31
Vatakotūhalaṃgaṇāni	209
Vattituṇṇa arahati	178
Vatthu	114
Vatthusāyiko	304
Vadho	115
Vanapattham	119
Vanaṃ	320
Vammiko	34
Vayadhammatā	128
Vallin	132
Vasavatti	303
Vassaṃvuṭṭhā	41
Vasīpitā bhūtabhabyānaṃ	303
Vahacchinno	315
Vācābhīhāro	166
Vādena vādaṃ samāraddho	172
Vādaṃ āropessāma	102
Vānaṃ	81
Vāmanikā	103

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāavedhirūpe	101	Vipariṇāmadhammaṃ	19
Vālaṃ kaṇṇe gahetvā	173	Vipariṇataṃ	3
Vikālabhojanaṃ	113	Viparītadassano	232
Vikireyya	7	Vipulena	6
Vigatābhijjhena	120	Vibhūseti	113
Vicikicchā	220	Vimaticchedanā pucchā	235
Vijjāgato	274	Vimalenānubuddhaṃ	83
Vijitasāṅgāmo	84	Vimuttasmiṃvimuttamiti	21
Viññāṇaṃ viññāṇaṃ	239	Vimuttānuttariyaṃ	183
Viññāṇaṃ	310	Vimutti	53, 211
Viññāṇabhāgassa	133	Vimuttiñāṇadassanaṃ	53
Viññātaṃ	16	Vimokkhena aphassayi	320
Viññāpako	53	Viyatto	91
Viññuppasatthāni	298	Virāgānupassī	199
Vitataṃ	200	Virāgā vimuccati	21
Vitudentā	291	Virāgo	21
Viddhe	276	Virādheyya	303
Vidhuro	314	Vilāpaṃ vilapitaṃ maññe	182
Vidhuraṃ sāvakaṃsajja	319	Vilepanaṃ	113
Vidhūpanena	132	Vivaṭaṃ	169
Vinayavādī	112	Vivarimsu	74
Vinayo	23	Vivādāpannā	291
Vinaḷīkataṃ	169	Vivittaṃ	118
Vinibbhujitvā vinibbhujitvā	240	Vivekaninnaṃ	266
Vineti	172	Vissaṭṭho	98
Vipaṇcitanāṇū	85	Visākhā	197
Vippakatā	74	Visuddhamattānaṃ	
Vipphanditāni	128	samanupassati	226
Viparāmoso	115	Visūkadassanaṃ	113
Vipariṇāmadhammatā	128	Visūkāyikāni	182
		Visena saṃsaṭṭho	275

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Visevitāni	182	Sa-udrayā	213
Visodheyya	4	Sa-upādānaṁyeva samānaṁ	62
Visaṁyutto	22	Sakasmim vijite	178
Viharatāyasmā	76	Sakyakulā pabbajito	228
Viharati	110	Sakyaputto	228
Viharanti	138	Sakaṁ ācariyakaṁ	76
Vihāraṁ pavisitvā	313	Sakkāro	134
Vihesetha	314	Sakkaṁ so paripucchati	319
Vihesenti	24, 128	Sakkharakathalaṁ	224
Vītimissā	280	Sakkharaṁ gahetvā	317
Vīmaṁsakena	277	Sakkhipuṭṭho	231
Vīriyārambhassa	37	Saggaṁ lokaṁ upapajjanti	316
Vīro	84	Saṅkaṭṭiraṁ	315
Vuṭṭhānimaṁ	319	Saṅkunā saṅkuhadaye	
Vuṭṭhānaṁ paññāyati	299	saṁāgaccheyya	318
Vedagū	224	Saṅkusamāhato	318
Vedallaṁ	13	Saṅkhato	260
Vedehikā	5	Saṅkhā	230
Vedo	5	Saṅkhāranirodho	208
Venayiko	23	Saṅgaho	122, 133
Veyyākaraṇaṁ	12	Saṅgahaṁ gacchati	133
Verañjakā	234	Saṅgahaṁ gacchanti	122
Velā	1, 78	Saṅgāhikaṁ	298
Vesārajapatto	182	Saṅghāṭikaṁ kareyyuṁ	226
Vessavaṇo ca mahārājā	203	Saṅghāṭiyā	225
Veḷuvanaṁ	40	Saccako Nigaṇṭhaputto	170
Vo	141, 143	Saccato	19
Vodātā	280	Saccavādī	110
		Saccasandho	110
		Saccānaṁ bodhāya	298

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sacchikatvā	106	Santhāgāre	173
Sacchikiriyāya	137	Sandassako	53
Sace kho -pa- sabbattena	309	Sandiṭṭhiko	209
Sace tvaṃ evaṃ anubuddho	312	Sandhātā	111
Sajotibhūtaṃ	179	Sandhisamalasakaṭṭhāre	315
Sañjāyo	137	Sannipāta	133, 210
Sañjānāti	243	Sannisādemi	193
Saññaggam	20	Sanneyya	222
Sanṭhapesuṃ	96	Sappaṭibhayaṃ	15
Sanhena	6	Saparidaṇḍā	230
Satta rathavinītāni	63	Sappasirūpamā	10
Satthavāho	84	Sabbacetasa samannāharitvā	300
Sattānaṃ āgatiṃ gatiṃ	305	Sabbatopabhaṃ	310
Sattisūlūpamā	10	Sabbapāṇabhūtahitānukampī	110
Satthari pasīdati	286	Sabbapāliphullā	152
Satthukappena	64	Sabbavidū	94
Satānusārivinīṇāṇaṃ	192	Sabbasaṅkhārasamathāya	18
Sati	120	Sabbasaṅkhārasamatho	80
Sato sampajāno	120	Sabalaṃ	297
Santarabāhirā	222	Sabbasetena vaḷavābhiraṭṭhena	98
Saddaṃ sutvā	147	Sabrahmaṃ	105
Saddhā	3, 77	Sabbābhibhū	94
Saddhāniviṭṭhā	286	Sabbāvato kāyassa	222
Sadvārā	224	Sabbāvantāṃ	6
Sadevakaṃ	105	Sabbūpadhipaṭṭhānissaggo	80
Sadevamanussaṃ	105	Sabbesu dhammesu anupalitto	94
Santappetvā	184	Sabbesaṃ vo Sāriputta	158
Santuṭṭho	47	Sabbaṃ jaho	94
Santuṭṭhikathaṇca	49	Sabhāgato	230
Santo	80, 183	Samavāyo	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samaggakaraṇiṁ vācam	
bhāsītā	111
Samaggaṇandī	111
Samaggarato	111
Samaggārāmo	111
Samaṅgībhūto	200
Samaṇakasaṭṭhā	225
Samaṇadhammā nāma	214
Samaṇamalā samaṇadosā	225
Samaṇamalānaṁ	225
Samaṇasāmīcippaṭipadā	255
Samaṇena vā	286
Samaṇo	209, 224, 226
Samatikkamāya	145
Samathāya	183
Samatho	299
Samantā sappadesaṁ	67
Samantā ca gocaraḡāmaṁ	79
Samanupassitum	180
Samanumodir̥ṇsu	65
Samanuyuṇṇjanti	10
Samannesanā	277
Sampajjalitaṁ	179
Sampajānamusā bhāsītā	231
Sampaliveṭṭhitaṁ	225
Sampavāretvā	184
Samparikaḍḍheyya	173
Sampahaṁsako	54
Sampārutaṁ	225
Samappito	200
Sambahulehi	147

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sambādho gharāvāso	109
Sammappaṇṇāya passato	207
Sammā parihareyya	4
Sammāsambuddho	94
Samavāyo	133
Sambhāvito	44
Sambhogasaṁsaggo	51
Samanupassati	17
Samalehi cintito	83
Samalo	315
Samādapako	53
Samādāyeva pakkamati	117
Samādhi	53
Samāpanno	110
Samādhisaṁvattanikāni	298
Samārakaṁ	105
Sammukhā	2
Samuttejako	54
Samudācaranti	130
Samupabyūḷho	202
Samullapanasaṁsaggo	51
Samūlaṁ bhavaṁ udabbahi	311
Samodhānaṁ	121
Sammohavīhārasmiṁ	194
Sayaṁ abhiṇṇāya	94
Sayaṁ abhiṇṇā	
sacchikatvā	106, 233
Saraṇaṁ gavesī	180
Sallavatī	104
Savanasaṁsaggo	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Svākkhāto	25
Svākārā	84
Svātanāya	183
Sassataṃ	302
Sassamaṇabrāhmaṇiṃ	105
Sasnehaṃ	188
Sassāmikā	230
Sahatthā	184
Sahadhammikaṃ	179
Sahampatissa	82
Sahabyataṃ upapajjeyyaṃ	233
Sahasākāro	115
Sahassaṃ nemimaṇḍalānaṃ	156
Sahassaṃ lokānaṃ	156
Sahāpalokanāya	318
Sahāpi dukkhena	274
Sahāpi sukhena	274
Sahāpi somanassena	274
Sākhāpalāsaṃ	134
Sāciyogo	115
Sāṇadhovikaṃ nāma	173
Sāttamaṃ sabyañjanaṃ	107
Sādhāraṇabhogī	294
Sādhū mayaraṃ āvuso	69
Sādhūsammatā	136
Sādhūsammatō bahujanassa	172
Sādhū sādhu Sāriputta	157
Sāpadesaṃ	112
Sāmaggiyā	292
Sāmaṃ ṇātaṃ	209

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sāmaññattho	214
Sāmaṃ diṭṭhaṃ	209
Sāmaṃ viditaṃ	209
Sārajjati	211
Sāraṇīyā	292
Sāriputtoti ca pana maṃ	64
Sārena sārakaraṇīyaṃ	134
Sāreyya	4
Sāvakaṃ sampajjanti	102
Sāvattthiyā niyyāti	99
Sāsaṅkaṃ	15
Sikkhāsājīvasamāpanno	109
Sikhābhedo	114
Sippisambukaṃ	224
Siyā cittassa aññathattaṃ	316
Siyā vata me	18
Siloko	134
Sītā vāridhārā ubbhijjivā	222
Sītibhūto	94
Sīlaṃ	53
Sīlasāmaññagato viharati	298
Sīsaveṭṭhaṃ dadeyya	190
Sīsavedanā honti	190
Sīsānulokī	61
Sīsaṃ vo bhindi	317
Sīhaseyyā	217
Sīhaseyyaṃ	216
Sukatadukkaṭānaṃ	233
Sukhantipi vijānāti	239
Sukhasārāgī	187

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sukhāya vedanāya nirodhā	187
Sukhī assa	275
Sukhaṃ vedeti	226
Sucibhūtena	110
Sujātā	4, 87
Suṇantu dhammaṃ	83
Suṇāti gahapati vā	108
Sutadharo	154
Suttaṃ	12
Sutasannicayo	154
Sutaṃ	16
Sudhammāyābhito	319
Supatitthaṃ	79
Suppakāsito	169
Suppaṇihitaṃ me mānasam	298
Suparimadditā	8
Supinakūpamā	10
Subhaddo	95
Subhūmiyaṃ	4
Sumadditā	8
Sumedho	36
Suladdhalābhā	54
Suvaṇṇavaṇṇaṃ kāyaṃ vivari	181
Suviññāpayā	84
Susiraṃ	200
Susukāḷakeso	76
Susaṃvihitakammantā	5
Sekkhaṣa	36
Seṭṭho devamanussānaṃ	198
Seṭṭho sajitā	303

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Setakaṇṇikaṃ	104
Setakaṃ	79
Snehaparetā	222
Snehānugatā	222
Sneho	188
Senāni	79
Senānigamo	79
Senāsanaṃ	118
Senāsanaṃ saṃsāmetvā	58
Seyyathāpi macchassa	319
Selantaṃ	131
Sele yathā pabbata- muddhaniṭṭhito	83
Sevitabbe	274
So abhikkante	118
So evaṃ	128
Sokadhammo	75
So cakkhunā rūpaṃ	117
Soṇḍikā dhutto	173
Soṇḍikā kilaṇjaṃ	173
Sotasamphassajā	129
Sotāpattiphalasacchikiriya	301
Sottiyo	224
Sottiyena	88
So dhammaṃ deseti	106
So niṭṭhaṃ gacchati	103
Sopi nūnassa	100
So bhikkhu Bhagavantaṃ etadavoca	2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
So pecca bhavissāmi	17	Sāmsattṭho	2
So mamassa kilamatho	81	Sāmsayena	210
So me tvaṃ bhāgineyyo		[Ha]	
hosi	314	Hatappahate nivittṭho	229
Soratasorato	5	Hatthavikārena	144
Soratā	5	Hatthipadopamo	103
So loko so attā	17	Hadayaṅgamā	112
So santuṭṭho	115	Hadayabhedo	114
Saṅkicco	186	Haritantaṃ	131
Saṅkiṇṇaparikkho	21	Halaṃ	81
Saṅkiliṭṭha	279	Haliddiṃ	7
Saṅkilesadhammo	75	Hitānukampī	3
Saṅkhittena taṇhāsāṅkhaya-		Himaviparāmoso	115
vimutto	198	Hirī	213
Saṅghino	135	Hirōttappena	213
Saṅghāṇikaṃ	298	Hīne kāye patiṭṭhitā	312
Saṅghe vā viharanto	284	Hutaṃ	232
Saṃvijjanti	280	Hupeyya pāvuso	94
Saṃviggamā	204	He je kālī	5
Saṃvuto	215		
Sāmsattṭhā	240		

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottḥakaṃ, Syā = Syāmapottḥakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottḥakaṃ, I = Iṅgalisapottḥakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottḥakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottḥakesu
dissamānapāṭho.

Mūlapaṇṇāsattḥakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akāsi = Karoti (Syā, Ka)	123
Aggaphalavimutti = Maggaphalavimutti (Sī, Syā)	183
Āṅgapāda = Aṭṭanipāda (Sī)	116
Āṅgasaṅkanti ārammaṇasaṅkanti = Āṅgasaṅkantam ārammaṇasaṅkantam (Sī, Syā)	158
Āṅgulamattam = Āṅgulimattam (Ka)	7
Ajajjīṭanti = Ajaddhukanti (Sī)	191
Aññatarabrahmasuttena = Bakabrahmasuttena (Sī, Syā, Ka) Bahubrahmakasuttena (Ṭīkā)	
Sam 1. 146 piṭṭhe passitabbam.	320
Aññāya = Paññāya (Sī)	306
Aññāsikoṇḍaññaṃ = Aññākoṇḍaññaṃ (Sī, Syā) Aññātaṅkoṇḍaññaṃ (Ka)	92
Asaññaṃ = Asaññe (Ka)	233
Aṭṭhisamghātajaṭitā = Aṭṭhisamghātaghaṭitā (Sī)	216
Aḍḍhaṅgulamattam = Aṭṭhaṅgulamattam (Syā), Aḍḍhaṅgulimattam (Ka)	7
Aṇḍakāti = Kaṇḍakāti (Ka), Abhi-Ṭīha 1. 425 piṭṭhe passitabbam.	231
Atappayā”ti = Atappiyā”ti (Sī, Syā)	45
Atthattham = Suttattham (Syā)	13

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Attadvādasamā = Attadvādasamī (Sī)	296
Atidappito = Atidabbito (Ka)	280
Atthaṃ pavedento = Atthaṃ parivārento (Sī), Atthapadaṃ vedento (Syā)	137
Athassa = Avassaṃ (Sī)	161
Athācariya = Sā ācariya (Syā, Ka)	257
Adissamānena = Dissamānena (Sī, Syā)	146
Addilaraṭṭhaṃ = Adilaraṭṭhaṃ (Syā), Andhilaraṭṭhaṃ (Ka)	288
Adhigatapatiṭṭhā ayan”ti = Āgatapaṭivedhā ayanti (Sī, Syā)	259
Adhimuccatīti = Vimuccatīti (Sī, Syā)	129
Anantajinoti = Anantajinopi (Ka)	94
Ananubhūtaṃ = Anubhūtaṃ (Sī)	309
Anāgate vāsanatthāya = Anāgatatthāya vāsanā (Sī, Syā, Ka), Dī-Ṭṭha 2. 60 piṭṭhe.	86
Anāgāminopi honti = Sakadāgāminopi honti (Sī)	9
Anuppabandhā = Appabaddhā (Sī)	155
Anuppabandhehīti = Appabaddhehīti (Sī)	155
Antarā = Antaraṃ (Ka)	119
Andhībhūto = Andhabhūto (Sī, Syā)	302
Apabbahitvā = Pabyūhetvā (Syā), Pabyūhitvā (Ka)	202
Appabandhā = Pabaddhā (Sī)	155
Aparagoyānakā = Amaragoyānakā (Syā)	320
Aparājitapallaṅke = Aparājitapallaṅkena (Sī, Syā)	192
Aparipucchato = Aparipucchitā (Syā, Ka)	165
Apahattāti = Apagattāti (Sī), Āhatattāti (Syā, Ka)	225
Abalabalo = Abala-abalo (Sī)	54
Abyābajjhenāti = Abyāpajjhenāti (Sī, Syā)	6
Abyāvaḷā = Avāvaḷā (Ka)	67
Abhippakiritvā = Abhikiritvā (Syā)	99
Ambapakkamadhuphāṇitādi = Apakkamadhuphāṇitādi (Sī)	131

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ā]

Āvikatova = Āgatova (Syā, Ka)	139
Āharitvā = Osāretvā (Sī, Syā)	236
Āharitvā = Ārabhitvā (Syā, Ka)	236
Āḷindakavāsimahāphussadevattherassa = ...mahāphussattherassa (Sī), ...mahāpussattherassa (Syā)	267

[I]

Itarasakaṭāṇi = Sabbasakaṭāṇi (Sī)	306
Idha samosaraṇagāmo = Idha samosaraṇagāmoti brāhmaṇānaṃ vasanagāmo (Ka)	227

[U]

Uggahitamattova = Uggahitamattova ṭhapito (Syā, Ka)	78
Ucchinditvā = Upacchinditvā (Ka)	121
Ujjaṅgale = Ujjaṅgalaṃ (Sī, Syā)	152
Uttamasiraṃ = Uttamasiravaraṅca (Ka), Uttaracīvaraṃ (Syā)	181
Upanissaye asati kātuṃ = Asati upanissayo patikātuṃ (Syā, Ka)	206
Upanento = Ghaṭento (Sī, Syā)	9
Upparikkhitabbaṃ = Parikkhitabbaṃ (Sī), Paṭivekkhitabbaṃ (Ka)	111
Upasantūpasanto viya sotāpanno = Upasantūpasanto sotāpanno (Sī)	282
Upādinnakasantatipavattiṭṭhāne = Upādinnakasantāna- nibbattiṭṭhāne (Ka)	222
Uppajjiyeva = Uppajjatiyeva (Syā, Ka)	188
Uppanno aṭṭo = Aṭṭe uppanne (Syā, Ka)	153
Uppilāvitattanti uppilāpanapīti = Ubbilāvitattanti ubbilāpanapīti (Sī, Syā)	24
Ubbāheyya = Ubbāmeyya (Sī), Ubbāteyya (Syā)	180
Umaṅgasadisaraṃ = Ummaggasadisaraṃ (Sī)	119

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[E]

Ekadivase = Ekadivasam (Sī)	71
Ekadivasam = Ekadivase (Syā, Ka)	52
Ekā-ācāravatī = Sivāvatikā (Sī), Silāvatakā (Syā)	170
Ekopi goṇo arogo nāma = Ekampi golomam arogam nāma (Sī), Ekampi goṇam ārogyam (Ka)	168
Etadatthamidam = Tasmātiha tvarim (Sī, Syā, Ka)	107
Etam = Evanti (Syā), Etanti (Ka)	181
Eva = Evarūpam (Ka)	87
Evamādi-alankāropissa = Evamādisu... (Syā, Ka)	99
Evarūpim = Evarūpam (Syā, Ka)	155
Evam = Evañca evañca (Sī)	13
Evanti = Etanti (Syā, Ka)	129

[O]

Onittapattapāṇin”tipi = Ohitapattapāṇintipi (Sī)	184
Olubbha = Olumbha (Ka)	261
Olokento = Ullokento (Syā, Ka)	201
Ovaṭṭikampi = Ovaṭṭikāyampi (Ka)	222
Osāpento = Osāpetvā (Sī)	155

[Ka]

Kakacokantanam = Kakacokkantanam (Ka)	130
Kaṭṭhakaṭṭhalam = Kaṭṭhakathalam (Syā, Ka)	8
Katipayatṭhāne = Tatiye ṭhāne (Sī)	300
Katipāhaññeva = Katipāhasseva (Sī, Syā)	77
Katvā passeneva pariharanto gacchati = Katvā katipaye passeneva pariharanto katipaye gacchati (Ka)	232
Kathāsamudācāropi = Kathāsamudāhāropi (Ka)	54
Kandalamakulasadisā = Kadalimakulasadisā (Syā, Ka)	179
Karato = Akūṭo (Sī), Pharuso (Syā, Ka), Ṭikā oloketabbā.	244

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kasāvapacana udakānayana-

kucchakaraṇaniyyāsabandhanādi = Kasāvasiñcana-udakadānakoccha-

karaṇanisseṇibandhanādi (Sī) 300

Kapilavatthāhāro, sā = Kapilavatthākāro (Sī) 41

Kabarā ettikā nīlā”ti = Kālā ettikā pāṭaḷāti (Sī) 160

Kammakārānaṃ = Kammakarānaṃ (Sī) 29

Kākakulalādibhattameva = Kākakulalādīnaṃ bhattameva (Sī) 38

Kāmesu micchā = Micchā (Sī, Ka) 214

Kāmo = Gantukāmatā (Dī-Ṭṭha 1. 190 piṭṭhe) 218

“Kāya netthā”tipi = Kāya nvetthātipi (Sī) 74

Kāḷakārāmasuttante = Kālāmasuttante (Syā) 195

Kāḷatimbarurukkhamūle = Kālambarirukkhamūle (Ka),

Kāḷadumbarirukkhamūle (Syā) 195

Kāḷasīho = Kesarasīho (Syā) 138

Kiṃ kusalagavesīti = Kiṃ kusalaṃ gavesīti (Syā, Ka) 76

Kiñcehi = Kiñcāhi (Sī) 253

Kiṇhāti kaṇhā = Kaṇhāti kaṇhā (Ka) 314

Kimilatthero = Kimbilatthero (Sī) 142

Kilesagaṇṭharahitā = Kilesagaṇṭhirahitā (Sī) 137

Kilesalepanena = Kilesakhepanena (Syā) 94

Kisābalaketi = Kisabalaketi (Sī), Kisabaliketi (Syā) 168

Kuṭumbiyadhītā = Kuṭumbassa dhītā (Ka) 87

Kuddālaṃ = Kuddālaṃ (Sī, Syā) 37

Koṭṭhacchāyāya = Kuḍḍacchāyāya (Sī) 53

[Kha]

Khipanto = Nikkhipento (Syā, Ka) 155

Khīrapako = Khīrūpago (Ka) 162

Khīradhārāmaṇḍaṃ = Khīradhārāmaṇḍalaṃ (Sī, Syā) 150

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gajaṅgalaṃ = Kajaṅgalaṃ (Sī, Syā)	104
Gacchāmīti = Āgacchāmīti (Sī, Syā)	286
Gaṇato = Bhagavatā (Ka)	12
Gaṇanaṃ = Gahaṇaṃ (Sī), Saṅghaṇaṃ (Syā)	122
Gaṇhātī”ti = Duhīti (Sī), Duhatīti (Syā)	160
Gaṇhissati = Gaṇhissatīti (Ka)	301
Gaṇḍaphālaṇaṃ = Bhaṇḍapālaṇaṃ (Sī)	216
Gabbhasaṇṭhitampi = Gabbhapatiṭṭhitampi (Ka)	27
Gamanābhīhārato = Gamanābhīhārato (Sī, Syā, Ka)	73
Gamissasi = Nigamissasi (Ka)	275
Garugaro = Garugaru (Sī)	312
Gahaṇaṃ = Adhivacanaṃ (Syā)	126
Gāmake = Gāme (Syā, Ka)	59
Gāmaṃ vā = Nāmaṃ vā (Syā, Ka)	230

[Ca]

Cakkavattī = Cakkavatti (Syā, Ka)	92
Cakkavāḷappamāṇāya = Cakkavāḷaparimāṇāya (Sī)	127
Cattāri ca jhānāni = Catasso ca rūpāvacarasamāpattiyo (Syā, Ka)	135
Catumaggasambodhāya = Catusaccasambodhāya (Ka)	78
Candimasūriyālokappamāṇoti = Candasuriyālokappa māṇoti (Sī)	65
Cātakasakuṇā = Vātakasakuṇā (Sī, Syā)	196
Cāti = Vāti (Syā, Ka)	173
Cātuddisassa = Cātuddisakassa (Ka), Cātuddisikassa (Syā)	119
Cātumasuttaṃ = Vatthupamasuttaṃ (Syā), Tuvaṭaṃ (Ka)	148
Cittarucitaṃ = Cittarucikaṃ (Sī)	257
Cīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle = Cīvarakuṭidaṇḍakacchedanakāle (Syā)	116

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cīvare = Cīvare tāva (Syā, Ka)	47
Cuṇṇavicuṇṇaṃ = Cuṇṇacuṇṇaṃ (Ka)	132
Cetiyaṇṇapabbatavihāraṃ = Vātakasitapabbatavihāraṃ (Sī)	195
Codito = Pesito (Syā)	27
Codanālayatthero = Goṇaraviyatthero (Sī)	187

[Cha]

Chāvā = Chavā (Sī), Cāpā (Khu 2. 412 Therīgāthāyaṃ)	95
Chāvaṃ = Chavaṃ (Sī), Nāvaṃ (Syā)	94
Chijjivā = Chinditvā (Sī)	317

[Ja]

Jātakam = Jātakakatham (Syā, Ka)	205
Jātaṭṭhāna sākiyaṇṇapado = Jātaṭṭhānaṃ sākiyaṇṇapade (Sī)	41
Jātarūpeneva = Naggarūpeneva (Syā)	136
Jātijarābhibhūtaṃ = Jātijarābhibhūtaṃ ca (Syā, Ka)	83
Jāniṃsu = Jāniṃsu na jāniṃsu (Sī, Syā)	137
Jālentena = Jālāpentena (Sī, Syā)	259
Jiṇṇadhaṇaṃ = Niddhaṇaṃ (Sī)	178
Jīratu = Jiyatu (Ka)	313
Jīvikaṃ = Jīvitaṃ (Syā, Ka)	139
Jahitvā = Haritvā (Sī, Syā)	144
Jambudhajaṃ = Jambusākhaṃ (Sī), Imasmimhyeva ṭhāne, na aññesu.	170

[Ña]

Ñāṇāya dassaṇāya = Ñāṇadassaṇāya (Ma-Ṭṭha 1. 328 piṭṭhe)	188
Ñātaññatarassāti = Aññātaññatarassāti (Sī), Aññatarassāti (I, Ma-Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe)	205

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ṭha]

Ṭhapetvā pakkāmituṃ ārabhi = Ṭhapetvā pakkāmi (Sī, Syā)	187
Ṭhānuppattiyā = Ṭhānuppattikāya (Syā, Ka), Vi-Ṭṭha 3. 245 piṭṭhe.	91
Ṭhāne = Vāde (Syā), Vāre (Ka)	178
Ṭhitā paguṇā = Dhatā paguṇā (Sī), Ṭhitā dhatā paguṇā (Syā)	154
Ṭhitiparittatāya ca sarasaparittatāya ca = Ṭhitiparittatā ca sarasaparittatā ca (Ka)	128

[Ta]

Tadatthāya vivaṭaṃ = Nibbānapatti-atthāya (Sī)	169
Tassa = Tasmāssa (?)	157
Tassa āgamanavipassanāviññāṇaṃ kammakāra-kacittaṃ = Tadassa āgamanīyavipassanāviññāṇakamma- kāra-kacittaṃ (Sī), Tadassa āgamanīya- vipassanāviññāṇaṃ kammakāra-kacittaṃ (Syā)	239
Tantāvutānaṃ vatthānaṃ = Tantāvutāni vatthāni (Syā, Ka)	136
Tasmāssa = Tassa (Sī), Tasmā tassa (Syā), Tasmā sā (Ka)	157
Tāyaṃ = Tyāyaṃ (Sī, Syā, Ka)	309
Tāva = Sāmaññaṃ tāva (Ka)	214
Tammayatāpariyādānanti = Tammayapariyādānanti (Sī), Tammayam pariyādānanti (Syā)	20
Tittakarasa-alābu = Tittako alābu (Sī, Syā)	275
Tittakālābūti = Tittakālāpūti (Sī)	275
Tiyojanasatikam = Yojanasatikam (Sī, Syā, Ka)	196
Tisaṅkhepaṃ = Tisaṅkhepaṃ (Syā, Ka)	211
Tumhesu kāraṃ = Sakkāraṃ (Syā, Ka)	183
Te taṃ = Te maṃ (Ka)	77
Tena paṭivedhadhammena = Tena abhiññātena paṭivedhadhammena (Sī, Syā)	286
Tebhūmikasammasanacāra-vedanāva = Tebhūmakasammasanavāre vedanāva (Sī)	242
Telapātiyaṃ = Telacātiyaṃ (Sī)	167
Taṃ kāraṇaṃ agaru assa = Taṃ kāraṇaṃ (Ka)	179

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Taṁdivase jātako = Taṁdivasaṁ jātako (Sī), Taṁdivasajātako (Syā)	168
Taṁ dhammaṁ = Dhammaṁ (Syā, Ka)	78

[Tha]

Thambhetvā = Vikkhambhetvā (Ka)	275
Thirakathoti = Thitakathoti (Sī, Syā, Ka)	111
Thūṇaṁ = Thūnaṁ (Syā)	104
Therassāpi = Mārassāpi (Syā)	318

[Da]

Daṇḍavākarāhīti = Daṇḍavāgurāhīti (Syā, Ka)	67
Dandho mahājaḷo = Andho mahājano (Syā, Ka)	167
Dandhaṁ = Mandhaṁ (Sī)	155
Damiḷakirātasavarādīmīlakkhūnaṁ = ...yavanādīmīlakkhānaṁ (Sī)	107
Dassāmīti = Nessāmīti (Syā)	230
Daḷhaṁ = Gāḷhaṁ (Syā, Ka)	268
Dāpesi = Adāsi (Syā, Ka)	195
Diṭṭhivīsūkāni = Diṭṭhivīsūkāyitāni (Sī)	182
Dinnassa = Dānassa (Ka)	232
Divādivassa = Divādivasaṁ (Syā, Ka)	186
“Dukkaṭaṇ”ti = Kataṁ dukkatanti (Sī, Syā), Sukataṁ dukkaṭanti (Ka)	136
Duppaṇṇo = Na duppaṇṇo (Sī, Syā)	239
Dubbacā = Dubbatā (Sī)	2
Dubbiniviṭṭhaṁ = Dubbinivijjhaṁ (Syā, Ka)	168
Dūrācārī = Dūrācārī (Sī)	110
Deti = Detu (Sī)	294
Devatthero = Revatthero (Ka)	293

[Dha]

Dhammacakkapaṭilābhāya = Dhammacakkhupaṭilābhāya (Syā, Ka)	94
Dhammadinnā = Dhammadinnāpi (Ka)	255

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Dha]

Dhammavassena = Dhammassavanena (Syā, Ka)	57
Dhātāti = Dhatāti (Sī, Syā)	154
Dhītuṭṭhāne = Dhītiṭṭhāne (Sī)	43
Dhuvasevanam = Dhuvāsevanam (Sī), Dhurasevanam (Syā)	156
Dhūpitavāsitaṃ = Dhūpagandhavāsitaṃ (Syā, Ka)	99
Dhenupake = Dhenupage (Syā, Ka)	168

[Na]

Na aññāsi = Na paccaññāsi (Ka)	46
Nagaratṭhānassa = Nagarassa (Syā, Ka)	167
Na itaro pakkāmīti = Tadā itaro pakkāmīti (Sī)	300
Natthayye = Na ayye (Sī)	257
Nātike = Nādiḱe (Sī, Syā), Tīkā pana oloketabbā.	138
Natthīti = Natthi, taṃ (Ka)	302
Nadīkuñjantipi = Nadīkuṭṭantipi (Syā)	119
Nadīsotaṃ = Nadīsoto (Syā, Ka)	155
Nandatthere = Nandakatthere (Sī, Syā)	43
Nānam natthīti = Nānattham ahosi (Ka)	276
Na passanti = Na tulayanti (Sī)	13
Navapabbajite = Vuḍḍhapabbajite (Sī, Syā)	316
Na hi = Nāpi (Syā, Ka)	268
Niccalitaṃ = Niccalikaṃ (Sī)	154
Niddāpañham nāma = Naggipañham nāma (Ka)	185
Nidhātabba = Nidhetabba (Sī, Syā, Ka)	112
Nibbattattā = Nibbatto (Sī, Syā, Ka)	91
Nibbānameva = Nibbānavevacanameva (Syā, Ka)	80
Nirāhārā = Appaccayā (Sī)	131
Nivattitvā = Nivattiṃsu (Sī)	306
Nisinnamattasseva = Nisinnamattēyeva (Ka)	90

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

No ca saṁsādentīti na osādentī = No ca saṁsārentīti na osārentī (Ka)	156
Nam tvaṁ māroti = Nanu tvaṁ māroti (Sī)	287

[Pa]

Pakkantesu = Apakkantesu (Sī)	96
Pakkamanto ca = Pakkamantopi (Sī)	58
Pakkhittasīhavasā viya ca ajjhosāya tiṭṭhati = Pakkhittasīhavasā viya ca tiṭṭhati (Sī, Syā)	154
Pakkhepaṁ = Upakkhepaṁ (Ka)	121
Pagabbāti vācāpāgabbhiyena = Pagabbhāti vācāpāgabbhiyena (Sī, Syā)	183
Paccayataṇhaṁ = Sappaccayataṇhaṁ (Syā, Ka)	158
Paccayaparamparaṁ dassetuṁ = Nidānaparamparaṁ dassento (Ka)	208
Paṭijaggamānā = Paṭijaggiyamānaṁ (Ka)	230
Pañcasatā = Paññāsa (Ka)	288
Pañcātapatappanādiṁ = Pañcātapakaraṇādi (Syā, Ka)	186
Paññāya adhivacananti = Paññāyetanti (Sī, Syā, Ka)	37
Paṭṭacīvarādīnaṁ = Paṭṭuṇṇacīvarādīnaṁ (Ka), Pattuṇṇacīvarādīnaṁ (Syā)	47
Paṭicchādetumpi = Paṭicchādanaṁ (Syā, Ka)	136
Paṭivisaṁmattameva = Paṭivimsamattameva (Sī)	143
Paṭṭunnadukūlādīni ca = Paṭṭadukūlādīni ca (Sī, Syā)	290
Paṭappamāṇaṁ = Pariggahaṇaṁ (Sī)	305
Paṭibāhitaṁ = Paṭippharitaṁ (Sī, Syā), Paṭiharitaṁ (Ka)	218
Paṭṭhapanamūlakaṁ = Ṭhapanamūlakaṁ (Sī, Syā, Ka)	267
Paṭṭhapentassa = Ṭhapentassa (Sī, Syā)	267
Pattakārī = Kattabbakārī (Sī)	15
Patijāto = Jāto (Sī)	108
Patitṭhā = Paṭiyattā (Ka)	177
Patitṭhitavimānaṁ = Patite vimānaṁ (Syā, Ka)	270

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pattiyāyitabbako = Patthiyāyitabbako (Ka), Paccayāyitabbako (Syā)	111
Pathavattena = Paṭhavittena (Sī), Paṭhavaṭṭhena (Syā), Pathavaṭṭhena (Ka)	309
Pathavītalacārīnaṃ = Pathavītalavāsīnaṃ (Syā)	121
Pathavīdhātuyeva āvusoti = Pathavīdhātupesā (Syā), Pathavīdhātupesā (Ka)	127
Padaracāṭi-ādayo = Dārucāṭi-ādayo (Syā)	15
Pabbajjāsamatthayobbane = Pabbajjāsamatthe vaye (Sī)	194
Pabhinnavaravāraṇassa = Pabhinnacaravāraṇassa (Ka)	73
Payojanavidhi = Payojanāvadhi (Sī)	193
Parampi tehi na ovadati = Na samādapetā na ovadati (Syā), Na samādapeti na ovadati (Ka)	44
Parasuve = Paratare (Sī), Parapare (Ka)	280
Parasuve = Paratare (Syā), Parapare (Ka)	313
Paricokkho = Parimokkho (Sī)	313
Paripākagate ñāṇe = Paripākakatena ñāṇena (Syā, Ka)	159
Pariyosānamhi = Pariyosāne ca (Syā)	107
Parivāretvā = Paricāretvā (Syā, Ka)	200
Pariveṇadvāraṃ = Pariveṇaṭṭhānaṃ (Syā, Ka)	2
Parisati = Parisatiṃ (Sī)	155
Parisāgatoti = Parisāgatoti (Sī, Syā)	230
Parihārasattāhaṃ = Pharitvā āhārasattāhaṃ (Ka)	319
Palagaṇḍo = Phalagaṇḍo (Sī)	96
Paliveṭhente = Palibodhante (Syā), Palivedhente (Ka)	146
Pavaṭṭamānā = Pavattamānā (Syā, Ka)	29
Pasatapāsata = Pasatāmpasataṃ (Sī), Pasata-addhapāsata (Syā)	96
Pasārento = Saṃghāṭento (Sī), Sampādentto (Syā)	77
Pahatokāsaṇca = Gatokāsaṃ (Sī)	219
Pahariyamānopi = Vadhīyamānopi (Dī-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhe)	218
Pahūtapāyaso = Bahupāyāso (Sī)	288

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pahūtapāyasaṃ = Balavapāyāsaṃ (Sī)	288
Paheṇakasakkāro = Pahonakasakkāro (Syā, Ka)	232
Pahoti = Alam hoti (Syā)	125
Pāṭiyekkāni = Paṭipāṭiyā etāni (Ka)	72
Pāṇī = Pāṇi (Ka)	229
Pānavattaṃ = Pādavattaṃ (Sī), Dānavattaṃ (Syā)	55
Pānīyaparissāvanakāle = Pānīyapānakaparissāvanakāle (Sī)	116
Pāpi dāsi = Pāpadāsi (Syā)	5
Pāyasaṃ = Pāyāsaṃ (Sī, Syā, Ka)	87
Pāsāde = Pāsādena (Syā, Ka)	204
Pāsādaṃ = Vihāraṃ (Sī)	197
Pidahitvā = Saṃvidahitvā (Syā, Ka)	143
Pucchi = Pucchati (Sī)	62
Puttadārajaṭaṃ chaḍḍetvā = Puttadārajaṭaṃ bhinditvā (Sī), Puttadārajanaṃ chinditvā (Syā)	92
Puthukaṃ = Puthukā (Sī), Puthukaggaṃ (Syā)	93
Purāṇo = Porāṇo (Sī)	256
Pupphuḷake = Bubbuḷake (Sī), Pubbuḷake (Syā)	279
Pupphuḷakehi = Bubbuḷakehi (Sī)	222
Pupphuḷā = Bubbuḷā (Sī, Syā)	87
Petaggidhammakathiko = Petadhammakathiko (Sī)	155
Poṭheti = Heṭheti (Sī)	215

[Ba]

Baddhagatto = Thaddhagatto (Sī)	315
Bandhakahāpaṇo = Andukahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Bandho = Gedho (Ka)	220
Bahivātā = Bahinikkhamanavātā (Syā)	131
Bahuraggi = Bāhudatti (Sī, Syā)	96
Bahussutānaṃ = Bahussutānaṃ vā (Sī)	111

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Bimbohanampi = Bibbohanampi (Ka)	118
Bodhisattakālepi = Bodhicariyakālepi (Sī), Bodhicaraṇakālepi (Ka)	281
Brahmaparisam = Brahmiṃ parisam (Sī)	304
Brāhmaṇatissabhaye = Caṇḍālatiyabhaye (Sī), Caṇḍālatissabhaye (Syā)	296

[Bha]

Bhagavā ovādam = Satthā ovādam (Sī), Bhagavā etam vādam (Ka)	11
Bhagavā kira = Bhagavā hi (Ka)	74
Bhagavā pana = Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya (Syā, Ka)	107
Bhattapiṇḍamattakena = Bhattapiṇḍamattena (Sī)	256
Bhavamattake ṭhitā = Bhavaviddhamṣitā (Sī, Syā)	259
Bhājentassa = Kathentassa (Ka)	123
Bhāvānukkamo = Bhavānukkamo (Sī)	106
Bhikkhubhikkhuniyo = Bhikkhuniyo (Sī, Syā)	215
Bhikkhusaṃghaparivāro = Bhikkhusaṃghaparivuto (Syā)	195
Bhikkhusatasahassaṃ = Bhikkhusahassaṃ (Sī, Syā)	296
Bhikkhū vihesemīti = Bhikkhū rosemi vihesemīti (Sī), Bhikkhum vināseti vihimsemīti (Syā)	320
Bhinnapaṭibhāno = Chinnapaṭibhāno (Sī, Syā)	11
Bhuñjanakāle = Vaḷañjanakāle (Sī, Ka)	116
Bhūte antāni = Abhūte antā na (Sī)	310

[Ma]

Makkhikā = Macchikā (Syā, Ka)	94
Makkhikāvasena vā = Mucchikāvasena vā (Syā), Macchikāvasena vā (Ka)	78
Maggagamanatthikānaṃ = Saggagamanatthikānaṃ (Sī, Syā)	237
Maggaṅgāni = Aṭṭha maggaṅgāni (Sī, Syā, Ka), Ṭikā oloketabbā.	183
Maggaphalasārassa = Aggaphalasārassa (Ka)	134

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Magho = Māgho (Syā, Ka)	202
Maccharāyanti = Maccharāyantā (Syā)	146
Maṇḍalabhāvameva = Maṇḍalabhedameva (Syā)	244
Matena = Manam (Sī, Syā)	184
Manussakappā = Manussakamyā (Sī, Syā, Ka)	308
Mantāṇiputto = Mantāniputto (Syā, Ka)	44
Mandathāmagatameva = Mandatamagatameva (Sī, Syā)	133
Mayam = Mayham (Syā, Ka)	290
Maricavaṭṭivihāramahe = Maricavaṭṭiya (Syā, Ka)	51
Mahā-usabhā ca -pa- balavagāviyo = Mahā-usabhā ca balavagāviyo (Sī)	162
Mahato = Tato (Ka)	168
Mahantabhāvakathā = Mahantatā (Sī, Syā)	65
Mahantāya = Mahantiyā (Sī)	127
Mahantā = Mahantī (Sī)	269
Mahākoṭṭhitatthero = Mahākoṭṭhikatthero (Syā, Ka)	237
Mahājanakāye sannipatite = Mahājanakāyo sannipati, te (Ka)	227
Mahājanassa = Pakatimahājanassa (Ka)	318
Mahābhārāti = Mahā-ejāti (Sī), Mahārāgāti (Syā)	116
Mahāmoggallānamahākassapādīhi = Sāriputtamahāmoggallāna... (Sī, Syā), Ṭikā oloketabbā.	319
Māpahārahāpaṇo = Māsakahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Mātugāmenapi = Mātugāmena vāpi (Syā), Mātugāmena vā (Ka)	256
Mālāguṇaparikkhittāpīti = Mālāguḷaparikkhittāpīti (Ka)	230
Migasamgham = Migasamghassa (Ka)	283
Mūlamūle khaṇanapi = Mūlapalikhaṇanapi (Sī)	5
Mūluppalavāpivihāravāsī = Mūluppalavāpivihāravāsī (Syā, Ka)	283
Morapiñchakalāpasadisam = Morakalāpasadisam (Syā, Ka)	79
Moḷim katvā = Moḷī viya katvā (Sī)	270

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathā cāhaṃ na bhikkhavi = Yathā vāhaṃ bhikkhaviṇāti (Sī)	23
Yasorato = Sorato (Sī), Yasodharo (Syā)	28
Yassa pana = Yassa (Sī), Imasmiṃyeva ṭhāne.	272
Yā esā = Yaṃ eso (Syā)	17
Yāva eva = Yāvade eva (Sī)	145
Yuttikahāpaṇo = Yottakahāpaṇo (Sī, Syā)	249
Yena vākārena = Yena kāraṇena (Syā, Ka)	23
Yo = Yo cāyaṃ (Sī, Syā)	285

[Ra]

Rajojalladhāraṇādivatāni = Rajojalladhāraṇādīni ca kānici (Ka)	226
Rajopathoti = Rajāpathoti (Sī, Syā, Ka)	109
Rañjento = Rajjanto (Syā)	193
Rattiyā bhojanaṃ = Rattibhojanaṃ (Sī), Rattim bhojanaṃ (Syā, Ka)	113
“Rājā”ti te maññamānā = Rājā maññe āgatoti (Sī)	307
Rukkhamūle sodhanatthāya = Rukkhamūlasodhanatthāya (Sī), Rukkhamūlaṃ sodhanatthāya (Syā)	88
Rūpajīvitindriyaṃ = Rūpajīvitindriyaṃ kammajatejodhātu cāti (Ka)	250

[La]

Lakkhaṇo jotimanti = Lakkhaṇo cāpi manti (Sī)	92
Lañjaṃ = Lañcaṃ (Syā)	114
Labhati = Labhitvā (Syā, Ka)	153
Labhāpitā viṣaṭṭhattāva = Labhāpetvā viṣaṭṭhāti viṣaṭṭhattā ca (Sī), Labhitvā viṣaṭṭhāti viṣaṭṭhattā ca (Syā)	243
Laḷitakaṃ = Laddhigataṃ (Syā), Nīlikataṃ (Ka)	310
Lāyane lāyanaggaṃ = Dāyane dāyanaggaṃ (Sī)	93
Licchavino tumhe = Licchavino āhaṃsu tumhe (Syā, Ka)	170
Lippanti = Limpati (Syā, Ka)	229

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[La]

Leṇagirivāsī = Loṇagirivāsī (Sī), Selāgirivāsī (Syā), Senagirivāsī (Dī-Ṭṭha 2. 124)	295
Lokadhammesu = Ṭhānesu (Ka)	283

[Va]

Vatapadāni = Vattapadāni (Syā, Ka)	202
Vanapabbhāraṃ = Navarṃ pabbhāraṃ (Sī)	117
Vapitaṃ = Nivapitaṃ (Sī)	65
Valipalitādibhāvaṇca = Valitapalitādibhāvaṇca (Sī)	131
Vasātelapītapilotikā = Vasātemitapilotikā (Syā)	82
Vasāmīti = Vasissāmīti (Syā, Ka)	136
Vasantavanaṃ = Vasanavanaṃ (Syā, Ka)	40
Vaḍḍhīnīti = Pussanti vaḍḍhantīti (Sī), Phusanti vaḍḍhantīti (Syā)	223
Vattapaṭipattim = Vattapaṭivattaṃ (Sī), Attapaṭipattim (Syā)	185
Vatthādīni vā = Vatthāni vā (Syā, Ka)	166
Vatthaṃ viya = Pārutavatthaṃ viya (Sī, Syā)	223
Vattetvā = Ṭhapetvā (Ka)	158
Vantasinehasambaddhoti = Vantasinehasambandhoti (Syā, Ka)	34
Vanditvā = Vatvā (Ka)	296
Vāde = Pavāde (Ka)	276
Vālaṃ = Thālaṃ (Syā, Ka)	173
Vigatantāni = Vigatantaṃ (Sī)	217
Vicarantaṃ = Carati (Sī, Syā)	160
Vijjamānāsupi = Nipajjamānāsupi (Sī, Syā, Ka)	224
Viññāpeti = Ñāpeti (Sī, Syā), Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.	106
Viññāṇaṃ paccayasambhavaṃ = Viññāṇasambhavo (Ka)	205
Viṭabhiṃ = Viṭapiṃ (Sī), Viṭapaṃ (Syā)	271
Viddho = Giddho (Ka)	50
Vinivattamānasā = Vivaṭamānasā (Syā), Vivittamānasā (Ka)	285
Vinetvā = Vinto (Sī)	255

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vibādhanaṭṭhaṃ = Vicchandaḥanaṭṭhaṃ (Sī, Syā)	287
Vibhijjitaṇṇi = Visāritaṃ (Sī), Viphāritaṃ (Syā, Ka), Khu 5. 56 piṭṭhe.	181
Viyassa āyu = Viyassa māraṣsa āyu (Syā)	318
Viraddhattā = Viruddhattā (Ka)	318
Viraddhabhāvaṃ = Viruddhabhāvaṃ (Syā, Ka)	178
Vivaṭacchaddo = Vivattacchaddo (Sī)	87
Vivadimsu = Vicarimsu (Sī), Vasimsu (Syā)	215
Vivaritvā = Pavisitvā (Syā)	124
Vivekaṭṭhakāyāṇaṃ = Vūpakaṭṭhakāyāṇaṃ (Syā)	49
Viseso = Visesāviseso (Sī, Syā)	243
Vissajjetuṃ niṭṭhaṃ gantvā = Vissajjetunti niṭṭhaṃ gantvā (Sī)	259
Viharati = Vicarati (Syā, Ka)	139
Vihimsanabhāvato = Vihesanabhāvato (Sī)	110
Vīriye = Vīriyena (Ka)	261
Vīsayaḥjanaṣataṃ = Vīsayaḥjanaṣatāni (Syā, Ka)	55
Vuṭṭhavuṭṭhi = Vaṭṭhavuṭṭhi (Sī)	226
Vuṭṭhāṇakaphalaṣamāpattiā = Vuṭṭhāṇakaphalaṣamāpatti (Sī, Syā)	252
Vuttanelarṃ viya = Vuttasīlarṃ viya (Sī)	111
Vuttaṇṇhetarṃ = Vuttamidarṃ (Sī, Syā, Ka)	12
Vuttaṃ hetarṃ = Vuttampi hetarṃ (Sī), Vuttampi cetarṃ (Syā)	18
Vesāliṃ saṃvaṭṭitvā = Vesāliṃ saṃvijjetvā (Sī), Vesālipariṣarṃ gaṭetvā (?)	178
Vodakaṃ = Nirodakaṃ (Syā)	143

[Sa]

Sakalacittena = Sabbacittena (Sī)	300
Sakalattavāṣarṃ = Sakalarṃ tarṃ (Syā), Sakalantarṃ vāṣarṃ (Ka)	68
Sakāraṇā = Pakāraṇatī (Ka)	286
Sakkāti = Sakkoti (Ka), Evamuparipi.	236
Sakkhissati = Asakkhī (Sī, Syā, Ka)	74

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sakkontāpi = Asakkontāpi (Syā)	14
Saṅgaravihāro nāma = Paṅguravihāro nāma (Sī), Maṅkuravihāro nāma (Syā)	276
Sajotibhūtanti = Saṅjotibhūtanti (Syā)	179
Sañchādetvā = Sañcaritvā (Ka)	270
Saṭṭhikappa = Saṭṭhikappamatta (Ka)	78
Sattame = Satta (Ka)	269
Sattasattāhaṃ = Sattāhaṃ (Sī)	34
Sattakkhattuṃ = Satakkhattuṃ (Sī), Dasakkhattuṃ (Syā)	3
Satthukiccaṃ = Ekasatthukiccaṃ (Ka)	278
Sadvārāti sammukhadvārā = Sannadvārāti sammukhadvārā pannavārā (Ka)	224
Santhāgāra = Sandhāgāra (Ka)	173
Santhāgāreti = Sandhāgāreti (Ka)	173
Sandacchāyo = Ghanacchāyo (Ka)	191
Sanimittaṃ = Animittaṃ (Sī)	262
Sandacchāyaṃ = Santacchāyaṃ (Syā, Ka)	119
Sandhāretuṃ = Santānetuṃ (Sī, Syā)	50
Sannicitāṃ = Sannicitāṃ viya (Syā, Ka)	154
Sannentassa = Sannantassa (Sī), Maddantassa (Syā), Sandentassa (Ka)	222
Sannetuṃ = Sandetuṃ (Ka)	222
Sabbakālaṃ = Sabbakāle (Syā, Ka)	297
Sabbapāliphullamiva = Sabbāphāliphullamiva (Syā, Ka)	41
Sabbabhāgesu = Sabbabhāge (Sī)	261
Sabbasaññāya = Saññāya (Sī, Syā)	243
Sabhāgatoti = Sabhagatoti (Sī, Syā)	230
Sabhāvena = Evaṃ sabhāvena (Ka)	299
Samattho = Samatthako (Syā, Ka)	145
Samantā = Sāmantā (?)	79
Sammaṭṭhena = Maṭṭhena (Sī, Syā)	6
Sammasitvā = Sammasanto (Sī, Syā, Ka)	89

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samāpattiphalaṃ = Samāpattibalaṃ (Sī)	265
Samānavaṇṇā ca = Samānavaṇṇāva (Sī)	203
Samudetīti pavattidukkhapabhāvikā = Samudeti pavattetīti dukkhappabhāvikā (Sī)	238
Sambodhiṃ pattakāle = Sambodhisattakāle (Ka)	192
Sayāno = Seyyānā (Syā), Sayanto (Ka)	216
Saroga-uppalādīni = Saroga-uppalāni (Sī), Saropaga-uppalādīni (Syā, Ka)	85
Sarūpā = Samarūpā (Syā)	114
Sallavatī = Salaḷavatī (Sī)	104
Saha kāyena = Sahokāsena (Sī, Syā, Ka), Tīkā oloketabbā.	302
Sahetunā = Sammāhetunā (Sī, Syā)	94
Sātirekāni = Atirekāni (Sī, Syā, Ka)	227
Sāṭakakaṇṇe = Dasākaṇṇe (Sī)	136
Sāṇadhovikaṃ = Sāṇadhovanam (Syā, Ka)	173
Sādhikamidaṃ = Sādhikaṃ (Sī)	122
Sādhente = Sādhentena (Ka)	261
Sāmaggirasena = Sāmaggivāsenā (Sī), Sāmaggirase (Ka)	145
Sāvitā = Sāvitaṃ (Sī, Syā, Ka)	290
Sikkhāpadabaddheneva = Sikkhāpadakkhandheneva (Sī)	215
Sitaṃ kurumāno = Sitaṃ kurumāno hasamāno (Sī, Syā)	255
Sītāni katvā = Sītikatvā (Sī, Syā), Sitaṃ katvā (Ka)	119
Sītoti maññasi = Sītoti maññati (Sī), Atisītoti maññasi (Syā)	5
Sukatadukkaṭānanti sukatadukkaṭānaṃ = Sukaṭadukkaṭānanti sukaṭadukkaṭānaṃ (Sī), Sukaṭadukkaṭānanti sukaṭadukkaṭānaṃ (Syā)	233
Sukhasīlako = Sīlako (Sī)	272
Suciratena = Sucirakena (Syā, Ka)	176
Sutvāpi = Katvāpi (Syā, Ka)	3

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Supūro hoti = Apūro hoti (Sī, Syā)	294
Subbacā = Subbacāpi (Sī, Syā)	3
Suvaṇṇarasadhārāni siṅcamānakālo = Suvaṇṇarasadhārā- vissajjanakālo (Sī, Syā)	72
Susikkhitāya = Sikkhitāya (Sī)	294
Sussūkāraṃ = Susukāraṃ (Ṭikā)	308
Sūrambaṭṭhassa viya = Sūramuṭṭhassa viya (Ka)	287
Sevitvā = Pesitvā (Ka)	59
So āgantvā = Sova me āgantvā (Sī)	60
Soṇotipi = Senotipi (Sī, Syā)	315
Sottiyena = Sotthikena (Sī), Sotthiyena (Syā, Ka)	88
Sodakena gattena = Sodake gatte (Sī)	73
So mama kilamatho assa = So mamassa kilamatho. Yo mama kilamatho assa (Syā)	81
Samyogattthena = Samsaggena (Sī)	240
Samsayapakkhando = Samsayapakkhanno (Sī, Syā)	235
Samvihitakammantā = Suṭṭhapitakammantā (Sī), Suṭṭhu ṭhapitakammantā (Syā)	5
Samsādeti = Samsāreti (Ka)	156
Samsāressantīti = Samsādessantīti (Sī), Samsādentīti (Syā, Ka)	74

[Ha]

Haṭaṃ = Hataṃ (Syā, Ka)	17
Hetaṃ = Hoti (Ka)	318
Hotīti = Hoti (Sī)	301
Hontīti = Honti (Sī)	265